

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKOR DOKTORI PROGRAM

Keppel Csilla

**Szombathely egészségügyének története, különös tekintettel
kórházainak működésére
1823–1923**

P. hD értekezés

Témavezető:

Dr. Marjanucz László

ny. tanszékvezető egyetemi docens

Szeged, 2021

A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy a disszertáció, a tézisek, és az absztrakt saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait. A doktori értekezés, a tézisek és az absztrakt nyomtatott és elektronikus úton beküldött változatai mindenben megegyeznek.

Szombathely, 2021. szeptember 12.

Keppel Csilla

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	1
1.1. Témaválasztás: dr. Smidt Lajos emlékére	2
1.2. Források és kronológiai határok	10
1.3. Szombathely egészségügyének historiográfiája	13
1.4. Az Emberbaráti Egylet és a közegészségügy történetének korszakolása a törvényi környezet tükrében	17
2. Egészségügyi fogalmak a történeti változás tükrében	20
2.1. A Közegészségügy és egészségügyi közigazgatás	21
2.2. Ispotály, polgári gyámolda és szegényház	28
2.3. Betegház, kóroda, kórház	32
2.4. Járványkórház, kórszoba	34
2.5. Klinika	38
2.6. Csapatkórház, lovassági kórház, tartalékkórház	39
2.7. Az egészségügyi személyzet: orvostudor, sebészmester, állatorvos, gyógyszerész és bába	41
2.7.1. A városi orvos	51
2.7.2. Szombathely gyógyszerészei	53
2.7.3. Az egészségügyi személyzet kimutatásai 1877-1920	57
3. Szombathely és egészségügyi intézményei a reformkortól a kiegyezésig	64
3.1. Szombathely a reformkorban	65
3.1.1. Szombathely városképe a társadalma tükrében	68
3.1.2. Szombathely kulturális és egyleti élete	74
3.1.3. Egy különleges egészségügyi létesítmény: A szombathelyi „füstferedő”	79
3.2. Az Emberbaráti Egylet megalakulása és célkitűzése a korai kórházalapítások tükrében	82
3.2.1. Az emberbarát polgárok és protektorok	97
3.2.2. A kórházépítés	108
3.2.3. Az emberbaráti kórház a helyi egészségügy szolgálatában	119
4. Az Emberbaráti kórház dualizmuskori modernizációja a közkórház hiányának fényében	139
4.1. Szűkös anyagiak, növekvő igénybevétel	140
4.2. A kórház 50 éves jubileuma	153
4.3. Fejlesztések és gyógyítás a kórházban	154
4.4. Az új, modern kórházépület	167
4.5. Gazdálkodás és gyógyítás a modern kórházban	176
5. Szombathely egyéb kórházai a dualizmus idején	186
5.1. A csapatkórház	186
5.2. A Fehér Kereszt Egylet Gyermekkórháza	189

5.3. A Szombathelyen építendő megyei közkórház tervei	193
5. Szombathely a hadiegészségügy szolgálatában (1914–1918).....	196
6.1. A szombathelyi hadikórházi rendszer.....	199
6.2. A vöröskeresztes kórházak	200
6.3. A katonai kórházak	202
6.4. Dr. Pető Ernő és „ <i>az ötös Abteil</i> ”	203
6.5. A cs. és kir. tartalékkórház VII. (szemészeti) osztálya.....	205
6.6. Az emberbaráti kórház háborús szolgálata	217
7. Kórházak a világháború után. A közkórház létesítése és az emberbaráti kórház szerepe a konszolidáció éveiben (1919–1923).....	222
3.2. A közkórház születése	223
7.1. Az emberbaráti kórház és az egylet 100 éves ünnepe	227
Összegzés.....	229
Forrás- és Irodalomjegyzék	235
Levéltári források	235
Nyomtatott források	237
Alapszabályok, aprónyomtatványok, névtárak, címtárak, statisztikai források, értesítők, ezredtörténetek, évkönyvek, lexikonok	237
Sajtóforrás	240
Internetes források, feldolgozások.....	242
Egyéb múzeumi források.....	244
Szakirodalom	246
Rövidítések	258

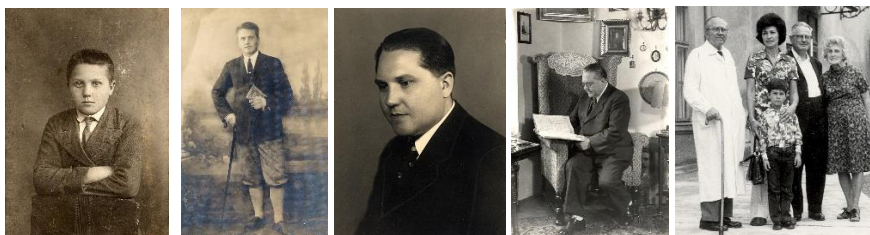
1.Bevezetés

Az egészséggel, annak megőrzésével való foglalkozás mind egyéni, mind társadalmi szinten emberi kötelességünk, ha a boldogulás és minőségi élet elérése a célunk. 1911-ben közegészségügyi szakemberek ezt így fogalmazták meg: „*A produktív munkának, haladásnak, az ebből várható közjólétnek első föltétele az egészség.*¹ Bár a magyarországi történelemtudományban és az általános tudománytörténetben a 20. század közepéig a periférián kezelték az egészségügy-történetet, az egyéni és társadalmi szintű egészség az meghatározó faktora a politika-, társadalom-, és gazdaságtörténetnek is, azonban a társadalomtörténeti diszciplínához áll a legközelebb. A betegségek és az ellenük bevetett egészségügyi ismeretek, azok gyakorlati alkalmazásai, valamint az egészségügyi szervezetek nagyban meghatározták a hétköznapi életet, társadalmak, nemzetek sorsának kimenetelét. A hadviselő felek életmódja és erőnléti állapota a haditechnikai ismereteken túl befolyásolta győzelmeiket és vereségeiket. E jelentőségteljes téma aspektusából a modern kori Szombathely kórház-történetét, azon belül vonatkozó egyesülettörténetét, múltját vizsgáljuk. Írásunk első egységében bemutatjuk, miért volt számunkra oly fontos szülővárosunk egészségügyének történetével foglalkozni, miképp maradt fenn fő – eddig publikálatlan – forrásunk, az Emberbaráti Egylet Kórházának iratanyaga. A historiográfiai résznél a 19. századi szombathelyi egészségügyet töredékesen és érintőlegesen tárgyaló tanulmányok, könyvek sorából kiemeljük a téma szempontjából érdekeseket. A célkitűzések megfogalmazásakor indokoljuk a kronológiai határok bizonytalanságát, majd elemezzük az egészségügy infrastrukturális és humán fogalmainak az újabb korban való átalakulását a legújabb korig. Az egészségügyi intézmények közt az Emberbaráti Egylet kórházának a többi dunántúli mezővároshoz mérten gyors felépítését és működését mutatjuk be, hogy miképp tudott adott korszakokban megfelelni a vele szemben támasztott társadalmi és közegészségi elvárásoknak. A dualizmus kori differenciálódó egészségügyi struktúra helyi sajátosságai után külön fejezetet nyitottunk a világháború alatt a hadicélokra mindent alárendelő katonaegészségügyi ellátásnak. Az egyleti magánkórház Trianon utáni gazdasági konszolidációjáig vezetjük el a kórházügy történetének fonalát, egybevetve az akkor frissen létesült, égető szükségleteket betöltő közkórház munkájával.

---

¹ Klasz – Dóczy, 1911. 1.

1.1.Témaválasztás: dr. Smidt Lajos emlékére

Smidt Lajos (balról jobbra) 1. kisiskolás korában, 2. 1926-ban utazó egyetemistaként, 3. fiatal orvosként, 4. kedvenc foteljében Horvát Boldizsár díszalbumát (1867) nézegetve, 5. múzeumigazgatóként rokonokkal (családi archívum)

Ezt a dolgozatot múzeumalapító nagyapánkra, dr. Smidt Lajos sebész-főorvosra, egykori kórházigazgatóra (1903, Érsekújvár – 1975, Szombathely) emlékezve írjuk. Szellemi nagyságának árnyékában, sokrétű gyűjteményének ezerféle műtárgya között a történész szakember is törpének érezheti magát. A 19. század tárgyi kultúrája olyan messze áll már a mai kor emberétől, hogy múzeumi leltárkönyvi műtárgymeghatározás hiányában csak kevesen értik, mit is tartanak a kezükben. Smidt Lajos különleges, egyedi, több, mint 4 milliárd forint becsértékű komplex műkincsgyűjteményét csak bizonyos tudásbázissal rendelkezve lehet feldolgozni és tovább gyarapítani. Ez az írás, amely csupán néhány tucatnyi múzeumi dokumentumot dolgoz fel, egyben erről a tudásról is számot ad. Végül, muzeológusként az 1971. október 1-jén közkinccsé, múzeummá vált magángyűjtemény közelgő ötven éves jubileuma is az orvostörténeti anyagban szereplő, rég elfeledett kórházi dokumentumok feldolgozására indított.

Smidt Lajos kisgyerek korától szenvedélyes gyűjtő volt. A trianoni békediktátum idején érettségizett és hagyta el szülővárosát, Érsekújvárt, hogy Budapesten medikusként tanulhasson. Az első két évet párhuzamosan végezte a Zeneakadémia ének tanszakával, de amikor felismerte, hogy mindkét képzés teljes embert kíván, édesanyja, Lozsek Mária (1877–1948) bölcs tanácsára az orvoslás mellett döntött. Orvostanhallgató korában – a polgári életforma értékrendjét követve – a nyári szünetekben Itália, Svájc és Németország nevezetességeit járta. Itt egy alkalommal pályáját meghatározó élményben volt része. 1923-ban egy Helgoland szigetére tartó hajókiránduláson találkozott dr. Ádám Lajos (1879–1946) orvosprofesszorral és feleségével. A helyi érzéstelenítés mestereként ismert, neves sebész a kiránduló magyar társaságban azzal, ahogyan a szakmájáról beszélt, meggyőzte Smidtet arról, hogy érdemes a sebészetre specializálódni. Az orvos-tudorok körében addig ugyanis –

évszázados tradíció szerint – lenézett szakma volt a sebészet és a műtő-orvoslás. Az első világháborús tapasztalatok nyomán azonban szemléletváltás következett be: a sebészeti ismeretek rendkívüli módon felértékelődtek, és a kirurgia az egyik legdinamikusabban fejlődő orvosi szakággá vált.² Ebben a poszttraumatikus időben a vidéki Magyarország szinte minden közkórházának élén sebész-főorvos igazgató állt, ami szintén a sebészet jelentőségét mutatja.

A gyakornoki év letöltése és diploma megszerzése után dr. Smidt Lajos Szombathelyre pályázott az 1929-ben újonnan épült közkórház segédorvosi állására. A közkórház első sebész igazgató főorvosa, dr. Pető Ernő (1886 –1959), aki szintén felvidéki származású volt először fizetés nélküli, bentlakásos orvosi állást tudott felajánlani, amelyet Smidt 1930 novemberétől töltött be. Ezekben az években, a gazdasági világválság következtében a kórházak a „szegénybetegek” – akik után átalánydíjat vezettek be – felvételét igyekeztek korlátozni, a fizetős betegek számát növelni, és a kórházi személyzet létszámát alacsonyan tartani.³ A kórházakban dolgozó orvosok közül sokan fizetés nélkül, a további alkalmazás reményében látták el a betegeket. Kezdetben Smidt Lajos is koszt és lakhatás fejében tevékenykedett, és szerény javadalmat kapott a fizetőbetegek után az ún. „kiskasszából”.⁴ Az 1920-as évektől kialakuló, 1945-ig működő kiskassza rendszer lényege abban állt, hogy a kórházi vezető főorvosok a honoráriumuk egy részét, általában annak kb. 40%-át szétosztották a velük egy csapatban dolgozó gyakornokok, alacsonyabb beosztású orvosok és az asszisztencia között. A főorvosi honoráriumból és a kórházi kasszába befizetett összegekből összeadott és előre meghatározott kulcs szerint rendelkezésre álló kiskassza jövedelme mellett vidéken az orvosok pácienseiktől gyakran kaptak természetbeni fizetséget is, például gabonát, baromfit. Ennek értéke azonban nem volt magasabb, mint a táblázatban meghatározott honorárium.⁵

---

² Smidt, 1968. 1–2.; Keppel, 2014 c

³ Az 1931-ben kiadott 6000 ME számú rendelet, illetve az 1300/1932 NMM számú rendelet szigorításokat hozott a közkórházak gazdálkodásában; Hahn, 1960. 126–127.; A világgazdasági válság tetőződésekor, 1932-ben elérte a kórházakat is. Ebben az évben a kórházi férőhelyek kihasználatlanságának arányszáma – a fizetőképes betegek hiányában – a szombathelyi közkórházban 25,1%-os, Nagykanizsán 19,4%, Miskolcon 16,5%, de ez az arányszám a bajai, hódmezővásárhelyi, a szentesi, kecskeméti és a kaposvári kórházban a 40%-ot is meghaladta. (Kiss, 2005. 71–79.)

⁴ Széll, 2000 a. 495–507.; Hahn, 1960. 126–127.

⁵ Ádám, 1986. 56–58.

Smidt Lajos orvosi pályafutása 1950-ig felfelé ívelt. A sebészeti osztályon segédorvosként,⁶ majd a sebészeti szakvizsga letétele után alorvosként⁷ nem ritkán életmentő műtéteket végzett.

Orvosként minden társadalmi réteggel kapcsolatba került, és ez a műgyűjtésre is hatással volt. Volt, akitől honoráriumként rozsdás patkót vagy egy kriegsbecher⁸-t kapott, de a birtokos nemes családok értékesebb történelmi emlékekkel, néha különleges, családi ereklyékkel hálálták meg sikeres sebészi beavatkozásait. A harmincas években minden szombathelyi építkezés földmunkálataihoz kiment, és fizetett a kubikosoknak, ha valamilyen régi tárgyat kiástak. Rossz körülmények között, padláson és pincében tárolt holmik közt is meglátta, hogy melyik az értékes, és minden szabadidejét a művelődésre, gyűjtésre, restauráltatásra, feldolgozásra, végül rendszerezésre fordította. Így negyvenezer történeti és iparművészeti tárgyi emléket mentett meg korunk számára, sokat viszontagságos körülmények közül.⁹ A sapkajelvények, érmek, pénzek vagy más történeti emlékek kis helyet foglaló, de sok információt rejtő együttese Szombathelyen való letelepedése után már kiegészülhettek nehezebben mozgatható tárgyakkal. Közkórházi fizetéséből – [a 19. századi polgári értékrendet követve](#) – rendkívül szerényen élt, hogy megtakarításait költséges gyűjtőszemvedélyére fordíthassa. Önmaga erről a korszakról, az 1930-as évekről így írt:

„Gyűjtésemnek harmadik és egyben legtermékenyebb szakasza orvosi diplomám megszerzése utáni időre esik. Az állandó lakhely lehetővé teszi nagyobb tárgyaknak megszerzését is. Ekkor kerülnek a gyűjteménybe bútorok, képek, szőnyegek, fegyverek stb.”¹⁰

Keresetének nagy részét műtárgyvásárlásra és -restauráltatásra fordította. A család, a rokonság és kiterjedt baráti köre is segítette gyűjtőtevékenységét, sőt a második világháború alatt a műtárgyak mentésében is jelentős szerepük volt. Smidt azonban alapvetően saját erejéből hozta létre a magángyűjteményét, amely nagyon hasonlít a 19–20. század fordulóján ismert nemesi–főúri magángyűjteményekhez. Különleges kultúrkinccs-együttesének első nyilvános szombathelyi bemutatása, *Hadikiállítás* címmel, 1936-ban nagy sikert hozott. Az első világháború során a központi hatalmak országaiban igen kedveltek voltak a

⁶ Hír, 1933. 06. 17. 3. Ostffy Lajos dr. főispán közkórházi segédorvosnak nevezte ki Smidt Lajos dr. orvost.

⁷ Hír, 1936. 08. 09. 5. A főispán Smidt Lajos szakorvost alorvossá nevezte ki és a X. fizetési osztály 3. fokozatába léptette elő.

⁸ Első világháborús emlékbögre. A háborús propagandát szolgáló tömegesen kibocsátott, használati tárgy, amelyen a szövetségesek arcképe látható dátummal és „emlékül” felirattal.

⁹ Összehasonlításképp Vas megye legnépszerűbb múzeumai közül a kőszegi és a sárvári is húszezres nagyságrendben őrzi a beletárolt műtárgyait. A megyében a Savaria Múzeum után a Smidt Múzeumnak van a második legnagyobb műtárgyállománya.

¹⁰ Smidt, 1964. 136.

hadikiállítások, így az időszak kiállítás címe eleve ígéretesnek bizonyult. Gróf Takách–Tolvaj József (1876–1945) celldömölki születésű katonadiplomatának, az Országos Frontharcos Szövetség elnökének személye és megnyitó beszéde is sokakat vonzhatott az ünnepségre.

A jubiláris Hadikiállításon öt pengőért megvásárolható igényes emléktárgyat, egy bronzplakettet Szödy Szilárd (1878–1939) érem- és szobrászművész készítette. A szeptember közepén több tízezer látogatót vonzó kiállítás után merült fel először, hogy állandó idegenforgalmi attrakcióként kéne látogathatóvá tenni ezt a „*hatalmas anyagot*”.¹¹ Smidt ekkor, a 25 éves gyűjtői jubileumán 15 ezer történelmi és iparművészeti emléket mutatott be, amellyel a helyi társadalom és az országos szakma befogadó közegében nagy népszerűsége tett szert, ez kinyitotta előtte a kapukat és lehetőségeket. A Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete kezelésében álló, 1908-ban létesített Múzeum körébe is meghívták. Géfin Gyula (1889–1973) és Pável Ágoston (1886–1946) mellett egyik alapító tagja volt a Vas Megyei Múzeumbarátok Egyesületének és a máig létező *Vasi Szemle* folyóiratnak. Nevét jegyzi a Vasvármegyei Kultur-Egyesület iparművészeti osztályának tagozata 1938-ban, de 1936 nyarától 1940 tavaszáig a „régiségtár őreként” vezette a régészeti osztályt is, amíg az első hivatásos régész, dr. Mozsolics Amália (1910–1997) Szombathelyre nem érkezett.¹² Budapesti tematikus és vidéki kiállításokhoz ettől kezdve rendszeresen kölcsönzött magángyűjteményéből történelmileg jelentős műtárgyakat. A kutatóknak máig böngészésre ad lehetőséget sok kiállítási katalógus műtárgylistája, ahol egyes kölcsönzött tárgyakról kiderül, hogy dr. Smidt Lajos magángyűjteményéből valók.

Komoly ügyfele volt a műkereskedőknek, akik még Budapestről is értesítették egy-egy jelentős darab felbukkanásáról. Helyben szőnyeget, festményeket, bútorokat, órákat vásárolt, sokat siralmas állapotban. Ő már látta őket lelki szemei előtt felújítva tündökölni. Kedvencei mégis azok a darabok voltak, amelyek kedves pácienseihez kötődtek.

Az aransarkantyús renddel kitüntetett gróf Cziráky József (1883–1960)¹³ aranykulcsos kamarás, sokat szenvedett betegsége miatt. Miután Smidt doktor megoperálta, hálából két szekér régi holmit küldetett dénesfai kastélyából (ma: Győr–Moson–Sopron megye):

---

¹¹ Pável, 1936. 414–415.

¹² MNL VaML EAGy Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete 247/177/1938; Kiss – Mayer, 1991. 420–421.; Széll, 2000; Bodó, 2002. 791–792.

¹³ Az első világháborúban a gróf a soproni cs. és kir. 9. Nádasdy huszárezred kapitánya, 1920–21-ben Vas vármegye főispánja. Az aransarkantyús vitézzé avatásoknak a királykoronázásokkor több évszázados hagyománya volt egészen az utolsó koronázásig, amelynek díszes alkalmából adományozott jelvényét viselte. Jelenleg a SmM állandó kiállításának hadtörténeti részében látható.

puskákat, pisztolyokat, kardokat, katonai zubbonyokat. Egy-egy családi ereklyével gazdagították a gyűjteményt az Erdődy, Batthyány, Chernel, Ebergényi és Bezerédj családok részéről is abban a tudatban, hogy a főorvos ezeket a kimagasló emlékeket meg fogja becsülni. Jóságos személyisége, éles helyzetekben is humoros egyénisége, szenvedélyes szeretete és rajongása a múlt emlékei iránt együtt segítették abban, hogy 1941-re magángyűjteménye több, mint a duplájára növekedett. Gyűjtői jubileuma 30. évfordulóján a *Vasvármegye* című lap is beszámolt 35 000 darabos magángyűjteményéről.¹⁴ Az akkor 38 éves sebész anyagát itt elsődlegesen hadtörténeti jellegűnek mutatja be. Ennek oka a két világháború közötti katonai szellem, a korhangulat, de saját romantikus-historikus történelemszemlélete is lehet.

A háború alatt 1942 áprilisától 1943 májusáig orosz frontszolgálatra osztották be a kurszki III/2-es tábori kórházba. Itt gyógyítás és operálás közben is sokat mesélt gyűjteményéről a környezetének, amit mindig egyfajta szelepként, a fájdalomokról való figyelemelterelésként is használt. Vidám életszemléletével pozitívan hatott a sebesült pácienseire.

*"Dr. Smidt Lajos a hadikórházban a fronton buzgón irányítja a sebesülteket a megfelelő kezelés után hazafelé. Az örökké vidám költő orvos a harctéren sem veszítette el kedélyét, ami jótékony hatással van a harctér poklából érkező sebesültekre. Így beszélnek ezt maguk a sebesült honvédek."*¹⁵

A fronton a sebesültellátásban odaadó, színvonalas gyógyító munkájáért megkapta a Signum Laudist a hadiszalagon. A sajtó kifejezéseivel élve: „szívet-lelket odaadó bánásmóddal, amelyben bajtársait részesíti, vitéz magatartásáért és kiváló szolgálataiért”. A hivatalos elismerésen kívül magánlevélben báró Bánffy Ágnes vöröskeresztes ápolónővér írja közös munkájukról 1944. január 28-i levelében:

*„Részemről is állítom, hogy jobb gazdám nem volt, aki ilyen önzetlenül és lelkiismeretesen dolgozott volna olyan nehéz körülmények között és olyan fáradhatatlanul és ráadásul mindig olyan jókedvűen. A kurszki napok mindig a legszebb oroszországi emlékeim maradnak."*¹⁶

1944 áprilisában a közkórház igazgató főorvosát, Pető Ernőt felmentették igazgatói tisztéből, és amikor a megye húzódozott utódja kinevezésétől, a hadművelleti kormánybiztosság a dolgot megelégedve végül a celldömölki sebész főorvost, dr. Jósza Lászlót

¹⁴ 30 éve gyűjti Smidt Lajos dr. 35 000 darabból álló hadtörténeti muzeumának anyagát. Vvm. 1941. febr. 28. 3.

¹⁵ Vvm., 1942. júl. 10. 3.

¹⁶ Bánffy, 1944. 1. 28.

rendelte ki a poszt betöltésére. A helyére küldték Celldömökre dr. Smidt Lajost, ahol 1945. január elsejétől december 15-ig látta el közmegelegedésre a kórház egyik legnehezebb időszakában a sebészfőorvosi feladatokat.¹⁷ Pályázata alapján ez után elnyerte az Emberbaráti Egylet kórházának igazgató-főorvosi tisztségét, és 1946. január elsejétől annak megszüntetéséig, illetve a megyei kórházba való integrálásáig, az 1949-es év végéig látta el azt. A kórházat ért háborús károk helyreállítása és nagy betegforgalom sikeres lebonyolítása után megszüntették állását. A kórházi átszervezések ürügyén Smidtet – mint közismerten „klerikális szemléletű” és antikommunista orvost – adjunktusként beosztották az Emberbaráti Kórházból átalakított tüdősebészeti osztályra, amelyet a nála jóval fiatalabb és tapasztalatlanabb, ugyanakkor kommunista világszemléletű dr. Tiroler Zoltán tüdősebész főorvos vezetett 1949 decemberétől 1956 októberéig. Smidt fő bűnei közé számolták, hogy az annuciáta rendi mütösnővérek elbocsátásakor és a rend felszámolásakor két apácának, Szalézia és Vilma nővérnek keresztényi meggyőződésből menedéket adott, házába fogadta őket, és életük végéig gondoskodott róluk.

A mellőztetések közepette sem vált komorrá, nem veszítette el derűjét: humorát és bizakodó életszemléletét mindvégig megőrizte. Pályája gerincbetörése okán csak még inkább a gyűjteményének élt, igazi boldogságot lelt annak immár szerényebb mértékű gyarapításában, rendszerezésében és feldolgozásában is.¹⁸ Beosztott orvosként hat évig ténykedett a tüdősebészeten,¹⁹ de az éjszakai ügyeletek már fárasztották, így inkább üzemorvosi állást vállalt a Sabaria cipőgyárban.²⁰ Munkáját becsülettel és körültekintően látta el ott is. 1966-ban ment nyugdíjba.

Műgyűjtői munkássága anyagiakban soha nem dűskáló alapokon teljesedett ki, mégis a Vas megyei tájmúzeumok közt a legnagyobb műtárgyállományú, sokszínű, komplex egészet hozott létre iparművészeti (bútor, ezüst, porcelán, üveg, festmény, óra, viselet), történeti (had, könyvészeti, orvosi, numizmatikai, fotó, oklevél, pecsétnyomó, irat), kevés régészeti és néprajzi gyűjteményével. Felbecsülhetetlen értékű, 40 ezer darab műtárgyállományú magángyűjteményét, amellyel szinte összenőtt, 1968-ban ajándékozta Vas megyének és

---

¹⁷ Széll, 2000, 496.

¹⁸ Közel 40 publikációja jelent meg és számos kézírata maradt közlés előtti állapotban.

¹⁹ A forradalom idején 1956-ban dr. Tiroler, akivel jó munkakapcsolatot épített ki, Svédországba emigrált. Fia és lányunokája is ott lettek orvosok, 2009 nyarán meglátogatták a SmM-ot és szerzővel kedves emlékeket felidézve beszélgettek.

²⁰ Egy 1951-es rendelet 500 fizikai dolgozó foglalkoztatása esetén kötelezővé tette önálló üzemorvos alkalmazását, aki 1960-tól táppénzbe is helyezhette a betegeket. (Kapronczay, 2001. 179.) Smidt az üzemorvosi vizsgálatokon kívül rendszeresen tartott baleset- és egészségvédelmi, népszerűsítő előadásokat is.

Szombathely városának. Adományozása feltételeit az Alapító Okiratban rögzítette, ezt a város részéről Gyurácz János városi, a megye részéről dr. Gonda György megyei tanácselnök írta alá, és mint fenntartók tisztelettel elfogadták. A 11 pont kitételei közt a 8. pont a későbbiekre nézve hoz egy fontos szabályt, mégpedig „*Jelen okirattal alapított múzeumra mindenkor érvényes jogszabályok a jelen okiratban foglalt kikötésekkel érvényesek.*”²¹ A szombathelyi Smidt Múzeum anyagát országos szaktekintélyek bevonásával, közel 3 éves munkával rendszerezték, 1971. október elsején ünnepélyes keretek között nyílt meg. Az alapító álma valóra vált. Az ünnepélyen Dr. Szentlélek Tihamér Vas megyei múzeumigazgató méltatta Szombathely új múzeumát, Dr. Gonda György, Vas Megye Tanácsának Elnöke pedig avatóbeszédében így szólt róla:

*„1971. október 1-jén vette át Szombathely Városa Dr. Smidt Lajos ny. sebész-főorvostól az ország egyik legnagyobb és leggazdagabb magángyűjteményét. Abból az emberi nagyságból és csodálatos önzetlenségből kaptuk közkincként, hogy példa lehessen művészi értékek megmentésére, és hozzáférhető minden értéket kívánó, szerető, becsülő embernek.”*²²

A megnyitás után dr. Smidt Lajos minden idejét múzeumában töltötte, vállalta az igazgatói teendőket, a szakmai irányítás mellett tudományos és feldolgozó munkát végzett, több, mint 40 cikket publikált. Nagyon szívesen vezette a vendégeket a kiállításban, személyes kisugárzása szuggesztív erővel hatott. Élete utolsó napján is szeretett múzeumába indult, de már nem ért oda. 1975. június 30-án elhunyt. A lánya, dr. Smidt Erzsébet²³ nyugdíjazását követően a Smidt Múzeumot 2012-ben – mint megyei tulajdont – államosították, a megyei múzeumi hálózati rendszer megszüntetésével a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeumba integrálták, és közérdekű muzeális gyűjteménnyé fokozták le. Így az alapító okiratban foglalt célkitűzéseket kiürésítve, annak kitételei ellenére elveszítette múzeumi jogi státuszát.

Szombathelyen azért tudott ilyen óriásira nőni a „Smidt-gyűjtemény”, mert a diktatúra polgári értékeket elsöprő, a magántulajdont nem becsülő kultúrpolitikáját kiszolgáló múzeumokkal szemben a polgári-kisnemesi múlt emlékeinek megbecsülésére specializálódott. Ezért rendkívüli támogatottságot élvezett a helyi lakosság és környékbeliek körében. Szinte státusszimbólummá vált, hogy valaki a család értékes emlékei közül beadott-e

---

²¹ Smidt-Alapító, 1968. 4.

²² *Vas Népe*, 1971. okt. 2. 2.

²³ Dr. Smidt Erzsébet könyvtörténész, közművelődési szakember (1946) 1975-től 2007-ig volt múzeumigazgató. A gyűjteményi anyag gyarapítása, leltározása és feldolgozása mellett nyolcszor költöztette át a múzeumi raktári anyagot, és teljes épületfelújítás közepette két komplex, 12 termes állandó kiállítást rendezett. Számos közművelődési programja és tudományos feldolgozása szerzett további népszerűséget a múzeumnak.

valamit a Smidt Múzeumba. Dr. Smidt 1970-ben stroke-ot kapott, fél oldalára lebénult és aggodalommal töltötte el, hogy megéri-e múzeuma megnyitásának ünnepét. Eldöntött tény volt, hogy előbb a hivatalos kultúrpolitikai szándékkal létesítendő Forradalmi Múzeumnak kell megnyílnia.²⁴ Smidt Lajos azzal igyekezett az eseményeket gyorsítani, hogy plakátgyűjteményét a Forradalmi Múzeumnak ajándékozta. A Forradalmi Múzeum 1970-ben nyílt meg és 1989-ig működött, ekkor a Savaria Múzeum történeti osztályába olvasztották. Hogy a hivatalos muzeológiában egykor mennyire nem számított a személyesség, azt az is bizonyítja, hogy a forradalmi múzeumi leltárkönyvekben a plakátoknál nem szerepel Smidt Lajosnak, mint ajándékozónak a neve, pedig szép számú kordokumentummal gyarapította az új létesítményt.²⁵ A Smidt Lajost megajándékozók tehát a hivatalos irányvonallal és e személytelenséggel szemben is letették a voksukat, amikor értékeiket nem a Savaria Múzeum történeti osztályának adományozták.

A korszakban bevett eljárásmodból adódóan Smidt doktornál maradhattak fenn dolgozatunk legjelentősebb forrásai, az Emberbaráti Egylet közgyűlési és választmányi jegyzőkönyvei. Feldolgozásukkal tisztelgünk azon korszak előtt is, amelyben a kulturális különlegességek a múzeumlátogató és azt gyarapító társadalom körében is nagyobb megbecsülésnek örvendtek.

Bár témaválasztásom nem nélkülözi a családi indítást, a kidolgozott téma alapvetően közügyi természetű. Szombathely múltját egyeditő sajátosság jelenik meg benne, a fejlődés alanyaként vizsgált egészségügy lokális társadalmi eredetét, egyesületi erejét, gyógyítási eredményeit, regionális és igazgatási környezetét bemutatva. Mindezt tudományos alapossággal, tematikus fejezetekben tárgyaljuk. Ebből adódik a dolgozat szerkezete, hogy a kronológiai rend az egyes tematikus részekben belül is érvényesül. A közegészségügyi struktúrához és az egészségügyi intézményekhez tartozó - a gyógyításhoz, a betegápoló személyzethez kapcsolódó alapvető – általános fogalmakat ugyanis, mint a téma konkrét kifejtésének megértését segítő, tisztázó magyarázatokat az általános tárgyalás elé illesztettük. A gyógyításban részt vevő személyzet esetében ugyanakkor Szombathelyre vonatkozólag az általános fogalomkészlet konkrét adaptálására kerül. A többi intézményeket tárgyaló fogalom esetében a helyspecifikumok mellett az általános magyarázat dominál, mindegyik időbeli változásait is szem előtt tartva. Nem teljeskörű ez a fogalomkészlet, de benne van minden olyan tétel, amely a szombathelyi egészségügy múltjában valóságosan létező tényező volt. Így

---

²⁴ Dr. Smidt Erzsébet közlése.

²⁵ Kelbert Krisztina osztályvezető közlése, 2015.

az általános és konkrét viszonya jobban érthetővé válik. Az egészségügy személyi oldalának a fogalmi fejezeten belüli részletes tárgyalását az indokolta, hogy a közösség egészsége alapvetően a gyógyító személyzettel való ellátottságtól függ. E közeg létszáma és képzettsége adta az egészségügy minőségi oldalát. Az intézményi történet már alapvetően épületek felállításáról vagy bérléséről, berendezések és műszerek beszerzéséről, a működtetésről szól. Ezért ezt önálló fejezetben írtuk meg.

1.2. Források és kronológiai határok

Az Emberbaráti Egylet kórházának utolsó igazgató főorvosaként dr. Smidt annak felszámolásakor számos egyleti levéltári dokumentumot, jegyzőkönyvet, pénztárkönyvet mentett meg az enyészettől, pusztulástól. Faller József emberbaráti egyleti, majd közkórházi gondnok a későbbiekben többször is Smidtnél helyezte el az újabban felmerült egyleti emlékeket.²⁶ A korszak neves szombathelyi orvostörténésze, dr. Bencze József (1893–1970)²⁷ 1955-ben írt *Vas megye egészségügyének története* című áttekintésében az emberbaráti kórházra vonatkozóan megemlíti, hogy a kórház felszereléséről maradtak fenn elszámolások, amelyekből kiderül, hogy egyes berendezési tárgyait és az orvosi műszereket Bécsben vásárolták.²⁸ Cikkében írja: „*A sebészeti felszerelés egy része ma is megvan.*”²⁹ Kár, hogy nem közölte, kinek a birtokában, hol találhatóak ezek a tárgyi dokumentumok. Mint gyűjtőnek, esetleg az ő tulajdonába is kerülhettek, különösen az 1950-ben rendezett szombathelyi népegészségügyi kiállítás után, amelynek ő volt a kurátora.³⁰ A Smidt Múzeum mai gyűjteményegységei közt a korszakunkban a szombathelyi kórházi orvoslás múltját meghatározó intézmény, az Emberbaráti Egylet dokumentumai közül csak az egylet közgyűlési és választmányi jegyzőkönyveinek sora teljes.³¹ Az egylet 1823-as megalakulásától, annak felszámolásáig, 1949-ig elolvashatók, kutathatók. A pénztárkönyvek sorozata nem teljes,³² a betegfelvételi könyvekből pedig egyetlen – emiatt is igen értékes – kötet maradt fenn: ez az 1839–1855 közötti időszak betegeinek ápolási idejét vagy halál

---

²⁶ Az egyleti kórház több mázsás alapkőfeliratát a múzeum megnyitása után szállíttatta oda. Ma is a múzeumépület pincéjében leghátul támaszkodik a falhoz.

²⁷ Bencze József (Uraiújfalu, 1893. júl. 26. – Bp., 1970. okt. 23.): orvos, orvostörténész.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/bencze-jozsef-74ABD/> Utolsó letöltés 2020.06.09.

²⁸ Bencze, 1955. 5–16.

²⁹ I. m. 9.

³⁰ Bencze, 1950. 1–24.

³¹ ST. 89. 151.1.- ST. 89. 156.1.; ST. 89. 164.1. – ST. 89. 200.1.

³² ST. 89. 159. 1–4. Pénztári elszámolások, bevételek, kiadások. Ellenőrzési napló 1909-1910-ből.

esetén ennek dátumát dokumentálja.³³ Sajnos ekkor még nem írták fel, hogy milyen betegséggel vették fel a páciens. Az egyesület tisztviselői kára csak 1882-ben rendelte el, hogy a diagnózist is fel kell tüntetni a betegfelvételnél.³⁴ Ebből a korból azonban nincsenek meg a betegfelvételi lapok és jegyzőkönyvek, ezért az ápoltak betegségeire nézve az évente kinyomtatott és a tagoknak megküldött számadás egy-egy felbukkanó példánya ad iránymutatást. Ezeket a megyei levéltárban találtam különböző kútfőkben elszórtan. A helyi sajtó hasábjain – 1870 után a *Vas megyei Lapok* és a *Vasvármegye* című újságban – azonban az éves zárszámadások után gyakrabban megjelennek az ápoltak betegségei az egyesület évi közgyűléseiről szóló tudósításokban. 1855-ben az Emberbarátok vezetősége elhatározta, hogy a kórházban nyilvántartásba veszi a betegek ellátási szükségleteit, de a felhasznált élelmiszerek és gyógyszerek listái sajnos nincsenek meg.³⁵ A múzeumban néhány doboz a kórházi receptekkel, egyesületi tagsági oklevéllel, számlával, fotográfiával, a több kiadást megélt, módosított alapszabályok könyvecskéivel van tele, de ezek az egykori Emberbaráti Kórház levéltárának csak töredékét képezik. A kórházi tárgyi emlékek közül a 19. század utolsó harmadából valók a fekete markolatú sebészeti műszerek – az acélból homogénen kialakított sima vizsgálati és sebészeti műszerek a 20. század elején voltak használatban. Ez a sebészeti eszközgyűjtemény most egy múzeumi dobozt tölt meg. Az egyesületi kórház tanácstermét szokás volt a jótevő mecénások, vagy az egyesületi (önkéntes) munkában érdemeket szerző neves polgárok arcképével díszíteni. A Smidt Múzeum gyűjteményében az Emberbaráti Egyesületnél elévülhetetlen érdemeket szerzett több személyiség nagyméretű és leghosszabb ideig működő protektorának kisméretű aranykeretes portréja található meg.³⁶

A párezer darabos orvostörténeti gyűjtemény nem csak a helyi anyagokra épít, sőt inkább az országos tendenciák követhető nyomon a megyehatárokat is átlépő érdekességekkel és típusdolgakkal. A régi orvosi könyvek, újságok, taxák, emlékérmek, kitüntetések, oltási és fürdőnyitási hirdetmények, orvosi oklevelek, seborvosi bizonyítványok, elismervények, receptek, gyógyszerészeti emlékek (patikaedények, mérlegek, homeopata szerek, házi és utazó patika), trepanáló műszerek, sebészeti eseteket bemutató rajzok, fertőtlenítő készülékek, korai művértagok, orvosi felfedezések leírásai, fotográfiák, votív és fogadalmi tárgyak, orvosi táskák, valamint a festmények összegyűjtésében a múzeumalapító fontos célja volt, hogy a

³³ ST. 89. 163. 1. Krankenregister. Betegnyilvántartó könyv.

³⁴ Emberbaráti Egyesület Közgyűlési és Választmányi Jegyzőkönyve (a továbbiakban: EE jkv.), 1882. júl. 20. Az orvosokat megkérlik, hogy ezentúl már a betegfelvételnél lapra is mindig írják rá a betegség nemét.

³⁵ EE jkv., 1855. márc. 11./3.

³⁶ Szabó Imre szombathelyi kanonok, Mittermayer Ferenc szombathelyi patikus, városbíró, Zanelli Ferenc szombathelyi kereskedő, gr. Festetics Dénes, gr. Festetics Dénesné bogáti (szombathelyi) földbirtokos mecénások olajfestésű, herceg Batthyány Fülöp védnök-protektor litográfiával készült portréja arany keretben.

szakmájához kapcsolódó 17–19. századi relikviákon túl nagy nevű sebészekről őrizhessen valamilyen emléket. A példaképeknek, a magyar sebészet úttörőinek, mint dr. Balassa Jánosnak (1814–1868) vagy dr. Dollinger Gyulának (1849–1937) személyes tárgyait őrizni kitüntetés volt Smidt számára, és jó érzéssel töltötte el. Ezt a törekvését párhuzamba lehet állítani a ma élő legnagyobb szombathelyi orvostörténész, dr. Széll Kálmán³⁷ (1926) irodalmi tevékenységével. Dr. Széll a számára mintaértékű orvosok életútját alapos és érdekes könyvekben, cikkekben dolgozta fel. Legutóbb egy kisfilmben szólt példaképeiről, akik közt dr. Smidt Lajos sebész is szerepel.³⁸

A múzeumi tárgyi és írásos helytörténeti orvosi dokumentumokat eddig módszeresen nem kutatta senki, így feldolgozatlanok. A múzeum orvostörténeti anyagát azonban az 1971-es megnyitástól 2016-ig résztanulmányok eredményeire építve is be lehetett mutatni. A Smidt Múzeum állandó kiállításán és enteriőrjeiben, majd utóbb időszaki tárlaton is szép számmal tárt a látogatók elé emlékeket a fent említett dokumentumokból. Ez az orvostörténeti kiállítás gyerekkorom egyik meghatározó élménye volt az egykor 12 termes múzeumban.³⁹ A régi

A SmM állandó kiállításának orvostörténeti szobája, 2016, fotó, Keppel Miklós.

orvosi könyvek, újságok, műszerek, sebészeti eszközök, emlékérmek és egyéb dokumentumok között érzékelni lehetett, hogy mindez és a mögöttes tudás felmenőink számára élet-halál kérdését jelentette. A szombathelyiek és Vas megyeiek élete ezeken az eszközökön, emlékeken fordult

meg. Az állandó kiállításon egykor látható volt dr. Pető Ernő ezredorvosi uniformisa, Kourim Gizella önkéntes vöröskeresztes ápolónő stráfos ruhája

fityulájával és dr. Pajor Henrik szürke tábori zubbonya és sapkája az első világháború idejéből. A viseleti emlékekhez tartozó korabeli fényképek, levelek és emlékkönyvek

³⁷ Oldalági rokona Széll Kálmán egykori belügyminiszternek

³⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=cuXTkLy9FGc&feature=youtu.be> Tiszta Formák Alapítvány 24 perces kisfilmje, letöltés ideje: 2020. 06. 16.; Széll, 2007; Széll, 1996.; Széll, 2000 a.; Széll, 2000 b.

³⁹ 2015-ben a szombathelyi püspök egy 1906-os térképre hivatkozva visszakérte a SmM kertjének egy részét, és a szomszédos házba átnyúló 100 m² kiállítás bérleti viszonyát is megszüntette.

átanulmányozása után a szombathelyi cs. és kir. tartalékkórházban ápolt akadémiai festőművész és grafikus Rambousek Borivoj az orvostörténeti gyűjteményben található 38 karikatúráját kutattuk és dolgoztuk fel.⁴⁰ Forrásismertetésünkben látszik, hogy a téma komplex (irat, sajtó, a történeti muzeológia tárgyi és dokumentumgyűjteményi darabjai) forrásbázisú földolgozására törekedtünk.

A kutatási módszerek tekintetében az adatgyűjtés, elemzés és kiértékelés, tehát a forráskritikára alapozott narratív történetírás módszerét használtuk. A statisztikai módszereket a mennyiségi kérdések szemléletesebb illusztrálására vettük igénybe. Mindezek mellett, mivel az öntevékeny és öngondoskodó társadalom tehetős (arisztokrata) és kevésbé tehetős (értelmiségi polgári és kispolgári), de segítőkész, társadalmilag aktív tagjainak bemutatását biztatásnak és jelenkori inspirációnak is szánjuk, témánk megközelítése egyben értéktörténeti szempontú is.

1.3. Szombathely egészségügyének historiográfiája

A helytörténészek a 19. századról átfogó kórháztörténeti vagy közegészségügyi tanulmányt nem készítettek. A város első monográfiáját Schönvisner István pesti egyetemi tanár Szily János szombathelyi megyéspüspök megbízásából írta meg 1791-ben.⁴¹ A primer forrásokon alapuló, latin nyelvű munka a történetírás történetére nézve meghatározó jelentőségű, azonban korábban keletkezett, mint a vizsgált időszakom. Így a Schönvisnert kiegészítő újabb forrásfeltáráson alapuló, csaknem száz évvel későbbi „városmonográfiát” tudtam csak témám szempontjából forgatni. Kunc Adolf és Kárpáti Kelemen premontrei szerzetesek Szombathely Város Törvényhatósági Bizottsága felkérésére írt „városmonográfiája” azonban korszakom történeténél is csak sporadikus információkkal szolgál.⁴² Az 1880-ban keletkezett és 1894-ben második kötettel kiegészített várostörténet óta nem jelent meg a vasi megyeszékhelyen hasonló monográfia,⁴³ így a város egészségügy-történetére vonatkozó információkat elsősorban tanulmányokból, kórháztörténeti munkákból lehet összegyűjteni. A két világháború között megújult Szombathely-kutatás során a szegényügy történetével, így az ispotállyal foglalkozott monográfiájában Pálos Károly, aki az

⁴⁰ Keppel, 2016 c., Keppel, 2016 a.

⁴¹ Schoenvisner, 1791.

⁴² Kunc Adolf – Kárpáti Kelemen: *Szombathely–Savaria rend. tanácsu város monographiája*. [1-2. rész], Szombathely, 1880–[1894]. (a továbbiakban: 1. rész esetében Kunc, 1880, 2. rész esetében Kárpáti, 1894.)

⁴³ A rendszerváltozás után, habár a város közgyűlése döntést hozott egy új, modern 4 kötetesre tervezett várostörténeti monográfia kiadásáról, amelyből az első kötet, a város alapításától 1526-ig tartó időszakot feldolgozva megjelent (Kiss–Tóth–Zágorhidi, 1998), de a többi nem, miután kiderült, hogy alap kutatások szisztematikus elvégzése hiányzik, ami után szintetizálni és összefoglalni lehetne.

Emberbaráti Egylet megalakulásának körülményeit és működését a szegények gyógykezelésének vonatkozásában érintőlegesen tárgyalta.⁴⁴ Az orvos szerzők sorában elsőként Pető Ernőt kell megemlítenünk, aki 1931-ben Vas vármegye és Szombathely Közkórházának felépítésének és működésének történetét írta meg 1919-es megalakulásától fogva és a modern, ezerágas épülettömb 1929-es átadására fókuszálva.⁴⁵

A szombathelyi Markusovszky Kórház jubileumát ünneplő orvos szerzők a közkórház történetének feldolgozásában a vezérfonalat az 1930-as évektől göngyölítették általában az adott jubileum napjáig. Dr. Széll Kálmán orvosprofesszor *A Szombathelyi Megyei Markusovszky Kórház- Rendelőintézet* című kötetében a kórház félévszázados, 1929 és 1979 közötti történelmének állít emléket. Az elért egészségügyi eredményeket és azok értékelését hangsúlyozza, amelynek múltját a középkori kezdetektől áttekinti. A levéltári forrásokat a Fehérkereszt Gyermekkórház létesítésének (1910) leírásától fogva használja. Könyvében a 19. századra vonatkozó egészségügytörténetet a mai helytörténészek által is szívesen forgatott munkákra alapozva dolgozta fel, mint pl. a Kunc-Kárpáti féle monográfiából, vagy Fehér Károly Jubiláris emlékalbumából.⁴⁶ A szombathelyi közkórház első igazgatójának, dr. Pető Ernő sebész főorvosnak a könyvére⁴⁷ való támaszkodása is a hiteles narratíva része, annál is inkább, mivel a szerző Pető Ernőt még személyesen ismerte, gyakornoki évében a keze alatt kezdte műtőorvosi pályafutását. Az olvasmányosan, színesen bemutatott történelmi átfogó rész adataiban csak ott kerültek be pontatlanságok, ahol dr. Bencze József (1893–1970) írásaira nyúl vissza. Széll szerint ugyanis az Emberbaráti Egylet kórháza Szombathely második betegháza volt. Ő tévesen az ispotályt is betegháznak számította, miközben a források alapján kutatásainkból ennek pont az ellenkezője formálódik ki. Ezt Pálos Károly is így gondolta: „...ebben az időben szegény és beteg egy fogalom volt.”⁴⁸ Széll továbbá –

---

⁴⁴ Pálos, 1934.

⁴⁵ Pető, 1931.

⁴⁶ Fehér, 1927. A Fehér Károly szerkesztette *Jubiláris emlékalbum* a püspökség felállításának 150. évfordulója alkalmából készült.

Halász, 1930. 416 pp.

⁴⁷ Pető, 1934.

⁴⁸ Pálos, 1934. 121., A későbbiekben elemzem, hogy Szombathelyen a szegénygondozás a beteggondozástól elkülönült az Emberbaráti Egylet megalakulásától, de legkésőbb kórházának megnyitásától 1829-től kezdve. Pálos szerint – 121. – 20 ágygal létesült az egyleti kórház, a valós 4, majd 7 ágyra kibővítéssel szemben. Ugyanakkor ezen kívül a két betegszobával megnyíló kórház legkorrektebb leírójaként tarthatjuk számon Pálost, aki 1934-ben az akkor a kórház levéltárában lévő 1923-as centenáriumi díszközgyűlési jegyzőkönyvet elolvashatta, mert annak történeti áttekintésében az ott szereplő ágyszámbővítési adatokat pontos évszámokkal együtt vette át *Szegénység – szegénygondozás* című könyve számára. Az egylet egykori jegyzője Mészáros Hugo – akinek az első ágyszámbővítési adatait semmilyen más forrás nem említi meg, tehát saját kutatásának korrekt gyümölcse – nem ellenőrizte vissza Pálos K. írását, mert akkor korrigálta volna a Pálos hibás feltételezésén alapuló 20 ágyra berendezett alapfelállást. Pálos és Mészáros a Szombathelyi Polgármesteri Hivatalban együtt dolgoztak, itt volt kapcsolatuk egymással. Dr. Mészáros Hugo irodalmi tevékenysége kapcsán került kapcsolatba

Bencze nyomán – azt írja kórház történetében, hogy 1834-ben, a belgyógyászati osztályon 32, a sebészeti osztályon 20 beteget ápolott a – teljesen irreális mennyiségben és minőségben megadott – 4 sebészből és 8 ápolónővérből álló emberbaráti személyzet. Ápolónővérek valójában csak 1891-től álltak egyáltalán alkalmazásban a kórházban és 1919-ben bővítették számukat 8 főre! Addig mindig egyetlen ápolót alkalmaztak, akinek a felesége főzött a betegeknek és intézte a mosatást. Széll a kórház vezetőjének Schwester Károly megyei fizikust helyesen jelöli meg, ugyanakkor átveszi Benczétől, hogy 1849-ben mint rebellist megfosztották állásától. Benczének erre az izgalmas, de valótlán adatára Kapronczay Károly orvostörténész professzor is hivatkozott egykor *Körmend egészségügyének története* című könyvének Vas megye orvostörténeti múltját tárgyaló fejezetében.⁴⁹ Bencze József uraiújfalusi születésű (Vas megye) holokauszt-túlélő orvos volt. Ő volt Vas megye első kandidátusa. 1959-ben védte meg disszertációját, 1958-ban lett az Orvosegészségügyi Szervezet Orvostörténeti Szakcsoportjának első főtárgya, 1966-tól a Magyar Orvostörténeti Társaság elnöke, az MTA Orvostörténeti Bizottságának tagja. Többek között részt vett a *Vasi Szemle* és az *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* szerkesztőbizottsági munkájában.⁵⁰ Az Orvostörténeti Múzeum főmunkatársa volt, ismeretei és sok tapasztalata

---

Dr. Smidt Lajossal. Mészáros az 1930-as években Ősz Iván, míg Smidt Érsekújváry Lajos írói álnév alatt közölt főképp lírai költeményeket. Mészáros később Szombathely polgármestere lett, a népbírói perek vádlottjaként a felette végrehajtott ítéletet Sulyok Izabella holokausztkutató elemezte.

⁴⁹ Kapronczay, 1983. 5–24. Pontatlanság: Schwester Károly megyei főorvost 1848-ban betöltött szerepe miatt hivatalvesztésre ítélték, ezért elköltözött Zala megyébe. Ez nem lehet igaz, mert Schwester Károly elköltözött ugyan, de az élők sorából! Az egyleti jegyzőkönyv szerint 1848 nyarán meghalt. Bencze a Vas megye fizikusai című írásában rendszeresen pontatlanul adja meg a megyei főorvosok hivatalviselési idejét, valamint egyeseket, mint pl. dr. Berzsenyi Dezsőt, fel sem sorolja köztük. További pontatlanság nála az Emberbaráti Egylet vonatkozásában, hogy kezdettől fogva két osztályon folyt volna a gyógyítás, amelyeken a belgyógyászati 32, a sebészeti osztályon 20 ágyra lettek volna berendezkedve. Ezt Széll, 1979. 17. oldalon átveszi Benczétől (Bencze, 1955-b). Benczének ezt a művét az Emberbaráti Egylet kórháza feldolgozásának jelenti ki Horváth, 1986. a 271. oldalon. Sőt Horváth, 1986. még azzal is megtoldotta a valóságtól teljesen elrugaskodott információkat, hogy „100 szegény sorsú beteg részére” alapították volna az egyleti kórházat. Ehhez képest az egyleti kórházat 1824-ben 3 ágygal létesítették, és még 1874-ben is csak 17 ágyra, plusz 7 db ágy nélküli szalmazsákra volt berendezkedve. Az 1891-ben átadott új épületében az ún. Villa soron, a Hegy utcában (ma Gagarin út) 40 ágyra rendezték be, amit az első világháborúban 80-ra duzzasztottak a szükséghelyzet miatt, de ez borzalmas túlszűkítettséget okozott. A húszas években a levéltári építési iratok fényében épülettoldalék kialakításának köszönhetően tudták 100-as nagyságrendűre emelni az ágyszámot. Ebben az időben már valóban osztályokra tagolt intézmény volt. Az osztályszerkezetben való működést azonban még az első világháború ideje alatt sem lehet kimutatni. Sokkal inkább volt a betegek csoportosításának eszköze az első, második és harmadosztályt megfizetni képes szolgáltatások alapján való szobabeosztás. Kezdetben a szobák kialakításánál további szempont volt, hogy a női és férfi betegeket külön tudják tenni, de még semmi esetre sem a betegségek szerinti csoportosítás adta az irányelveket. Kivételt képez a bujakóros nők és bujakóros férfiak külön kezelése, akiknek a kórszobái ablakára 1891-től még rácsot is tettek renitens viselkedésük miatt. Bencze és az ő nyomát követő szakírók elrugaskodott számadatai arra engednek következtetni, hogy még a párhuzamos kórház történeteket sem nézték meg, mert akkor Kaposvár, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Pápa kórházainak történetéből rájöttek volna a 19. század szegényes, szűkös viszonyai alapján, hogy ilyen többszáz ágyas, osztályszerkezeti alapon működő körülmények Szombathelyen sem állhattak fenn.

⁵⁰ http://www.vasidigitkonyvtar.hu/vasidigiportal/image/vdkweb/vm_arckepcsarnok/elso_resz.html /Bencze József, letöltés dátuma: 2020. 06. 17./

miatt többnyire senki sem merte publikációit forráskritikával illetni,⁵¹ pedig az orvostörténeti írásainak végén felhozott irodalomlistában sokszor még saját cikkeire is ellentmondásosan hivatkozik.⁵² A korszakra jellemző, osztályharcos szemléletű⁵³ orvostörténeti írásait – amelyek amúgy nagyon lendületesek, érdekesítő stílusúak, ám a hitelesség tekintetében egy-egy ponton legenda-szerűek – kritikával kell kezelni.⁵⁴

Szintén helyi orvos szerző a szülész-nőgyógyász Horváth Boldizsár,⁵⁵ akinek a bábaképzésről megjelent jubiláris műve 1897-től 1987-ig tárgyalja témaspecifikusan Szombathely múltját.⁵⁶ Átfogó, olvasmányos, de a kezdeti időszakról elég vázlatos és csekély számban hivatkozott levéltári források mellett nagyrészt egykori szaklapok adataira épít.

Az újabb kutatásaikat feltáró helytörténészek egy-egy, a közegészségügy terén is jótékonykodó vagy munkálkodó, meghatározó, karizmatikus személyiség köré építették fel könyveiket, amelyeket nagy haszonnal forgattunk. Ilyen kötetek jelentek meg Kelbert Krisztina nőtörténettel foglalkozó muzeológus kolleganő tollából a Híres szombathelyi nők arcképcsarnokában a szó nemes értelmében valódi arisztokrata Szegedy Györgyné báró Gerliczy Irmáról és annak leányáról, dr. Pető Ernőné Szegedy Georgináról, valamint gróf Erdődy Gyuláné Széchényi Emíliáról.⁵⁷ Gál József a Pedagógiai Intézet nyugalmazott igazgatója Gerlits Sándorról, a dualizmus kori Vas vármegye szociális ügyeinek mindenéről írt önálló kötetet. Ez arra enged következtetni, a hagyományos történetíráshoz visszakanyarodva, amely a kimagasló személyiségek portréira fektet nagy hangsúlyt, hogy ez az arra fogékony olvasóközönség körében helytörténeti szinten is fogyaszthatóan,

⁵¹ Kivétel a kritikai szó terén Takács Ince: A szombathelyi Ferences rendi templom és rendház története, VSZ 1966/1. 112–128. (Takács Ince: A szombathelyi Ferences rendi templom és rendház története. [2. rész] VSZ 1966/3. 409–420.)

⁵² Előfordul, hogy ugyanazon tanulmányát egyszer a *Gyógyászat* című lap 1930-as évfolyamaihoz, máskor 1934-re datálja, de a *Gyógyászat*ban több évfolyatot is átkutatva, rábukkanni sehol sem lehet. Bencze József: Gyógyító népszokások a Dunántúlon. *Gyógyászat*, 1934. (Erre hivatkozik Bencze, 1958. 223.) vs. Bencze József: Népi gyógyítás a Dunántúlon, *Gyógyászat*, 1929. (Erre hivatkozik Bencze, Vas Megye kórházainak 700 éves története, VSZ 1964/4. 551.)

⁵³ Schwester Károly megyei főorvost forradami nézetei és az 1848/49-ben betöltött vélt szerepe miatt Bencze nagyon szimpatikusnak mutatja be, mint élharcos orvost, ugyanakkor a XIX–XX század fordulóján ugyanebben a tisztségben munkálkodó Mezihradszky Kálmánt, mint a burzsoázia kiszolgálóját gonosznak ábrázolja, aki nem akart megyei nagy kórházat építtetni. Ugyanez a borzalmas harcias stílus jellemzi Fodor Henrik egykori könyvtárigazgatót is a Kisdedóvó Egylet 1958-ban megírt történetében, ahol nem lehet tudni, hogy egyes kisdednevelőket miért szeret és másokat miért utál annyira, miközben állandóan a klerikális reakció vesszőparipáján lovagol. A semleges jelentőségű adatokból is indulatokat gerjeszt. A kor provokatív történeti írásainak további elemzése nem lehet cél, mert emberöltő kellene hozzá, amíg lefejténénk róluk a torz korszaklelem erőszakos butaságait.

⁵⁴ Lásd Keszei Szabolcs: A fővezér orvosa: legenda és valóság dr. Markusovszky Lajos 1848–49-es szerepéről, VSZ 2000/4. 533–541.

⁵⁵ Nem rokona a szombathelyi születésű jogvégzett dr. Horvát Boldizsár egykori igazságügyminiszternek.

⁵⁶ Horváth, 1997. 72.

⁵⁷ Kelbert, 2013. 94. pp.; Kelbert, 2014. 94. pp.; Kelbert, 2018. 94. pp.

befogadásra alkalmasnak bizonyul. Dr. habil. Kalocsai Péter – egyetemi tanár, közlekedéstörténész – a gyermekvédelem kezdeti időszakáról szóló 2003-as tanulmányában az egészségügyi intézmények nagy részét is érintette.⁵⁸ Végezetül külön említem a Szombathely infrastrukturális fejlődéséről legújabban megjelent monográfiát, dr. Melega Miklós, jelenlegi vas megyei levéltár-igazgató doktori értekezését.⁵⁹ Ebben a műben külön fejezetet kaptak a közegészségügyi állapotok. Az infrastruktúra ugyanis – az utak burkolatától az esti gázvilágítású utcalámpáig – a dualizmus kori közgondolkodás szerint közegészségügyi kérdés is volt.

Szommer Ildikó történész-muzeológus az Emberbaráti Egylet megalakulásáról és működéséről írt cikkben átfogó módon közelítette meg az egyesületi élet témáját és egyes érdekes kérdésfelvetéseit, amelyekre ő – a párhuzamos kórháztörténetek ismerete hiányában – nem talált választ. Ezeket dolgozatomban igyekszem elemezni és megválaszolni.⁶⁰

Kereszturiné–Mészáros a Vakok Intézetéről írt feldolgozásának egyes részletei is árnyalják a főképp szociális jellegű tanintézetként besorolható létesítménnyel a szombathelyi egészségügyi intézmények 1900-as években kialakult képét.⁶¹

Összefoglalva: a helytörténet fontos területeit – amelyhez kapcsolódik az egészségügy – kutatták már gyermekvédelmi, nőtörténeti, infrastruktúra-fejlesztési szempontból, de egészségügyi, ráadásul kórháztörténeti aspektusból még nem jelent meg monografikus munka a 19. századra nézve. A szerzők személye is változatos, a hivatásos történésztől (dr. Kapronczai Károly, dr. Kalocsai Péter, Kelbert Krisztina, Szommer Ildikó) az orvosokon (dr. Széll Kálmán, dr. Horváth Boldizsár) át a helytörténeti kutatókig (Gál József, Kereszturiné–Mészáros).

1.4. Az Emberbaráti Egylet és a közegészségügy történetének korszakolása a törvényi környezet tükrében

A világháborús szombathelyi kórházi viszonyokról önálló könyvben, tanulmányban, külföldön ismeretterjesztésben megjelent kutatásaink után célkitűzésünk volt a szombathelyi kórháztörténetet annak kezdetétől kikutatni, és az 1823-ban alapított Emberbaráti Egylet publikálatlan, eddig fel nem tárt 125 éves korszakából az első 100 éves történetét közreadni.

---

⁵⁸ Gál, 2014 b; Kalocsai, 2003. 155-229.

⁵⁹ Melega, 2012.

⁶⁰ Szommer, 1993. 563-569.

⁶¹ Kereszturiné – Mészáros, 2004. 1–193.

A 19. század második felében az egészségügy története alapvetően két ágra bontható: a közegészségügy, illetve az egészségügyi intézmények történetére. Az egészségügyet, ha politikatörténeti oldalról közelítjük meg, az uralkodó részéről kiadott egészségügyi rendeletek szabályozták, amelyek önmagukban korszakhatárokat képezhetnek. A társadalomtörténeti változásokat a járványok kialakulása befolyásolhatta, amelyek viszont gyakran együtt jártak a háborúkkal vagy más válságokkal.

Az újkori közegészségügy története hazánkban Mária Teréziáig vezethető vissza. Az 1770. jan. 2-i Generale Normativum in Re Sanitatis (GNRS) = Egészségügyi Alaprendelet az a rendeletgyűjtemény, amely az egészségügy történetében a 19. század nyitányaként értelmezhető.⁶² A Habsburg Birodalomban, így Magyarországon is az egészségrendészeti feladatokat a helyi szervek erős önkormányzati rendszerébe építették bele, amely magyar vonatkozásban a Helytartótanács (1852-1860 közt a Helytartóság) felügyelete alatt állt. A kiegyezés évében a közegészségügyi feladatokat a Helytartótanáctól átvette a Belügyminisztérium (BM), majd 1868-ban a BM munkájának segítése céljából alapították Markusovszky vezetése alatt az Országos Közegészségi Tanácsot (OKT). Az OKT előmunkálatainak köszönhetően jött létre a GNRS után a 19. századi közegészségügyet meghatározó immár modern polgári alapokon nyugvó jogforrás, a 1876. évi XIV. törvénycikk. Ez az európai tendenciák fényében is előremutató és komplex szabályozás volt, és egészen 1944-ig érvényben maradt. A századfordulóig csak egy alkalommal módosították az 1887. évi XXII. törvénycikkkel, a „védhimlőoltási kötelezettségre vonatkozó intézkedések” miatt.

A törvények alkotása 1867 után tehát visszatért a hagyományos rendhez, azonban a rendeleteket a kormány és a szakminisztériumok adták ki. Egészségügyi kérdésekben a Belügyminisztérium (BM) volt az illetékes, de más minisztériumok is érintettek lehettek: a vallás- és közoktatási minisztérium (VKM), a honvédelmi minisztérium (HM), a pénzügyminisztérium (PM), az igazságügyi minisztérium (IM) de a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium (FIKM) is.

A kórházügyben állandó gondot jelentett a fizetőképtelen betegek által okozott bevétel kiesés. Ezért az 1875 évi III. tc. úgy rendelkezett a „nyilvános betegápolás költségei fedezéséről”, hogy „amennyiben azokat maguk az ápoltak vagyontalanság miatt megtéríteni nem képesek”

---

⁶²A GNRS kiváló elemzését adta közre Balázs Péter 2007-ben.
http://real.mtak.hu/30273/1/balazs_kozegeszsegugy_1-2kotet.pdf

és fizetésre kötelezhető hozzátartozóik sincsenek, a beteg lakóhelye szerint illetékes törvényhatóság köteles fizetni.⁶³ A települések szegénybetegeinek finanszírozását átvállalta az állam az 1898. évi XXI. tc.-kel, amely az „országos betegápolási alap” felállítását hozta. Még ezt megelőzően rendelkezett az első munkásbiztosító törvény, az 1891. évi XIV. tc. az „ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről”. Végül Szombathely egészségügyére is nagy hatással volt az 1897. évi XXXV. tc., a magyar királyi központi statisztikai hivatal létesítéséről, amely először szolgáltatott valós adatokat a közegészségügy bármely területéről, így a kórházügyről is.⁶⁴

Az egészségügy 1745-1898 közötti állami szabályozásának fényében a speciális gyógyintézmény, az egyleti kórház 1824-ben történt megjelenése a városban orvostörténeti szempontból modernkori fejezetet nyitott a szegénygondozásnak a betegellátástól való különválasztásának az igényével. Az egyesület történetének hagyományos jótékonyági keretekre épülő rendszerét megváltoztatta a dualizmus kori polgárisodás. Fő protektora, Batthyányi Fülöp herceg halálát követően (1870) és miután az egyleti elnöki székéről lemondott az utolsó hagyományos módon az arisztokrácia köréből választott elnök, báró Mesznik Viktor (1874), a kórházat modernizáló polgárság a fenntartás érdekében rákényszerült a jótékonyági keretek megtartása mellett újabb erőforrások – 1898-tól a szegénybetegellátásra irányuló állami támogatás igénybevétele a nyilvánossági jelleg felvételével – bevonására. A hetvenes években formálódó korszakhatár után az első világháború tömeges ellátási igénye húz a kórház életébe újabb választóvonalat, amely a Trianon utáni konszolidáció és bővítési igények felé terelte egy még újabb szakasszal az egészségügyi létesítmény történeti útját.

Az 1823-1923 közötti vonatkozó múzeumi tárgyi és írásos dokumentumok tanulmányozása mellett felhasználtuk a MNL Vas Megyei levéltári forrásokat is, és pedig nem csak az Emberbaráti Egyesület kórházáról, hanem a közigazgatási struktúrából a közegészségügy és egészségügyi intézményekről keletkezett iratok vonatkozásában. A helytörténetírás eddig a dualizmus korának városi egészségügy-történeti szintézisét, de magát az egyesületi életet is feldolgozatlanul hagyta. Az egészségügy finanszírozásának története lehetőséget ad a Vas megyei elit kutatására, ami az eddigi történészi alapfeltáró munkákból szintén kimaradt. Így a kórház-egyesület történetének ezen feldolgozása előzmények nélküli, első közlés. Hiánypótló és minden bizonnyal további diskurzust kiváltó információkat hordoz.

---

⁶³ Gazda István: A modern hazai közegészségügy kialakulása. Bp., 2017.

http://real.mtak.hu/46712/1/kozeu_dvd_real.pdf

⁶⁴ Balázs, 2019. 51-55.

Analógiát keresve az egészségügyet felkaroló egyletek közt, a párhuzamos források alapvetően hiányoznak a MNL Vas Megyei Levéltárból a Fehér Kereszt Egylet és Bábaképző vonatkozásában. Sem a Vakok Intézetének iratanyaga, sem a csapatkórházé nem maradt fenn, és a Tuberkulózis Ellen Védekező Vas Megyei Egyesület (TEVVE) esetében is csak töredékesek. Az állami intézményekről – mint az Állami Gyermekehely, a m. kir. Bábaképző Intézet vagy a csapatkórház – csak olyan szórványos iratanyagra lehet bukkanni, amely a közigazgatási rendszeren átfutott. Ez okból munkánk elsősorban a fellelhető kórházi iratanyagra koncentrál, amelyre párhuzamokat a régió egyéb kórházainak feldolgozott történetével vontunk. Munkánk során nyomtatott forrásként használtuk az 1900-as évek elején kiadott címtárakat,⁶⁵ iskolai értesítőket⁶⁶ és éves intézményi jelentéseket,⁶⁷ valamint a *Vasvár Megye Hivatalos Lapját*. A helyi sajtó tudósításai közül a *Vasmegyei Lapok*, *Vasmegyei Közlöny*, *Vasvármegye* és a *Szombathelyi Újság* közleményeit tekintettük át.

Meg kell említeni utolsó sorban, hogy a vizsgált időszak az epidemiológiai átmenet [Epidemiologische Transition, Übergang] korszakán belül a fertőző betegségek visszaszorításának kora (19. sz. közepe, 20. sz. közepéig), amikor a vezető halálokok között még a fertőző betegségek szerepeltek, szemben a 20. sz. második felétől irányító degeneratív, szív- és érrendszeri bajokkal.⁶⁸

A kronológiai határok nem vonhatók meg élesen, mert egy fejlődési folyamat részét képezik, ugyanakkor minden altéma és annak korszakhatára a modernkori egészségügyi struktúra kiépüléséhez, s így a politikatörténeti korszakoláshoz kötődik.

2. Egészségügyi fogalmak a történeti változás tükrében

Az egészségügyi ellátásban résztvevő szereplők, mint pl. a céhes keretek közt működő sebészmesterek vagy a kórházi személyzet, valamint a gyógyítás és betegségmegelőzés

---

⁶⁵ F. Szabó, [1931]. 656;

Fóth K. (szerk.) (1904): *Vasvármegye és városai címtára*. Szombathely; Fóth K. (szerk.) (1908): *Vasvármegye címtára*. Szombathely; Heimlich F. (szerk.) (1900): *Szombathely rendezett tanácsú város 1900. évi lak- és címtára*, Szombathely, Heimlich Ferenc, 152.

⁶⁶ A Premontrei rendi Szent Norbert Gimnázium, a Polgári Leányiskola, a Kereskedelmi tanfolyam értesítői: Pálffy B. (szerk.) (1888): *A Szombathely Városi Államilag Segélyezett Polgári Leányiskola XII-ik értesítője az 1887/8. tanévről*, Szombathely, 38 p.; Pálffy B. (szerk.) (1889): *A Szombathely Városi Államilag Segélyezett Polgári Leányiskola XIII. értesítője az 1888/9. tanévről*. Szombathely, 38.

⁶⁷ dr. Szent János: *A Vasvármegyei Fehérkereszt Egyesület nyilvános jellegű Gyermekkórházának 1914-1918. évről szóló jelentése*

⁶⁸https://de.wikipedia.org/wiki/Epidemiologischer_%C3%9Cbergang; https://www.biologie-seite.de/Biologie/Epidemiologische_Transition, Letöltés ideje: 2020. július 1.

közben használt infrastrukturális keretek nagy átalakuláson mentek keresztül a 19. század folyamán és a mai fogalomhasználatunkból bizonyos megnevezések már kikoptak, vagy jelen vannak ugyan, de módosult konnotációval. Ezért a meghatározó egészségügyi tartalmakat, amelyekkel a kutatás során találkozunk, a korabeli fogalom és eszköztárral a teljesség igénye nélkül, de egyértelműsíteniünk kell. Ehhez az 1893 és 1904 között kiadott Pallas Nagy Lexikona 16 kötetét, valamint a Czuczor – Fogarasi szótárt hívtuk segítségül. Először a közegészségügy fogalmát, az egészségügy főbb intézményeit majd az abban résztvevő személyzetet mutatjuk be, figyelemmel a helyspecifikus, történeti változásokra. Az alábbi fejezetekben az egyes fogalmak definíciószerű és nyelvészeti tisztázása után az adott intézmény helyi szintű, városi, megyei működésének történetét tekintjük át.

2.1. A Közegészségügy és egészségügyi közigazgatás

A Pallas a közegészségügyet az egyén életet és egészséget fenntartó érdekéből vezeti le, amelyet közösségi szintre emelve az állam érdekeként értelmez. Nagyobb természeti befolyások, csapások egy egész közösség életére vannak hatással, ezért azok ártalmainak elhárítására a község [közintézményiség], az állam összességének közreműködésére van szükség. Az össznépeség egészsége javára szolgáló eszközök, mint annak intézményei és eljárásai képezik a közegészségügyet. A tudomány, amely ezeket rendszerbe foglalja a közegészségügytan. Az állam egészségügyről való gondolkodását a XVII–XVIII. századra eredezteti, amikortól fogva azt állami feladatként kezelik. Hazánk egészségügyének történetében mérföldkő, amikor a III. Károly által 1724-ben létre hívott Helytartótanácsot 1738-ban egészségügyi bizottsággal egészítették ki. Ez állandó orvosok tartására kötelezte a vármegyéket. A magyarországi orvosképzés megindítására 1769-ben adta ki rendelkezését Mária Terézia, amikor elrendelte az orvostudomány tanítását a nagyszombati egyetemen. Az egyetem 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre költözött. Ettől kezdve a gyógyítást képzettséghez kötötték, a gyógyító személyzet működését a közigazgatási szervezetbe vonták. A lexikon kiemeli a GNRS-t, mint egészségügyi legfőbb törvényt 1770-ből és Johann Peter Frank *System einer medizinische Polizey* című munkáját 1778-ból, amely az egyes embert ugyan még csak aprólékos rendőri szabályzatokkal óvta, de az 1831–32-es kolerajárvány után és az egészségtudomány fejlődésének hatására a közegészségügy az orvostudomány külön ágává nőtte ki magát, miután természettudományos és kísérleti alapokra helyezkedett. 1865-ben mint önálló tudományágnak Münchenben alapított tanszéket Max Pettenkofer (1818–1901), akinél tanulva Magyarországon először 1875-ben Fodor József (1843–1901)

vezetésével létesült egészségtani tanszék, majd Kolozsváron 1883-ban. A tudomány óriási fellendülését hozták Louis Pasteur (1822–1895), és Robert Koch (1843–1910) bakteriológiai kutatásai. A járványügyi intézkedések tudományos bázisa a laboratórium lett. Ennek eredményeit, a fertőző betegségek elleni védelmet integrálva az egészségtudományba, azt több szinten, tanítóképzőkben, középiskolákban és papnevelő intézetekben is tanítani kezdték.⁶⁹ Pettenkofer iskolaalapító tevékenysége után a Markusovszky Lajos (1815–1893) által szerkesztett *Orvosi Hetilap* és ennek 1865–1897 között megjelenő *Közegészségügy* és 1857. június 4-én megjelentetett *Törvénytörvényi Orvostan* című melléklete voltak az elsők a témával foglalkozó magyar nyelvű szakfolyóiratok sorában. Ezekben az industrializáció és kapitalizmus hatására kialakult városi népességszaporodást és nyomortelepi lakásviszonyokat analizáló angliai kutatásokról és tudományos módszerekről tudósít Markusovszky, aki szerint a közegészségtan alapkövét Edwin Chadwick és az élethossz-statisztikus William Farr tette le.

Magyarországon a kiegyezés évében a közegészségügyi feladatokat a Helytartótanácsból átvette a Belügyminisztérium (BM), majd 1868-ban a BM munkájának segítésére alapították Markusovszky vezetése alatt az Országos Közegészségi Tanácsot (OKT). 1909–1918 között az OKT hivatalos lapjaként jelent meg a *Közegészségügy*. Ez az OKT által kiadott jegyzőkönyveket, dolgozatokat, szakvéleményeket, jelentéseket közölte, de helyet biztosított közigazgatási kérdéseknek és egészségügyi vonatkozású törvények közlésének is. Gracza kimutatta, hogy a magyar orvostudományi szaklapok írásai arányosan követték a legtöbb bajt okozó betegségek, járványok problematikáját.⁷⁰

Az 1875-ös kolerajárvány után került napirendre a múltbeli magyar egészségügy legjelentősebb jogszabályának megalkotása. Az 1876/XIV-es *A közegészségügy rendezéséről* szóló törvény, amely az egészségügyet az állami közigazgatás körébe tartozóan kezelte. Ezzel a legfejlettebb nyugat-európai országok törvényalkotását is meghaladta, bár a törvény végrehajtása elhúzódott. A közegészségügy országos irányítása a Belügyminisztérium e célra létesített osztályának lett a feladata. Az egészségügyi osztály tanácsadó szerve volt továbbra is az OKT. Az első és másodfokú közegészségügyi hatóságokat a közigazgatási rendszeren belül a járások és vármegyék körébe sorolták, amelyek a közegészségügyi rendeletek végrehajtásáról saját hatáskörükben gondoskodtak. E szerint hatósági felügyelet és intézkedés

---

⁶⁹ Pallas, X. kötet, 1895. 959-960.; Benke, 2007. 154.; Demkó, 1894. 446.

⁷⁰ Gazda István et al.: *A modern hazai közegészségügy kialakulása*. Bp., 2017.

http://real.mtak.hu/46712/1/kozeu_dvd_real.pdf; Gracza Tünde: Fogalmak az első magyar nyelvű közegészségügyi szaklapban In: *Egészségtudomány* 2010/2.sz. 85–89.
http://egeszsegtudomany.higienikus.hu/cikk/2010_2/2010_2.pdf Letöltés ideje: 2020. júl. 1.

tárgyát képezte mindaz, ami a közegészség fenntartását, javítását és helyreállítását szolgálta.⁷¹ A törvény érdeme, hogy egységbe foglalta az egészségügy különböző ágait, meghatározta az állam, a törvényhatóság és a községek teendőit. Szabályozta továbbá az orvosi és a szülésznői gyakorlatot és a kórházak létesítésének és fenntartásának körülményeit. Minden várost és 6000-nél több lakosú községet orvos tartására kötelezte, míg a kisebb községeknek közösen kellett körorvost alkalmazniuk. A közegészségügyi személyzetnek előírta a gyárak, üzemek, iskolák, lakások, közintézmények (mint pl. az állami fegyházak és börtönök, a kórházak és magángyógyszertárak vagy közlekedési eszközök) egészségügyi ellenőrzésével és a járványos megbetegedések elleni küzdelemmel kapcsolatos teendőit. Gondoskodott a rendszeres étel- és ital-ellenőrzésekről, a vágóhidak, mészárszékek és levágandó állatok, húсару egészségügyi ellenőrzéséről.⁷²

Vas megye főorvosa 1876. december 5-diki, évértékelő jelentésében örömmel fogadta az új törvény megszületését. „A közegészségi ügy hazánkban már régóta parlagon hevert...” – írta, majd így folytatta.: Az elhanyagolt közegészségügynek tulajdonítható az a körülmény, hogy „a magyar nemzet testi erőben mindinkább alászáll és a szaporodás minden nemzet közt nálunk a legcsekélyebb”. Véleményét munkájából fakadó személyes tapasztalatára alapozta: „ezt a családi értesítőkön és újoncozás alkalmával tapasztalnom lehetett.” Ez után a főorvos a községi és kerületi orvosok feladatául írja le, a „magas kormány szabta közegészségügyi” intézményesített keretek közt, az egészségügy felett való örökösödést, a „nép felvilágosítását” és „kórós behatásainak kutatását”.⁷³

A törvény hatására az egészségügyi szakágak bővítéseként az 1880-as években kiépült az ipar és munkaegészségügy, az 1890-es években az iskola-egészségügy szervezete, az 1908./XXXVIII. törvénnyel a gyermekvédelem intézményrendszere.⁷⁴

Szombathely rendezett tanácsú város követte és végrehajtotta az egészségügyi közigazgatási rendszeren keresztül érkezett országos rendeleteket. A kiegyezést követően a megyerendszer visszaállításakor Vas vármegye 1871. évi vármegyei szabályrendelete alapján a vármegye területét a korábbi 5 helyett 10 járásra osztották fel, amelyek a következők voltak: Szombathely, Kőrmend, Sárvár, Kiscell (1903-tól Celldömölk), Kőszeg, Felsőőr (ma: Oberwart, Ausztria), Németújvár (ma: Güssing, Ausztria), Muraszombat (ma: Murska Sobota,

⁷¹ Egészségügy = Pallas, V. kötet, 1893. 713.

⁷² Uo.

⁷³ MNL VaML KIB f3/1877 Szabadfy János: *Orvosi jelentés*, 1876. dec. 5. (a továbbiakban: Szabadfy, 1876. dec. 5.)

⁷⁴ Kapronczay, 2001. 6–8.

Szlovénia), Szentgotthárd és Vasvár. Szombathely és Kőszeg városok polgármestereinek, a többi község szolgabíróinak küldték ki az egészségügyi rendelkezéseket az alispáni hivatalon keresztül. A megye közigazgatásának élén az alispán állt, feladatait az 1870. évi XLII. tc. 58. §. szabályozta. A megyei főorvos közvetlen felettese az alispán volt, közegészségügyi rendeleteinek meghozatalához tanácsaival, javaslataival járult hozzá. A főorvos legfontosabb feladata a megye közegészségügyi állapotának figyelemmel tartása volt. Emellett a közegészség szakába tartozó valamennyi intézkedésnél a hatóságot támogatta. A vármegye közegészségügyi szabályzatainak meghozatalához tanácsaival járult hozzá, a járványos betegségek terjedésének megfékezésére rendszabályokat hozhatott. A gyanús haláleseteknél törvényszéki boncvizsgálatot rendelt el. Kötelessége volt a megye egészségügyi állapotáról jelentést tenni. A két városi és a többi községi vagy kerületi orvosok legfőbb feladata a himlőoltások beadásán túl a járványügyi intézkedések meghozatala volt. Ezen túl minden közegészségügyet fenyegető esetről jelentéssel tartoztak a főorvosnak. A főorvos alárendeltjeként működött a megyei állatorvos, aki köteles volt a főorvos és a közhatóságok minden utasításában eljárni. A bábák feladata díjtétel nélkül a megyei szegények ellátását jelentette, illetve a szüléseknél az orvos segítségére voltak.⁷⁵

Az állam szerepének növelésére hozott 1886. évi XXI. tc. értelmében megszületett Vas vármegye új szabályrendelete, melynek során kibővítették a megyei főorvos feladatkörét. Ettől kezdve köteles volt a vármegyei személyzet szolgálát és a szegényeit díj nélkül gyógyítani, és számukra a házi, illetőleg az állampénztár terhére gyógyszereket utalványozni, az elhagyott betegeket a közkórházba kezelésre felvetetni. Mindezek felett betöltötte azt a hatáskört, melyet az egészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. tc. 162. §. rótt rá. Hasonlóan a vármegyei személyzet többi tagjához, a megyei (ún. törvényhatósági) főorvost a főispán nevezte ki élethosszig.⁷⁶

A dualizmus idejéből 1876-tól fennmaradtak a havi és éves megyei tiszti főorvosi jelentések, melyeket a közegészség állapotáról a csornai születésű dr. Szabadfy János (1815–1886) megyei tisztifőorvos a vármegyei közigazgatási bizottsági ülések számára készített. 1885 és 1888 között Szabadfy egészségének megromlásakor helyettesként, majd halála után kinevezett megyei főorvosként dr. Berzsenyi Jenő (1845–1931) töltötte be ezt a feladatot. Dr. Mezihradszky Kálmán (1851–1926) 1888 és 1919 közt, dr. Hauler Pál 1919 és 1929 között

---

⁷⁵ MNL VaML Vv. Közgy. jkv. 3320/ 1871, 3815/ 1871

⁷⁶ Úgy, mint a rendőrkapitányt, a számvevőket, a levéltárnokot, az árvaszéki nyilvántartókat és könyvvezetőket, a járási orvosokat, a közigazgatási gyakornokokat, valamint a vármegye segéd- és kezelőszemélyzetét. Sarlós, 1976. 155–162.

viselte a tisztséget.⁷⁷ Szabadfy és Mezihradszky havi jelentéseikben az amúgy sablonszerű szövegben sokszor kifejtették értékes véleményüket különleges egészségügyi krízishelyzetekben, vagy magyarázatot adtak egyes betegségek előfordulására. Ezen kívül kórházvizsgálati jegyzőkönyveikből tudjuk meg, miképp ítélték meg ezen intézményeket felszereltségük, tisztaságuk, funkciójuk, személyzetük, betegforgalmuk szerint.

Szombathely városi orvosi tisztét segéderő megnevezése nélkül 1859-ben még dr. Nobl József töltötte be.⁷⁸ Őt követően 1861-ben a csehországi születésű dr. Weghoffer Jánost⁷⁹ választották meg, akinek a munkáját már két tiszteletbeli seborvos segítette: Moller József – aki magánpraxisában még 1877-ben is fogorvoslással foglalkozott – és Török Ferenc, aki 1885-ben kőszegi körorvosként halt meg gutaütésben.⁸⁰ Szombathely r. t. városi tisztifőorvosa rövidebb időre, 1872–1874 között a várpalotai születésű Goldschmidt Vilmos lett, majd betegségéből felgyógyulva újból dr. Weghoffer János 1874–1877 között. Az ő szolgálatuk után több mint 40 évig, 1878 és 1919 közt dr. Alexy Emil (1844–1932) töltötte be a városi főorvos hatósági szerepét 1919. júniusi nyugdíjaztatásáig.⁸¹ A levéltár a városi tisztifőorvosi iratokat különgyűjtve sajnos csak 1926-tól őrizte meg, holott 1876-tól a városi orvos havi jelentéseket tett a megyei főorvosnak, aki az összesített megyei adatokat alispánnak nyújtotta be. Többnyire csak az alispáni iratok X. kútfüljében találkozhatunk a városi tisztifőorvos szorgalmas tevékenységével, a járványos időszakok várost érintő megelőző intézkedései kapcsán, a gyógyszerertáralapítási kérvények első véleményezőjeként, a városi köztisztasági szabályrendeletek véleményező-megalkotójaként, himlőoltási jegyzőkönyvek összesítéseinek benyújtójaként stb.

Szombathelyen az előző évet értékelő, általában januárra vagy februárra eső éves közgyűlésen 1879-től a városi tisztifőorvos, majd 1886-tól a polgármester számolt be a város

⁷⁷ Halász, 1930. 42.; Mezihradszky Kálmán evangélikus vallású, megyei főorvos 1926. jan. 13-án hunyt el. MNL VaML Gyászjelentésgyűjteménye

<http://www.vaml.hu/data/Segedlet/Gyaszjelentések/Gy%C3%A1lszjelent%C3%A9sek.pdf>

Letöltés ideje: 2020. 09. 04.

⁷⁸ Statistik, 1859. 181.

⁷⁹ EE-be ideiglenes tagul belépett 1846-ban. (EE jkv. 28/1846. jan. 25.); Választmányi tag 1864. ápr. 17-i ülésen

⁸⁰ VmL 1877. ápr. 8. 4., Melega, 2012. 253.; Az 1864-es városi tisztifőorvos karban szintén megjegyzi Kárpáti (1894) Weghoffer városi orvos megválasztását:

http://www.vasidigitkonyvtar.hu/vasidigiportal/image/vdkweb/vm_szombathelymonografia/tortenet.html; Török Ferenc gutaütéséről: 1885 dec. havi főorvosi jelentés. MNL VaML IV.415.a/KIB f1/1885.

⁸¹ <http://www.vaml.hu/Adattar/Tisztsegek/Foorvos.html> Letöltés ideje: 2020. 07. 02.; Dr. Alexy Emil jubileuma. Vvm., 1903. júl. 5. 4. alapján Alexy Emil 1878-tól volt városi főorvos, az 1877. évről szóló kimutatásban még nem szerepel városi alkalmazása. dr. Szabadfy János: „Névjegyzéke az 1877.ik évben Vas megye területén létező orvosok, sebészek, állatorvosok, gyógyszerészek és okleveles bábák. 1878. jan. 7.” (továbbiakban: Szabadfy, 1878.) MNL VaML (IV.415.a/5. doboz) KIB f3/1878; SZV Közgy. jkv. 48/1878.; Alexy a szombathelyi r. k. Főgimnáziumban érettségizett 1861-ben, osztálytársa volt Széll Kálmánnak, az 50 éves érettségi-találkozón mindketten megjelentek. Főgimnáziumi Értesítő, 1912. 12.

közegészségügyi állapotáról. Az orvosi beszámolók tartalmát egy-egy esetben a városi jegyzőkönyvek is megőrizték, de többnyire csak „*felolvasatván tudomásul vétetik*” címszó alatt rögzítették.⁸²

Az orvosok nyomán a korabeli közgondolkodás – a születések, halálozások arányszámain, orvos- és babaellátottságon, járványokkal szembeni intézkedéseken, iskola- és munkaegészségügyön kívül – a városi közegészségügyet befolyásoló tényezők közé sorolt számos olyan infrastrukturális elemet, amelyek a város jobb levegőjét, ivóvíz-ellátottságát, utcáinak tisztaságát, sötétedés utáni megvilágítását szolgálták. Ez abból a holisztikus szemléletmódból adódott, ami az egyén megítélését és betegségeinek okát a környezeti tényezőkből vezette le. A modern városfejlesztés során a növekvő, tudományos, higiéniai ismeretekre alapozva mindent közegészségügyi kérdéssé tettek. Ezzel a stratégiával modellértékű, tervszerű modernizáció zajlott le a megyeszékhelyen. A 19. század közepén még fejletlen infrastruktúrával rendelkező Szombathely a 20. század elejére felzárkózott az innováció élére. Budapest, Pozsony, Szeged, Kolozsvár, Temesvár és Arad tapasztalatain kívül a város Nyugat-Európában kifejlesztett technológiák importjához is hozzájárult. A kölcsönökből megvalósult progresszív beruházási program a szolgáltatás-orientált város koncepciójaként jött létre, és a közműveket önkormányzati tulajdonban működtette. A városi modernizáció mintaszerű eredményei Szombathelyt országosan közismertté tették.⁸³ „*A kormány mintavárosnak tekinti Szombathelyt, ahová tanulmányozás végett a többi vidéki város kiküldöttjeit utasítani szokta. Özönével érkeznek hatóságunkhoz a vidéki városok kérdő levelei városunk példaszerű intézményei iránt.*”⁸⁴ – fogalmazta meg a helyi sajtó Éhen Gyula polgármesteri tevékenysége kapcsán 1905-ben. Az egészségügy alapintézménye, a kórház tekintetében viszont fordított helyzet alakult ki: Bezerédj István alispán intézett megkereső leveleket tapasztalatgyűjtés céljából közkórházépítésben sikeres törvényhatóságok felé.⁸⁵

A századelőn Szombathely egészségügyi intézményei sorában működött már 1897-től a Magyar Királyi Bábaképezde, 1889-től katonai létesítésben a csapatkórház és 1829-től az Emberbaráti Egylet kis befogadóképességű kórháza. A dualizmus kori népességnövekedésnek megfelelő kórházi ellátás dolgában azonban – a dunántúli rendezett tanácsú városokhoz

---

⁸² MNL VaML Szvk. Kjkv.4/1879., 12/1880, 30/1881, 70/1881, 11/1883, 27/1883, 1/1887, 3/1889, 6/1890, 1/1891, 2/1893

⁸³ Melega, 2012. 394-395.

⁸⁴ Éhen Gyula vagy Blaskovich. Vvm., 1905. jan. 26. 2.

⁸⁵ MNL VaML, Vas Vármegye Alispánjának Közigazgatási Iratai (a továbbiakban: alisp. közig. ir.) X.46526/1905. Szombathelyen építendő kórház

képest – lemaradásban volt a város. A 19. század végi első nagy kórházépítési hullámból kimaradt, az igények, a telek, a tervek, a létesítendő osztályok és ágyszám tekintetében állandó változtatásában eltelt az idő, és kitört az első világháború. Ennek végén egy iskolaépületben alapították meg Szombathely első közkórházát. A húszas évek poszttraumás időszakában ismét változtak az igények, a koncepció, míg a revizionizmus sikerébe vetett hittel, az elszakított területekre is gondolva, regionális központi méretekben készített tervek alapján föl nem épült az „igazi” közkórház. Az ezer ágyas épületkomplexum átadására Magyarország második kórházépítési hullámában került sor 1929. szeptember 1-jén, Horthy Miklós jelenlétében.

A dualizmus idején tehát a szubszidiaritás elvén alapuló szegényügyi és egészségügyi rendszer alakult ki. A közegészségügyet érintő tudományos ismeretek bővülése nyomán az állami gondoskodás a dualizmus korában széles területen igyekezett minden egészségügyi kérdést szabályozni, felügyelete alá vonni és ellenőrizni. Az 1876/XIV-es törvény az elsők közt mondta ki, hogy a közegészségügy vezetése állami feladat. A törvényalkotókat nemcsak az igazgatás, hanem a megelőzés gondolata is irányította. Ez egy kerettörvény volt, amely olyan kérdésekkel is foglalkozott, amelyek éppen kialakulóban voltak és a helyi viszonyok adaptációjának is teret engedett. Szombathelyen a XIX-20. század fordulóján – a közegészségügyre való hivatkozással – óriási léptekben haladt a város modernizációja, parkosítása, közművekkel, útburkolatokkal való ellátása. Ezekben az években a település szervezett közösségeinek öngondoskodásán alapuló egyházi és magántámogatások mellett működő jótékony egyletek és asztaltársaságok mellett megjelentek – az állami támogatások részfinanszírozásával – egészségügyi intézmények is, valamint az egyleti magántulajdonban maradó kórház nyilvános jelleget kapott, ami a szegénybeteg-ellátásnak az országos betegápolási alapból való finanszírozásával járt.

Közvetlenül egészségügyi intézménynek számított az Emberbaráti Egylet Kórháza, a k. u. k. csapatkórház, a Bábaképző, az 1904-ben alakult Szombathelyi Önkéntes Tűzoltó Egylet mentőosztálya, a TEVVE szervezésében az 1906-tól működő tüdőbeteggondozó dispensaire-je és a tbc gyerekek körében való terjedésének megelőzésére 1908-ban – Magyarországon elsőként – létrehozott erdei iskola. A Fehér Kereszt Országos Lelenház Egyesület első vidéki fiókjaként Szombathelyen 1899-ben alapított Fehér Kereszt Egylet legjelentősebb vállalkozása volt a Gyermekkórház felépíttetése és átadása 1910-ben. Az 1912-ben alapított Sanitas Ambolatorium Egyesület nemibeteggondozó és tanácsadó állomást

tartott fenn szegényeknek ingyenes vizsgálatral és gyógyszeres ellátással.⁸⁶ A baleset- és betegségbiztosító intézetek közül a Kerületi Munkásbiztosító Pénztár ambulanciát működtetett.⁸⁷ A Vakokat Gyámolító Dunántúli Egyesület és az Ifjúvakok Dunántúli Tanintézete 1910-ben megnyílt palotaszerű épületében az egész régiót lefedve, komplex foglalkoztatási mintát követve kínált elhelyezkedési, iskoláztatási és munkalehetőséget. Elsősorban gyermekjóléti intézményként tartjuk nyilván Vasvármegye 1878-ban létesített Árvaházát és az 1908-ban alakult Gyermekmenhelyet, amely a város és megye gyermekeinek egészségéhez indirekt módon, de hozzájárult. Csak úgy, mint a számos jótékony egyesület, amelyek célkitűzései közt a szegény betegek ápolási, orvosi költségeihez, gyógyszeres ellátásukhoz való hozzájárulás vagy gyermekágyasok támogatása szerepelt. Ilyen volt a Szombathelyi Nők Jótékonyági Társulata (1870), a Szent Erzsébet Egylet, az Orthodox Izraelita Nőegylet, a szombathelyi Izraelita Jótékony Nőegylet, a Vas megyei Aggharcos Egyesület (1884), amely tagjai részére temetkezési segítyt nyújtott hozzátartozóik elhunytakor. A Szombathelyi Rongyos Egylet (1884) a szegény tanulók felruházására létesült.⁸⁸ Az egyleti és vegyesen állami fenntartású közjótékonyosság színes világa bontakozik ki, ha áttanulmányozzuk az intézményeket, amelyek működése történetükkel együtt mind a szombathelyi ispotályokig eredeztethető.

2.2. Ispotály, polgári gyámolda és szegényház

Az ispotály szó Czuczornál még megtalálható, de a Pallas Nagy Lexikonából teljességgel hiányzik, a modern kori ember szóhasználatból kikopott. Ebből látszik, hogy a 19. század végére a szegény öregek gyámolítására már teljesen más intézményi rendszer alakult ki, mint ami az ókori gyökerekig visszanyúlóan a középkoron át a koraújkorban, majd a 19. század elejéig érvényben volt. Czuczor egyrészt zárandokszállásként, valamint (vármegyei/városi intézményként) kórházként, a *Magyar Katolikus Lexikon* az ispotályt a szeretet jegyében épült, Krisztus nevében befogadó intézményként értelmezi. A XVIII–19. századi ispotály a kórházak és különféle karitatív intézmények formájában él tovább.⁸⁹

---

⁸⁶ Fehér, 1927. 106-116.

⁸⁷ Fehér, 1927. 112.

⁸⁸ ma: Dózsa György u. 4. = Nagy Lajos Gimnázium épülete; Fehér, 1927. 104.

⁸⁹ Czuczor – Fogarasi, III. köt., 1865. 133., ispotály lásd: <http://lexikon.katolikus.hu/I/ispot%C3%A1ly.html> (Letöltés ideje: 2020. 06. 25.)

Az ispotály, ispita, németesen Spital, Spittel szó az enciklopédista Kunez (1774) szerint a középlelatin hospitale-ra vezethető vissza, amely eredetileg minden nyilvános jellegű vendégházat jelentett. Ez a jótékony intézmény betegek, elszegényedettek, elárvult vagy kitett gyerekek, valamint utazó vándorok befogadására, menedéknyújtásra létesült.⁹⁰ Ezt az összefüggést Czuczor is átvette. Az ispotály a középkorban Somogyi Zoltán (1941) magyarázata szerint is gyűjtőfogalom volt. Ezzel a névvel jelölték a fertőző betegek számára rendelt intézményeket (pl. hospitale leprosorum), de így hívták a mai értelemben vett szegényházakat is (hospitale pauperum – pauperum et infirmorum – pauperum infirmorum). Az ispotályok zömét ez utóbbiak alkották. Szegényház minden nagyobb településen lehetett, leprozóriumokat (azaz járványelkülönítő, majd később megfigyelő állomást) és más hasonló rendeltetésű ispotályokat azonban csak jelentősebb városok mellett állítottak fel, sokszor csak ideiglenes jelleggel. Ezek az intézmények nem nevezhetők kórháznak, mivel gyakran orvos nélkül működtek, és kizárólag a betegek elkülönítését szolgálták az egészségesektől, ez utóbbiak védelmében.⁹¹ A XVIII. századi szóhasználatban az ispotály alatt Európa-szerte egy keverékes szegény- és beteggondozó intézetet értettek.⁹² Max Neuburger (1868–1955) az ausztriai kórházak történetét feldolgozó munkájában különbséget tesz a „hospitale” fogalom mögötti jelentéstartalmak között. A létesítményeket fő céljukat tekintve a szegényházi (hospitale pauperum) vagy betegházi (hospitale infirmorum) funkció alapján választja szét.⁹³

Szombathelyen a szegény-, illetve betegellátásban ez a fajta differenciált igény a reformkor nyitányakor, az 1820-as években lépett fel, Szombathely első polgári társulása, az Emberszerető Egylet megalakulásának idejében. Ettől fogva ellátásuk céljából a betegeket az egyleti betegházban, az idős szegényeket a városi ispotályban helyezték el. Gortvay ezt a fajta igényt országos viszonylatban az 1820-as évek végére, miközben – mint egy folyamatnak – a kórházak szegényházi jellegének végleges megszűntét Magyarországon a 20. század elejére teszi.⁹⁴

---

⁹⁰ Johann Georg Krünitz: *Oekonomische Enzyklopedie* 242 kötetéből, 1773-1858

<https://books.google.hu/books?id=RGzUpOj83TEC&pg=PA776&lpg=PA776&dq=Hospital,+Spital+Kr%C3%BCnitz&source=bl&ots=YyC8sYiETA&sig=ACfU3U33EJX2hrYjESNWb7AkRKU0OmUWoQ&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwjdi6SfnJqAhXpSRUIHRqsCM8Q6AEwAHoECAsQAQ#v=onepage&q=Hospital%2C%20Spital%20Kr%C3%BCnitz&f=false> (Letöltés ideje: 2020. 06. 23.)

⁹¹ Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. *Palaestra Calasantiana. A piaristák doktori értekezései*. 1932. 37. szám, Budapest, Stephanaeum Nyomda, 1941. 4–5.

http://mtda.hu/books/somogyi_zoltan_a_kozepkori_magyarorszag_szegenyugye_opt.pdf, Letöltés ideje: 2020. június 23.

⁹² Mayer, 1935. 62–69.

⁹³ Neuburger, 1936. 1–20.

⁹⁴ Gortvay, 1953. 128.

Szombathely ispotályainak történetében a szegényeket és betegeket befogadó intézmény kezdetben egyházi, majd megszűnte után a városfejlődési tendenciáknak köszönhetően polgári alapításban, a város fenntartásában működött.⁹⁵ A legkorábbi szombathelyi ispotály létesülése 1360 előttre tehető. III. Kálmán (1351–57) győri püspök ugyanis a ferences rendi kolostort letelepítésükkor az ispotályból alakíttatta ki. Az Assisi Szent Ferenc alapította Ferences Rend első magyarországi kolostorát Esztergomban alapították 1224-ben. A ferencesek fő feladatuknak tekintették a betegek ápolását, a szegények megsegítését. Az egyházi szegénygondozás kereteire a következő biztos támpont egy oklevél 1504-ből, amely megemlíti a Szent András ispotály mesterét, Kálmánt. Arra utaló adat, hogy a Szent András tiszteletére emelt kápolnával rendelkező ispotály Szombathelyen még a XVI. század végén is létezett, 1571-ből való. Ebben azonban az ispotály javadalmai közt szereplő malom már magánkézen van, ezt pedig az intézmény egyfajta hanyatlásaként is lehet értelmezni.⁹⁶ Annál is inkább, mert a XVII. században végrendeletek hosszú sora közvetlenül a szegények kezébe adandó alamizsnákról szól, tehát a városban nem működött ispotály, ráadásul 1644-ben a város egy része tűzvészben égett le. Barbéll István – valószínűleg borbélysebész foglalkozású – szombathelyi polgár 1672-ben szüllejét a városi szegényekre hagyta azzal a kikötéssel, hogy ha ispita létesülne, az ott ápoltak is részesülhessenek a szőlő hasznából, de ha nem bírnának vele, adják el, és az összeg kamatait fordítsák magukra, valamint „*tartozzanak lelkömért Istent imádni*”.⁹⁷

A város egyik jeles „nemzetes és vitézlő”⁹⁸ polgára, Hazatius Ferenc 1682. január 11-én 200 forint és 60 pénzen vásárolta meg azt a Gyöngyös patakhoz közel eső háromnegyed telket kőházzal, amelynek szomszédságában a város malma állt, és a 20. századig a városi szegények gondozását szolgálta. Pontos idejét nem tudjuk, hogy ekkor vagy az elkövetkezendő öt éven belül mikor adta át az ingatlant a városnak ispotályalapítás céljára, az azonban biztos, hogy az 1687-ben elhunyt végrendelkező, Birhám István sopronkövesdi plébános jelentős összeget hagyott magánvagyonából a szombathelyi ispotályra (Hospitali Sabariensi), tehát ekkor már működő létesítménnyel számolhatunk.⁹⁹ Érdekes adat, hogy a polgári ispotály alakulása körüli években – ami egybeesik a török Budáról való kiűzésének dátumával – a szombathelyi városbíró Hazatius Nyúl János volt, aki 1684–1686 között és

⁹⁵ Pálos, 1934. 114.; Zágórhidi, 2015. 58.

⁹⁶ Zágórhidi, 2014. 42–43.

⁹⁷ MNL VaML Szvkt. Ktjvk. Végrendeletek. Fasc. B. Nr. 96. idézi Zágórhidi, 2014. 44.

⁹⁸ Gegő Elek: Boldogult Szabó Imre szombathelyi kanonok 's apát' úr emlékékezetének! *Társalkodó*, 1840. 46. sz. 182–184. (a továbbiakban Gegő, 1840.a.); Zágórhidi, 2014. 44.

⁹⁹ Zágórhidi, 2014. 45.

1693-ban viselte ezt a tisztséget.¹⁰⁰ Messzire mutató párhuzamot nem kívánok vonni, azonban 140 évvel később az ekkor (1824–1826) regnáló városbíró, Mittermayer Ferenc patikárius is az emberbaráti egyesület megalapításának fő szervezője, és személyes intenciói közt szerepel a betegház mint új létesítmény felállítása, amelynek megnyitását csak váratlan halála miatt nem érthette meg.

A polgári ispotálynak 1697 áprilisától már alapszabálya is volt, amely szerint a szegények önkeblükből választották ki gondviselőjüket a felügyelő jelenlétében. A gondviselő vagy gondnok esküt tett, hogy az alá tartozó szegényeket igaz és részrehajlás nélküli bánásmódban részesíti, és hogy a vétkeket bemondja. A felvett tagokat istentiszteleten való részvételre, imádságra, valamint engedelmességre kötelezték, és aki ezeket többször is elmulasztotta volna „*s a parancsolatot áthágná, az olyannak utat köl mutatni, had mennyen dolgára, hol jobban tetczik nekije.*”¹⁰¹ A középkorban és koraújkorban a társadalom sokszor undorodva és borzalommal gondolt az ispotályokra, Magyarországon a 19. század első feléig a kórházakra is, és igyekezett elkerülni az oda jutást. Hippolitus Guarinonius (1571–1654) 1610-ben megjelent könyvében úgy beszél az ispotályi körülményekről, mint az emberi nem borzalmáról és enyészetéről.¹⁰²

Az 1740-es tűzvészben leégett, majd újjáépített ispotály számadásai – Szombathely város Számvevőségének iratai közt – csak 1772-vel indulnak. 1806-ban erős himlőjárvány pusztított a városban,¹⁰³ talán ennek tudható be, hogy az ispotályt 1806–1808 között felújították, a régi szalmafedeles vityilló helyett a Gyöngyös utcában cserépfedeles „kórház” épült 6 tágas lakószobával, konyhával, kamrával, pincével. 1823-ban Imre kanonok az ispotály mellé Nepomuki Sz. Jánosnak szentelt kápolnát építtetett a saját költségén. Ugyanebben az évben alapították a szombathelyi Emberszerető Egyesületet (Philantropischer Verein zu Szombathely), amelynek önálló épületben berendezett betegházát (hospitale infirmium) 1829-ben nyitották meg. A hospitale pauperum viselte tovább az ispotály nevet, de a kortársak néha azt is kórháznak nevezték. Gegő Elek (1805–1844) tudós ferences szerzetes,¹⁰⁴ aki 1837–1844 közt tevékenykedett Szombathelyen, 1840-ben a *Társalkodó* című lap 46. számában megjelent cikkében szintén kórháznak mondja a szegényházat, amikor az

---

¹⁰⁰ Kárpáti, 1894. 318.

¹⁰¹ Gegő, 1840.a.-t idézi Pálos, 1934. 117.

¹⁰² Guarinonius, 1610, 1993.

¹⁰³ Kárpáti, 1894. 174.

¹⁰⁴ Gegő Elek az MTA levelező tagja volt, cikkei a *Tudományos Gyűjteményben*, a *Társalkodóban*, a *Tudományos Társban*, a *Regélőben* stb. közölte. Több mint 30 műve, 15 alkalmi költeménye jelent meg.

1834-ben a „kórház” elé felállított kőkeresztről szól. A kereszt lábánál lévő márványfelirat magyarul idézte Kolos. 2: 14-et a Bibliából.¹⁰⁵ Gegő ispotálytörténeti leírásában már a Polgári Gyámolda kifejezés is megjelenik, amely az ő korában, 1840-ben: „tizenkét rokkant, tehetetlen, szegény polgár-’s polgár-nőnek ad menedékhelyet.”¹⁰⁶

Horváth Józsefné Rábai Julianna 1838-ban írt végrendeletében „a városi polgár ispitakórháznak” hagyott 100 váltó forintja kapcsán is megállapítható, hogy a szegényház-ispotály még a 19. század közepén, az egyleti kórház működésének idején is kórházként élt az emberek tudatában.¹⁰⁷

Az 1844-es városi közgyűlések alkalmával megreformálták a városi kasszák kezelését és 5 fő pénztárt alakítottak ki. A hadi-, az árva-, a házi-, a kálvária pénztár sorában a negyedik helyen kezelték az ispotályét, „melyhez az alamizsna és Birhám alapítványi pénztár szinte [szintén] külön-külön kezelés mellett csatoltattak.”¹⁰⁸

A városi tanács 1896-ban döntött úgy, hogy új szegényházat épít a régi ispotály telkének ellentétes oldalára, az akkor kiépülő új utcába (1903-tól Kisfaludy Sándor utca). A polgári gyámoldára, mint szeretetházra, azaz a fizetőképes hozzátartozók nélkül álló, munkaképtelen, elaggott szegények befogadására szolgáló intézményre Pálos Károlynál más szinonimákat is találunk: pl. szeretetotthon, gyámolda, menház. Pálos szerint egy másik szegénygondozó intézet is jelentős volt Szombathelyen. 1924-ben adták át a Kongresszusi Izraelita Hitközség „Aggokházát”, amire a hitközség már 1876 óta gyűjtötte az anyagi fedezetet. Az Egri Norma elfogadása után, 1932-ben a Felsőőri úton, a városmajossal szemben felállított 60 fő befogadására alkalmas otthonról következőket, mint szeretetházról beszél.¹⁰⁹

2.3. Betegház, kóroda, kórház

Czuczor – Fogarasi fogalomértelmezéséhez képest a *Pallas* szócikke a kórházat nem csak a betegek ápolására való intézetként, hanem egyúttal a gyógyítás és a közegészségügy előmozdításának fontos tényezőjeként jellemzi, amelyet a magánjótékonyosság, a társadalmi áldozatkészség és az állami tevékenység tart fenn. Az újabb korban létesült kórházak

---

¹⁰⁵ Gegő, 1840.a. 183.

¹⁰⁶ Gegő, 1840.a. 183.

¹⁰⁷ „Nemzetes Rába Julianna Horváth József hitvese testamentoma.” 1838. aug. 7. MNL VaML Szvkt. Ktjkv. Végrendeletek fasc. Q. nr.981, Ez a hölgy volt a későbbi igazságügyminiszter Horvát Boldizsár édesanyja.

¹⁰⁸ Kárpáti, 1894. 211., betoldás magyarázatképp a szerzőtől.

¹⁰⁹ Pálos, 1934. 131–134.

sokaságát sorolja fel, korának építkezéseiig. Ez az első kórházépítési hullám Magyarországon némely betegségcsoportok kezelésére specializált intézményeket hozott és a kórházak társadalmi megítélésén is javított. A *Pallas* a vidéki kórházépítések közül kiemeli a korban népszerű, a tömbépületes kivitelezés helyett a járványos betegségek miatt szükséges elkülöníthetőséget támogató építkezési formát, a pavillon-rendszerű kórházak létesítését Debrecenben 1894-ben, Szabadkán és Győrben 1895-ben, és hogy az 1893-ban Magyarországon működő 312 kórház 157.683 fős betegforgalmat bonyolított le. Működésükre nézve a lexikon hangsúlyozza az 1876/XIV. t. c. 9. fejezetét, amely szabályozza a kórházakra vonatkozó előírásokat. Ebből idézve fontos, hogy a kórház megfeleljen az egészségügy követelményeinek. Ideális esetben ÉNY–DK-i tájolású, jó, ha a telke városközponthoz közeli, széljárta, parkosított helyen, tiszta, szennyvízmentes talajon fekszik, ha kiváló minőségű, bőséges víz áll rendelkezésére.¹¹⁰ A kórház besorolását tekintve lehetett állami, megyei, városi, járási, valamint egyházi vagy magán fenntartású, majd a Közegészségügyi Törvény kiegészítését szolgáló, 1902-ben hozott rendelet értelmében közkórházakat, magánkórházakat és nyilvánossági jelleggel felruházott kórházakat állapítottak meg. Ekkor rendelték el a közegészségügyi bizottságon belül a kórházi bizottságok külön felállítását is.¹¹¹ Az ispotályhoz képest a betegház, kóroda vagy kórház a betegek ápolására specializálódott, tehát kizárja a többi rászorulót, az időset, a gyengét, a hajléktalant, a fogyatékosokat, akiknek az egészségügyi állapotán nem tud javítani.

Borovszky 1898-ban Vasvármegye kórházai közt kilencet írt le a kapacitásuk, azaz az ágyszámok és működési jellegük megadásával és az alapításuk évét is megemlítette.¹¹²

„Kórháza van a megyének 9. Ezek közül a muraszombati 33, a kisczelli 40 és a német-ujvári 20 ágygal közkórházak. A magánkórházak a következők: körmendi (20 ágy), kőszegi (35 ágy), pinkafői (20 ágy), sárvári (10 ágy), szent-gotthárdi (14 ágy), szombathelyi (40 ágy). A szombathelyi kivételével mind községi kórház. A legelső kórház a megyében a szombathelyi emberbaráti egyesület kórháza volt, mely 1829-ben nyílt meg. Utána a pinkafői kórház a legrégebb. 1841-ben gr. Batthyány Miklós értesíti az alispánt, hogy házi orvosa, dr. Stör József szemorvosi jeles tudományát az ezen megyebeli szerencsétlen vakok javára kívánván fordítani, Német-Ujvárott kórházat alapít a saját költségén. A többi kórház mind újabb keletű.”

¹¹⁰ Czuczor – Fogarasi, III. köt., 1865. 987.; *Pallas*, X. köt. 1895. 786–789.; Kapronczay, 2001. 110–115.

¹¹¹ A közegészségügyi statisztikai kimutatás alapján a kórházak az alábbiak lehettek: állami kórházak, állami és magányógyintézetek, országos kórházak, klinikák és bábaképzők, közkórházak, nyilvános jellegű magánkórházak, nem nyilvános jellegű magánkórházak, irgalmasrendi kórházak, javító- és fegyintézeti kórházak, börtönkórházak. (Szvitecz, 2004. 89.)

¹¹² Borovszky, 1898. 406.

Az 1823-ban alapított Emberbaráti Egylet választási és közgyűlési jegyzőkönyveiben kezdetben, a reformkorban az intézmény legáltalánosabb elnevezése Krankenhaus (betegház), Krankeninstitut (beteg[ápoló] intézet) vagy mint az alapító szövegben, „betegek háza” volt. A század közepén párhuzamosan használták a kóroda kifejezést, majd a dualizmus korában a kórház elnevezés lett a meghatározó, bár dr. Mezihradszky Kálmán megyei tisztii főorvos a kóroda szót még 1917-ben is használta az egészségügyi intézmények szinonimájaként.¹¹³ A szombathelyi kórház a hivatalos iratokban az első világháborúig mint az Emberbaráti Egylet kórháza szerepel, ugyanakkor az 1890-es évek végén, a századelőn a köznyelv már csak „emberbaráti kórháznak” vagy „az emberbarátok kórházának” hívta. Ez az egyszerűsített kifejezés a nagy háborútól kezdve írásban is megjelent.¹¹⁴ A korszakban és fennállása alatt végig egyleti magánkórházként funkcionált, és 1898-tól nyilvánossági jelleggel ruházták fel.

A Fehér Kereszt Egylet mozgalmából létesült Szombathely gyermekgyógyászatra specializált gyógyintézménye, a Fehér Kereszt Egylet 1910. február 14-én megnyílt gyermekkórháza, amely két nagy és egy kisebb kórteremben 30 ágyra, valamint külön pavillonban fertőző beteg gyerekek ellátására rendezkedett be. Fenntartási nehézségei miatt 1923-ban a megye kezelésébe került, majd magját képezte a jelenlegi Markusovszky Egyetemi Oktatókórház központi telephelyének. A hivatalos iratokban megnevezése 1917-ig: a szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület Gyermekkórháza.¹¹⁵

2.4. Járványkórház, kórszoba

A járványkórház a hospitale leprosoriumból kifejlődött intézmény. A XVIII. századi Magyarországon alapított kórházakat a járványok elleni védekezésből emelték. A Szent János Kórház jogelődje, valamint a Lazarethum létrehozását a szakirodalmi források okozati összefüggésbe hozzák az 1709–13 közötti nagy pestisjárvánnyal, amely rádöbbsentette a bécsi udvart, hogy Magyarország felől semmi nem állja útját a járványok terjedésének. Az állandóan működő lazaretumokat ugyanakkor meg kell különböztetni az ideiglenes jellegű járványállomásoktól, amelyek az átutazókat, kereskedőket kényszerítették veszteglésre.¹¹⁶ A távolsági kereskedelem is karanténállomásokon keresztül zajlott, amelyek többnyire a nagyforgalmú utak mentén, hajózáskor egy-egy kikötőhöz közeli szigeten helyezkedtek el. A

¹¹³ MNL VaML, alisp. közig ir. X. 1358/1917. A házasságon kívüli várandós nők, már a szülés előtt megfelelő segítségben és támogatásban részesítendő és „szülészeti kórodákban” helyezendő el.

¹¹⁴ Horváth, 1943. 241.

¹¹⁵ MNL VaML alisp. közig ir. X. 359/1923

¹¹⁶ Jetter, 1977. 67.

felvilágosult abszolutizmus idejétől emelt épületek formája és alaprajza meghatározza azok kórházi céljait. A négyszögletes erőd vagy börtön típusúak, amelyeket belső és külső fallal vettek körbe és az esetleges szökések megghiúsítására őrszemélyzeti szobákkal láttak el, elsősorban az egészségesek védelmére épített járványkórházak voltak. Külön bejáratot építettek a nem fertőzőgyanúsaknak és a gyanúsaknak, és az épületbelsőben is fallal izolált területeken figyelték meg őket.¹¹⁷

A rettegett pestises éra után a 19. században népbetegségnek számított a himlő, a vörheny, a szifilisz, a tífusz, a dizentéria, a malária, a diftéria, a kolera és az első világháború után fellángolt pandémia, a spanyolnátha, amelyek ellen pavillon-rendszerű építkezéssel, fából épült, napfény- és levegőjárta barakk-kórházzal, ideiglenes kórszobákkal és karanténokkal védekeztek. A katonai mozgásoknak és háborús tevékenységeknek velejárói a járványok, így például Szombathelyen a Rákóczi szabadságharc idején, 1711-ben kitört pestisben a város lakosságának mintegy fele, több mint 2000 fő meghalt. A pestisjárvány lecsengése után más városokhoz hasonlóan, a mai Fő téri Szentháromság szobor elődjeként pestisoszlopot állítottak.¹¹⁸ A piactéren egy kápolnát is emeltek, amelynek a szentély feletti felirata így szólt: „*Gentibus a nostris absint lethea flagella, ignis, grand, fames, pugna, ruina, lues.*” [Kerüljék el népünket a halálos veszedelmek: tűzvész, jégeső, éhség, háború, földrengés és ragály.] A járványban meghaltak nagy száma miatt egyes mesterségeknek alig maradt képviselőjük, így ez után nagyobb számban telepedtek le a városban német ajkú polgárok, akik itt „magyarosodtak meg.”¹¹⁹ 1717-ben hozta a város azt a határozatot, hogy a szabadban, az utcákon és a köztereken tilos dohányozni. A szabályszegők pipáját eltörték, és 4 ft. pénzbüntetést szabtak ki rájuk. Bár ezt akkor nem járványmegelőzési rendelkezésnek szánták, hanem tűzrendészetinek, lehetséges, hogy az előbbit is szolgálta.¹²⁰

A napoleoni háborúk idején 1806-ban erős himlőjárvány pusztított a városban, ezért a városi polgárság fogadalmat tett, hogy Szent Rókus napján énekes misét mondat a piactéri kápolnában. 1809. június 7-étől folyamatosan francia csapatok vonultak át a városon és sarcolták azt, míg november 18-án az Ausztriával kötött béke értelmében el nem kellett hagyniuk Magyarországot. Itt-tartózkodásuk alatt a francia csapatok sebesültjeit és betegeit a

---

¹¹⁷ Jetter, 1977. 64–66. Ilyen volt Bordeaux védelmére 1822-ben épített Lazaret provisoire Marie-Thérèse Trompeloup-ban; A marseillesi lazarett-rendszabály szerint a szökevényeket azonnal le kellett löni.

¹¹⁸ <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szombathely.html> Letöltés ideje: 2020. 06. 27.; Kunc, 1880. 117. 1710. június 1 és 1711. febr. 23. közt dúlt Szombathelyen a pestis, de nagy veszteségeket okozott a környéken is, pl. Kőszegen, Rohoncon és Felsőőrött.

¹¹⁹ Kunc, 1880. 85.; Kunc, 1880. 149–150.; Kárpáti, 1894. 189–190.

¹²⁰ Kunc, 1880. 122. Az 1715 május 3-án kiütött tűz a várral együtt sok lakóházat elhamvasztott. 4 ft akkoriban egy pár csizma árát jelentette (Fehér, 1927, 274.)

domonkosrendiek zárdájában ápolatták, amely ideiglenes kórházzal szolgált. Az 520 beteg és sebesült francia katona és az átvonuló csapatok élelmezése súlyos teherként nehezedett a városra.

Járványmentes időszakokban a kórszoba elsősorban (kolostori, árvaházi) intézetek elkülönítő szobáját jelölte, amelyben az intézeti tagokat ápolták megbetegedésük esetén.¹²¹

Az intézeti jellegű kórszobák rendszerének a kiszélesítése figyelhető meg dualizmus kori egészségügyi törvény, a 1876/XIV.tc. 12. fejezetének 81. §. alapján, amely szerint a községek feladata gondoskodni a járványos fertőző betegeket befogadó kórházakról, a szükséges személyzetről és gyógyszerkészletről. Az 1000 főnél népesebb településeknek kötelessége kórszobát, azaz elkülönítő helyiséget berendezni arra az esetre, ha otthon el nem különíthető vagy idegen megfigyelendő betegeket kellene elhelyezni.¹²² 1895-ben Mezihradszky Kálmán megyei főorvos közegészségügyi jelentésében a ragályos esetek járvánnyá fejlődésének okát abban látta, hogy gyakorlatilag nincs kellő elkülönülés, mert a járványszobák és járványkórházak csak papíron léteznek. Így a betegségek az egészségtelen lakások hideg, nedves, túlszűfolt helyiségeiben könnyen terjednek.¹²³

Szombathelyen állandó járványkórház sokáig nem létesült a vizsgált korszakban, a város mindig csak ideiglenes jelleggel bérelt magánházakat, vagy alakított ki a birtokában lévő bérlakásokból, munkáslakásokból járványszobákat. A kolerajárvány megelőzésére 1890-ben a városi közegészségügyi bizottság a vasútállomás közelében, a Zanati postaút bal oldalán, a város telkén egy új, 24 ágyas, 2–3 termes épület felállítását határozta el, amelyben külön lakrész volt az ápolók számára. Ezt 1892-re sikerült megépíttetni egy barakkórház formájában.¹²⁴ A vasútállomás környékén felállított Zanati úti járványkórház–megfigyelőbarakkot 1904-ben már 40 ágyra rendezték be, de ez nem volt elegendő, mivel az 1908-as tifuszbajjárvány idején, miután a városi tornacsarnok is megtelt, az újonnan épült Múzeum helyiségeit is le kellett foglalni. Így ezek a közintézmények ideiglenesen elkülönítő-kórházként működtek. Az első világháború alatt ismét többször szólnak az újságok a barakk-kórházról, amelyet a súlyosan ragályos – himlős, kolerás – betegek elkülönítésére szántak, és

¹²¹ Czuczor – Fogarasi, III. köt., 1865. 1009.

¹²² Pallas, X. köt. 1895. 789.

¹²³ Jelentette mindezt azok után, hogy 1894-ben még járasonként, tehát a Szombathelyi Járásban is felálltak a közegészségügyi bizottságok, akik Szent Királyon, Hermánban, Kámonban, Herényben, Szentkeresztben, Zarkaházán, Új Perinten stb. 1894 őszén házról-házra járva a 78541/94. sz. BM miniszteri rendelet értelmében 18 pont alapján vizsgálták meg a településeket és tettek jelentést. Ezek alapján 17 egészségtelen lakásban rendelték el takarítást és történt hatósági fertőtlenítés. (MNL VaML alisp. közig. ir. X. 158/1895.)

¹²⁴ Szombathelyi közegészségügyi bizottság 1890. júl. 25-én tartott jegyzőkönyve (MNL VaML Szv. pg. Közig.ir. I. 140/1890.; I. 1210/1892.)

1917-ben 26 ágyra rendeztek be. Ezen az objektumon kívül a lebontott börgyár melletti Novák-házban, az egykori Ernuszt Kelemen u. 29. alatti (a mai Savaria Egyetemi Központ főépülete helyén) 28 betegre kialakított, 8 lakásos megfigyelőt alakítottak ki, ahova a fertőzés-gyanúsakat szállították vesztegzár alá.¹²⁵ A spanyolnátha terjedésekor az Ernuszt Kelemen utcai járványkórházban a férőhelyek teljes kihasználására felállítottak még további 8–10 betegágyat¹²⁶ és elhatározták, hogy a csapatkórház parancsnokságánál kérvényezik a katonai szolgálatra beosztott orvosok igénybevételét.¹²⁷ Az 1918-as év meghatározó eseményeként jelentette Szombathely város tiszti főorvosa, hogy a csapatkórház mellett 1916-ban átadott katonai fehér-barakkórház IV. sz. épületében dr. Tempel Ferenc vezetése alatt sikerült az állandó járványkórházat 20 ágygal berendezni.¹²⁸

A szombathelyi járásban Acsádtól Vasszécsenyig 65 kistélepülés a községházának egy-egy egyszerűen berendezett, fertőtlenítőszerrel ellátott szobájában gondoskodott a szegénybeteg-elkülönítésről, amelyet a járásorvosok minden évben ellenőriztek, és jelentéseiket a kórszobákról, kijelölt ápoló/nőkről a megyei tiszti főorvosnak nyújtották be.¹²⁹ Az 1910-től két oldalról is fenyegető ázsiai kolera elleni óvintézkedésként a megyei főorvos 1911. október 2-án valamennyi járás számára kiadta, hogy a kórszobákat használaton kívül is rendszeresen szellőztessék, mert vizsgálatai során a vizes, dohos helyiségekben szagot árasztottak az ágyak és szerelvények. Előírta főszolgabíróknak eltávolítani a felesleges bútorokat az agyonbútorozott helyekről, hogy a körülményes fertőtlenítési eljárásuk miatt ne történjen időpocsékolás. Megkérte továbbá őket, hogy a hordágyakat ne a halottas kamrában tartsák, mert azok nem hullá-, hanem betegszállításra valók.¹³⁰

---

¹²⁵ MNL VaML VTi. főo. ir. 1914/ szám nélküli iratok (továbbiakban: szn. ir.) sorában a 15.; *Szombathelyen nem fenyeget kolera*. Vvm. 1914. okt. 4.; MNL VaML alisp. közig. ir. X. 12569/1915., X. 12571/1915., X. 11682/1917.; Jelentés melegebb idők beálltával teendő közegészségügyi intézkedésekről MNL VaML alisp. közig. ir. X. 8449/1917.

¹²⁶ MNL VaML Szv. pg. Közig. ir. I. 4968/1918.; Eruszt Kelemen utcának hívták 1909-től az Árvaház utcát, azaz a mai Dózsa György utcát. (Feiszt, 1995. 23.); Fóth Kálmán Szombathely r. t. város 1904-es térképén a Börgyár Részvénytársaság egy saroképület, amely melletti területen a mai Savaria Egyetemi Központ főépülete helyezkedik el.

¹²⁷ *Enyhül a járvány. A Közegészségügyi bizottság ülése*. Vvm. 1918. okt. 27. 2.; A szombathelyi magánorvosok közül 11 a katonai tartalékkórházban, vöröskereszt egyleti tartalékkórházban 2 teljesített ugyanis szolgálatot, míg 5 fő frontszolgálaton volt az 1917. febr. 28-án kelt szombathelyi városi tisztifőorvos kimutatása alapján. MNL VaML VTi. főo. ir. 1917/szn. ir.

¹²⁸ Járványkórházi Kimutatás Szombathelyen. MNL VaML alisp. közig. ir. X. 17958/1919

¹²⁹ MNL VaML VTi. főo. ir. [Főszolgabírói] kimutatás a szombathelyi járásban lévő kórszobákról és halottaskamrákról. 1909. júl. 6.

¹³⁰ MNL VaML, VTi. főo. ir. Mezihradszky Kálmán 1911. okt. 2.-án főszolgabíróknak címzett utasítása kolera elleni óvintézkedések tárgyában.

2.5. Klinika

Klinika (gör.) az az intézmény, amelynek célja a betegségek felismerését és gyógyítását gyakorlatias módon betegeken tanítani. Czuczor szótárában még nem szerepelt. Kórházaszerű intézet, amelyben betegeket ápolnak, akiket gyógyításuk közben – egészségük kockáztatása nélkül – részben hallgatók oktatására, részben tudományos vizsgálatokra használnak. Ezen célból a klinikák a lehető legjobban épült kórházak, gyakran külön pavilonok, s bőven fel vannak szerelve a betegvizsgáló és gyógyító eszközökkel. Nagyvárosokban általában közkórházakban, s tudományos laboratóriummal ellátva működnek. Az ilyen klinikák speciális intézetek: van belorvosi, sebészeti, szülészeti és nőorvosi, szemészeti, fülészeti klinika, elme-, ideg-, bőrbajok klinikája. Ezen intézetek egyetemi tanárok vezetése alatt állnak. Nem csak fekvőbeteg ellátással foglalkozik, hanem jelenthet ambulatoriumot, tehát a bejáró betegek rendelését is. A klinikákat az állam, alapítványok, egyesületek tartják fenn. Klinikusoknak nevezik azokat az orvos-tanárokat, akiknek a vezetése alatt áll a klinika.¹³¹

Szombathelyen még ma is sokan kliniknek hívják a szülészeti osztályt, az 1897-ben létesített a Magyar Királyi Bábaképző Intézet után, amely klinikaként működött és a vizsgált korszakban évente folyamatosan egy gyakornokot tudott fogadni. A szombathelyi szülésznőképző iskola létrehozása szorosan összefügg dr. Tauffer Vilmos (1851–1934) egyetemi orvostanár, miniszteri biztosnak az egész ország területére kidolgozott programjával, amely a bábaképzés fejlesztéseként a fennálló két bábaképző, a kolozsvári és a nagyszebeni kiegészítésére még 10 intézmény felállítását tűzte ki célul. A város első oktatással foglalkozó egészségügyi intézménye kezdetben az egész Dunántúl képzésének lefedésére szolgált, s a bábajelöltek lakhelyének tekintetében csak a Szekszárdon és Pécsen 1902-ben létesített bábaképzők tehermentesítették hatósugarának nagyságát. A szombathelyi bábaképző első igazgatójául a Tauffer vezette klinika tanársegédjét, a 7 éves gyakorlattal rendelkező dr. Reismann Adolfot (1867–1940) nevezték ki. Az oktatás magas színvonalon folyt, amit az első vizsgabizottságban is szereplő Mezihradszky Kálmán megyei főorvos a Közigazgatási Bizottságnak írt havi orvosi jelentésében 1898. augusztus 10-én így fogalmazott meg:

„Végül tisztelettel jelentem, hogy a szombathelyi bábaképző intézet első tanfolyamának záróvizsgáján, mint a közokt. ügyi miniszter által kiküldött vizsgabiztos részt

---

¹³¹ Pallas, X. köt. 1895. 633–634.

vettem s örömmel győződtem meg arról, hogy ezen intézet feladata magaslatán áll, s hogy a tanfolyamban részt vett szülésznők Dr. Reismann igazgató tanár vezetése alatt lelkiismeretes alapos és gondos kiképzésben részesülnek.”¹³²

A bábaképezde első tanársegédje dr. Barta Kornélt követően dr. Schwartz Bertalan lett 1902-ben, akit neves szülész-nőgyógyászként tiszteltek Szombathelyen. Egész családjával – születő unokájával – a holokauszt áldozata lett. A szüléset-nőgyógyászati profilú létesítményt 1951-ben olvasztották be a megyei kórházba, ahol addig ilyen osztály nem volt.¹³³ A Bábaképző épületét tekintve – amely a megyei kórház szülészeti osztályaként funkcionált 1951-1985 közt – e sorok írója is itt született.

2.6. Csapatkórház, lovassági kórház, tartalékkórház

A dualizmus idején az 500 főt meghaladó legénységi állományú helyőrségeknek csapatkórházat kellett létesíteni, ha az állomásozó katonai egység településén még nem volt helyőrségi kórház. A csapatkórházak önálló katonai intézetekként működtek, személyzetük az adott katonai egység irányítása alatt állt. Katonai tekintetben a csapatkórház a dandárparancsnokság alá, gazdaságat-kezelési tekintetben a hadtestparancsnokság hadbiztossága alá volt rendelve.¹³⁴

Az 1762-ben Mária Terézia királyné által felállított és 1769-ben megszámozott lovasezredek közül a 11. számút 1889-ben Szombathelyre helyezték. 1850-ben I. Ferenc József az addigi székely huszárezredet sorhuszárezreddé alakította át, és attól kezdve ennek az ezrednek is lettek ezredtulajdonosai. Az áthelyezés idején Windisch-Graetz József hercegi lovassági tábornok, majd 1906-tól az ezred 1920-as felszámolásáig I. Ferdinánd bolgár fejedelem, 1908-tól bolgár király töltötte be az ezredtulajdonosi címet. A szombathelyi székhelyű huszárezred legénységét 1898-tól Vas és Zala megyéből sorozták, székhelyét tovább tették 1913-ban, de a póttestközpontja Szombathely maradt.¹³⁵ A cs. és kir. 11-es huszárezred laktanyájában a pozsonyi cs. és kir. V. hadtest körzetébe tartozóan az 1889-es átadásától kezdve katonai csapatkórház működött. A kaszárnnyától 300 m-re észak-nyugatra, a nem sokkal korábban átadott pinkafői (ma: Pinkafeld, Ausztria) vasút túloldalán külön

---

¹³² MNL VaML KIB h4/1898.

¹³³ *Hivatalos Közlöny*, 1901. okt. 15. 555.; Horváth, 1997. 12–13.; Zsadányi Oszkár: Siófoktól Auschwitzig. *Új Élet*, 1969. aug. 1. 3.

¹³⁴ Pallas, IV. köt. 1893. 619.

¹³⁵ Emlékkönyv, 1920. 12–16.

komplexumban épült fel a csapatkórház három épülete.¹³⁶ A huszárok 1200 fős csapatának az előírásoknak megfelelően 60 ágyas kórházat létesítettek, amelyet csapattestszámának megnagyobbításakor – a gyalogsági laktanya felállításakor – a kórházi ágyszám tekintetében is kibővítettek, hogy a helyben állomásozó katonák mindenkor 5%-át kórházi ápolásban részesíthessék. A csapatkórház megnevezése németül Garnisonsspital volt.¹³⁷

A vas megyei tisztifőorvos által félhavonta összeállított járványeseti (10 főt meghaladó) kimutatást az alispán 1912-től rendszeresen megküldte a cs. és kir. V. hadtestparancsnokságnak is, így a csapatkórház ezredorvosai ismerték a megye településein kiütött járványok fajtáit és betegszámát. Amennyiben a gyakorlatozás során fertőző megbetegedés esett több katonán és a csapaton belül, és járványon kellett úrrá lenni, nem csak az ezredorvosok, hanem a törvényhatóság orvosai is részt vettek az intézkedésekben.¹³⁸

A békeidők katonakórházi kapacitásának bővítésére az első világháború idején a hadi egészségügy támogatására Szombathelyen egy tartalékkórházi rendszer épült ki, amelynek befogadóképességének csúcsán egyidejűleg 3000 hadi sebesültet voltak képesek ellátni a városban. Ez a 3000 ágyas ideiglenes befogadóképesség a megyeszékhely lakosságszámának (32.000) kb. 10%-át adta ki. A Dunántúl egyéb településein, pl. Veszprémben is ilyen arányszámok figyelhetők meg. A tartalékkórházi rendszer egyrészt a katonai csapatkórház kiegészítéseként, mint cs. és kir. tartalékkórház [k. u. k. Reservespital] vagy mint a Vöröskereszt Egylet Szombathelyi választmányának intézménye [Reservespital des Roten Kreuzes], tehát egyleti fenntartásban, iskolákban és közintézményekben működött. A cs. és kir. tartalékkórház V. (sebészeti) osztályát vezető főorvos, dr. Pető Ernő szakmai felkészültségének, diplomáciai érzékének és szervezőkészségének volt köszönhető, hogy 1919 januárjában Szombathelyen a III. kerületi Brenner János utcai elemi iskolában megalakult a Vas megyei Közkórház, melynek felszerelését az azonnali leszerelés címén az országos tendenciáknak megfelelően a hadi egészségügyi tárgyi eszközök polgári célú átalakításával oldották meg. A Közkórház az iskolaépületből előbb a csapatkórház épületébe költözött, majd sok viszontagság után 1929-ben adták át a már említett ezer ágyas új épületet, a mai Markusovszky Egyetemi Oktatókórházat.¹³⁹

---

¹³⁶ Kunc, 1880. 351.; Sélley -Tangl, 2011. 42.

¹³⁷ Borovszky, 1898. 121.

¹³⁸ MNL VaML, VTi. főo. ir. 1912, 9210/912-es számú alispáni irat, kelt: Szhely., 1912.máj.12.

¹³⁹ Pető, 1932. 1.; Keppel, 2016 d. 673-684.

2.7. Az egészségügyi személyzet: orvostudor, sebészmester, állatorvos, gyógyszerész és bába

A kórházak mellett a gyógyszertárakra, a gyógyítókra, gyógyszerészekre vonatkozó első adatgyűjtések Magyarországon a XVII. századtól maradtak fenn. A török birodalomból fenyegető pestis elleni védekezés céljából a helytartótanács 1724-ben összeíratta az ország egészségügyi személyzetét. 1746-ban elhatározták a gyógyszertárak éves, rendszeres vizsgálatát. Az 1770-es GNRS, amely 1848-ig meghatározta az ország egészségügyi igazgatását, előírta minden tartományban egy egészségügyi bizottság felállítását, amelynek ellenőriznie kellett a területén működő összes orvost (akkoriban fizikusnak mondták, orvostudort értettek alatta), sebészt (borbélysebész,¹⁴⁰ kirurgus, aki a véres sebek kezeléséhez értő, többnyire céhes kereteken belül működő vagy felcser-sebészként katonai kötelékből távozott, 1767-től a fizikus előtt vizsgázott, tapasztalt szakember volt), fürdőst (a báderek, a fürdősmesterek Magyarországon a XVII. századtól céhekbe tömörülve legények és inasok tartásával együtt ténykedtek, gyógyászati célból, víz, gőz, füst, illóolajok felhasználásával fürdőket készítettek, haját nyírtak, borotváltak, és értettek az érvágáshoz, köpölyözéshez, piócázáshoz is),¹⁴¹ bábát (szülésznő), gyógy(szer)tárat, patikáriust (gyógyszerészt). Az 1770-es évektől az alacsonyabb szinten gyógyító rétegek közül a sebészek, gyógyszerészek és a bábák magasabb képzettségét és annak ellenőrzését kívánta meg a Helytartótanács, akik ezzel kiemelkedtek a gyakran vándorló életmódot folytató kuruzslók, foghúzó, népi gyógyászok és empirikus orvosok közül.¹⁴²

Vas vármegye a dunántúli városokban ismert instrukciókhoz hasonlóan dolgozott ki 1768-ban sebészei, patikusai és bábái számára, melynek főbb pontjai: 1. engedelmeskedjenek a főorvosnak vagy orvosdoktornak; 2. működésükhöz nyilvános vizsga és approbatio, illetve erről szóló tanúsítvány kell; 4. a patikákat friss gyógyszerekkel kell ellátni, csak ordinarius [rendes] sebész vagy bába vehessen vagy árusíthasson gyógyszereket; 7. nem vizsgázott gyógyászok nem végezhetnek belső kezeléseket; 11. harmad- és negyednapos lázban

¹⁴⁰ A fürdőscéhekből kiszorított legények önálló praktizálásából alakult ki a borbélymesterség. A borbélyok a fürdés kivételével ugyanolyan kezeléseket (haj- és szakállnyírás) végeztek, mint a fürdősök, az orvosi jellegű szolgáltatás mindkét csoportnál fokozatosan kapott egyre nagyobb hangsúlyt. (Birtalan, 1988. 21.p) Birtalan a sebészek közé számítja a fürdőst, hályogműtőt (vándorszemész), kőmetszőt, kozmetikust is.

¹⁴¹ Mivel a szerzetesek nem vállalhattak véres műtéteket, a test felületén lévő elváltozások kezelésének színtere a középkortól a fürdő lett, ahol az egyszerűbb higiénikus szolgáltatásokhoz (fürdés, hajvágás, borotválás) csatlakoztak az orvosi jellegűek is (érvágás, köpölyözés, sebkezelés, kötések készítése).

¹⁴² A megtelepedett gyógyítók közé tartozott a sebészek, gyógyszerészek, bábák mellett a „veszett doktor” (aki az ebmarások gyógyításával foglalkozott), patkolókovács, „disznóverő” (állatorvos, aki lebunkózta a járványos betegségben szenvedő disznókat, marhákat), a hóhér, sintér, zsidó és habán gyógyítók, valamint a szerzetes rendházi papok és apácák.

szenvedőknél tartózkodjanak a túlzott érlebocsátástól, ugyanígy gyanúba keveredett nőszemélyek esetén, mert közülük sokan így akarnak abortuszt előidézni; 12. a főorvos két évente látogassa végig a patikákat és a sebésműhelyeket, utóbbiakban ellenőrizze le a sebészi műszereket, kötéseket és külső betegségek gyógyszereit.¹⁴³

A felvilágosodás és polgári eszmék forradalmakba torkolló kibontakozása után/közben uralkodó II. József francia mintára bevezette az egészségügyben dolgozókról kért ún. Conduite-listákat. Az uralkodó célja az volt, hogy könnyen ki lehessen választani, ki alkalmas egy-egy tisztség betöltésére. Az információk rendszerezését az újonnan létrehozott Departamentum Sanitatis feladatává tette. 1786-tól a havi és negyedéves orvosi jelentések rendszerét vezette be, amelynek köszönhetően a közegészségügyet jellemző és fontos leírásokat kapunk a történeti Vas megyéről egészen a 20. század elejéig. Az 1785-ben Vas megyéből benyújtott jelentés azonban csak a Conduite-listát tartalmazza rövid formában: csak az egészségügyi személyzet nevéről, lakhelyéről és vizsgájuk meghatározásáról informál. Ennek fényében a sebészeknél az első osztályúakon kívül – akik egyetemi vizsgát tettek – megkülönböztet egy második (alacsonyabb rendű operációs beavatkozásokat végzők) és harmadik osztályt is. Ez utóbbiaknak a kellő ismeretek hiánya miatt még a legegyszerűbb sebészeti eljárásokat sem engedélyezi.¹⁴⁴

Dr. Szalay Imrét (Arad, 1751? –Szombathely, 1823. február 8.)¹⁴⁵ 1784-ben Bécsben szerzett orvostudori oklevele alapján 1791-ben választották Vas megye főorvosává. Hivatalba lépésekor már nős, felesége Spreng Constantia. A nemesi származású orvosnak már Szombathelyen született meg 1791. november 2-án Szalay Imre Károly János nevű fia, aki 1816/1817-ben szerzett orvostudori oklevelet, és Vas megye másodorvosi pozíciójában 1829-ig élt Szombathelyen.¹⁴⁶ Az idősebb Szalayt 1800-ban vették fel a szombathelyi polgárok közé csupán 3 forint lefizetése mellett. A taksa jelentős részét elengedték neki, tekintettel 15 éve tartó szolgálatára, amely során a városi legényeket fáradhatatlanul segítette.¹⁴⁷ Ezek szerint már közvetlenül orvosi diplomájának megszerzésétől, 1785-től Szombathelyen élt, de csak 1791-től lett megyei főorvos. Az idősebb Szalay Imre nevéhez megyei főorvosi posztján a

¹⁴³ MNL C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Vas vármegye jelentése (1768. március 15.)

¹⁴⁴ MNL C 66 1785 F. 1. pos. 64. (Vas vármegye) idézi Simon Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848), doktori disszertáció ELTE, 2011. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/simonkatalin/diss.pdf>

¹⁴⁵ Szombathelyi r. k. plébánia halálozási anyakönyve szerint az aradi születésű megyei fizikus Szalay Imre 72 évesen halt meg.

¹⁴⁶ Ekkor Sopronba költözött, mert valószínűleg a megyei főorvosi posztot ígérték neki, de csak a másodorvosi hivatalt kapta meg., Szalay r.k. plébánia keresztes anyakönyvei szerint lánytestvére Szalay Mária Polixénia 1799. július 4-én született.

¹⁴⁷ MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 1799-1800 (Nr.1, Nr.5/1800. szept. 5.)

napóleoni hadsereg francia katonáinak ellátása fűződik 1809-ben, valamint a francia mintájú szombathelyi „füstfereď” felállítása 1817-ben. Az egészségügyi viszonyok javításáról szóló helytartótanácsi leiratokat, amelyek az éhínségek elkerüléséről, a járványok megfékezéséről és az 1800-as évek elejétől rendszeresnek mondható himlőoltások beadásának körülményeiről szóltak, rendszeresen véleményezte.¹⁴⁸ Az epidémiák állandó jelenléte az egészségügyi személyzetet, köztük az orvosok életét is veszélyeztette. Ilyenkor nagyobb kiterjedésű járvány esetén erősítést kaphattak. A Vasváron és környékén tomboló 1805-ös nagy tífuszjárvány tanulmányozására és megfékezésére Schraud Ferenc országos főorvost küldte ki a kormány, de ő is elkapta a betegséget, és Vasváron meghalt. A megyei egészségügyi közigazgatáson belül ekkor még nagyon kevés orvostudor állt szolgálatban. A megyei főorvoson és másodorvoson kívül főleg sebészek végezték az egészségügyi teendőket, az orvoshiány a katonaságnál is igen nagy volt. A következő megyei főorvos Schwester Károly nevéhez fűződik a vármegye sebész kerületeinek újabb felosztása 1834-ben, amely 6 területet fedett le:¹⁴⁹

1. Szombathelyi kerület (100 környékbeli helységgel) – fősebész: Balogh Ferenc
2. Kemenesaljai kerület (79 helységgel) – sebész: Neumann Miksa
3. Körmendi kerület (93 helységgel) – sebész: Simon János
4. Tóthszázi kerület (154 helységgel) – sebész: Várallyai Pál
5. Kőszegi kerület (97 helységgel) – sebész: Hoffer Ferenc
6. Németújvári kerület (98 helységgel) – sebész: Frank Ferenc

Schwester az új kerületi beosztás mellé utasítással is ellátta a sebészeket, melynek öt pontja szólt a szegények felebaráti szeretetből való ingyen ellátásáról, az egészségügyi személyzet felügyeleti és nyilvántartási kötelezettségéről, a védhimlő-oltás terjesztéséről, a ragályos betegségek bejelentési kötelezettségéről, idegenkezűség miatti halál esetén kötelező boncolásról, valamint előírta, hogy ahol van gyógyszerár, ott a sebészeknek tilos maguknál házi patikát tartaniuk.

1840-ben Vas vármegye orvosellátottsága – Szombathellyel és Kőszeg szabad királyi várossal együtt – jónak számított: összesen 17 orvosdoktor, 42 kirurgus és egy állatorvos, valamint 12 gyógyszerész dolgozott.¹⁵⁰ Szombathelyen a halottkémlésre külön specializált orvosok intézményesített rendszerét 1848-ban lehet először megtalálni, az ő kötelességükké

---

¹⁴⁸ Borovszky, 1898. 405.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Bugát - Flór, 1840. 107–110.; Simon Katalin, 2011. 166.

tették a városi rabok gyógykezelését és a piaci élelmiszerek megvizsgálását is.¹⁵¹ Bugát–Flór – első nyomtatott formában megjelent – orvosösszeírása szerint a kb. 4000 lélekszámú¹⁵² Szombathelyen az alábbi egészségügyi személyzet lakott:

vármegyei hivatalbeliek ¹⁵³	Schwester Károly orvosdoktor, vármegyei főorvos Hollán Adolf orvosdoktor, szülésmester, baromorvos, a megye fősebésze
külön orvosok	Hollán József orvosdoktor Lieberles Bernát orvos-sebészdoktor, a zsidóközség orvosa Lohr Gilbert sebészdoktor, ezredes orvos
külön sebészek	Fischer Ferenc polg. seborvos Kovács János seborvosmester Saly Boldizsár seborvosmester (Swoboda József polg. seborvos ¹⁵⁴) Weghoffer János polg. seborvos
baromorvos	Vámossy Ignác
gyógyszerészek	Korntheuer Imre helyettes gyógyszerész Neupauer György
fizetési baba	-

Szombathelyen élő egészségügyi személyzet 1840-ben¹⁵⁵

A rivális Kőszeggel összehasonlítva, ahol egy városi orvoson és egy városi seborvoson kívül még egy orvos és két seborvos lakott, tehát összesen két orvos (Blesch Mihály v. főorvos, Markbereiter Alajos) és három sebész (Eigner Ignác v. fősebész, Fuchs János, Minichreiter Ferenc), Szombathely orvosellátottság tekintetében felülmúlta Kőszegét. Amennyiben az orvosok és sebészek számát összeadjuk (5 orvos, 5 sebész, egy baromorvos = 11 fő) Szombathelyen több, mint kétszer annyi orvosi, egészségügyi személyzetről beszélhetünk. Gyógyszertár Kőszegen és Szombathelyen is kettő volt, így mindkét városban két gyógyszerész vezette azokat. Amennyiben az orvosok, sebészek, állatorvosok és gyógyszerészek számát összeadjuk Vas megyében, 1840-ben 72 főt tesz ki az egészségügyi személyzet összlétszáma. Ezen belül a városokban élő személyzet 20 fő (28%) a kőszegi 7 (10%) és a szombathelyi 13 (18 %) mellett.

¹⁵¹ Borovszky, 1898. 406.

¹⁵² 1836-ban Szombathelyen 3966 fő élt. Lásd: *Schematismus*, 1836.

¹⁵³ A vármegyei két főorvos és egy fősebész közül Schmalkovits Mihály orvosdoktor Kiscellben (ma: Celldömölk) lakott.

¹⁵⁴ Lakik Szent Mártonban, melyet ugyan csak a dualizmus korában csatoltak Szombathelyhez, de a közelsége miatt érdemesnek tartottuk legalább zárójelben feltüntetni.

¹⁵⁵ Bugát - Flór, 1840. 107–110.

A szabadságharc leverése után az 1852. október 20-i belügyminiszteri rendelet szerint öt helytartósági kerületben szervezett egészségügyi hivatal intézte az egészségügyi közigazgatást, amelyeknek alárendelték a változatlanul hagyott megyei orvos-egészségügyi apparátust. A szabadságharc utáni elnyomás éveiben jelentős korszerűsítésnek számított az „emberorvosi” és „állatorvosi” szolgálat különválasztása, amire az orvosképzésen belül külön állatorvosi tanszéket állítottak fel. Az 1840-ről szóló kimutatásban a szombathelyi lakhelyű megyei sebészfőorvos Hollán Adolf rovatában ekkor még ezért szerepelhetett, hogy orvosdoktor, szülésmester és baromorvos.¹⁵⁶

1854-ben lehetővé tették a gyógyító szerzetesrendek tevékenységét a világi kórházakban. Bevezették továbbá a kötelező járási és községi bába tisztségét, valamint 5000 főnként kör- és községi orvos állítására kötelezték a több kistélepléből kialakított körleteket.¹⁵⁷ Az egészségügyi adatok ennek megfelelően alakultak a magyar orvosrendről a Vas megyeiek tükrében is az 1859-ben Linzbauer Xavér Ferenc által összeállított, német nyelven kiadott statisztikában.¹⁵⁸ E szerint a megyei egészségügyi közigazgatás élén dr. Horváth Károly, r. katolikus, 41 éves provizórikus cs. kir. megyei főorvos, szombathelyi lakos állt, aki Pesten 1844-ben szerezte diplomáját (akárcsak Szabadfy János emberbaráti egyleti orvos, akinek a körülményeit viszont nem adja meg a statisztikai leírás).¹⁵⁹ A két várossal, 73 községgel, 27 429 lakossal rendelkező Vas vármegye két városát külön kiemelten írja le egészségügyi személyzet és intézmények tekintetében a statisztikai évkönyv, majd a helytartósági járások¹⁶⁰ (1. Kőszeg, 2. Güssing/Németújvár (ma Ausztria), 3. Kis-Cell, 4. Körmend, 5. Felsőőr/Oberwart (ma Ausztria), 6. Muraszombat (ma Szlovénia), 7. Szentgotthárd, 8. Sárvár, 9. Szombathely, 10. Vasvár) vonatkozásában teszi ugyanezt.

A szombathelyi városi hivatalos egészségügyi szervek felsorolása előtt kiemeli a városi orvost és hogy a városi bába nincs megnevezve, majd 3 egészségügyi intézményt említ az évkönyv:

- a 20 ágyas városi polgári gyámoldát [Versorgungshaus], amelynek háziarvosa a városi orvos,
- az egyleti kórházat, amelynek rendelő orvosa a városi orvos, ágyszám megadása nélkül,
- a 8 ágyas megyei törvényszéki kórházat, melynek rendelő orvosa Weghofer Tóbiás.

---

¹⁵⁶ Bugát - Flór, 1840. 106.

¹⁵⁷ Kapronczay, 2001. 170.; Antall – Kapronczay, 1989. 903.

¹⁵⁸ Statistik, 1859. 179–191.

¹⁵⁹ Bencze, majd Kapronczay szerint mindketten benyújtották pályázatukat a megyei főorvosi posztra Schwester Károly távozása után, amelyet Horváth nyert el először.

¹⁶⁰ Stuhlrichteramts-bezirk

A Szombathelyen lakó egészségügyi személyzet tagjait, akiknek a nevük mellett végzettségüket, a diploma megszerzésének helyét, idejét, az egyén vallását és életkorát sorolja fel, az alábbiak szerint összegzi az 1859-es statisztikai kimutatás:

orvosok	- Dr. Horváth Károly orvostudor, Pest, 1844, r. k., megyei főorvos, 41 (éves) - Dr. Nobl József városi orvos orvostudor és seborvos, Bécs, 1843, izr., 36 - Dr. Ritter János proviz. cs. kir. járási orvos, orvostudor, Pest, 1811, r. kat., 68 - Dr. Szabadfy János orvostudor ... ¹⁶¹ - Weghofer Tóbiás, ¹⁶² orvostudor, Bécs, 1855, r. k. 52, megyei törvényszéki orvos
seborvos	Alexy Tóbiás, sebész, Pest, 1837, ág. ev., 46 ¹⁶³
gyógyszerészek ¹⁶⁴	- Borbély Kamill, rk., 19 - Györke János, r.k., 19 - Jaksits Eduard, Pest, 1836, r. k., 43 - Mittermayer Alajos, Pest, 1845, r. k., 33 (Szent Lélek) ¹⁶⁵ - Pillich Ferenc, Bécs, 1856, ág. ev., 26 (Isten Szeme) ¹⁶⁶ - Zsoldos Lajos, helvét hitvallású, 19
szülésznők ¹⁶⁷	- Bába Barbara, Bécs - 1846, r. k., 49 - Fröschel Anna, Bécs - 1822, r. k., 54, büntetőházi bába, - Györkös Terézia, Bécs -1841, r. k., 52, prov. cs. kir. járási bába - Schorenbeck A., Graz - 1851, r. k., 36 - Schönaauer Mar., Bécs - 1852, r. k., 45 - Weiss Leonora, Bécs – 1853, izr., 24
állatorvosok	-Kraica János, Bécs – 1831-1852, r. k., 48 - Szép Mihály, Pest- 1851, r. k., 36 - Vámosy Ignác, Pest – 1837, r. k., 63

Szombathelyen élő egészségügyi személyzet 1859-ben¹⁶⁸

Ha az 1859-ben Szombathelyen élő 5 orvos, 1 seborvos, 3 állatorvos, 6 gyógyszerész számához nem vesszük hozzá a 6 bábát,¹⁶⁹ akkor megállapíthatjuk, hogy az 1840-es kimutatáshoz képest a Szombathelyen lakó orvosok száma ugyanannyi maradt, azaz 5, míg a

¹⁶¹ A kipontozott terület Szabadfy neve mellett talán a fölötte álló járási orvosi besorolás ismétlődőjeleként funkcionál.

¹⁶² Valószínűleg névelírás történt a statisztikai kimutatásban, ahol Weghofer Fabian szerepel, de ő minden bizonnyal Weghoffer János, 1806-os csehországi születésű, eredetileg 1840-ben még, mint seborvos végzettségű Szombathelyen lakó sebész, aki 1855-ben Bécsben orvosi diplomát szerzett, s így orvostudorrrá lett.

¹⁶³ Alexy Tóbiás (1812–1894) seborvosmestert 1840-ben még Pinkafőn tartották nyilván, ahol községi sebészként működött (Bugát–Flór 1840. 108.), de 1848-ban Szombathelyre költözött a családjával együtt. (Szombathelyi portrék. Dr. Alexy Emil. *Nyugatmagyarország*, (a továbbiakban: Nym.) 1927. dec. 19. 4.) Az Emberbaráti Egylet 1848. febr. 27-i közgyűlésén jelentik, hogy tagsági oklevelet kapott. (EE jkv. 3./1848. febr. 27) Fogházi-kórházorvosként is működött az 1870-es években, de megyei járásorvosként is számotartja az 1875-ös statisztika. A '80-as évek közepén már inaktív. 82 évesen 1894. ápr. 13-án hunyt el a MNL VaML Gyászjelentésgyűjteménye alapján. Az Emberbaráti Egyletre végrendeletileg 25 frt-ot hagyott (Az EE Zárszámadás, 1896 vagyonkimutatása szerint MNL VaML alisp. közig. ir. X.1996/1896.)

¹⁶⁴ Az összes gyógyszerész megnevezése után Mg. d. Ph. [Magister der Pharmazie = gyógyszerész-mester] tudományos besorolás áll.

¹⁶⁵ A gyógyszerész megnevezése, amelynek a tulajdonosa.

¹⁶⁶ A gyógyszerész megnevezése, amelynek a tulajdonosa.

¹⁶⁷ Az összes szülésznő neve mögött Dipl. [diplomás] megnevezés áll.

¹⁶⁸ Statistik, 1859. 181.

¹⁶⁹ A bábák nem voltak benne az 1840-es kimutatásban, tehát nem lehet összehasonlítani számuk növekedését az 1859-es adatsorhoz képest.

sebészeké egy főre csökkent. Ezek mellett a gyógyszerészeké a háromszorosára nőtt. Szombathely lakosainak száma 1841-ben 4518, míg 1859-ben 5000 fő volt,¹⁷⁰ tehát a népességszám tekintetben enyhe növekedéssel lehet számolni ugyanolyan orvosellátottság, csökkenő sebész-, valamint növekvő számú gyógyszerészlétszám mellett.¹⁷¹ 1859-ben az összes Vas megyei orvostudor 34 főt tett ki, ebből 10 orvos (29%) városban, azaz vagy Szombathelyen, vagy Kőszegen élt. A sebészek összlétszáma a megyében 41 fő, ebből két fő élt városban (egy Kőszegen, egy Szombathelyen), a többi 39 sebész (95%) vidéken praktizált. Ezzel kimutatható, hogy az állami adminisztráció hiába írt elő orvostartási kötelezettséget 5000 főig körzetenként, ezeket az állásokat Vas megyében is csak alacsonyabb végzettségű sebészekkel tudták betölteni. A gyógyszerészek megyei összlétszáma 18 fő volt, akik közül 6 (33%) Szombathelyen, 2 Kőszegen, tehát 44%-uk élt városban, de a többi részük is a nagyközségekbe tendált. A megyében a 13 állatorvos és 43 bába eloszlása már egyenletesebb képet mutat. A megyei 13 állatorvosból 3 (23 %) élt városban, azaz Szombathelyen. A 43 bába közül 12 szülésznő (13%) élt városban, ennek a fele Szombathelyen. A fenti adatok alapján kifejezetten városhoz, nagyközséghez kötődő foglalkozás az orvosi és a gyógyszerészi szakma volt a 19. század közepén.

A szombathelyi provizórikus cs. kir. járásban a járási orvos - a Szombathelyen felállított hivatali székhelyén működő - dr. Szabadfy János orvostudor és a járási bába Györkös Terézia diplomás bába volt. A Helytartó Tanács egészségügyi szolgálati szervei a szombathelyi járáson belül 6 egészségügyi körzetre tagolódtak, valamint felsorolják még az 1239 lélekszámú Vépet is, amely település mellé nincs feltüntetve a „Sanitätsbezirk” megjelölés, csupán egyetlen bába nevét jegyezték fel hozzá.¹⁷² Szombathely járás egészségügyi körzeteiben tehát összesen 3 orvostudor, 3 sebész és egy bába tevékenykedett a központilag szervezett közegészségügyi személyzeteként az alábbi területi megoszlásban:¹⁷³

1. Óperint (ma: Szombathely része, kb. 8–15 perc gyalog a városközponttól) esett a legközelebb Szombathely központjához, ahova 18 községet soroltak 5366 lakossal. Ez azért is érdekes, mert a kimutatás alapján itt többen laktak, mint Szombathely városában,

---

¹⁷⁰ Statistik, 1859. 181. szerint, ugyanakkor ugyan ezen év egyházmegyei sematizmusa 6516 szombathelyi r. k. hívet tart számon, tehát ha még a reformált vallásúak és izraeliták közösségét hozzáadjuk, akkor kb. 7000 fővel lehet számolni a város lakosságát.; *Schematismus*, 1859. 23.

¹⁷¹ Statistik, 1859. 181.; Melega, 2012. 33.; A szombathelyi népességi adatoknál a különböző statisztikák 1850 után jelentős eltéréssel adnak meg számokat, ugyanis néha Óperintet és Szentmártont a maga 2 ezer fős lakosával hozzáadják, de van, hogy nem. A két települést hivatalosan csak 1885-ben csatolták a városhoz.

¹⁷² Statistik, 1859. 190.

¹⁷³ Stuhlrichteramts-bezirk Steinamanger. Statistik, 1859. 190.

és a szombathelyi járás körzetein belül is Óperinten volt a legmagasabb lélekszám, miután a többi körzetet kb. 4500-an lakták. Ezt a körzetet a Bécsben 1857-ben végzett Feigelstock Vilmos 36 éves izraelita vallású **orvostudor** és seborvos látta el.

2. Bucsú körzetében Goldschmidt Vilmos 27 éves, izraelita **orvostudor** és seborvos volt a felelős, aki diplomáját 1857-ben szerezte Bécsben.
3. Német-Keresztesen Störk Leopold r.k., 36 éves **sebész** (Graz, 1847),
4. Jákon Jelentsik Ferdinánd (1857-ben Bécsben végzett) r. k., **orvostudor** és seborvos,
5. Monyorókeréken (ma: Eberau, Ausztria) König Johann orvostudor távollétében Siesz Ferenc r. k., 59 éves **seborvos** (1829-ben végzett Grazban)
6. Salfa (ma: Hannersdorf, Ausztria) (1249 magyar, német lakos) körzetében Kondor Anton 39 éves, r.k., **sebész** és szülésmester
7. Vép (1249 magyar, német lakos), 60 éves Miovez Terézia (fizikusi engedéllyel) bába

Összegezve tehát 1859-ben Szombathely járáshoz 73 község tartozott 27 429 lakossal, akiket 3 orvos, 3 sebész és egy bába látott el, míg Szombathelyen, az 5000 fős megyeszékhelyen 5 orvos, 1 sebész, két patikában dolgozó 6 gyógyszerész, valamint 6 bába lakott. Az egészségügyi személyzet Vas megyei összlétszáma a bábák (43 fő) nélkül 106 főre emelkedett az 1840-es 72 főhöz képest, amiben azonban a bábák még nem szerepeltek. Ebből az következik, hogy 1859-ben a városi (kőszegi és szombathelyi) stagnáló számú egészségügyi személyzet mellett vidéken 30%-os növekedés volt tapasztalható 1840-hez képest.

Az 1875-ös statisztikában Szombathelyt vizsgálva szinte ugyanezzel a számsorral találkozunk, habár az 5081 hold területű Szombathely lakosainak a számát ekkorra már 7561 főben határozták meg.¹⁷⁴ A 6 orvos mellett két sebeszt, két gyógyszerterát és hat bábát tartottak nyilván, de az állatorvosok nem szerepelnek a statisztikai összeírásban.

	születési év	val-lása	képesítése megszer-zésének helye	képesítése megszer-zésének ideje	hivatali helye, beosztása
orvostudorok					
Alexy Emil (szülésmester is)	1844	ev.	Bécs	1871	
Goldschmidt Vilmos (szülésmester is)	1833	izr.	Bécs	1858	vaspályai orvos

¹⁷⁴ Oláh, 1876. 372–373., 368–374.

Gyöngyössy Vilmos	1821	izr.	Bécs	1849	vaspályai orvos
Steiner Miksa (szülésmester is)	1845	izr.	Bécs	1869	
Szabadffy János	1815	r. k.	Bp.	1844	Vas megye főorvosa
Veghofer János	1806	r. k.	Bécs	1855	városi orvos
sebész és szülész mesterek					
Alexy Tóbiás	1812	ev.	Bécs	1837	megyei járási orvos
Moller József	1817	r. k.	Bécs	1846	
okleveles bábák					
Barthalome Teréz	1820	r. k.	Bécs	1869	
Bossili Katalin	1819	r. k.	Bécs	1863	
Gaiger Henriett	1845	izr.	Bécs	1869	
Györkös Terézia	1806	r. k.	Bécs	1841	megyei járási bába
Kalivics Ludmilla	1832	r. k.	Bécs	1863	
Weisz Eleonora	1834	izr.	Bécs	1853	
gyógyszerészek					
Pillich Ferenc	1833	ev.	Gym. Bécs	1856	az 1793-ban alapított „Isten szeme” reáljogú gyógyszertár tulajdonosa
Rudolf Alajos	1830	r. k.	Gym. Bécs	1857	az 1753-ban alapított „Szent Lélek” patika tulajdonosa

Egészségügyi személyzet Szombathelyen 1875-ben¹⁷⁵

Az 1840 és 1875 közötti névsorok végigolvasásakor több ismert névvel találkozhatunk visszatérően. A seborvosló vagy állatorvos apának a fia már orvostudorként ténykedik, még a harmadik generációban is előfordul a szakma hagyományos megtartása.¹⁷⁶ A Goldsmidt,¹⁷⁷ a Steiner, az Alexy, a körmendi Grünbaum (= Gergő) családok több generáción át adtak Vas megyének sebészeket, majd orvosokat, akiknek a tevékenysége egészen a két világháború közötti időig nyomon követhető.

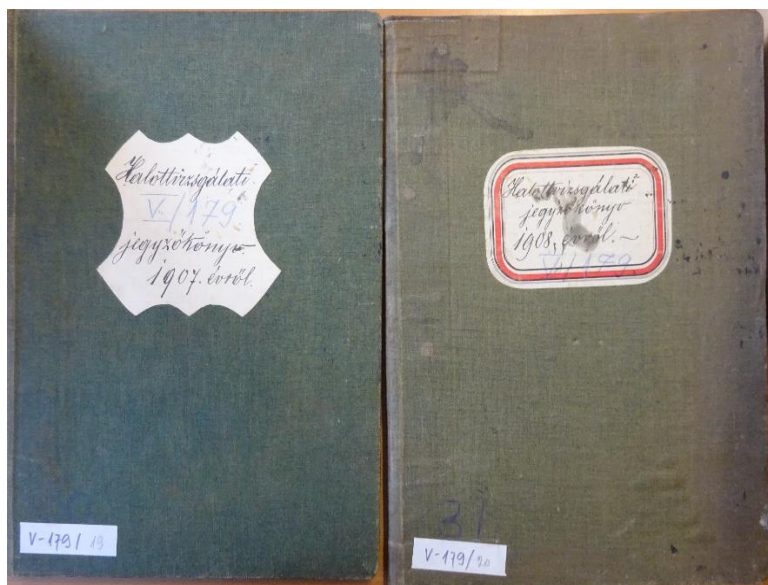
A bábák közül Györkös Terézia az 1859-es járási bába funkcióját 1875-ben is megtartotta, Weisz Eleonóra izraelita vallású bába szintén szerepelt már a korábbi statisztikai évkönyvben, miközben a többi bába személye változott, de a számuk hat maradt. Szembetűnő, hogy az egészségügyi személyzet a végzettségét egy kivétellel mind Bécsben szerezte (Szabadffy János Budapesten). Ez Bécs birodalmi központi hatása és földrajzi közelsége miatt volt így.

¹⁷⁵ Oláh, 1876. 372-373.

¹⁷⁶ Pl. Grünbaum Nátán sebész, akinek a fia Grünbaum Samu (katolikus hitre tér = Gergő nevet felveszi), fia Dr. Gergő Imre. Lásd: Keppel, 2008. 187-199.

¹⁷⁷ Uraiújfaluban Goldsmidt N.[átán?]-t 1840-ben mint polgári sebészt tartotta nyilván a statisztika. Bugát-Flór, 1840. 108.

Vas megye Grazhoz közelebb eső vidékein az összes diplomás bába is szinte kivétel nélkül ott szerezte végzettségét, amíg Szombathelyen meg nem nyílt 1897-ben a M. kir. áll. Bábaképző Intézet.

Szombathely városának halottnyilvántartó jegyzőkönyvei, 1907–1908-ból. MNL VaML

A megyei főorvos 1877 áprilisi orvosi jelentésében határozati javaslatral élt, hogy a megyében állítsanak fel halottkémi rendszert a havi kimutatások pontos kitöltésére, amit az 1876/XIV tc. írt elő. Annyira elmaradott volt ugyanis a helyzet, hogy képtelenség volt a halálozásokról összesítést adni. Indoklása szerint sok helyen nem voltak halottkémi és ahol voltak, ott sem küldték be

a szolgabírónak az adatokat. Ez a probléma az állami anyakönyvvezetés bevezetésével teljesen megszűnt. Vidéken képesített halottkémi hálózta be a megyét, Szombathelyen nagyrészt orvosok végezték a halottkémlést. Az emberbaráti kórházban elhunytak halottvizsgálati jegyzőkönyveit az egyleti főorvos és egyben városi főorvos, dr. Alexy Emil vezette.¹⁷⁸

Az egészségügyi személyzet 1859-es statisztikai mennyisége a városban az 1870-es évek végéig megmaradt, az orvos-hivatali alkalmazottak száma csak a népességnövekedés nyomán, az 1876/XIV-es törvénynek megfelelően emelkedett a századforduló és főképpen az 1908-as tífuszjárvány után.

A megyei főorvoson keresztül az egészségügyi személyzet rendszeres kimutatását statisztikai célokból a dualizmus korában a Belügyminisztérium gyűjtötte, majd az 1898 évi 120.528 sz. belügyminiszteri rendelettel áttette ezt a Statisztikai Hivatal tevékenységi körébe.¹⁷⁹ Az egészségügyi személyzet működését bejelentés és okmányaik bemutatása után

¹⁷⁸ MNL VaML IV.415.a) KIB f3/1877; MNL VaML Szhalottv.jkv 1907-1908.

¹⁷⁹ Szvitecz, 2004. 47–48.

az alispáni hivatal hagyta jóvá és hirdette ki. Az orvoscépzés egyetemi formája, a hatéves orvos- és hároméves seborvoscépzés hazánkban 1876-ig működött, amikor ez utóbbi képzési rendszert megszüntették. A céhes viszonyok megszüntetésének évében, 1872-ben a kolozsvári egyetem felállításával egy második helyszínen is megindult az orvoscépzés, amit 1912-ben a debreceni és pozsonyi egyetemalapítás, ezzel egyben orvosi fakultás egészített ki.¹⁸⁰

2.7.1. A városi orvos

Az orvoscépzés fejlődésének hatásaképp és az általános városfejlődési tendenciák hátterén a megyeszékhelyen működő megyei orvos és a járásokban ismertetett sebész körzetek rendszerén belül a város 1861-ben tudott minőségi változást hozni, a városi orvos alkalmazásával. Az erről szóló közgyűlési határozat ekképp határozza meg fő munkaterületeit: „Az egészségügy fentartása tekintetében egy orvosi állás is szabályoztatik, és ennek az emberiség szempontjából kötelességül tétetik a városi szegényeket, polgári gyámoldabelieket ingyen orvosolni, a halotti vizsgát pedig díj nélkül és pontosan olyképp teljesíteni, hogy egyetlen halott el ne temetessék a nélkül, hogy a holt test felett valószági szemlét tartott legyen, egyszersmind a halálozás okait is megvizsgálni, és feljegyezni köteles.”¹⁸¹ Az 1860-as évek eleji kb. 6000 fős városi lakosság az 1908. évi szombathelyi tífuszjárvány idejére több mint a négyszeresére nőtt. Ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy a tisztiorvosi feladatok ellátására plusz személyzetre van szükség. Ezért két új főállású városi kerületi orvosi státuszt rendszeresítettek, minthogy a város három kerületből állt.¹⁸² Az 1913-ban kiadott szervezeti szabályrendelet szerint a város egészségügyi személyzetéhez tartozik az ügyvezető orvos (ezzel a városi tiszt főorvos megnevezés átalakult), a két kerületi orvos, a három bába,¹⁸³ és a fertőtlenítők, akiknek a számát nem határozták meg, csak hogy egyikőjük a rendőrlegényekhez tartozik, a többiek a szükséghez képest a polgármester fogadja föl, de mind az ügyvezető orvos felügyelete alá tartoznak. Ők végezték a fertőző, ragályos betegségek elvonulása után az érintettek lakásának, ruháinak fertőtlenítését. A szabályzat XV. fejezete szerint továbbá a bábák a kerületi orvosok felügyelete alatt álltak. A kerületi orvosok és az ügyvezető orvos az egészségügyi bizottságnak a tagjai, míg utóbbi az építőbizottságnak, a tanácsnak és a képviselőtestületnek is.¹⁸⁴ Az 1861-es városi orvosi feladatokhoz képest, mint a közegészségügy figyelése, szegénybetegek ingyenes ellátása a városban és a polgári

¹⁸⁰ Kapronczay, 2001. 170–174.

¹⁸¹ MNL VaML Szvk. Kjkv. 5/1861.

¹⁸² MNL VaML Szvk. Kjkv. 12/1861.; 48/1878; 57/1908; MNL VaML Szvk. pg. Közig. ir. III. 176/1909.

¹⁸³ Melega, 2012. 254. szerint hat bába állt a város alkalmazásában, de Szhely szabályrendelete, 1913. 48. alapján csak kerületenként egy fő, azaz 3 bába tartozott a szombathelyi egészségügyi személyzethez.

¹⁸⁴ Szhely szabályrendelete, 1913. 37–38.

gyámoldában, a halottkémlési feladatok teljesítése, a teendők nemcsak a városi lakosok számával nőttek, hanem 1913-ra sokkal differenciáltabbak is lettek. Az ügyvezető orvos elsőfokú egészségügyi és egészségrendőri hatósági szakközeként a városi egészségügyi személyzet főnöke, az egészségügyi bizottság előadója. Hatáskörébe tartozott elsődlegesen jelentést tenni közegészségügyi tapasztalatairól a polgármesternek és a törvényhatósági [megyei] tiszti főorvosnak, lebonyolítani a himlőoltásokat, boncolásokat, hullaszállítást ellenőrizni, a közveszélyes elmebetegeket elszállítani, felügyelni a polgári gyámolda mellett a szegénykonyhát is. Legfontosabb feladataként mindezek mellett elvárták tőle a járványos és ragályos betegségek kiütésének és elterjedésének megakadályozását. Ha ez több hónapon át nem sikerült, személyét támadások érték.¹⁸⁵ A közegészségügyi helyzet megvitatása céljából ezért a városi főorvos havonta értekezletet tartott a kerületi orvosokkal és szükség esetén a fertőtlenítő és rendőrszemélyzetet is igénybe vehette. Mint kerületi orvos, saját kerületében elvégezte a kerületi orvosi teendőket is, leszámítva a kéjnök megvizsgálásának kötelezettségét, amelyet a másik két beosztott kerületi orvos felváltva teljesített.¹⁸⁶

A kerületi orvosok beosztását a polgármester döntötte el. A városnak 3 kerületét a két patakjához viszonyított helye adta. Az első kerület volt a Gyöngyös pataktól keletre elhelyezkedő városrész (a vasútállomás, lovassági laktanya, szent-mártoni köztemető környékével), a második kerülethez tartozott a Gyöngyös és a Perint patak közti rész (a városközponttal), a harmadik kerület volt a Perinttől nyugatra eső városrész. A kerületi orvosoknak a saját kerületükben kellett lakniuk, és minden nap délelőtt és délután hivatalos rendelőt tartani. Erről táblát kellett készíttetniük és lakásuk utcai homlokzatán kifüggeszteniük. Magángyakorlatot is folytathattak, amennyiben ez nem akadályozta hivatali munkájuk ellátását. A fizetőképes betegektől az 1900. évi 35000 sz. BM rendelettel Szombathelyre megállapított III. kategória szerint szedhetett díjat. A fizetőképes szülők 7 éven aluli gyerekeinél ennek a díjnak a felét kérhette el. A kerületében működő minden üzletet, üzemet, közintézményt, iskolát, óvodát negyedévente meg kellett vizsgálnia. Ez utóbbiakban nemcsak az épület köztisztasági viszonyait, hanem a gyerekek egészségügyi állapotát is, és ha valamelyik ragályos vagy kezelendő betegségben szenvedett, el kellett tiltania az iskolalátogatástól. Az egészségügyi szabályrendelet szerint kellett a ragályos betegségek elterjedésének megakadályozására eljárnia, ami az elkülönítés ellenőrzését, a

---

¹⁸⁵ Mint pl. 1908-ban, a tífuszjárvány idején, fegyelmi eljárást helyeztek Alexy Emil városi főorvos és Bodányi Ödön városi főmérnök ellen kilátásba. (*Alexy és Bodányi fegyelmi-je.* Vvm., 1908. júl. 23. 3.; *Alexy és Bodányi felmentése.* Vvm., 1909. jan. 13. 4.)

¹⁸⁶ Szhely szabályrendelete, 1913. 39-40.

ragályos betegségben szenvedők házainak kapubejáratán figyelmeztető felirat kirakásának ellenőrzését jelentette. Az egészségügyi rendőrrel felváltva naponta kellett ellenőriznie a piacot. Hivatalos szemvizsgálatokat végzett, gyógyította a trachomásokat, ellenőrizte a házi ápolás alatt levő testi és szellemi fogyatékosokat, vakokat, a dajkaságba adott kisgyermekeket, azok teleporvosait, végezte félévenként felváltva a másik kerületi orvossal a bordélyok és kéjnök vizsgálatát, de a vizsgálati díjak a városi pénztárba voltak fizetendőek, mert a várost illették meg. A halottkémlést szegényeknél ingyen, másoknál 2 koronáért végezte, beadta évente a himlőoltásokat és újraoltásokat (ingyen), a város bármely részéről jelentkező szegénybetegeket gyógyította, tanácsal látta el, a súlyosabb esetekhez lakásra is kiment. A baleseteknél elsősegélyt nyújtott, életmentő eljárásoknál közreműködött. A 3 orvos felváltva végezte a boncolásokat. A városi vízvezeték vizét negyedévenként bakteriológiailag elemezte. A kerületi orvosok az 1902. évi 95000 sz. BM rendelet szerint negyedévenként ellenőrizték a bábák eszközeit és működési könyvét.¹⁸⁷

A szabályrendelet szerint a bábák a kerületükbe tartozó szüléseket 12 koronáért kötelesek voltak levezetni és a szülés után 8 napon át akár naponta többször is meglátogatni a gyermekágyas anyát. Később, ha igénybe vették a bába látogatását, alkalmanként 1 koronát kérhetett el. A városi bábáknak figyelemmel kellett kísérni a magánbábák tevékenységét és ha szabálytalanság jutott a tudomásukra, kötelesek voltak azt a kerületi orvosnál haladéktalanul bejelenteni.¹⁸⁸

2.7.2. Szombathely gyógyszerészei

Szombathelyen állandó lakhellyel működő gyógyszerészek a XVIII. századtól mutathatóak ki. Egy 1736-os összeírás szerint a Gyöngyös utcában lakott Freint Mátyás patikus, aki 50 éves korában halt meg 1751-ben, és leányát 1752-ben Antonius Altragh bécsi patikus vette feleségül. 1758-ban 44 évesen Altragh is elhunyt, így Freint Theresia férjhez ment elhunyt férje alkalmazottjához, Gutten Györgyhöz, miután az a megyei fizikus előtt levizsgázott a patikáriusi ismeretekből, a városi tanács előtt letette az apotékáriusi esküt, valamint felvették a szombathelyi polgárok sorába. Gutten nagy társadalmi megbecsülésre tett szert a városban, 1786-tól a városi belső tanács tagja, a városi pénztárhoz tartozó Birham-alapítvány pénztárosa és 1787–1789 közt Szombathely városbírója. Ebben az időszakában a város levéltári iratainak tárolásához a patikában megszokott rendszer szerinti nagyfiókos

---

¹⁸⁷ Szhely szabályrendelete, 1913. 42–43.

¹⁸⁸ Szhely szabályrendelete, 1913. 43.

tárolókat csináltatott, amelyek ma is láthatók a levéltárban a földszinten a lift mellett. Minthogy a két kőszegit leszámítva a szombathelyi volt a megye egyetlen patikája, Gutten jövedelmező forgalmat tudhatott magáénak, így ennek köszönhetően a városnak még kölcsönt is tudott adni, ami 300 forintot jelentett, az egész 19. század végéig megszokott mértékű, 5 %-os kamatra. 1796-ban a betegeskedő Guttentől alkalmazottja, az ausztriai Retz városában született Reich Pál 13600 rajnai forintért vette meg a piac közelében (ma: Főtér) elhelyezkedő házát a „Szent Lélek” patikával együtt, miközben városi polgárjogért is beadta kérvényét. Szintén 1796-ban létesült Szombathely második patikája. „Az Isten szeméhez” cégérezett új patikát a grazi születésű, 40 éves Richter János apotékárius, amelyet a város fundusán alapított.¹⁸⁹ A pesti születésű, 28 éves Mittermayer Ferenc 1810-ben vásárolta meg Reich Pál patikáját, annak teljes felszerelésével és gyógyszerkészletével, valamint házát a kiskertjével együtt 43000 forintért. Mittermayer, aki 1813-tól a város külső tanácsosa, 1820-ban megbízást kapott a város házipénztárának kezelésére, 1823-tól belső tanácsos lett, majd 1824 áprilisától ordinárius városbírói tisztséget töltött be, amit 1825 és 1826-ban is megerősítettek. 1827-ben leköszönt városbírói hivataláról, de utódjától megbízatást kapott a titkos tanácsosi tagságra. 1828 márciusában Mittermayer Ferenc 44 évesen elhunyt. Patikájának tulajdonosa a felesége, Katalin lett, és az alkalmazásában álló Zellinger Ferenc és Korntheuer Imre rendben és kifogástalanul vezette, míg a tulajdonosék fia, Mittermayer Alajos el nem végezte gyógyszerészi tanulmányait. Oklevelét a megyei közgyűlésen 1846. június 15-én hirdették ki. Az 1848. júniusi Vas megyei önkéntes nemzetőrök listáján szerepel ugyan a neve, de valószínűleg nem szállt hadba. A konkurens „Isten szeme” gyógyszertártulajdonos 1848. novemberében kelt panasza alapján ugyanis gyógyszertárából személyesen szolgáltatotta ki a szegényeknek igényelt gyógyszereket. Mittermayer Alajos neve az osztrákok bevonulása idején, december 18-án a nemzeti őrseregtől kötelezően beszolgáltatott fegyverek tulajdonosainak listáján is szerepel.¹⁹⁰ Az Emberbaráti Egylet tagjai sorába 1850-ben lépett be.¹⁹¹ Mittermayer Alajos 1860-ban anyagi-gazdálkodási gondok miatt kényszerült eladni a patikáját 21000 forintért Rudolf Alajosnak, hogy ő maga Párkányban telepedhessen le gyógyszerészként. Az idős, beteg Rudolf Alajos patikáját 1897-től Babics István, majd 1906-tól Molnár János bérelte. A Rudolf örököseitől a Szentlélek Gyógyszertárat 1911-ben a Győri

---

¹⁸⁹ Szigetváry, 1991. 201–203.

¹⁹⁰ Szigetváry, 1991. 212.

¹⁹¹ EE jkv. 7./1850. márc. 3.

Általános Takarékpénztár Rt. vette meg, és a bérleti jogot 1912-től dr. Dvorszky Bélának adta. Ő 1920-ban vásárolta meg a patikát és az államosításig a tulajdonát képezte.¹⁹²

Szombathely második patikája, az 1796-ban létesített „Isten szeme” tulajdonosa Richter János volt, aki feleségül vette Hollán Magdalénát. 1799-ben született János fiuk. Az 1810-es évek patikavizsgálati jegyzőkönyveiben több hiányosságot és rendetlenséget is felhoznak a patikatulajdonos ellen. 1823-ban eladta patikáját Neupauer György győri patikáriusnak, aki feleségül vette Richter János leányát, Richter Krisztinát. Neupauer György neve szerepel 1824-ben az Emberbaráti Egylet első alapszabályának aláírói közt, az egyesületből azonban nem sokkal később kilépett. Alapító tagja volt viszont a Vas megyei Gazdasági Egyesületnek 1840-ben.¹⁹³ Neupauer György 1848. január 1-jén eladta a gyógyszertárát Márton Károlynak, aki korábban Kőszegen a „Szerecseny” patikát bérelte. Ő 1857-ben adta el patikáját az 1833-as sümegi születésű Pillich Ferencnek, aki valódi nagy formátumú egyénisége lett a szakmájának és a városnak. Városi képviselővé 1861-ben választották, ez után lépett be az Emberbaráti Egyletbe, amelynek aligazgatója, a szombathelyi Légszeszvilágítási Rt. első igazgatója pedig – szakmája miatt – 1873-ban lett. Az Általános Magyarországi Gyógyszerészek Egyletében az V. kerületi Vas, Sopron, Moson megyei gyógyszerészek igazgatójává 1875-ben választották. Felfelé ívelő pályáján 1877 végén hagyta el Szombathelyet, és a budapesti Magyar Király patika tulajdonjogát szerezte meg, míg szombathelyi patikáját Simon Gyulának adta el. Az ő fia, dr. Simon Ernő 1901-ben kérte gyógyszerészi oklevelét kihirdetni és 1914 tavaszától reáljogon vette bérbe apja gyógyszertárát. 1914 októberétől 1915 novemberig frontszolgálatot teljesített, ami után átvette a gyógyszertár vezetését. Ennek tulajdonosa 1920-tól lett. 1947-ben halálozott el, így az 1950-es államosítást már nem élte meg.¹⁹⁴

Szombathely újabb patikáinak gyógyszerészei az alábbi helyszíneken ténykedtek. Az 1891-es alapítású, sorrendben harmadik patikában, az „Őrangyal” elnevezésűben, az 1901-ben létesített negyedik gyógyszertárban, az „Angyal” -ban és az 1907-ben alapított „Kígyó” -ban, mint ötödik gyógyszertárban. A vizsgált korszakon kívül esik az 1923 -as „Megváltó” és 1931-es alapítású „Páduai Szent Antal” létesítése, így az itteni személyzetről már nem adok

---

¹⁹² Szigetváry, 1992 a. 272–273.

¹⁹³ Statuten, 1825.; Borovszky, 1898. 418-419.

¹⁹⁴ MNL VaML alisp. közig. ir. X.8652/1920.; Szigetváry, 1992 a. 276–280., Melega 2012.; S. Ernő gyógyszerészsegédje: Dános Margit okl. gyógyszerész távozása után 1914-től Springer Mária (X. 19711/1914.; X. 220/1915.)

átfogó összefoglalást. Ennek fényében az alábbi táblázat mutatja az újabb patikák gyógyszeréseit.¹⁹⁵

patika	tulajdonosa	segédei	megjegyzés
Őrangyal (Óperint u. 4.)	Körmendy Zoltán (1891–1897. 8. 27)		elköltözött Dunakeszire
	Vöröss Gyula (1897– 1899)		elköltözött Somorjára
	Sütő Lajos (1899–1931)	Nepper Győző (1913–1914) Torkos Dénes (1914–1915)	
Angyal (Széll Kálmán és Wesselényi u. saroképülete)	Hodászy Ignác szül: 1867, Balogfa (1901–1912. 12. 20†) özv. Hodászyné tulajdonos alkalmazásában: dr. Mandel Jenő (1912– 1916?) Vizy Imre (1916–1921?) dr. Hajnal Lajos (1922 január–1923?) Götter Ágoston Gusztáv (1924–1928?) Hanny István (1928?– 1931) dr. Hodászy Iván 1831- től, de tulajdonos csak 1935-től	Friedrich Ödön (1908–1910) dr. Fischer József (1913–1914) Pintig Ilona (1916) Hodászy Kata (1919. 9. 15–1920. 6.)	Friedrich 1912-1950 közt a szentgotthárdi Szent István patika tulajdonosa volt
Kígyó (Erzsébet királyné u. 36.)	Babics István szül: 1859, Pápa (1907–1921. márc. 10) dr. Wiener Jenő izr. (1921–1944)	Babics Károly (1909-?) Ikladi György Emőd (1910?– 1912) Babics István (1913) Pleszkáts Imre (1914-ig) dr. Dömötör Lajos (Rudolf Alajos unokája), Janzsó János, Dávid Kálmán, Schmiedt Béla (1919) kiskunhalasi Makay Antal (1920–1921)	
Megváltó (a Király u. és a Faludy	Szigetváry Zoltán szül: 1891, Bp.		

¹⁹⁵ Szigetváry, 1992 b. 367–388.; MNL VaML alisp. közig. ir. X. 19711/1914.

Ferenc u. saroképülete)	(1923–1949)		

2.7.3. Az egészségügyi személyzet kimutatásai 1877-1920

A közigazgatási rendszeren keresztül 1877-ből, 1883-ból, 1902-ből, 1920-ból fennmaradt összeírások alapján megállapítható, hogy számuk a szombathelyi egészségügyi személyzet létszáma a város expanzív növekedésével és egészségügyi igényeivel, az orvosok egészségügyi hivatali állásainak differenciálódásával arányosan nőtt.¹⁹⁶ Míg az 1877-es és 1883-as kimutatásban szerepelt két szombathelyi sebész és szülésmester – az 1812-es születésű, evangélikus, budapesti diplomával rendelkező Alexy Tóbiás¹⁹⁷ és az 1817-es születésű, r. katolikus, bécsi diplomával rendelkező Moller József –, az 1902-esben nincsenek jelen, így a 20. századra már városunkból is kihaltak a régi típusú képzésben részesült seborvosok. A kimutatásokból megállapítható, hogy az egészségügyi személyzet egyéb, kiegészítő, technikai, szolgálatszervezési jellegű foglalkoztatottjait sem a privát praxisban, sem az állami szerveknél hivatalos viselők eseteiben sem tartották nyilván. Nem esik szó az egyleti vagy közkórházi ápolókról, beteghordókról, a fogtechnikusokról, az egyleti önkéntes mentő legénységről, az egészségügyi rendőri szolgálatról, a halottképekről, a gyermekvédelem keretei közt mozgó dajkák, tápszülők statisztikai adatairól. A hivatalos összeírások alkalmával az orvos, állatorvos, gyógyszerész, baba személyzeti kimutatásaiban sokkal inkább az orvosokra összpontosítottak. Kárpáti 1894-ben szintén kizárólag az egészségügyi személyzet fő szakmáit sorolja fel, amikor „a város közegészségi állapota” című részben felsorolja, hogy a megyeszékhelyen 10 orvostudor, 1 sebész, 3 gyógyszerész ugyanennyi patikával, 8 baba és 4 állatorvos él.¹⁹⁸

A megyei tiszti főorvos dr. Szabadfy János 1877-re vonatkozó kimutatása alapján Szombathelyen 6 orvos élt, de csak 5 volt aktív korú:¹⁹⁹ dr. Szabadfy János, dr. Weghoffer János, dr. Gyöngyösy Vilmos, dr. Goldschmidt Vilmos, dr. Steiner (később: Szili) Miksa és

¹⁹⁶ Szabadfy, 1878.; Szombathely Város Rendőrkapitányi Hivatala: Névjegyzéke Az 1883.ik évben Vas megyében, Szombathely város területén létező orvostudorok, sebészek, állatorvosok, gyógyszerészek és szülész-nőknék. 1883. jan. 7. MNL VaML (IV.414.a) KIB f1/1884 (a továbbiakban: Névjegyzék, 1882); Alexy Emil városi főorvos: Közegészségügyi személyzet, Szombathely 1902. dec. 31., a vármegyei főorvoshoz érkezett 1903. febr. 2-án. MNL VaML VTi. főo. ir. 1902–1907.; MNL VaML alisp. közig ir. X.15815/1920

¹⁹⁷ Alexy Tóbiás fogházi kórház-orvos meghalt: 1894. április 13.-án, 82 éves korában. MNL VaML Gyászjelentésgyűjteménye, Letöltés ideje: 2020. 09. 04.

<http://www.vaml.hu/data/Segedlet/Gyaszjelentések/Gy%C3%A1szjelent%C3%A9sek.pdf>,

¹⁹⁸ Kárpáti, 1894. 385.

¹⁹⁹ Szabadfy, 1878.

dr. Alexy Emil, akik közül a legidősebb a nyugalmazott korú dr. Weghoffer volt a 71 évével, a legfiatalabb az 1845-ös születésű dr. Steiner. Dr. Szabadfy, a megyei tiszti főorvos diplomáját Budapesten szerezte, a többiek Bécsben. A 6-ból 3 fő izraelita vallású (50%), 2 fő római katolikus (33%), és egy ágostai hitvallású (16%). A 6 orvosból „*magány gyakorló orvos*” megjelölés dr. Steiner és dr. Alexy rubrikáiban áll, a többiek hivatala megyei, városi és vaspálya orvos. Utánuk az összesítésben a 2 szombathelyi gyógyszerész: a r. katolikus Rudolf Alajos és ágostai hitvallású Pillich Ferenc mindketten bécsi diplomával. A három (2 r. katolikus, 1 izraelita) állatorvosból kettő Budapesten, egy Bécsben szerezte a képesítését. A 6 szombathelyi bába közül kettő izraelita (33%), a többi r. katolikus vallású (66%) és okleveleiket kivétel nélkül Bécsben (100%) nyerték el. Az egészségügyi személyzet hivatali alkalmazásáról, fizetéseikről ebben az évben nincs külön rovat.

1878-ban Alexy Tóbiás sebész fiát, dr. Alexy Emilt választották városi főorvosnak,²⁰⁰ aki megbízható szakember volt, és munkáját modern szemlélettel több mint 40 évig közmegelegedés mellett végezte. A városi főorvosok korábbi éves-kétéves fluktuációjának rendszere így Alexy alkalmazása után szűnt meg. Városi főorvosi megbízatásának kezdeti éveiben azonban még többször befutottak a szombathelyi tanácshoz olyan megkeresések, amelyben a Szombathelyen lakó sebész, vagy más, itt letelepedett orvos szolgálatait felajánlja díjazás nélkül, csupán a tiszteletbeli városi orvosi címért. Ilyen volt Moller József „helybeli polgár és gyakorló orvos” esete, akit 1877-ben még, mint „tiszteletbeli városi seborvost” tartottak nyilván, azonban amikor az 1881 év elején – Szombathely városi közgyűlési jegyzőkönyve szerint – magát minden fizetés nélküli, tiszteletbeli városi orvossá kineveztetni kérte, a városi tanács ezt a városi főorvos írásbeli nyilatkozatára hivatkozva elutasította. E szerint a városi közegészségügyi feladatokat egymaga is tudja teljesíteni, így annak még részbeni megosztására sincs szükség.²⁰¹ 1882-ben megismétlődött a történet, csak ezúttal Moller sebészen kívül dr. Takács Benedek és dr. Markovits Sándor is kérvényezte tiszteletbeli városi orvossá való kinevezését, de a város mindhármat elutasította.²⁰² Markovits Sándort az 1883-as szombathelyi egészségügyi személyzet kimutatásában már nem is találjuk, tehát elköltözhetett, dr. Takács pedig 1883-ra körorvosi állást kapott.

---

²⁰⁰ Ezzel egyidőben, 1878. április 7-én választották meg az Emberbaráti Egylet kórházának tiszteletbeli orvosává, melyről írásban értesítették. Alexy 25 éves városi főorvosi munkásságának elismerésére 1903-ban köszöntötték fel. (EE jkv. 1903. júl. 12.); Dr. Alexy Emil jubileuma. *Vvm.* 1903. júl. 5. 4.

²⁰¹ MNL VaML Szvk. Kjkv. 5/1881.

²⁰² MNL VaML Szvk. Kjkv. 23/1882.

1883-ban Szombathelyen 9 orvos szerepel a kimutatásban, és a hivatali állásokat betöltőknél a fizetésük is szerepel, valamint, hogy azt melyik kasszából utalják ki a számukra.²⁰³ Az előzőekben az 1877-es évnél felsorolt 6 orvoshoz még hozzájött a Rábahídvégen 1853-ban született, r. katolikus dr. Takács Benedek, aki diplomáját Budapesten 1878-ban szerezte. Szombathely vidéki körorvosi tisztségében 200 forintot a vármegyei házipénztár terhére kapott. A Szombathelyen 1851-ben született izraelita dr. Szöllősy Gábor diplomáját 1877-ben Bécsben szerezte, és az adott évben magánpraxist folytatott, mint ahogyan az 1851-ben Nagyváradon született, evangélikus, 1876-ban Budapesten diplomázott, későbbi megyei főorvos dr. Mezihradszky Kálmán is. A megyei főorvos dr. Szabadfy a megyei házipénztárból évi 900 forintot kapott, dr. Goldschmidt és dr. Gyöngyösy vasúti pályaorvosok²⁰⁴ 300 és 312 forintot kaptak a déli és nyugati vasúti pénztárból, dr. Alexy Emil, mint megyei járásorvos 250 forintot és mint városi főorvos 100 forintot keresett, amelynek fedezetéül a megyei és a városi házipénztár szolgált. A 66 éves sebész-szülésmester Moller József 1883-ban a megyei házipénztárból 200 forintot kapott, mint vépi kerületi körorvos.²⁰⁵

Neusiedler Miksa megyei állatorvosi fizetése 300, mint városi állatorvosé 200 frt volt. A gyógyszerész Pillich Ferenc nincs már a listán, mivel elköltözött, így Rudolf Alajos mellett a Komárom megyei születésű Simon Gyula r. katolikus, Budapesten 1863-ban diplomázott, tapasztalt okleveles gyógyszerész állt a listán. Az 1806-os születésű, tehát 77 éves Györkös Terézia megyei szülésznő éves fizetése 100 forintot tett ki, a többi 9 szombathelyi szülésznő mellé nem lett fizetés hozzárendelve. A 10 szülésznőből 2 héber (20%), egy protestáns (10%), a többi 7 r. katolikus (70%).²⁰⁶

---

²⁰³ MNL VaML KIB f1/1884

²⁰⁴ A pályaorvos a vasúttársaság személyzetének nyújtott orvosi segítséget, bár foglalkoztatása állami alkalmazást jelentett, nem számított hivatalnoknak. Főbb feladatai közt szerepelt, hogy balesetekhez riasztható volt. Eljárt hirtelen megbetegedések, rosszzullétek, sérülések esetén, és a közegészségügyi szabályokat a vasúti közlekedésben betartatta és felügyelte. (dr. Csatóy Lajos: A vasúti egészségügy haladása hazánkban és külföldön. In: *Orvosi Hetilap* 1909/1. sz. 45-46.); Goldschmidt dr. már 1877-ben a Déli Vasút Társaság pályaorvosaként szerepelt, minthogy Szombathelyen 1865-ben jelent meg az É-D-i irányban futó vasút a Sopron–Szombathely–Nagykanizsa vonalával. 1871/72-ben pedig a Győr–Szombathely–Graz vasútvonal megépülése egy K-Ny-i tengelyt hozott létre a kötött pályás közlekedésben. A Magyar Nyugati Vasút pályaorvosa dr. Gyöngyösi 10 évvel korábban (1848/49) szerezte orvosi diplomáját Bécsben, dr. Goldschmidt képest (1858). Mindekettől rendelkeztek sebész képzéssel is és mindkettő vallásánál „héber” van feltüntetve.

²⁰⁵ Szombathely Város Rendőrkapitányi Hivatala: Névjegyzéke Az 1883.ik évben Vas megyében, Szombathely város területén létező orvostudorok, sebészek, állatorvosok, gyógyszerészek és szülésznőknek. 1883. jan. 7. MNL VaML (IV.414.a) KIB f1/1884.

²⁰⁶ u.o.

Szombathelyen 1902-ben 19, 1903-ban 22 orvost,²⁰⁷ 1920-ban 38 orvost tartottak nyilván. 1877-hez képest tehát 25 év alatt több, mint a háromszorosára nőtt a létszámuk, míg 1902-höz képest 18 év alatt megduplázódott az orvosok száma. 1877-hez képest 1920-ig, 43 év alatt a megyeszékhelyen élő orvosok száma több mint a hatszorosára nőtt.

1902-ben mind a 19 orvos egyetemi végzettségű orvostudor. Vallási megoszlás szerint a 19-ből 13 izraelita (68,2%), 4 r. katolikus (21%), 2 evangélikus (10,5%). Az izraelita vallásúakból 7 fő (54%) tanulmányait Bécsben végezte és ott szerzett diplomát, 6 orvos (46%) Budapesten diplomázott. A katolikusok közül 3 (75%) Budapesten, 1 fő (25%) Kolozsváron diplomázott. Az evangélikus 2 főből az egyik Budapesten (50%), a másik (50%) Bécsben végzett.

1920-ban a Vas vármegye területén nyilvántartott orvosok kimutatásához a népjóléti miniszter számára az alispáni hivatalnak Kiskos István polgármester 1920. szeptember 2-i dátummal terjesztette be az orvosok listáját.²⁰⁸ A névlista mellett nem kérték a szokásos „hol-mikor diplomázott” és „vallása” -ról az adatokat feltüntetni, hanem alapvetően a háború alatti szolgálatuk helye, rendfokozatuk és jelenlegi alkalmasságuk volt a fő szempont, ami szerint a táblázatot ki kellett tölteni. A listán szereplő, szombathelyi címmel rendelkező 38 orvos között - 4 közben elhunyt kivételével - ugyanazok szerepelnek, mint az 1902-es kimutatásban, tehát 15 régi és 23 új orvos adja ki a teljes névjegyzéket. Hivatali helyük alapján érdekes tendenciák figyelhetők meg az egészségügyi intézmények differenciálódására nézve. Kizárólag – főképp fogorvosi – magánpraxisból élt 5 fő (13%): dr. Hacker Ignác, dr. Heumann Miksa, dr. Perényi Manó, dr. Szokolik Ede és dr. Freiburger Lajos.²⁰⁹ További 5 orvosnál (13%) sincs kitöltve a munkahely rubrikája, mert már nem dolgoztak aktív orvosként: a nyugalmazott megyei főorvos dr. Mezihradszki, a ny. ezredorvos dr. Berényi Dezső, a ny. törzsorvos dr. Glück Gyula és az 1845-ös születésű dr. Szili Miksa. Dr. Bogár Gyula hadnagyorvos „hivatali helye” sincs megadva, de katonai állományú lehetett, úgy, mint a tényleges hadnagyorvos dr. Gänger Jenő. A megyeszékhelyen tehát a nyugalmazottakat, a katonai kötelékbe tartozókat és a magánpraxisból élőket leszámítva, hivatali orvosi állást betöltők száma 27 fő (71%) volt 1920-ban.

---

²⁰⁷ MNL VaML VTBKV ir. Szombathely választókerületbeli országgyűlési képviselőválasztók 1903. évi állandó névjegyzéke

²⁰⁸ MNL VaML alisp. közig ir. X.15815/1920

²⁰⁹ Freiburger Lajos (1877–1944) pusztamétneki (Vas megye) születésű fogorvos egykori leckekönyve 1897–1902 közötti medikusi éveiből többek között dr. Dollinger Gyula, Dr. Eötvös Lóránd, Dr. Bókay János kézjegyeivel ellátva, SmM orvostörténeti gyűjteményének 2016-ig kiállításon bemutatott egyik dokumentuma volt.; ST. 85. 46.

A városi közegészségügyi rendszerben, a hagyományos hivatali orvosi állásokban a megyei tiszti főorvos, a városi tiszti főorvos, 2 városi tisztiorvos, akik közül dr. Tempel Ferenc egyben az emberbaráti egyleti főorvos is, 3 körorvos, tehát 6 fő dolgozott. Hagományos állami orvosi szolgálatnak mondható a vasúti pályaorvosi állás is, ahol ekkor kettő MÁV vasúti orvos és 1 MÁV vasúti főorvos állt alkalmazásban. Az egészségügyi intézményekben egy bábaképezdei igazgató főorvos, egy bábaképezdei tanársegéd, egy gyermekmenhelyi igazgató főorvos, egy gyermekmenhelyi másodorvos, egy gyermekmenhelyi teleporvos tevékenykedett, míg az egyleti keretek közt működő Fehér Kereszt Gyermekkórháznál egy igazgató főorvos és egy gyermekkórházi alorvos. A gyermekmenhelyi igazgató-főorvosi állás levált a megyei főorvosi tisztségről, és dr. Niedermeyer Gellért önálló vezetése mellett egy gyermekmenhelyi másodorvos és egy gyermekmenhelyi teleporvos látta el az intézményi feladatokat. Az újonnan, 1919-ben létesített szombathelyi közkórháznál egy közkórházi igazgató-főorvos, egy közkórházi főorvos és 3 közkórházi alorvos működött. A betegpénztári orvosok száma 7 fő volt, de ebből 5 osztott munkakörben, más állás mellett látta el a tevékenységét, kizárólagosan pénztári orvoscént csak 2 fő (dr. Róna Bernát és dr. Lenk Rezső) működött a kimutatás szerint. A MÁV orvosok száma is bővült (MÁV vasúti, MÁV főorvos) az 1902-es adatokhoz képest. Egyedül a fogházi orvos kategória tűnt el.

Összességében a hagyományos szerkezetek kevés személyi bővítése mellett a közegészségügyi állások betöltésénél továbbra is jellemző volt a több állás ellátása. A szaporodó egészségügyi intézetek esetében a közkórházi, bábaképezdei, gyermekmenhelyi állások mellett az orvosoknak nincs más orvosi állással osztott munkaköre, tehát rangban és pénzben ezek lehettek a legmegbecsültebb munkahelyek. Alacsonyabb státuszt jelentett betegpénztári orvosnak vagy körorvosnak lenni.

A körorvosoktól az 1850-es évektől kezdve megkövetelték a német nyelv magas szintű ismeretét, ugyanakkor a fizetésük összegét nagyon alacsonyan határozták meg.²¹⁰ Aki a minőségi munkát ezek mellett nem tudta teljesíteni, azt eltávolították.²¹¹ Ennek okán Vas megyében is előfordult, még a 19. század végén is, hogy több meghirdetett körorvosi állásra évekig nem volt jelentkező, majd amikor 200 koronával megemelték az addigi 200 korona plusz fuvarátalányos fizetést, és még így sem sikerült mindenütt betölteni az állásokat, két

---

²¹⁰ Antall – Kapronczay, 1989. 903-904.

²¹¹ Lásd dr. Mayerhoffer Ottó borostyánkői körorvos eltávolítását elmebaja miatt MNL VaML KIB f2/1888. (febr. hóról)

szomszédos körzet összevonásával, tehát dupla fizetésért, mégis csak sikerült.²¹² 1893-ban Vas megye 34 körorvosi állásából 11 betöltetlen volt, míg 1898-ban a 34 állásból 31-et elfoglaltak.²¹³ Ezen a háttéren a hivatalos kimutatásokban az 1900-as évek elején mindig megjegyzik a Szombathely járásbeli körorvosi állomásoknál, – amelyek száma az 1 szombathelyi járásorvosi mellett 2 Szombathely vidéki volt –, hogy nincsenek egyesítve (ami akkoriban nagy szó lehetett!).²¹⁴ Az országban különböző mértékű, alacsony díjazás miatt fordulhatott elő azonban a szombathelyi körorvosi állás meghirdetésekor, hogy a megválasztott orvos még mielőtt elfoglalta volna állását, lemondott róla.²¹⁵ A statisztikai lapokon a hatósági orvosok létszámát járásonként összesítve kellett kitölteni a fizetésük megadásával, és a természetbeni fuvar vagy lakás egyenértékét is fel kellett tüntetni.²¹⁶ Ez alapján 1902-ben a szombathelyi járás 3 körorvosa dr. Feldmann Bódog, dr. Pápay Hugó és dr. Takács Benedek évenként 800 koronát kapott, de dr. Feldmann vasúti orvosi 1000 korona tiszteletdíja is szerepel az összeírásban.²¹⁷ A későbbiekben még kitérünk arra, hogy a másik két orvos is milyen aktív orvosi munkát végzett egyletekben, miközben magánpraxist is folytatott. Összehasonlításul érdemes azonban megemlíteni, hogy maga a városi tisztí főorvos, dr. Alexy Emil (1844–1932) 1871-ben Bécsben szerzett diplomájával – aki a kimutatást kiállította, szignózta és a hivatali úton beküldte a megyei tisztí főorvoshoz – a saját rovata szerint, mint hatósági orvos 400 koronás díjazásban részesült. Ekkor Alexy 24 éve állt a városi tisztí főorvosi alkalmazásában és 17 éve végezte az Emberbaráti Egylet kórházában az első (vezető) orvosi teendőket, bár az egyleti kórházban már 1878-tól tiszteletbeli orvosként működött. Kórházi munkájáért 1200 korona éves tiszteletdíjat kapott, ami a városi fizetésének a háromszorosa volt, de a munka mennyisége körülbelül ugyan annyit tehetett ki.²¹⁸ Dr.

---

²¹² A 34 körorvosi állás közül 11 üres az alacsony bér miatt. Kivonat Vas vármegye 1893. febr. 6-i közgyűlése jegyzőkönyvéből. MNL VaML alisp. közig ir. X. 18./1893. A hosszúperesztegi körorvosi állásra egyedül pályázó dr. Mihaelics Róbert pozsonyi közkórházi orvos visszalépett, mert előnyösebb fizetésért kapott állást a Temes melletti Temes-Szent Andrásán, ahova iratait kéri átküldeni. Ezért a vasvári főszolgabíró 1894. jún. 28-i levelében javasolja az álláshoz tartozó fizetés és egyéb javadalmak tetemes megnövelését azzal az indokkal, hogy ilyen feltételekkel – évi 400 frt fizetés és 200 frt fuvarátalány – alig lesz betölthető az állás. MNL VaML alisp. közig ir. X. 18./1893.

²¹³ Borovszky, 1898. 406.

²¹⁴ MNL VaML alisp. közig ir. X. 26./1902.

²¹⁵ MNL VaML alisp. közig ir. X. 18./1894. Dr. Marton Ödön 1894. máj. 14-én – mielőtt elfoglalta volna – lemondott a Szombathely vidéki körorvosi állásáról és így dr. Feldmann Bódog gyakorló orvost, szhelyi lakost választották meg pályázati kérvénye alapján. Jelentette az alispánnak a szhelyi járási főszolgabírói hivatal 1894. júl. 7-én.

²¹⁶ A m. kir. központi Statisztikai Hivatal Bp.-en, 1904. jan. 26-án kelt 349. eln. számú Tájékoztató[ja] a közegészségügyi adatok begyűjtéséhez és beszolgáltatásához. X.1456/1904

²¹⁷ MNL VaML Dr. Alexy Emil szombathelyi városi tisztí főorvos kimutatása 1902. dec. 31-én. MNL VaML Vas Megye tisztiorvosának iratai 1902–1908.; MNL VaML alisp. közig. ir. X.26/1902. (A szhelyi járásorvosi állások betöltésének kimutatása szerint ugyan annyit kaptak, mint a közsziegek.)

²¹⁸ EE jkv. 4/1878. ápr. 7., Szabadfy János halálával Alexy Emilt kérték fel az orvosi teendők ellátására, míg a másodorvos dr. Steiner Miksa lett. EE jkv. 1886. dec. 16.;

Mezihradsky Kálmán (1851–1926) megyei tiszti főorvosi keresete 2400 korona és pluszban, mint állami gyermekmenhelyi igazgatóé 2000 korona volt.²¹⁹

Az ország területén a 19. század végén nagyon egyenetlen volt az orvosoknak nemcsak a bére, hanem az eloszlása is. 51%-uk városokban, legfőképp a fővárosban élt. Vidéken ugyanis nem volt kereslet a magánpraxist folytató orvosokra, a biztosítással nem rendelkező betegek képtelenek voltak a minimális 10 krajcáros beteglátogatást kifizetni, nemhogy a gyógyszereket. A kisebb községekben, főképp falvakban élő orvosok közel 70%-a megélhetési gondokkal küzdött, és az 1906-os felmérés szerint kénytelen volt hivatása gyakorlása mellett más, kiegészítő tevékenységet is folytatni. Ráadásul ők érintkeztek a legközvetlenebbül a járványos betegségekkel, a hiányos szociális ellátás okozta nagy gyermekhalandósággal, mezőgazdasági balesetekkel, vízbefúlással, öngyilkos esetekkel stb. A vidéki orvosok mozgalma a saját helyzetük megoldatlansága, nyugdíjra való jogosulatlansága miatt a Vidéki Orvostársaság megalakulásához, valamint a politikai mozgalmakhoz való csatlakozáshoz vezetett. A községi-körorvosi állásokhoz képest a városok sokkal nagyobb és többoldalú megélhetést biztosítottak az orvosok számára, törekvéseik mégis több ponton találkoztak a vidékiekéivel. Ilyen volt például a nyugdíjkérdés és a testületi érdekvédelem kérdése.²²⁰ Éhen Gyula (1853–1932) ügyvéd, Szombathely 1895–1902 közötti polgármestere, országgyűlési képviselő éleslátásával a *Vasvármegye Orvos és hygiéne* című vezércikkében világosan rátapintott a magyar közegészségügyi viszonyok visszasságainak meghatározó elemeire. Szerinte a lehetőségekhez képest a leghigiénikusabb viszonyokat olyan országokban lehet fenntartani, ahol a közegészségügyet az állam saját feladatkörébe rendelte, és mint Ausztriában, a közegészségügyi hatósági orvosoknak jól fizetett állásokat tart fenn, ami mellett nem engedi meg számukra a magánygyakorlatot. Ezért teljes állásban teljes figyelmüket a hygiéne védelmére tudják latba vetni. Ezzel szemben Magyarországon a rosszul dotált orvosok magánygyakorlatra vannak kényszerítve, és feladatellátásuk közben csak örülhetnek, ha valami vétséget nem követnek el. Arra pedig végképp nincs idejük, hogy terveket alkossanak és propagandát terjesszenek. Az 1876/XIV-es törvény – amelynek legfőbb hibája Éhen szerint, hogy nem államosította a közegészségügyet intézményeivel és intézkedéseinek végrehajtóival együtt – az önkormányzatok számára ugyanakkor előírja, hogy a közegészségügyi szolgálat érdekében hatósági orvosokat tartson. Az alacsony bérezés

---

Fizetésemelések a drágaságra való tekintettel. EE jkv. 1900. máj. 6.

²¹⁹ Dr. Alexy Emil szombathelyi városi tisztifőorvos kimutatása 1902. dec. 31-én. MNL VaML Vas Megye tisztiorvosának iratai 1902-1908.

²²⁰ Kapronczay, 2001. 172.

dacára az orvosok figyelmének elég széles spektrumot kell felölelnie. A közegészségügy faktorainak tartja ezentúl a csatornázás, a vízvezeték, a szilárd utcai burkolás, szemétkihordás, emésztőgödrök betömése, a parkírozás [parkosítás], az egészséges lakás, modern közvágóhíd, kórház, járványkórház, szegényház, ellenőrzött élelmiszereket árusító vásárcsarnok, közfürdők stb. kérdéskörét. Úgy véli – nagyon helyesen –, hogy ezeket nemcsak létrehozni, hanem gondozni és jó karban fenn is kell tartani.²²¹

Összefoglalásul: a Szombathelyen lakó – s mint láttuk, Éhen szerint túlhajszolt – orvosok összetett tevékenységi körét alapvetően szétválaszthatjuk a hivatali munkára, és a magánpraxisukra, amit még egyéb egészségügyi intézményeknél egyleti tevékenységgel is megtoldottak. A hivatali munkához sorolható a közegészségügyi szervezetben a megyei tisztiorvos, a kör, - és járásorvos, a csapatkórháznál a katoniorvos és segédszemélyzete, Szombathelyen a városi tiszt majd ügyvezető főorvos, majd 1908-tól a két kerületi orvos,²²² az állami bábaképezde igazgató-főorvosa és annak tanársegédei, az állami vasúti orvos, állami gyermekmenhelyi igazgató orvosa és gyermekmenhelyi telep orvos, a fogházorvosi állás. Kár, hogy a kimutatásban nem tartották számon, hogy mely orvosok végeztek munkát az egészségügyi mentőegyletnél, az Emberbaráti Egylet kórházában, az árvaházban, a Vörös Keresztnél, az Országos Fehér Kereszt Egyesület mozgalmában, vagy egyéb orvosi szolgálatot igénybe vevő intézményeknél, mint pl. az óvoda, sport, nőmozgalmi továbbá felekezeti egyleteknél, ami még komplexebb képet adhatna sokszínű tevékenységükről. A következőkben ezért szükséges az egészségügyi intézményeknél bemutatni, hogy az orvosi háttérben mit tettek hozzá ezen jótékony szervezetek sikeres működéséhez.

3. Szombathely és egészségügyi intézményei a reformkortól a kiegyezésig

Dolgozatunk harmadik fejezetében Szombathely püspöki mezőváros településfejlődési tendenciáinak fő irányvonaláról szólnunk, majd a megyeszékhely központi gazdasági funkcióiról, a városi társadalom meghatározó rétegéről, gazdasági potenciáljáról írunk röviden. Ezt azért tartjuk szükségesnek, mert a város egészségügye – a város egészének részeként – így jobban összehasonlíthatóvá válik más területekkel. A korszak kiemelkedő

---

²²¹ *Éhen Gyula: Orvos és higiéné.* Vvm., 1908. ápr. 22. 1.

²²² Bár a csapatkórház orvosai nem szerepelnek a Szombathelyen lakó orvosok kimutatásában, mivel nem tartoztak a törvényhatóság alá, mégiscsak rájuk is mint állami hivatalviselőkre tekinthetünk

történeteibe, egyleti életébe a helyi egészségügy fő kérdéskörét illesztjük. Ezt követően első egészségügyi intézményének, az Emberbaráti Egyletnek a megalakulását, a kiemelkedően gyors kórházépítés történetét más dunántúli városokhoz hasonlítva és nyugat-európai kontextusban mutatjuk be. A közegészségügyi adminisztrációt és annak járványügyi intézkedéseit az Emberbaráti Egylet viszonylatában elemezzük. Az egészség támogatására a reformkorban megjelenő egyéb intézményeket, mint a füstfürdőt vagy börtönkórházat, infrastrukturális környezetükkel együtt összefoglaljuk, ez is árnyalja a városi élet egészségügyi vonatkozásait.

3.1. Szombathely a reformkorban

Szombathely privilegizált mezőváros földesura a középkortól a győri püspök volt. A modern élet kibontakozásának egyik jele, hogy Mária Terézia egyházkormányzati reformjának részeként, a győri, a veszprémi és a zágrábi egyházmegyék területéből kihalászva, 1777. febr. 1-jén kelt oklevelével létrehozta a szombathelyi püspökséget. Az egyház-igazgatási központtá lett mezőváros funkciója és jelentősége megnövekedett és túlterjedt a vármegye határain. Szombathely első püspöke, Szily János (1735–1799)²²³ távlatokban gondolkodó, nagy formátumú személyiségének köszönhetően rezidencia-kialakító, óriási építkezésekbe kezdett Melchior Hefe, tirolai származású építész segítségével. A középkorból örökölt 5 utcás, két szerzetesi templommal rendelkező Szombathely kiemelkedő, jelentős épülete a vármegyeháza volt addig, amíg a püspöki építkezéseknek köszönhetően hamarosan a barokk korra jellemző arculatot nem öltött. 1780-ban elkészült a püspöki szeminárium (papnevelő intézet), 1784-re a püspöki palota (püspökvár) és a kanonokházak sora, a klasszicizáló késő barokk remekei. Szily 1791-ben elkezdte megépíttetni Hefével az 5000 fő befogadására alkalmas Székesegyházat – a római kori fórum és a középkori vár helyén –, ami végül mindkettejük halála után 1813-ban Anreith János György építész vezetése alatt készült el belülről is. Szily János alapított nyomdát (Siess Antal Sopronból idehívott nyomdász-mester vezetése alatt), könyvtárat és kótárat (Sala Terréna), és a város oktatásügyének fejlesztésére hatósúlyosra bővítette az 1772-től működő gimnáziumot (amelynek épülete ad helyet ma a Smidt Múzeumnak). Elemi iskolát létesített, és támogatásának köszönhetően nyílt meg 1793-ban a királyi bölcséleti líceum. A regionális vonzáskörzettel rendelkező oktatási

---

²²³ Szily János házi- orvosa Haiszler György (Csepreg, 1761 – Veszprém, 1841) orvos, megyei tiszt, főorvos volt. Haiszler felszentelt papként kilépett a papi rendből, 1791-ben orvosdoktori, sebész- és szülész-mesteri oklevelet szerzett Bécsben, majd Sopron vármegye főorvosa lett. <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-orvoseletrajzi/ch03s12.html> Letöltés ideje: 2020. 09. 09.

intézményekben a felvilágosodás és a reformkor idején jótékony hatást gyakorolt Szombathely szellemi életére számos nagyhírű tudós-tanár munkássága, akik a városban élő értelmiségiek létszámát gyarapították.²²⁴ 1808-ban a ferencesektől átvette a hatosztályos gimnázium oktatását a csornai-premontrei kanonok rend, amelynek tanárai a Batthyány Károlytól 50000 forintért megvásárolt főtéri kétemeletes házban kaptak lakhatást.²²⁵ Szily Jánost elévülhetetlen érdemű tevékenységéért már a XIX.-20. század fordulójának historikusai is a jelentéktelenségből előlépő Szombathely modernkori megalapozójának tekintették.²²⁶ Az addig falusias arculatú, főképp mezőgazdaságból és kereskedelemről élő város egyházépítő földesura alatt vált urbánus jellegűvé. A határmenti megyeszékhely városias fejlődése újabb lendületet vett 1865 után, amikor a Sopron–Szombathely–Nagykanizsa vasútvonal megnyitásával bekapcsolódott az országos és a nemzetközi vasúthálózatba, így kedvező gazdasági és kereskedelmi lehetőségei még tovább javultak.²²⁷

A püspök és mezővárosa érdekellentétei, vitás helyzetei miatt 1799-ben, amikor Szily tüdőgyulladásban elhunyt, a városvezetők küldöttsége I. Ferenc udvarában kérelmezte a város földesúri hatalom alól való felszabadítását és szabad királyi városi rang adományozását. Miután azonban a város a megváltáshoz szükséges összegnek csak töredékét tudta volna mobilizálni, a Helytartótanács a megye egyetlen szabad királyi városának, Kőszegnek a közelségére és arra hivatkozva, hogy Szombathely nem lesz képes a szabad királyi város igazgatásával járó költségeket folyamatosan biztosítani, elutasító álláspontra helyezkedett.²²⁸ A 19. század 20-as, 30-as évtizedeire a privilégiumoktól függetlenül Kőszeg és Szombathely viszonylatában szerepváltás következett be. Szombathely gazdasági, kereskedelmi, közigazgatási súlya és jelentősége megerősödött, míg Kőszegé lehanyatlott.²²⁹ Szombathely két fontos kereskedelmi út, egy észak-déli (Bécs–Sopron–Körmend–Varasd–Zágráb) és egy kelet-nyugati irányú (Veszprém–Kiscell–Sárvár–Németcsanak–Felsőőr–Pinkafő) metszéspontjában feküdt. Ennek köszönhetően a térség egyik jelentős kereskedelmi centruma volt. Bácskai klaszteranalízisében a 19. század eleji Szombathelyt központi-vonzáskörzeti

---

²²⁴ Géfin, 1929. 66-99.; Kunc, 1880. 137–138.; Szilágyi István: *Szombathely városépítés- és építészettörténete a dualizmus korában*, Szombathely, 2005. (a továbbiakban: Szilágyi, 2005.) 20.

²²⁵ Kárpáti, 1894. 174–175.

²²⁶ Kunc, 1880. 134.; Kárpáti, 1903. 20.

²²⁷ Kárpáti, 1894. 494–495.

²²⁸ Tilcsik, 2009. 25–26.

²²⁹ Tilcsik, 2009. 15–16.; Szombathely „haladási tekintetből” előbbre járt Kőszeg szabad királyi városhoz képest a *Regélő* 1840-es évekbeli országismertetése szerint is. Lásd: Antalffy, 1981. 42.

szerepére nézve Sopron, Veszprém, Nagykanizsa, Zalaegerszeg mögé az V. csoportba sorolta a gyenge fejlettségű központok közé.²³⁰

A Bécsújhely–Sopron vasút átadása után Széchenyi István kezdeményezte annak Nagykanizsáig való meghosszabbítását. Vas vármegye részéről készült egy előzetes felmérés 1847-ben, amelyben ezt a vonalat Kőszeg és Szombathely érintésével javasolták elvégezni. Az előtanulmányban már kimutatták Szombathely gazdasági jelentőségének sokszorosát Kőszegéhez képest, a piacán lebonyolított áruforgalom konkrét számadatai felsorolásával és összehasonlításával. Az előtanulmány a megyeszékhely leírásában egy élénk forgalmú, takaros, korában fejlett intézményrendszerű kisváros képét tükrözi vissza.²³¹

Szombathelyen a kereskedés joga a város közösségét egyetemlegesen illette meg, és a városi polgároknak jogukban állt az országos és hetivásárokon saját termékeiket helypénz fizetése nélkül értékesíteni. A piactéren álló városháza földszinti boltjait, kávéházát majd vendéglőjét árendába kiadta, a városhoz tartozó erdők gubacsainak leszedési jogát licitációkon értékesítette. A Gyöngyös patakon vízimalmok kerekei forogtak. A városban 1820 és 1848 között a bor-, gabona- gyapjú-, gubacs-, liszt- és a boltos kereskedők száma emelkedett a legdinamikusabban.²³² Az összesen 5379 hold nagyságú város²³³ népessége a 19. század első felében kisebb visszaesések mellett is emelkedő tendenciát mutat. E szerint 1787-ben 2472, 1802-ben 3782, 1804-ben 2807, 1815-ben 3591, 1819-ben 3271, 1822-ben és 1828-ban 3848, 1836-ban 3966, 1846-ban 4099, 1847-ben 4317,²³⁴ 1848-ban 4893 + kb. 2200 fő Szent-Márton és Óperinttel = kb. 7100, 1850-ben 6847, 1859-ben 7605, 1862-ben 8871 fő élt Szombathelyen.²³⁵ A mezőváros polgárainak sorába való beiktatáshoz erkölcsös életvitel és konszolidált egzisztencia volt szükséges, iparúzők esetében a céhtagság elnyerése, a polgártaksa lefizetése, majd a polgáreskü letétele. A polgártaksa az 1799-ben kért 23 frt 40 kr-

---

²³⁰ Bácskai, 1988. 21-22.

²³¹ MNL VaML közgy. ir. 2169/1847.

²³² Tilcsik, 2009. 191.

²³³ 1846-1848 között zajló felmérés szerint (belső telek: 182; szántó és rét: 3307; legelő és gye: 205; árok és víz: 117; belső telki erdő: 595; hegybeli erdő: 595, káposztaföld: 29) Tilcsik, 2009. 33.; A hegybeli erdő alatt a síkvidéki Szombathely nyugati részén elnyúló dombokat értették, amelyet a részleges erdőirtások során szőlőkké, gyümölcsösökké, szántókká és kaszálókká alakítottak.

²³⁴ Fényes, 1847. 102.

²³⁵ Az 1869 előtti prestatiztikus időszakban különböző adatokat lehet találni párhuzamos évekre vonatkozóan. Minden korabeli sematizmus és statisztikus (Fényes Elek) a szombathelyi népességi adatokhoz hozzászámolta a szomszédos Szőkeföldet is. Tilcsik 2009. 33–34.; A sematizmusok a Szombathely szomszédságában, Szent-Mártonban és Ó-Perintben, püspöki telkeken élőket is számba vették. Schematismus, 1859. 23., Sematizmus 1862. 13., Sematizmus 1836. 23., Sematizmus 1822. 20.; Antalffy Gyula: *Reformkori magyar városrajzok*. Bp., 1982. 48.; Kárpáti, 1894. 352.; 1848-as évre vonatkozó adatokra nézve lásd: MNL VaML közgy. ir. 2169/1847.

hoz képest háromszori megemlése után 1829-ben már 91 frt-ba került.²³⁶ A 30 év alatt emelkedő tendenciát mutató polgártaksa arra enged következtetni, hogy a szombathelyi polgárok sorába lépni egyre nagyobb rangnak számított, ugyanakkor az azt megfizetni képes polgári réteg létezéséről is tanúskodik. A polgárság nagyobb része és a városban házat bírni kívánó nemesség építkezései során a püspök szabta keretekhez, valamint a főnemesi birtokviszonyokhoz igazodott.²³⁷ Vas vármegyében a jobbágyfelszabadítás előtt 33 uradalom volt, amelyből 11-et a Batthyány család hercegi és grófi ága, az Erdődyek, Esteiek, Nádasdyak, Eszterházyak, Festetichek, Czirákyak, Széchenyiek, Somogyiak, Sennyeyek birtokoltak. A többi birtoktesten ifj. dr. Reiszig Ede leírása szerint további 200 nemes család osztozott.²³⁸ A vármegyei és helytartótanácsi adminisztrációban hivatalt vállalók ezekből a családokból kerültek ki.

3.1.1. Szombathely városképe a társadalma tükrében

Szombathely társadalma 1828-ban a 622 adózó háztartásból az alábbiak szerint oszlott meg: 25 értelmiségi, 239 kézművesmester, 24 kereskedő, 1 vendéglátó, 4 alkalmazott, 329 ismeretlen foglalkozású. Veszprémben 1686 háztartásból szinte ugyanennyi értelmiségi (23) mellett több, mint dupla annyi kézművesmester (577) és kereskedő (71) élt. Kanizsán 6 értelmiségi, 170 kézművesmester, 36 kereskedő volt az összesen 1130 adófizető háztartásból. A kanizsai és veszprémi városi társadalom összetételéhez képest tehát Szombathelyen az értelmiségiek aránya magasabb volt, és arányait tekintve hangsúlyosabb szektorként jelentkezett, tehát prosperált a kézműipar is.²³⁹

Tilcsik 1799 és 1848 közt vizsgált hadi- és háziadó kivetési jegyzékekből megállapította, hogy a városvezető hivatali elit – a városbíró, titkos tanácsosok, belső tanácsosok, jegyző, házi pénztár kezelője, hadi pénztár kezelője – nem a legvagyonosabb, nem a legtöbb adót fizető polgárok közül került ki. Az adózók rangsorában általában a sokszázadik helyet foglalták el, de két nagykereskedő városbírósága – Könczöl Ferencé és Schenk Ferencé (1832–1842) – kivételnek számít.²⁴⁰ Érdekes tanulsága a késő-feudális korú dikális összeírást elemző tanulmánynak, hogy 1826 és 1846 közt a városban a tehetősebbek a korábbinál még gazdagabbak, a szegényebbek pedig még jobban elszegényedtek, tehát az

---

²³⁶ Tilcsik, 2009. 30.

²³⁷ Barokk házakat emeltek a Batthyányak is a Szőkeföldi (ma: Aréna) utcában. Szilágyi, 2005. 20–21.

²³⁸ Borovszky, 1898. 544-578.

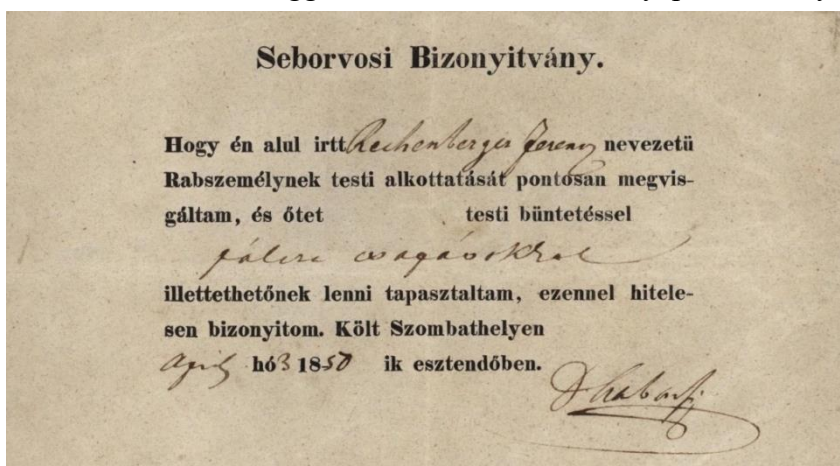
²³⁹ Bácskai, 1988. 211-212.

²⁴⁰ Tilcsik, 2015. 240-243.

adófizetők társadalmi differenciáltsága erőteljesen elmélyült.²⁴¹ A város társadalmában a zsidó betelepülők az 1840. évi 29. tc. után jelentek meg, amely szabad letelepedést engedett nekik, így 1848-ra már 40 fő izraelita vallású fizetett adót és a 19. század közepén 312 fős közösséget számlálhattak az addig szinte teljesen homogén r. katolikus vallású szombathelyiek között.²⁴²

Szombathely városszerkezetét két tér határozta meg: a korábban vázolt Szily-féle építkezések során felhúzott székesegyház, papnövelde, püspöki palota és vármegyeház ölelésében mintegy igazgatási központként funkcionáló Megyeháztér és a kereskedelmi központként elhelyezkedő egyemeletes lakóépületekkel körülzárt, elnyúlt háromszög alakú Piac tér. Ennek északnyugati sarkán állt a Városháza, melynek földszintjén vendégfogadó működött. A mezővárosias tér barokk házainak általában csak az emeleti részei szolgáltak lakásokul. A földszinten műhelyek, raktárak, üzletek sorakoztak. A piac tér közepén középkori eredetű volt a haranggal és órával ellátott toronyépület, amely figyelőállásként funkcionált. A

Testi büntetést megelőző orvosi igazolás, amelyet dr. Szabadfy János állított ki. SmM.

teret a vándorkomédiások használták, valamint itt volt felállítva a városháza előtt a pellengér és a deres, a kisebb vétkesek megszégyenítésére. A botütések előtti sebészeti vizsgálatról adott igazolás, hogy kibírja a delikvens, a 19. század közepi Habsburg önkényuralom idején

foganatosított eljárás mód – amikor visszaállították a testi fenyítést, valamint a politikai büntetett fogalma is rendkívül széleskörű beavatkozást engedett – emléke a Smidt Múzeum gyűjteményében.²⁴³ A „Seborvosi bizonyítvány” alapján a pálcaütésekre ítélt bűnözőt – aláírása szerint – dr. Szabadfy János vizsgálta meg 1850-ben. Ez az érdekes orvostörténeti emlék azt mutatja, hogy még megyei főorvosi kinevezése előtt, néhány évvel a budapesti orvostudori diplomájának megszerzése után, törvényszéki orvosi megbízatásban dolgozott Szombathelyen.

²⁴¹ Tilcsik, 2015. 239.

²⁴² Kunc, 1880. 223.; Tilcsik, 2015. 256.; Tilcsik 2010. 157–159.

²⁴³ Seborvosi, 1850. SmM.; Csorba, 2003. 286.

A piactéri toronyépületet, amely az 1817-es tűzvészben megrongálódott és az alatta, valamint mellette elhelyezkedő börtönt 1833. ápr. 24-én határozta el a város lebontani.²⁴⁴ A Szombathelyen, mint megyeszékhelyen²⁴⁵ és a járásban uralkodó egészségügyi viszonyok átlátása és irányítása a megyei főorvos feladata volt. Ezért a dualizmus koráig gyakorlatban volt, hogy az újonnan létesülő, egészségügyi vonatkozással is rendelkező intézmények beindításakor azok egészségügyi vezetését automatikusan őrá bízták.²⁴⁶ Az 1880-as évek elejéig a megyei főorvosi havi jelentések részét képezték a megyei börtön rabjai közt kitört járványok, betegségek megfékezésére tett intézkedések. Itt néha előfordult, hogy skorbut vagy fertőző betegségek terjedtek el a rabok közt. Ezen körülmények kialakulását megelőzően, 1836-ban a megyeháza hátsó részén külön épületben létesítettek egy rabdolgoztató intézetet. Az új börtön felépítésére rendezett bál számára 1835-ben felajánlást tett az Emberbaráti Egylet. A legutóbb rendezett betegházi bál alkalmával kisorsolt, de el nem vitt 6 db ajándékot a nemes vármegye részére átadták.²⁴⁷ Az új börtön az előző pincehelyiségek sötét viszonyaihoz képest maga volt a megtestesült humanizmus. Korábban a megyeháza alatt sok tucát rabot tartottak zárkádként húszasával összezsúfolva, béklyókkal megláncolva. A kétemeletes új börtönben ezzel szemben 40 magánzárka és a földszinten több kisebb és nagyobb tömlőcszoba volt, valamint különböző műhelyek. Az emeleten helyezkedett el a várnagy lakása, a betegszoba, az asszonyok börtöne és még három munkaterem. A dolgozó intézetben – a korban tipikus optimista ideák nyomán a megjobbulás céljából munkaterápiát alkalmazva – 1840-ben 132 rab végzett hasznos munkát. A férfiak gyapjúposztót készítettek, a női rabok ruhákat varrtak, foltoztak. Egy 1844-es tudósítás szerint az intézet aligazgatója elmondásában a mesterséget tanult rabok nagy arányban váltak a társadalom hasznos tagjaivá.²⁴⁸ A már ismertetett statisztika alapján 1859-ben a 8 ágyas megyei börtönkórház rendelő orvosa az akkor 55 éves dr. Weghofer Tóbiás (= Fabian) volt.²⁴⁹

Az 1828. évi országos összeírás településenként ismert tabellái Szombathely vonatkozásában rögzítik az egykori 312 lakóház szintszámát és egyes helyiségeit, de nem

---

²⁴⁴ MNL VaML Szvkt. Ktkv. 23. nr.3/ 1833-1834.

²⁴⁵ Szombathely területében benne foglaltatik fizikai értelemben, mint hatalmi központ, egyrészt a megyei adminisztráció kiindulópontja a megye központjában alkalmazott hivatalnokokkal, másrészt a polgári adminisztráció alatt álló város, és a szombathelyi megyéspüspök irányítása alatti intézmények (mint pl. a papi szeminárium, püspökvár) és uradalmak: Óperint és Szt. Márton. Szombathely alatt együtt lehet összességében mindezeket érteni.

²⁴⁶ Mint ahogyan a gyermekmenhely esetében is említettük, de ez a reflex érvényesült az Emberbaráti Egylet kórházának esetében is az elsőorvosi posztot illetően.

²⁴⁷ EE jkv. 39./1835. aug. 3.; MNL VaML KIB f1/1885.dec.

²⁴⁸ Antalffy, 1982. 45–46.

²⁴⁹ Statistik, 1859. 181.

tartalmazzák a nemes és egyházi személyek, illetve az ő tulajdonukban lévő ingatlanok adatait. A polgári tulajdonú ingatlanokból kitűnik, hogy a lakóházak 90 %-a földszintes volt. A 31 db egyemeletes lakóház nagy része – 21 ház – a Piac téren (ma Fő tér) és a Gyöngyös utcában (ma Fő tér) emelkedett, ezek közül csak kettőben nem lakott bérlő. A többi ház is mind a városközpontban vagy annak közelében, az ahhoz kapcsolódó utcában állt. 10 lakószobánál több helyiség mindössze hat házban volt (Kalchbrenner József ügyészé, id. Kikaker János mészárosé, Győry János kalmáré), de a bérbeadott helyiségek miatt a legnagyobb szobaszámot élvező családok sora a továbbiakban mégis az alábbiak szerint alakul: Schreiner Mátyás bábos (9 szobás), özv. Mittermayer Ferencné patikusné (háza: 8 szoba, két konyha, két kamra, egy pince, egy istálló, egy boltból állt, a mai Főtér 8. alatt) Zanelli Ferenc kereskedő háza (8 szoba, egy konyha, egy kamra, két pince, egy raktárból állt ma a Főtér 11.-ben). Ezek adták Szombathely városias jellegű részét. A Zöldfa vendéglővel szemben a tér túloldalán (a mai Fő tér 45 alatt, ami a Főtér és a Bejczy utca sarkán található) az akkor földszintes sarokházban működött Saly Boldizsár sebész- és szülésmester borbélyműhelye, aki 5 szobás házát (1 kamrával, egy istállóval, 1 pincével, két konyhával) teljességében maga használta.²⁵⁰ Rajta kívül sebészként működött még Kovács János seborvosmester, aki a városházi üzletek egyikét bérelte, de 1828-ban elmaradt a bérleti díj megfizetésével, ezért külön kötelezvényt (obligációt) adott a városnak, hogy azt meg fogja téríteni.²⁵¹

Szombathely igazgatási és kereskedelmi központjának igazi kisvárosias képét árnyalja továbbá, hogy a Piac tér, a Gyöngyös utca és a Kám utca gyalogjárdáit 1807-ben kezdték egy bécsi társasággal kiköveztetni. Ugyanakkor a városmagon kívül eső területek falusias jellegről árulkodtak. A városlakók életnívójában is óriási különbségek mutatkoztak: egyszerre volt jelen komoly szegénység és tisztos polgári lét.²⁵² A témám szempontjából fontos Emberbaráti Egylet tagjai többségüket tekintve mind a városmagban üzlettel, házzal rendelkező vagy ott bérlőként megjelenő, tisztos polgári létben élők, valamint az egyházi-igazgatási Megyeháztér

---

²⁵⁰ A fenti háztulajdonosokról a későbbiek során szólok részletesebben, de az ügyészt leszámítva mindannyian az Emberbaráti Egylet megalakításában és irányításában jelentős szerepet vállaló filantrópok voltak. Vagyoni helyzetük elemzésével a városi társadalmon belül elhelyezkedő pozícióikra is lehet következtetni, valamint általuk árnyalható az emberbaráti egyleti tagösszetétel is. Különösképpen, hogy Szommer (1993) a tagok mögött magukat a kórházi ápoltnak feltételezte. Azonban ebből a háttérből is láthatjuk: a tagok minden bizonnyal rendelkeztek olyan szolgaszemélyzettel, hogy betegség esetén volt, aki otthonukban ápolja őket.

²⁵¹ Szele József, a városi házipénztár kezelőjének jelentése MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 179/1828.(93.); Lásd: Szombathelyen élő egészségügyi személyzet 1840-ben.

²⁵² A Kámoni és Forró utcát a háztulajdonosok terhére 1816-ban kövezték ki. Kuncz 1880. 184.; Kárpáti, 1894. 174.; Tilcsik, 2010. 259-273.;

világában forgolódo értelmiségiak köréből kerültek ki, akiknek az életútjára a későbbiekben még részletesebben kitérek.

A napoleoni háborúk hatására az 1811-től tartó pénzügyi zavar és infláció terhét súlyosbította 1813 szeptemberében, hogy a folyamatos esőzések miatt a város két patakja, a Gyöngyös és a Perint kiöntött. Ez a fél várost elsodorta, sok lakónak el kellett hagynia a házát. A hajléktalanná válók megsegítésére a városi tanács gyűjtést rendezett, míg a korban kedvelt szórakozás, a „bál és komédia” -szervező Straule Fülöp a jótékonyági esemény után 250 forintos bevételét bocsátotta rendelkezésre.²⁵³ A napóleoni háborúk végén zajlott bécsi kongresszust követő pénzügyi stabilizáló intézkedések nem sokáig voltak pozitív hatással Szombathely életére ugyanis a járványok állandó jelenléte mellett nagy tűzvész pusztította el a város főleg gyúlékony anyagokból épült részét. Az 1817. ápr. 27-i tűzvész után országos gyűjtést, adófizetési és katonaállítási kötelezettsége alóli felmentést kezdeményezett a város, valamint 50000 forint kölcsönt is felvett, mivel több, mint 300 család vesztette el a vagyonát a tűzben. A városi tanács adománykérő levelében megemlíti a legborzalmasabb momentumokat, az égő marhák bögését, a szempillantás alatt terjedő lángok nappali világosságát, és a veszteségek hosszas sorolása közt felfoghatatlan mértékű anyagi és eszmei károkról olvashatunk.:

„Eképpen három óra alatt porrá-hamuvá lett polgártársainknak több mint kétmillió forintba becsülhető értéke... s midőn kedves atyánkfiaiunk számát olvasnánk, egy Anyát két kisedével egy pincében megfulladva, mindenestül 7 embert az omladékok között találtunk, sőt még most is, midőn ezt írjuk, naponként temetjük azoknak meghidegült tetemeit, kik e' rettentő veszedelemnek következtében elme vagy testbéli feloldozásokat találtak.”²⁵⁴

A vármegyék közt országosan köröztetett segélykérés nem maradt visszhang nélkül. A környékeliek sok természetbeni adományt küldtek megrakott szekereken. A megyei főurak, a helyi, a veszprémi és zágrábi püspökök két hónap alatt több mint 7000 forintot adtak össze segélyként, és Szombathelyt egy évre az adóterhek alól is felmentették. Ekkor elbontották a főtéri kápolnát, a piaci boltos-sátoros bódékat, betiltották a házak építésénél a zsúpfedeles tetőzetet, mint ahogy az üzlethelyiségekben a puskaapor tárolását is.²⁵⁵ Ennek ellenére 1844-ben is történt újabb tüzeset Szombathelyen. Az 1817-ben elszenvedett tüzeset után 30 évvel, 1847-ben azonban a vasúti nyomvonal kijelöléséhez végzett megyei hatástanulmány a megyeszékhelyet már fejlett központként mutatja be. A megyés püspök és a hiteles káptalan

---

²⁵³ Kárpáti, 1894. 183.

²⁵⁴ Kárpáti, 1894. 186.

²⁵⁵ Kárpáti, 1894. 190.

székhelyének intézményei közt említi a papnöveldét gimnáziummal és líceummal s a három osztályú elemi tanodával.

„Nevezetességei közé tartozik a roppant nagyságú kéttornyú püspöki templom, az újabb kor ízlésének remekműve, mely hazánk e' nembeli építményei közt első helyen áll. – Van kebelében egy megyei dolgozó intézet, két gyógyszerár, részvények útján épült kórház, polgári gyámház, [amely] a' helybeli szegények segélyintézete, két fürdőház, mellynek egyike szinte [=szintén] részvényeken alakult, 'a cs. k. posta hivatal, egy kisdédóvó, egy rajziskola, gazdasági fiók egylet, fiók takarékpénztár, egy könyvnyomda, az ujabban ide szállított harmincad felügyelő hivatal, a premontrei kanonok lakhelye, a Sz. Domonkos és Sz. Ferencz szerzetek zárdái, egy Casino 175 taggal, egy burnót-, egy szivar-, egy eczet-, egy rosoli-, egy szürfonó és két vattagyár.”²⁵⁶

A szövegben megnevezett intézmények szinte azonos szószerkezetben köszönnek vissza Fényes Elek 1847-es statisztikájában is, valószínűleg a frissített statisztikai adatokhoz ugyanezt a szöveget küldték meg neki. Fényesnél a jelentőségteljes vármegyeház emeletei számának megadásával is szerepel, tehát a korban az emeletes ház a reprezentáció és gazdagság jelképe volt. A helyi egészségügy szempontjából fontos – amúgy szintén egyemeletesre épített – kórházat és szegény idősök ellátására működő szegényintézetet külön felsorolja a vasúti nyomvonalhoz készített hatástanulmányhoz hasonlóan.

„[Szombathely] székhelye a róla nevezett kath. püspöknek s káptalannak és a vármegyének. Népeisége 4317 l[akos]. Nevezetességei közé tartozik az igen szép ízlésű roppant két tornyu püspöki templom, a püspöki palota, a két emeletes vármegyeház. Van itt továbbá kath. főelemi s rajziskola, egy gymnasium s lyceum, alapítvány elaggott hitszónokok számára, polgári kórház s szegényintézet. Lakosai a kézművességet s kereskedést szorgalommal űzik, heti vásárai gabonára nézve felette élénkek.”²⁵⁷

A reformkori szombathelyi halotti anyakönyvekben az 1840-es évektől jelenik meg az elhunytak körében a halál helyszínéként felvezetett rubrikában a magyar és német kórház megnevezés. Hogy melyik alatt értették a polgári kórházat és melyik alatt a polgári ispotályt, az csak több adat egybevetéséből válik egyértelművé. A halálokokat csak 1851 júliusától tüntetik fel, de még ezek sem egyértelműsítik okvetlenül a helyszínt. Amennyiben a két intézményben vizsgáltaknak a halál beálltakori életkorát nézzük, az idősebbeket (70 év fölöttieket) a magyar, míg a fiatalabbakat (harminc körülieket) a német kórházban találjuk. Érdekes továbbá, hogy a magyar megnevezésű intézményhez társítják a szókapcsolatban az ispotályt és kórházat is, de a német jelzőhöz kizárólag a kórház főnév társul. Minden kétséget kizáróan azonban az 1839–1855 közötti időből fennmaradt Emberbaráti Egylet

²⁵⁶ MNL VaML közgy. ir. 2169/1847, amelynek teljes szövegét leköszölte Tilcsik, 1982. 439–459.

²⁵⁷ Fényes, 1847. 102.; kiemelések és zárójelek szerzőtől.

Krankenregisteréből, betegfelvételi naplójának a szombathelyi halotti anyakönyvvel egybeeső vizsgálata után lehet kijelenteni, hogy a német kórház alatt az emberbaráti egylet kórházát, míg a magyar kórház/ispotály alatt a polgári gyámoldát értették.²⁵⁸

Szombathely társadalmának vázlatos érintése a téma általánosabb keretébe illeszti azt. Ugyanakkor például a halálokok hivatalos föltüntetése 1851-től a társadalom egészségügyi állapotához szolgáltat fontos adatokat. A halotti anyakönyvezés alapján lehetett bizonyítani pl. a német és a magyar kórház kettős értelmezésének társadalmi-politikai hátterét. Így a fejezet funkcióját abban láttuk, hogy a város szélesebb alapú bemutatása az egészségügyi területet a fejlődés részeként engedte látni.

3.1.2. Szombathely kulturális és egyleti élete

A következő fejezetek az egyleti tagoltság felől közelítenek az Emberbaráti Egyletnek. A civil szervezetek művelődéstörténeti vonzataként a korábban fölvázolt általánosabb társadalomkép finomodhat a Szombathelyre jellemző - csoportosajátos érdekeit, érdeklődését, kulturális orientációját tükröző - rövid egyleti kaleidoszkópban.

A tűzvész utáni újonnan épülő házak a Föl utcában (ma: Főtér) formálták a városképet és gazdagabb jövőt engedtek sejtetni a Szombathelyen megfordulók számára. A kulturális életet meghatározó gimnáziumi színjátszó-esteken kívül egyre gyakrabban jelentek meg a városban vándorszínész-társulatok. 1818-ban a Szarvas vendéglőben fellépő komédiások azzal a feltétellel hirdethették meg előadásaikat, ha bevételeiknek egy részét a tűzvész károsultjai javára felajánlják.²⁵⁹ A Nemzeti Színjátszó Társaság 1819-es dunántúli turnéja során föllépett Szombathelyen a híres primadonna, Déryné Széppataki Róza, aki számára városunk Kőszeggel összehasonlítva sokkal kedvesebb volt. Itt mindig zsúfolásig megtelt a nézőtér, és hosszasan ünnepelte a fiatalság. Kilényi Dávid igazgatása alatt 1819. szept. 8-án este 7-kor kezdődött Quodlibet című, 3 felvonásos előadás plakátján hangsúlyozták, hogy a

---

²⁵⁸ MNL VaML Szh.rk.haakv. 1849. nov. 10-én elhunyt 24 éves Megyhegyi Erzsébet, 1849. nov. 29.-én elhunyt Pichler János, 1849. dec. 2.-án 24 éves Opelka Krisztián nőtl. asztalos, 1849. dec. 17-én elhunyt 45 éves, kertészlegény Neuherz Mihály stb. esetei, akik mind a német kórházban haltak meg. EE-AK-ban 1849-es évben Megyhegyi a 75-ös sorszámon, Pichler a 96-os sorszámon hat napi ápolás, Neuherz a 118-as sorszámon nyilvántartott betegként halt meg, a halotti anyakönyvvel egybeeső dátumok mellett a betegnyilvántartó könyvben sor elején egy fekete kereszt szerepel.

²⁵⁹ Kuncz 1880. 436.

színjáték szórakoztatásra és a hazai nyelv csinosítására szolgál. Ebben a megyegyűlésekkel egybeeső időben a megyeszékhelyen igazgatási központi szerepének köszönhetően élénk és hangos élet folyt, melyet Déryné így jellemzett: „*Oly zajos várost, még én nem láttam, mióta Pestről kivándoroltunk, s az nekem nagyon jól tetszett*”.²⁶⁰

A magyar anyanyelv támogatására irányuló kezdeményezések nagyon fontosak voltak e korszakban, így a városban megjelenő vándorszínészek évről-évre nagy sikereket értek el Kisfaludy Károly darabjaival a Zöldfa és a Szarvas vendéglőkben. Az 1831-ben alapított Dunántúli Színjátszó Társaság előadásai mellett a harmincas években az Ausztriából átvándorló társulatok német nyelvű előadásai is kedveltek voltak. A német nyelvű színművészetet aztán a hatvanas évektől teljesen kiszorította a magyar nyelvű színjátszás. Ezért egy állandó színház felállításának eszméje 1864-től volt jelen a városban, ennek élére Horvát Boldizsár ügyvéd – a kiegyezéskori igazságügyminiszter – állt. A műkedvelő, tehát nem a hivatásos színészek által bemutatott színjátékok a helyiek és Vas megyeiek előadásában szintén gyakoriak voltak. 1843-ban a műkedvelők több színdarabot is előadtak abban a jelmezkészletben, amelyet herceg Batthyány Fülöp később a város gondozására bízott, és amelyet a városháza kisszobájában őriztek.²⁶¹

A reformkori társas összejövetelek ezen kívül bálokon zajlottak, amelyeknek bevételeit sokszor valamely nemes ügy szolgálatára osztották meg a szervezők. Szombathely reformkori egyleti életét is segítették bálók bevételeivel, az elsőként megalakult *Emberszerető Egyesület* javára is hosszú éveken át és többször fellángoló, majd kifulladásos ciklusokban éltek a bálozási kedv adta bevétel-gyarapítási lehetőségekkel.²⁶²

A legelső szombathelyi egyletek közt nem véletlenül szerepelnek szintén beteggondozási szándékkal a felekezeti alapon szerveződött, izraelita alapítású társaságok. Akármilyen kis közösségként funkcionáltak, a betegség miatt munkaerejüktől megfosztott szegénysorsú társaik megsegítése és gyógyíttatása elsődleges, életvédelmi szempont volt. A *Chewra Kadisa Egylet* megalapításával 1828-ban gyakorlatilag ókori hagyományait követték, de minta lehetett számukra az ugyanezen időszakban már a kórházi alapkövetélen

²⁶⁰ Antalffy 1982. 42., 50–51.; Kuncz, 1880. 437.

²⁶¹ Kuncz 1880. 438.

²⁶² 1838–39-ben, majd 1870-ben a nagyon alacsony bevétel miatt fulladt ki a bálozás az Emberbaráti Egylet javára, de ezt az általános bálozási kedv visszahanyatlásával, báli alkalmakon való részvétlenséggel indokolta Mészáros Hugó., Száz esztendő az emberbaráti munka mezején. A szombathelyi Emberbaráti Egylet évszázados jubileuma. 1823. dec. 8. – 1923. dec. 8. A díszközgyűlés jegyzőkönyvének kézírata. A díszközgyűlésen elhangzottakat lejegyezte, és az egylet 100 éves történetét összefoglalta Mészáros Hugó egyleti jegyző., Savaria Múzeum Történettudományi Osztály tulajdona. (a továbbiakban: Díszközgyűl. jkv. 1923.) 29.

munkálkodó Emberbaráti Egylet működése is. Az 1840-ben létesített *Maszkil el dal* már differenciált az első szándékot illetően és mint betegsegélyező egyesület a fizetőképes tagokat látta el betegség esetén orvosi kezeléssel és gyógyszerekkel.²⁶³

Az egyesületek engedélyezése a Helytartótanács 1783-ban végrehajtott reformja szerint a megfelelő osztályukon keresztül véleményezés után az uralkodó kizárólagos joga volt, de a társaságok alakítását – a rendőri megfigyelések mellett – azért nem korlátozták, hogy nehogy elszaporodjanak a titkos társaságok. Az egyesületi élet aktivitása a hazai liberális ellenzék alkotmányosságra, jogkiterjesztésre és érdekegyesítésre épülő politikája mögötti felsorakozást jelentette. Az 1830–1848 közötti időt a magyarországi egyesületek első virágkorának tartják. A társas összejövetelek és szórakozási lehetőségek gyakorisága fokmérőként mutatják a városok polgárosodás útján tett haladását.

Pajkossy Gábor becslése alapján 1848-ban minimum ötszáz egyesület működött Magyarországon, amelynek háromnegyede 1830 után alakult.²⁶⁴ Az arányszámok Szombathelyen is követik az országos átlagot, ugyanis az Emberbaráti Egylet 1823-as megalakulása után a reformkorban még három egylet jött létre, mind 1830 után. A filantróp Egyleten kívül Szombathelyen alapították még e korai szakaszban a nemzeti szellem és műveltség fejlesztésére a vas megyei nemesek – Széchenyi István 1827-ben Pesten alapított Nemzeti Casinója nyomán – 1833-ban a Casino Egyesületet, amely a Zöldfa vendéglőben rendezte be törzshelyét. 1840-ben a gazdasági szakismeretek terjesztésére a Vas megyei Gazdasági Egyesület létesült nemesi kezdeményezésre, amely a hazai vidéki árukat is igyekezett védelmébe venni.²⁶⁵ Szintén 1840-ben a magyar nyelvű kisdédnevelés céljából a Kisdédóvó Egylet, amely az első gyermekvédelmi intézetként tarthatunk számon a

---

²⁶³Kárpáti 1894. 463.; Lásd: Bernstein 1998.; Érdekes, hogy a *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich: für das Jahr 1858* a Szombathelyi egyletek sorában nem említi az izraelita társaságokat: <https://books.google.hu/books?id=15EOHtUK-5kC&pg=PA257&dq=Philantropischer+Verein+Steinamanger&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwi0h-O3ovLIAhVrposKHxATCwcQ6AEIKjAA#v=onepage&q=Philantropischer%20Verein%20Steinamanger&f=false>

²⁶⁴ Pajkossy 1993. 7.

²⁶⁵ Az alábbi alapító tagok részvételével: Hegedüs Sándor, Iván György, Kiczstein Imre, Neupauer György, Reissig Alajos, Schenk Ferencz, Sényi Béla, Simon Antal, Stallner Ferencz, Taschler József, Turkovits János, Zanelli Ferencz, Zauner János. (Borovszky, 1898. 418–419.); Annak ellenére, „*hogy megyénkben olly nagy a' privát érdeklődéssel foglalkozó provinciális szellem*”, az iparvédegyleti tevékenységet a „*honi kelmék*” hiányában nehéz volt pártolniuk. (Szombathely, jul. 15-én. = *Ék.* 1846./2. évf. 157.) Talán ennek, a protektor nélküli működésnek s más egyéb okoknak is volt köszönhető, hogy a Gazdasági Egyesület a közgyűlésein nagyfokú részvétlenség volt tapasztalható. „... *a' tagok a' gyűlések iránt igen nagy részvétlenséggel viseltetnek, ezen hiányt sokan azzal akarták pótolni, hogy az egyesület egy pártfogót keressen, ki külföldi és tekintély által több tagokat fogna becsöditeni, a' mi azonban el nem fogadtatott*” (Szombathely, oct. 15-én. = *Ék.* 1846./2. évf. 558.)

városban.²⁶⁶ A tagnévsoraikat, tisztviselőiket és választmányi tagjaikat tekintve számos átfedéssel találkozunk, és ugyanezek a nevek köszönnek vissza az Emberbaráti Egylet választmányi ülésein is.²⁶⁷

Nem sorolható egyleti kategóriába, ugyanakkor preferenciáit tekintve korszecifikus az 1847-ben létesített *Lövölde Társaság* és az 1823. jan. 16-án a líceumi diákság másodéveseiből Bitnitz Lajos tudós tanár ösztönzésére alapított *Magyar Társaság*. A magyar nyelv tökéletesítése céljából 1837-ig működő önképzőkör hatósági felosztatása után szerepét a *Casino Egyesület* vette át.²⁶⁸ Ennek választmányának nagy része a haladó gondolkodású, megyei nemes tisztviselők és polgári értelmiség köréből, városi tanácstagokból került ki. A *Casino Egyesület* rugalmas vezetőségének köszönhetően a szabadságharc utáni évtizedekben is folytatni tudta olvasóegyleti, kölcsönkönyvtári szerepét, mindazon információhoz hozzájuttatva tagjait, amellyel a korabeli Magyarország nagyvárosaiban is rendelkeztek.²⁶⁹

A középréteg (iparos, kereskedő, vendéglátós, értelmiségi) társas igényeit kiszolgáló második számú olvasókört, a *Szombathelyi Polgári Olvasótársaságot* azok hozták létre, akik a Szombathelyi Kaszinó előkelő tagságához nem tudtak csatlakozni, ám a polgári átalakulás magyarországi megalapozásában a leginkább érdekeltek voltak. A maximális létszámakor 103 fős tagság törzshelyét a 1837–1841 közti működésük alatt a városházán bérbe adott kávéházban tartották, ahova a magyar lapokból és több német nyelvűből: a *Jelenkor* és melléklapja a *Társalkodó*, valamint az *Allgemeine Deutsche Garten-Zeitung* példányaiból – a könyvvállományon túl – kölcsönözni is lehetett. Időszakosan beszerezték számos más újság mellett az egyik legfontosabb német politikai lapot, az *Allgemeine Zeitung*-ot, és 1837-ben járt nekik az első magyar nyelvű irodalmi divatlap a *Regelő* és társalapja a *Honművész* is. A kényelmesen berendezett olvasószoba mellett a biliárd- és kártyaszobát plusz szolgáltatási díjért vehették igénybe játék céljára a tagok. Az egylet elnökeül Ritter József városi ügyész

---

²⁶⁶ Kárpáti 1894. 453.; Borovszky 1898. 321., 418.

²⁶⁷ Horváth 1986. 262–278.; Fodor 1958. 1–55. 1861-ben a Szombathelyi Casino Egyletnél az alelnök Tempel Ferenc, pénztárnok Seile Sándor. 1863-ban választmányi tagok: Csík János, Újvári István, Gottmann József, Illés József, Puly László, Sággy Mihály, Skényi János, Mayer József, Mayer Vince és Ritter Miklós. (Horváth 1986. 268.)

²⁶⁸ 1836. szeptember 20-án kelt 28 380. sz. királyi rendelet megtiltotta a tanulóifjúság társaságba való tömörülését. A betiltást a megye 1839. június 3-i közgyűlése is tárgyalta és a Helytartótanácsnál kérvényezte a társaság további működésének engedélyezését, de ezt is elutasították. (Pungor 1988. 42.)

²⁶⁹ Halász 2020. 256.

választották, akinek az Emberbaráti Egylet megalakulása körül és alapszabályainak kidolgozásában is jelentős érdemei voltak.²⁷⁰

A szombathelyiek egyre kiteljesedő társasági életét nemcsak kulturális egyletei határozták meg, hanem mindezek mellett a 19. század első felében a gyógyhelyként szolgáló létesítményekre is állandó igényük mutatható ki. A Gyöngyös-patak két ága közötti Malomsziget ligetes sétánya csábította kirándulásra a közönséget, különösképpen, amióta 1846-ban ebben az ún. „Kis-Práterben” (a mai Gayer park területén) új fürdőház is épült. Minthogy a fürdőház fundusa Batthyány Fülöp herceg szőkeföldi kuriális gazdaságához tartozott, ő döntötte el, kinek adja bérbe. A vörösre festett, fazsindelyes, kazánok segítségével melegfürdőre berendezett 5 fürdőszobás Bad Haus bérloje 1842–1846 között a vendéglős Kikaker József (aki emberbarát egyleti alapító, de ekkor választmányi tag). 600 forintot fizetett a bérleményéért a fürdőház melletti kocsmával együtt. A herceg azonban az izraeliták számára adta át a fürdőt, ami miatt a részvényeken alapuló fürdő-társaság egy új ún. „keresztyén” fürdőházat épített. Az új fürdő létrejöttét a herceg kifejezetten ellenezte, de báró Mikos János alispán (aki egyben az Emberbaráti Egylet elnöke is volt ekkor) közbenjárására 1846 június végén mégis meg tudták nyitni. Az új fürdőházban – minthogy Vinzent Prießnitz hidegvízzel gyógyító kúrája már több, mint 20 éves pozitív tapasztalatokra nyúlt vissza – bevezették a „hideg és csepp-fürdő”-t is. A fürdőház részvényesei közt megemlítették Schwester Károly megyei főorvos – táblabíró – nevét is, bár a részvényes tagok számát mégsem sikerült a kívánt mértékben szaporítani, vélekedett 1846 őszén a tudósító.²⁷¹

„Mikosnak köszönhetni, ki a' társaság által a' kinyitás alkalmával esti zenével tiszteltetett meg. – Hogy az illető földes ur a' fürdőház fölépítésére is semmit sem adott, tőle épen nem csoda, de hogy a' társaságtól adót kívánt 's a' fürdőház kinyitását megengedni nem akarta, – ez által a' köznépnél is olly nagy homályt vont magára, hogy azt... egyéb külfény nem lesz képes elnyomni.”²⁷²

A fürdők hagyományosan kedveltek voltak Szombathelyen. A 19. század elején a kirurgus üzemeltette, mint gyógyhelyet, majd az 1810-es években egy különleges változatát építette fel id. dr. Szalay Imre megyei főorvos a polgári ispotály udvarán. Ehhez hasonló létesítmény a szombathelyin kívül az országban csak Pesten és Pozsonyban épült.

²⁷⁰ Tilcsik 2020. 203–232.

²⁷¹ Bajzik 2015. 50-51.; Szombathely, jul. 15-én. = *Életképek* (Ék.) 1846./2. évf. 157.; Szombathely, oct. 15-én. = *Ék.* 1846. okt. 24. /2. évf. 558.; Antalfy, 1981. 49.; *Jelenkor* (Jk.) 1846. jún. 7. 268.; *Jk.* 1846. júl. 5. 315.

²⁷² Szombathely, oct. 15-én. = *Ék.* 1846./2. évf. 558.

3.1.3. Egy különleges egészségügyi létesítmény: A szombathelyi „füstfiredő”

A nagy szombathelyi tűzvésztől függetlenül, megelőző előkészületek után, 1817 mindenszentek havában saját költségén berendezett „füstfiredőt”, gyógyhatású füstfürdőt nyitott Szalay Imre megyei főorvos. A fürdőzés gyógyászati célra való hasznosítását már az ókortól használták a római birodalom területén, így városunkban is. A füst gyógyhatásainak ilyen jellegű kihasználása azonban a XVIII. század végén francia kezdeményezésre vált népszerűvé, azonban a 19. század első harmadára lehanyatlott ez a módszer, és helyét a párhuzamosan élő, hatékonyabbnak ítélt vízgőz- és gőzfürdők vették át. A hideg-meleg vízforrásokat és a gyógyfürdőket már az 1859-es orvosi statisztika is jegyzi, és működésükről a rendszeres Vas megyei főorvosi vizsgálatok jegyzőkönyvei érdekes adalékul szolgálnak.²⁷³

A füstölést a pestisjárványok idején az ecetes lemosások mellett fertőtlenítésre használták. A füstölés legáltalánosabban elterjedt alapanyaga a „büdöskő” (kénkö) volt, amelyhez salétromból, törött fenyőmagból vagy búzakorpából készült elegyet, esetleg gyógynövényeket adtak. Pestisjárványkor ezzel a kénköves eleggyel gondolták a területet fertőtleníteni: órákon át égették a fertőzött lakos házának helyiségeiben, kamrájában, pitvarában, sőt kemencéjében.²⁷⁴ A füstöléssel való fertőtlenítést Szombathelyen is alkalmazták. A kolerajárvány idején még 1832-ben is használták ezt a módszert papíralapú értékek megőrzésére. Leveleket, színes dokumentumokat könnyen átjárt a füst, de a vastagabb könyveket először átluggatták, majd úgy tették a füstbe.²⁷⁵

A kénköves füstfürdő többféle betegségre való gyógyászati célú használata Franciaországból Európa-szerte elterjedt. Hazánkba osztrák közvetítéssel az 1810-es években jutott el. A tehénhimlőoltás ausztriai meghonosításáról híres bécsi orvos Johann de Carro (1770–1857) Párizsból szerezte meg a бүдөскө füstölésével használható füstfürdő-szerkezetet 250 ezüst frt összegű beruházással, aminek a mintájára a korabeli újságok szerint a fővárosban Pozsonyban és Pesten is alkalmazták a módszert.²⁷⁶ Pozsonyban 1817-ben 6 bécsi

---

²⁷³ Statistik, 1859. 181-186.

²⁷⁴ Gortvay, 1953. 10-11.; Kulcsár, 2020. Letöltés ideje: 2020. 09. 03.

²⁷⁵ A SmM gyűjteményében az egykori orvostörténeti állandó kiállításban füstölés miatt átluggatott kiadvány látható volt: *Felső-Magyarországi Minerva*, Kassa, 1831.

²⁷⁶ Intézetek. *Tudományos Gyűjtemény* (a továbbiakban: TGY.) 1818. IX. kötet, V. rész, 106.; Johann Carro https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Johann_Carro Letöltés ideje: 2020. 09. 03.

forintért lehetett igénybe venni a füstfürdőt, míg a pesti egyetem kórházában 1818-ban ingyen kipróbálható volt.²⁷⁷ Leírásuk is egybevág a szombathelyiével.²⁷⁸

A Vas megyei főorvos elmondása szerint – friss bécsi orvosi diplomával rendelkező fia, ifj. dr. Szalay Imre személyében gondoskodva helyettesítéséről – már 1816-ban szabadságoltatta magát állásából, hogy Párizsban kitanulhassa az 1792-től sikeresen működő francia Galès módszerét, amely rendkívül hatásos külső bőrbajokra, nyavalyákra, csúzra, fájdalmas tagok szagztatására, csípőfájdalom, kéz- és lábdagadás esetén, nyak körüli görcsös daganatokra, egyszóval eddig gyógyíthatatlannak tartott vagy hosszas kezelést igénylő betegségekre. 1817. nov. 2.-án kelt hirdetménye szerint csak néhány alkalommal való fürdés után mindezekre gyógyírt talál a fürdőző, akinek a fürdéshez magával kellett vinnie saját fehérneműjét, egy háló süveget, két mosdó keszkenőt, egy lepedőt, valamint egy ágyfedezőt [paplant] vánkossal. Ha kívánta a beteg, saját szolgaszemélyzetet is vihetett magával, de Szalay hölgyvendégek esetében gondoskodott női alkalmazottakról, férfiaknál, férficselédekről, akik receptje és instrukciói alapján elkészítették a fürdőt és segédkeztek a beteg körül. A füstfürdőért a pozsonyi árszabáshoz hasonlóan 6, 5 és 4 forintot kért „Bétsi pénzben”²⁷⁹, de a szegényekkel csak a füstölés árát tervezte megfizettetni a szegényalap vagy a nemes uruk terhére, mint ahogyan a fürdőt az aktív, vagy veterán cs. kir. katonák is ingyen használhatták, ha strázsamesterük a füstölőszereket megtérítette.²⁸⁰ A röplap szövegéből kitűnik, hogy mindenkit meg szeretett volna szólítani vele, aki csak rászorult ezen üdvös találmányra a betegségei miatt, de tudósítását elsősorban mégis a város és a megye közönségének (tehát a döntéshozóknak) szánta.²⁸¹ Az egész emberi nem javára felállított fürdő, amelyet igénybe vehet bárki, akármilyen vallású és rangú legyen is, a korszak retorikájára jellemzően a felvilágosodás eszméinek visszhangja. Az orvos fürdőtulajdonos felvilágosult szellemiségére korabeli újságtudósítás is kitért: „Ezen nagy érdemű Orvos Doktor úr már több világos jeleit adta széles tudományának, tapasztalásának, emberi szeretetének és felvilágosodott, józan gondolkodásának.”²⁸² Szalay, aki a polgári ispotály

²⁷⁷ Intézetek. TGY., 1818. IX. kötet, V. rész, 106.

²⁷⁸ A Hazai Orvos törekedések. TGY. 1817. X. köt. 138.-139.

²⁷⁹ A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus utáni pénzügyi rendelkezéseknek hatására az egész korszakban jellemző a Wiener Währung, ww. megnevezés használata, ezt váltó forintnak is hívták és a pengőforinthez való aránya 1:2,5-höz volt.

²⁸⁰ Tudósítás, 1817.; A hirdetmény és szövege több gyűjteményben is fennmaradt, a megyei levéltárban, a SmM-ban, dr. Bencze József magángyűjteményében, de szövegét leközlí Balogh Gyula városi levéltárnok VmL-ban: 1884. 53. sz. 1.; Bajzik, 1998. 1-4.; Gorvay György 1953. 44. a rühesség és bujakór összefüggésében szól Szalay füstferdőjéről, amihez azonban amúgy meglátásom szerint nem elsődlegesen kapcsolódik ez a füstfürdő.

²⁸¹ Kuncz, 1880. 190.

²⁸² Magyar orvosok törekedései. TGY, 1818. V. köt. 126.

ellátásáért felelős orvos is volt egyben, a város engedélyével az ispotály udvarán állította fel a füstfürdőt. Miután az ispotály 1683-tól 1896-ig a Gyöngyös utcában működött, az Ungár malom mellett, a füstfürdő is az ispotályhoz tartozó épületegyüttes részét képezte.²⁸³ A beteggyógyítás céljára felállított nyugat-európai kórházakban, mint pl. az 1784-ben átadott bécsi közkórházban ekkor már külön fürdőház segítette a betegségtől való megtisztulás folyamatát, tehát az ispotály színvonalát csak emelhette, ha udvarán, még ha magántulajdonban is – üzemeltetésének terheivel és kockázataival együtt –, de fürdőház létesült.²⁸⁴

A hat ember befogadóképességű szombathelyi füstfürdő leírása Mittermayer Ferenc patikus tollából, akinek 1819. januári kalendáriumi bejegyzését Bencze József közölte,²⁸⁵ érdekes adalékul szolgál.:

„Mult esztendőben megnyitotta füstferedőjét Szalai Imre fizikus uram. Az feredőben hat nép fürödhet eccerre, két fehérszemily és két ember. Az fürdőalkalmatosság téglából vagyon, teteje palló, amellen lik vagyon, hogy az ember üstöke friss ájerban legyen. Téglakürt vezeti belejje az füstöt, mellet Szalai fizikus uram proscriptiójára az szolgálk tsinálnak az emeletes fürdő alatt lévő stubába, hun a megépített három kemenczék vagynak. Füstöllés után az külön cimмерbe vizet, tejet, meg itáliai tamarindust isznak és háromfertály óra mulva mehetnek az kvártélyra, vagy ha ispitában lakik, akkor azonképpen átmennek az udvaron”

Az orvoslás melletti rokonszakma, a gyógyszerészet kiváló szombathelyi művelője, Mittermayer leírásából gyakorlatilag a gyógyfürdőzés máig érvényes alapszabályainak követését figyelhetjük meg. A recept szerinti összetételű füstfürdő után külön jelentősége volt – jelentős időráfordítással – a pihenésnek és a folyadékbevitelnek, amihez külön szoba állt rendelkezésre.

A „füstferdőrül” szóló, 1818. nov. 8-án kelt jelentésében Szalay arról tudósít, hogy mivel a fürdőt napról-napra többen használják, mérsékli a „használatának árát” 3 és 2 forintra. Javasolja továbbá a messzebből érkezőknek, hogy szállást foglaljanak Szombathelyen, hogy ne kelljen gyógyulatlanul, hanem miután „a megrögzött nyavalyákból” gyakran csak 12 vagy

---

²⁸³ Szilágyi, 2005. 65.

²⁸⁴ Lesky, 1967. 25.

²⁸⁵ Bencze saját tulajdonában lehetett Mittermayer kalendáriuma. (Bence, 1962. 584.)

24 alkalmas kúra használ, teljes gyógyulás után térhessenek haza.²⁸⁶ Valóban egyre nagyobb forgalmat bonyolíthatott a fürdő, ugyanis Kozolics Ferenc²⁸⁷ naplótöredékei is megemlítik:

„... a malom kapuján egy cédulát láttunk. Magam sem hallottam még róla. Feltettem hát az okuláremat és elkezdtem olvasni. Mi ez Uram fia? Ki hallott ilyent? Szalay fizikus uram azt javálja a mindenrendű nyavalyában sínlődőknek és bélpoklosoknak, hogy használják az ő füstfiredőjét.”²⁸⁸

Bajzik kutatásai nyomán megállapította, hogy a füstfürdő még 1829-ben, sőt 1831-ben is használatban volt, habár ifj. dr. Szalay Imre 1828-tól már nem Szombathelyen élt, hanem elköltözött Sopronba, ahol megyei főorvosi kinevezést remélt kapni. Bajzik ezzel megcáfolta Bencze állítását, amely szerint Szalay elköltözésével a füstfürdő is megszűnt volna.²⁸⁹ A füstfürdő jelentősége azonban hamarosan mégis megszűnhetett, mivel a későbbiek során a szombathelyieknek még az emlékezetéből is kikopott. A mezítelen testnek mintegy kabinban történő kénköves-gyógynövényes füstöléséről, ami még a nagy pestisjárványokkal szembeni védekezésből fejlődött ki, ötven év múltán már semmit nem tudtak. Szalay füstfürdőjéről kuriózumként írtak a *Vasmegyei Lapokban* és a *Vasvármegyében*, ha Szalay röpcédulájára, vagy forrásértékű naplóbejegyzésben annak leírására bukkantak és leközölték.²⁹⁰

3.2. Az Emberbaráti Egylet megalakulása és célkitűzése a korai kórházalapítások tükrében

A városban lakók harcai a természeti csapásokkal, a járványokkal a napóleoni háborúk utáni pénzügyi helyzettel mind befolyásolták, hogy az egészségügyi kérdések figyelmük előterébe kerültek. Az 1813-as árvíz, az 1817-es borzalmas tűzvész utáni nyomor, az újjáépítés időszakának természet- és társadalomszemlélete indította a városi polgárságot és a környékbeli birtokos nemeseket, a megyei hivatalnokokat egy magasztos célért egyesülniük. A megyeszékhely és környékének gazdasági környezete hasonló képet és problémákat

²⁸⁶ *Jelentés, 1818.*; A fotokópiáját Bencze leközölte Vas megye fizikusairól szóló cikkében (Bencze, 1962). De a Jelentés a SmM orvostörténeti gyűjteményében is megtalálható.

²⁸⁷ Céhiparos, aki 25 évvel korábban, inaséveiben utoljára látott inastársával, Lacival találkozott Szombathelyen 1818 Domonkos napján [aug. 8.]. Az egykori céhlegény barátja a nagy tűzvész után belecsodálkozik, hogy mennyi új épülettel lett gazdagabb a város. A főtéri piac megváltozott arculatát nehezményezi a naplóíró, amikor egy másik utcába befordulva rátalálnak egy falragaszra, Szalay hirdetményére, és azt kommentálja a barátjának Kozolics., Szombathely a 19. században. Töredékek Kozolics Ferenc naplójából. *Vvm.* 1901. jan. 13. 1.,3. (a továbbiakban: Kozolics, töredékek.)

²⁸⁸ Kozolics, töredékek.

²⁸⁹ *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1828. júl. 30. /9. szám/ 67-68.; Bajzik, 1998.; Bence, 1962. 582.

²⁹⁰ Balogh Gyula: Füstfiredő. *VmL*, 1884. 53. sz. 1.; *Vvm.*, 1901. jan. 13.

mutathatott az ország központi területéhez képest. A hagyományos városi szegénység és azzal együtt járó kísérőjelenségek leküzdésére 1817-ben létesült Pesti Jótékony Nőegylet a nádorné, Hermina főhercegnő pártfogása alatt kezdte meg komplex, széles eszköztárral való működését. A pesti egylet engedélyeztetési eljárása során a Helytartótanács oly annyira követendőnek ítélte meg az önszegélyezésnek ezt a formáját, hogy 1817. április 22-én rendeletet bocsátott ki, melyben „az ország minden megyéjét jótékony egyesület alapítására” szólította fel.²⁹¹ Pontosan nem tudni, hogy ez a felszólítás, vagy az ezzel szinte egyidőben bekövetkezett tűzvész nyomán vették-e fontolóra a szombathelyi polgárok a rászoruló betegek felgyógyítására irányuló kórház létrehozását. A szombathelyieknek azonban valószínűleg rendelkezésükre álltak bécsi és pesti minták is a segélyezési formák adaptációjához.

Az Emberbaráti Egylet 100 éves fennállásának ünnepén, az 1923. december 8-i díszközgyűlésen felszólalók sorában Kiskos István polgármester a tűzvészt említi folyamatbeindító pontként, amelynek hatására a város több módon próbált úrrá lenni a szükséghelyzeten. A Helytartótanácsnál vámszedési jogért folyamodott, hogy könnyebben visszafizesse a leégett utcák újjáépítésére felvett kölcsönöket. Ezt ugyan nem sikerült megkapni, de az adóelengedés mellett annál nagyobb siker koronázta a város kebeléből kiinduló mozgalmat, amely az „Emberszerető Társaság”, a Societas Philantropica 1823. december 8-i megalakulásához, majd a város általi december 24-i jóváhagyásához vezetett.²⁹² Az egylet 100 éves fennállását megünnepelni készülő társaság vetette fel először azt a kérdést, hogy mikortól is kell számolniuk létezésüket? Addig ugyanis a kórházépület/ek átadásához képest számították évfordulós ünnepeiket. 1849-ben a 25 éves jubileum megtartását a történelmi helyzet nem tette lehetővé. Mint megemlékező ünnepséget, az 50 éveset ülték meg legelőször, 1879-ben. Az 1829-ben átadott kórház elavult viszonyait a dualizmus kori Szombathelyen abszurd lett volna megünnepelni. Így a filantrópok új fejezetet nyitottak saját történelmükön belül, amikor az újabb társadalmi viszonyokhoz igazított, új építésű és helyszínű, 40 ágyra berendezett kórházépület átadásának időpontjától, 1891-től kiindulva kezdték mérni az időt. Ehhez a dátumhoz viszonyítva ünnepelték az új építésű kórház 15 éves fennállását 1916-ban. A háborút követő, egyéneket, közösségeket és intézményeket egyaránt megrengető gazdasági és ideológiai válságok közt lett fontos a kezdetekig visszaasni, és sziklaszilárd fennállásuk ritka hosszú időre visszanyúló évfordulóját megünnepelni. Ekkor az

---

²⁹¹ Tóth, 2005. 59.

²⁹² Díszközgyűl. jkv. 1923. 16-17., Kiskos beszédében hivatkozott a városmonográfiára, ahonnan Kárpáti, 1894. 191.-t idézte

első konkrét dátum, amihez kapcsolódni lehetett, az 1823. októberétől indult szervezkedésük után a december 8-i alakuló ülésük volt.²⁹³

Bősze tipizálta az egyesületeket, és ez alapján az emberbaráti a 7. kategóriában a közhasznúak közé sorolható, amelyek általában mind a legnagyobb társadalmi támogatottságot élvezték.²⁹⁴ A közhasznúak között, ha ebben a korban létezne egy erősségi skála, azon belül a kiemelten, különlegesen közhasznú kategóriát kapná, amit az a tény is bizonyít, hogy a legkorábbi egyesületek sorában jött létre, és Rajk László kommunista belügyminiszter intézkedései nyomán a legutoljára felosztatottak közt múlt ki.

Az egészségügy fejlesztésének jó kiindulási pontja volt a városi fenntartású, ún. polgári ispotály, udvarán a füstfürdővel. A dunántúli városok közül Nagykanizsán, Zalaegerszegen és Kaposváron is a városi fenntartású ispotály kibővítésével választották el az idősgondozást a szegénybeteg-ellátástól a század első harmadában, majd ezekben a városokban a 19. század második felében már a megyei kezdeményezésre megépült kórházak töltötték be a kor modern igényeinek szükségletét. Szombathelyen azonban a 20. század közepéig az ispotály, majd polgári gyámolda elnevezésű intézmény mindvégig városi fenntartásban a szegény idősök gondozóhelye maradt, miután az Emberbaráti Egylet a betegápolási funkciókat 1823-ban átvállalta. A város öntevékeny polgársága az egyletté alakulás kezdetétől egy külön, betegápolásra specializált intézmény, a kóroda felépítését és működtetését tűzte ki célul. A korabeli – jubileumi – retorika szerint ezen emberbaráti célból egyesült társak korán felismerték az egyesülés erejét, és így létesítették az intézményüket. A polgárság kezdeményezésére létesült 1772-ben a szombathelyi gimnázium is, amely az 1820-as évekre a később felépült liceum és a papi szeminárium mellett már a püspöki mezőváros nagymúltú intézménye volt.²⁹⁵ Hasonlóságuk azonban abban áll, hogy mindkettőt a helyi társadalmi vezető réteg által megfogalmazott szükséglet hívta életre. A társadalomtörténeti szempontból „átmeneti kornak” nevezhető időszakban a „rendies” mellett a „polgári”²⁹⁶ viszonyok erősödésének bizonyítéka a szombathelyiek egyesülése a filantrópia jelszava alatt. A preindusztriális korban a középrétegek társadalmi lecsúszásának legfőbb okai közt szerepelt a környezeti tényezőkkel szembeni kiszolgáltatottság, egy-egy súlyosabb betegség. A

---

²⁹³ Straule Fülöp (lásd: 239-es lábjegyzet!) és Fogd János 1824. febr. 18.-án rendezett báli bevételeinek felajánlásáról szóló cikk. *Hazai 's külföldi Tudósítások-Nemzeti Újság*, 1824. 03. 03. (18. sz.) 139.; Díszközgyűl. jkv. 1923. 24.

²⁹⁴ Bősze, 1993. 70-71.

²⁹⁵ Kárpáti, 1894. 410.; Borovszky, 1898. 323.

²⁹⁶ Tóth, 2005. 11.

klasszikus egyesületalakítási tényezők sorában az univerzális jellegű gyógyítói, „legnemesebb és leghumánusabb” cél megvalósítása érdekében arra vonatkozóan, hogy milyen más egyéb – tudományos, reprezentációs, erkölcsi vagy anyagi természetű haszonra irányuló – motivációk határozták meg a társaság vezető egyéniségeit, az adott források tényszerű közléseiből messzebb menő következtetéseket nem lehet levonni. A magyarul és németül is kiadásra került alapszabályaikban mindenesetre elhatárolták magukat az álkegyességnek még a látszatától is. „Távol az önhaszon vadászástól, távol a színezett jámborkodástól” bízva Istenben, hogy az Úr a saját apró hozzájárulásait a tehetősök felajánlásaival együtt „kitenyészti”. Ez alatt a gyakran ismételt kifejezés „a tenyésző éltető erő” alatt azt értették, hogy megáldja, megsokszorozítja a Jó Isten a humanizmus oltárára elhelyezett tagdíjaikat és eléri céljukat, amelynek első lépcsőfokát jelentette számukra a „nyóltz ágyok minden hozzá tartozó szolgálattal” való felállíttatása.²⁹⁷

A társadalmi önszerveződés – a betegek felkarolása érdekében – feltételezett egy az új vállalkozások iránt nyitott, kereskedő és üzletét sikeresen vezető iparos-kézműves réteget, de egy jelentősebb, stabil középréteget is, akik anyagiak terén megtehették, hogy a rendszeres tagdíj megfizetésére kötelezzék el magukat. Szombathelyen, mint székhely típusú városban számíthatott a kezdeményezőkéss polgári réteg a hivatalnokok és egyházi értelmiség támogatására, főképp, ha mindezek mellett az egyletnek sikerült – kölcsönös presztízsből patrónusként, protektorként megnyerni olyan főnemest, aki a bécsi udvari kapcsolataival együtt a társadalmi hierarchia csúcsán állt. Az egyesületalakítás helyszíne az 1848 előtti korszakban is a régió legfejlettebb piacközpontjaira volt jellemző. Hogy a környék tehetőseinek egyesületbe való tömörülését mely hívó szavak tudták elindítani, azaz mely eszmék határozták meg a közgondolkodást, e kérdésnél ugyan oda jutunk, mint ha a politikai reformmozgalmat indító gondolatok mögé tekintünk. A magyarul s németül külön könyvecskében megjelent alapszabályok bevezető szövegeit a felebaráti és hazaszeretet egyenlő mértékben szövi át a haladásban való hit mellett. „Hogy Magyar Hazánk ezen tekintetből is a külföldnél alább való ne légyen” mindenfajta – feudális, középkorias – kényszertől elhatárolva magukat, szabad akaratukból, önkéntes társulást hoztak létre a „sínlődő Emberiség ügyének felvételére”.²⁹⁸

---

²⁹⁷ Statutumai, 1825. 12.

²⁹⁸ Statutumai, 1825. 5., Czuczor – Fogarasi (I. köt., 1862. 620.) betegségfogalma is hasonló. Beteg az, aki „testi gyöngeségben szenved, melynél fogva a sínlődő test rendes működésében gátoltatik.”

A helyiek által felismert társadalmi-gazdasági és közegészségügyi progresszió érdekében a saját kisvárosuknál fejlettebb országos és birodalmi központi (Bécs, Pest) tendenciák ismeretében vették át, adaptálták a segélyező akciójuk struktúráját. Az egyletalakítás indoklása során megkívánták egy humánus társulás létrehozását, amely elsősorban a szegény, magatehetetlen rászorulókon segít betegség esetére. A szombathelyiek és környékbeli birtokosok gondolatvilágát az egyleti magánkórház létrehozásánál a hagyományos keresztény és humanista eszméken kívül a felvilágosodás, a racionalizmus eszmerendszere és a polgári szorgalomba, a baj esetén való megsegíthetőségbe vetett hit motiválta.

Kórháztörténeti szempontból a mai Nyugat-Magyarországi régióban előforduló egyleti magánkórházak sorában elsőként létesült a szombathelyi. Releváns lenne történetiségében a kőszegihez (1833) és a sopronihoz (1827) hasonlítani, amely azonban a feltáratlanság és forrásadottságok miatt jelen dolgozat keretei közt nem lehetséges. A Habsburg Birodalom örökös tartományaiban létesült privát kórházakat fenntartó egyletek történetét sem dolgozták fel eddig. Scheutz résztanulmányaiból kitűnik azonban, hogy a 19. századi polgári egyleti fenntartású kórházak többnyire még 1848 előtt létesültek és kisebb ágyszámkapacitás volt mindvégig jellemző rájuk, létük alapvetően kisebb városokhoz kötődött, ahol általában első lépésként a polgári ispotály épületében rendeztek be néhány ágygal egy betegszobát, majd ezt követően tettek szert saját épületre. A szociális gondoskodás terén fokozódó állami szerepvállalás tendenciái arra mutatnak, hogy 1856-tól fogva, amikortól alapvetően közkórházra és magánkórházakra osztották fel besorolásuk szerint a betegházakat, Ausztriában nagyobb mértékű ágyszámfejlődést a közkórházi státusszal rendelkezők tudtak felmutatni. A befogadó kapacitás növelésére ezért a század második felében arra is volt példa, hogy privát jellegűből átmentek a polgári fenntartású magánkórházak tartományi/állami tulajdonba, s így közfinanszírozásba. Ettől kezdve vagyongazdálkodásuk minden esetben függött nagyobb és kisebb városok esetén is a bankok juttatásaitól (városképíleg a kórházak gyakran bankok mellett helyezkedtek el) és a tartományi alaptól, ennek hatásaképpen viszont több ingyen ápolandó beteget tudtak így a kórházba felvenni. 1911-ben Ausztria 696 kórházának kórházi ágyai úgy oszlottak meg, hogy az összes ágyszám (58.332) 72,7 %-a a 270 közkórházában fogadta a betegeket, míg a 426 db kisebb kialakítású, privát gyógyintézmény (egyházak, hitközségek, gyárak által fenntartott kórházak, egyéb privát

kezdeményezésű kórházak, szanatóriumok) 15.910 db ágy fenntartásával – így 27,27%-os részesedéssel – működött a kórházi betegellátásban.²⁹⁹

A polgári egyleti háttérrel induló kórházak – mint amilyen Szombathelyen 1824-ben létesült – Európában ekkor már százéves múltra nyúltak vissza. A XVIII. században a humanizmus és a felvilágosodás eszmerendszeréből fakadt a nyugat-európai társasági, „société” alapú kórházalapítási hullám, amelynek élenjárója Anglia volt. Itt elsőként a Franciaországból bevándorolt, kálvinista közösség alapított kórházat Londonban a „City road” -on „Hospital for French Protestans” név alatt 1718-ban. A londoni gazdag kormányzati negyed polgárai ennek mintájára önkéntes hozzájárulásokkal létesítették 1719-ben a „Westminster Hospital” -t, amelynek több ideiglenes helyszíne után a polgári társaság csak 1733-ban talált végleges épületet, és tudta azt kórházként berendezni, amely aztán száz éven át megfelelt az igényeiknek. A század derekán számos londoni városnegyed hozta létre hasonló, önkéntességen alapuló, e korai formát követő betegápoló intézményét, míg a toryk a St. Thomas Hospital és a wighek a St. Bartholomew’s Hospital kórházépületeit egymás közt versengve újítták meg a legfőbb higiéniai szempontnak, az átszellőztethetőségnek az örve alatt.³⁰⁰ Az általános kórházak mellett megjelentek a speciális jellegűek is, legelőször a nők, a gyerekek és a szellemi fogyatékosok elkülönített kezelésére. A gyermekek számára 1722-ben alapította egy gazdag hajóskapitány a „Foundling Hospital” -t. Szülészeti intézményként létesült 1749-ben a „Brithish Lying-in Hospital”, 1750-ben a „City of London Lying-in Hospital”, 1752-ben a „Queen Charlotte’s Lying-in Hospital”. A gyógyíthatatlan szellemi fogyatékosok „Bethlem Hospital” intézményét mintaszerű építkezésekkel újítták meg 1725-1736 közt. Ezen intézményi struktúrából kitűnik, hogy a gyógyítható betegeket különválasztották a gyógyíthatatlanoktól, és igyekeztek osztályozni az ápolandókat, tehát az ugyanolyan típusú betegségek kezelését az arra specializált intézményben végezni. Az angliai betegházak a kórházépítési hullámon már túl voltak, amikor a 19. században hazánkba is elért ez a szemlélet és igény a kórházberuházásoknál. Angliában ezeket az intézményeket ekkor már csak bővítették és átalakították.

Miután a felvilágosult abszolutizmus jegyében tervezett párizsi kórház mögött álló szaktekintélyeket elűzte (Tenon-t) és kivégezte (Lavoisier-t), a forradalom, az új – az elfekvőként ismert Hotel Dieu-t túlhaladó – még csak tervekben létező impozáns kórház kivitelezését is elvetette. A forradalmár polgárság – az egyetem tradicionálisan királypárti

²⁹⁹ Scheutz, 2021. 809-834; Scheutz, 2013. 473-508.

³⁰⁰ Jetter, 1977. 5-6.

orvostudoraival szembeszállva – az e célra kisajátított kastélyokban és a természet ölelésében gondolt gyógyírt találni bajaira. Végül a szemléletváltásra 1794-ben került sor, amikor felállították az „Ecole de Santé”-t, ahol gyorstalpaló sebészképzésbe kezdtek, hogy a kuruzslás visszaszorítására sürgősen pótolják a sebészekben keletkező hiányt a polgári társadalomban, de legfőképp a csatamezőkön, ahol leginkább az amputáláshoz értő gárdára volt égető szükség.³⁰¹ A specializáció terén Angliához hasonló tendenciák voltak megfigyelhetőek a forradalmi idők Franciaországában, ahol a gyerekkórházak, a szülőházak, valamint a katonakórházak a kolostorok falai közé kerültek. Ezek átfogó rendszerszerű, központosított, a közigazgatásba beillesztett szervezete 1848 után épült ki, ami a „Direction Générale de l’Assistance Publique” vezetése alatt máig meghatározza a francia egészségügyet.

II. József már testvéréhez, Mária Antoinetthez vezető franciaországi útja (1777) során is tanulmányozott több szegény és betegházat, és tapasztalatai nyomán szükségszerűnek érezte megreformálni a bécsi Nagy Szegényház (Großarmenhaus) működését. Erre végül 1784-ben került sor, amikor szétválasztották a szegénygondozást a meggyógyítható betegekétől és a gyógyíthatatlanokétól. Az uralkodó a Nagy Szegényházat közkórházzá alakíttatta.³⁰² A filantropia templomaként ünnepeelt 2000 ágyas, monumentális intézményt „emberbaráti szeretetből és a szerencsétlenül jártak iránt való együttérzésből” alapította II. József, aki mint a humanizmust szem előtt tartó uralkodó és kórházalapító a felvételi rendszabályokban leszögezte, hogy felekezeti különbségektől függetlenül minden beteget felvesznek.³⁰³ Míg tehát az egészségügyi színvonalban élenjáró Angliában jellemzően a gazdasági és társadalmi súlyánál fogva erős polgárság játszott meghatározó szerepet a privát kórházi intézmények létesítésében, Közép-Kelet-Európában a legtöbb kóroda létrehozásában a felvilágosult uralkodó példája nyomán a városok majd törvényhatóságok játszották a fő szerepet.³⁰⁴ A 19. század második felében kezdett az állam a kórházak kezelésére figyelmet fordítani. A Monarchia Magyarországnak kórházaira ebből következően a 20. század elején jellemző volt, hogy 29%-ban állami kórházak voltak, de a nem államiak nagy része is törvényhatóságok és községek tulajdonát képezte.³⁰⁵

---

³⁰¹ Jetter, 1977. 13–14.

³⁰² Reitermeier, 1973. 3.

³⁰³ Machala, 1981. 52.; Lesky, 1967. 23.

³⁰⁴ Melly, 1934. 327–328.

³⁰⁵ Uo. 330.

Pécsen az első kizárólagosan gyógyítás céljából létesült intézmény 1797-ben nyílt meg 24 ágygal az irgalmasok kezelésében. Pozsonyban az evangélikus kórház 1807-ben 20 ágygal létesült. Miskolc kétszobás kórházát a nemi betegek gondozására 1829-ben adták át. Nyitrán a 12 ágyas alapítványi kórház 1828-ban nyitotta meg kapuit. A soproni ún. Zita kórházat 1827-ben nyitották meg, a veszprémi kórházat 1817 óta tartó építése befejeztével 1829-ben adták át 12 ágygal.³⁰⁶ Ugyanakkor az általános jellegű, többnyire városi fenntartású betegházak megnyitásától hazánkban is megfigyelhetők a specializáció kezdeti lépései, amelyre példa a II. József által letelepített Szent Erzsébet Nővérek Rendjének 1769-ben Pozsonyban, 1785-ben Budán saját tulajdonú és kezelésű, nőbetegek ápolására létesített kórháza, ahol a kor színvonalát meghaladó ápolási körülményeket tudtak biztosítani.³⁰⁷ Az egyházi fenntartású létesítményekkel párhuzamosan jöttek létre főképp nagyobb városokban a polgári betegotthonok a XVIII-19. században. Az első polgári kórház, az ún. „Bürgerspital” Budán létesült 1717-ben, amelyet 1846-tól Szent János Kórháznak neveztek.³⁰⁸ 1848 körül Magyarországon 92 kórház működött, amelyek többsége – 49 – községi, városi vagy megyei kezelésben volt, 31 kórházat valamely egyház vagy felekezet tartott fenn, és a maradék tizenkettőt céhek, vállalatok, segélyegyletek üzemeltették.³⁰⁹ A szombathelyi Emberbaráti Egylet kórháza 125 éves fennállása alatt mindig ehhez az utóbbi, legkisebb részarányú, magánfenntartású csoporthoz tartozott. A magyar kórházfejlődési tendenciák során külön, sajátos utat járt be, ugyanakkor 19. századi létesülése és története más városi fenntartású dunántúli kórházakéhoz is több jegyében hasonlít. Ezek a nagyjából egy időben létesült kicsi kórházak a város patríciusainak szolgái, a céhlegények, a környékbeli birtokos nemesek házi cselédei és a város egyéb rászorulóit betegellátására létesültek. A korabeli tehetős réteg, ha betegségbe esett, úri módon, tiszta ágyban feketett. „Selyempárnán fekvő cselédek sokasága” sürgölődött körülötte, hogy a házi gyógymódokat alkalmazza, vagy amit az orvos előírt számára. Ezzel szemben a szegény, akit nem volt ki kiszolgáljon betegségében, „nincs ki vizet nyújtana elepedt ajkainak”,³¹⁰ kiszolgáltató állapotában a betegápolásra specializálódott intézményben, a sajátjához képest jobb körülmények közé került a kórházban, ahol gondos

---

³⁰⁶ Hogya, 1983. 23.; Degré, 1973. 8.; Érdekes, hogy a nagykanizsai kórház történetének feldolgozói nem tudták pontosan kimutatni, hogy az 1769-es alapítású xenochidion (isptály) jellegű városi kórházban mikortól foglalkoztak kizárólagosan gyógyító tevékenységgel, de egy idézetből megemlítik, hogy Bernát városbíró idején (1830-as években) magánkórházzá alakult, 1831-ben 16 ágygal működött és a betegforgalmi kimutatások 1845-től fennmaradt példányai már egyértelműen a kisemberek (szolga, iparos) gyógyhelyeként tartja nyilván a kórházat. Lásd: *Évkönyv*, 1974. 39-49.

³⁰⁷ Szentkláray, 1941. 291.

³⁰⁸ Andréka, 1995. 38.; A szombathelyi emberbaráti egylet. *VmL*. 1870. (12. sz.) márc. 20. 2.

³⁰⁹ Hahn, 1960. 27.

³¹⁰ *VmL*. 1870. (12. sz.) márc. 20. 2.

ápolást, gyógyszeres ellátást, szükség esetén sebészi kezelést, meleg ételt, tiszta ágyat kapott.³¹¹ Zalaegerszeg város tanácsa 1833-ban, amikor elhatározta egy betegápoló intézmény létrehozását, a „súlyos betegségben sínlődő mester legények és egyéb cselédek” kórházi elhelyezését azzal látta indokoltnak, hogy ezek „uraik házaiban alkalmatlanok, sőt néha betegségeik által az egész házbelieknek egészsége eránt veszedelmeztetők.”³¹² A céhek ugyanis nem teheték utcára a beteg legényt. A régi céhszabályok szerint a mesternek kötelessége volt a beteg céhtag vagy legény mellé ápolót fogadni. Zalaegerszeg városának külön fontos volt, hogy a kor igényeinek megfelelően a ragályveszély csökkentésére minden beteg külön ágyban feküdjön, ezért kezdettől egy 12 ágyas, 3 betegszobás – nők, szembetegek, egyéb betegek részére szánt – kórházat kívántak létesíteni az ispotály kibővítésével, főképp közadakozásból, céhek ingyenes felajánlásaiból. A városi polgárok elég szűkkeblűen adakoztak, emiatt ez a kórház csak 1848-ra épült fel, vagyis az elhatározás után 15 évvel történt meg az átadás. A fenntartása is elég szűkös lehetett: miután Fehér Ignác seborvos vállalta a kórházban szenvedők ingyen gyógyítását, az ápolással az ispotályban lakó egyik koldusasszonyt bízta meg, a kórházi betegek ételmezését pedig néhány hétig gazdájuknak kellett megszervezni.³¹³ Kaposvárott az 1802-től működő 10 ágyas városi ispotály és az 1832-től 12 férőhelyes megyei börtönkórház kiegészítésére határozták el az 1836-os, sok áldozatot követelő kolerajárvány után a Somogy megyei kórház létesítését. Az 1846-ban megnyílt 16 ágyas kaposvári megyei kórház kapubejárata feletti felirat szerint az intézményt „A szenvedő emberiségnek” emelték. Az impozáns épület homlokzatán elhelyezett márvány-tömbbe vésve, aranyozott betűkkel ez volt olvasható: „Manu plebis, aere Nobili, cura Czindery, surrexit ut foret pauperibus saluti.”³¹⁴

Szombathely első gimnáziuma 1773-ban elkészült épületének, azaz a mai Smidt Múzeumnak a pincéjében található a múzeumi gyűjtemény szó szerint legsúlyosabb történeti emléke. Az egykori Emberbaráti Egylet kórházának homlokzatán márványba véselt aranyozott betűs kronogram³¹⁵ az 1828-as évet jelöli a kórház létesítésének dátumaként „A

³¹¹ u.o.

³¹² Degré, 1973. 8.

³¹³ Degré, 1973. 9-10.

³¹⁴ „A nép kezével nemesi pénzből, Czindery gondoskodásával létesült, hogy a szegényeknek üdvére legyen” (Somogy, 1968. 6.); Somogyi kórház, 1996. 2-3.

³¹⁵ A korszakban a latin nyelvű alkalmi mondat vagy felirataiban rendkívül kedvelt volt a szövegbe illesztett római számokkal elrejtett dátum. Példa erre Szombathelyen a mai Szily János utca végén álló kanonokház felirata is: a barokk épületet 1809-ben a francia megszállás idején emelték, erre a „Dimicante”-ház kronogramja emlékeztet: DIMICante saVariae gallo ereCta NI („akkor építettek, amikor a franciák Savariában hadakoztak”) Kronogramba rejtették a város iratainak szánt tárolószekrény keletkezésének idejét is. Lásd: Levéltári irattároló, Letöltés ideje: 2020. 09. 23.

betegségtől és szegénységtől sújtottak számára a testvériségből és vallásosságból egyesült társak” feliratú latin szövegben³¹⁶:

**„INFIRMITATE AC INOPIA DEPRESSIS EX FRATERNALI ET RELIGIONE
VNITI SOCII”**

Az alapköletétel ugyan 1828-ban valóban megtörtént, de a kórházat csak 1829-ben adták át rendeltetésének. Latin nyelvű homlokzati feliratát közli a *Társalkodó* című lap is, kiemelve a felirat rögzítette célt, a szegény betegek ellátását. A polgári társaság a keresztényi szeretet és a testvériség jelszavait használta. Az egyleti tagok szabad ki- és belépését, azok egyenlőségét hirdette alapszabályaiban, amelyek liberális és demokratikus elvek mentén választotta meg tisztségviselői karát. És mivel mindezt a városban elsőként megalakuló egyletként tették - a jubileumi visszatekintő retorikájuk szerint - a haladás ütőerére tapintottak. A segélyező egylet meghonosításával megelőzték helyben a reformkori létesítésű olvasó-, casino-, kisdedóv- és gazdaegyletet is. A retorikailag képzett újságíró a kórházalapítók küzdelmei során legyőzendő apátiáról és szűkkeblűségről szólt, de az új csinos épületet hozta fel bizonyítékkul, hogy harcukat sikerrel vívták meg.³¹⁷ Bár az emeletes épületet csak az egyletté formálódás után 5 évvel adták át, ez a dunántúli, vidéki viszonylatokhoz képest gyorsnak mondható. A szombathelyi polgárságnak, értelmiségnek az élére állított garasok mellett kapcsolati tőkéje jóvoltából is folyamatosan sikerült a legvagyonosabb főnemesek és vagyonos egyházi hivatalos viselők közül támogatókat szerezni a cél elérésére. Az alapok lerakásától fogva megfigyelhető, hogy a saját szakmájukban, ügyvédként, gyógyszerészként vagy a kereskedésben, üzletben, gazdaságban jól teljesítő, köztisztelőben álló emberek álltak a társaság élén, akiknek a működését számos Vas megyei birtokos nemes rendszeres adománya mellett a legtehetősebbek közül való protektorok is támogatták.

A szombathelyi Societas Philantropica, a Philantropische Vereinigung, az Emberszerető Egyesület első alakuló ülését 1823. december 8-án tartotta. 89 polgár³¹⁸ és 2

---

³¹⁶ A mai Gagarin úti Megyei Szakosított Szociális Otthonból – amely 1891-től 1949-ig az Emberbaráti Egyület kórházaként funkcionált – 1970-es átalakításakor daruskocsi segítségével szállították át a régi köemléket SmM-ba ajándékozás céljából. A két márványtömbből összeállított óriási kőfelirat valószínűleg Mechele József soproni kőfaragó mester munkája, akinek fennmaradt egy árajánlata kapura, alapkőre és feliratok elkészítésére, egy alapkő esetén 20, két alapkő esetén 30 váltó frt-ról, évszám nélkül. EE levéltári anyag SmM.

³¹⁷ Gegő, 1840.b; Gegő Elek irodalmi munkássága alatt felsorolva ezen cikke a 9. pont alatt ugyanitt a 12. pont alatt Szabó Imre kanonok és apát' emlékezetének! (Gegő, 1840.a) (Bitnicz, 1842-1844 / XIII. kötet, 160.)

³¹⁸ Az EE jkv. dec. 8-i felsorolásában: 1. Mittermayer Ferenc, 2. Saly Boldizsár, 3. Házer János, 4. Antoch György, 5. Stallner Ferenc, 6. Petrédy Antal, 7. Szabó József, 8. Vizer József, 9. Rezits Simon, 10. Koller József, 11. Irlinger Anna, 12. Hallas Mátyás, 13. Zsoldos István, 14. Zanelli Ferenc, 15. Pichler András, 16. Donászy

céh³¹⁹ elhatározta, hogy 5 frt belépési díj után tagdíjként havi 1 frt („Wiener Währung” -ban/ „váltó czédulában”) megfizetésére kötelezi magát (obligatio), amely a felállítandó betegház költségeire és a tagok cselédei, házi szolgálai betegségének esetén való ápolásra szántak. A társaság megalakulása után december 23-án tartotta első közgyűlését. Szombathely privilegizált város ügyvédei, nemzeti Nagy György és nemzeti Ritter József szívhez szóló bevezető beszéde után azt tárgyalva, hogy miképp lehet a legegyszerűbb módon egy betegházi intézetet fenntartani, arra jutottak első pontban hogy az „egész eggyesült Társaság nevében” provizórikusan vezérlő igazgató tagokat neveznek ki: Nagy György, Ritter József, Mittermayer Ferenc, [ifj. dr.] Szalay Imre, Krautzák Mihál, Schreiner Mátyás, Schenk Ferenc, Szele János, Stallner Ferenc, Gróssinger Ferenc, és [dr.] Lóhr Gilbert személyében.

Másodszor a céhmester urakhoz egy komissziós megkeresést intéznek a városi magisztrátus eleibe terjesztve, hogy a közjót tehetségük [lehetőségük] szerint előmozdítsák. A harmadik pont alatt a társaság statutumainak, azaz rendszabályainak kidolgozásáról döntöttek, amivel Ritter József és Nagy György városi ügyvédeknek bízta meg.³²⁰

Intencióik megerősítéséül a város már másnap, december 24-én az önkéntességen alapuló különleges társulás támogatásáról és a céhek pártoló figyelmének felhívásáról döntött. Az egyleti jegyzőkönyv és a városi tanács jegyzőkönyve ugyanazt az alapító szöveget őrizte meg „1823 die 24 Decembris” alatt:³²¹

Károly, 17. Szabó János, 18. Venczel Antal, 19. Pirger József, 20. Mayer József, 21. Lakutz Simon, 22. Győry János, 23. Schenk Ferenc, 24. Koller Antal, 25. Schröder János, 26. Pissenberger Ferenc, 27. Győry Ferenc, 28. Zentzi Ferenc, 29. Gál Vendel, 30. Kreuzer János, 31. Jelenits József, 32. Márkus[Antal]né [Kerapoly Terézia] Asszony, 33. Gigler József, 34. Grosinger Ferenc, 35. Szalay Constantia, 36. Szele József, 37. Schöntag Magdolna, 38. Koller József, 39. Ertl Ferenc, 40. Kikaker János, 41. Ney Ferenc, 42. Oszvald Antal, 43. Szendi József, 44. Zaubér Anna, 45. Mayer József, 46. Heller András, 47. Skenin János, 48. Stadler Józsefné, 49. Fichtatker Konrád, 50. Walter János, 51. Ritter József, 52. Fíhaus Farkas, 53. Krátl Mihály, 54. Györkes Ferenc, 55. Krautsack Mihály, 56. Rattner Simon, 57. Tumberger János, 58. Kikaker József, 59. Landgraf János, 60. Szabó Imre kanonok, 61. Pirsch Antal, 62. Humolka József, 63. Wojtha Donáth, 64. König Mihály, 65. Nagy György, 66. Albertini Eörsébet, 67. Friedrich Katalin, 68. , 69. Ertl József, 70. Holczheimer Mátyás, 71. Schelle Jakab, 72. Peller György, 73. Ratits Károly, 74. Geim Hilár, 75. Rummy Antal, 76. Spánring György, 77. Schreiner Mátyás, 78. Kászler János, 79. Kórun János, 80. Billisch Márton, 81. Sipőts János, 82. Bürger Ferenc, 83. dr. Lohr 84. Pfandl Imre, 85. Körner János, 86. Schmid Mihály, 87. Kalbrina Mátyás, 88. Oener Albert, 89. Ring Barbara, 90. Horváth György, 91. Pfaff Sebestyén. Ebben a felsorolásban kétszer szerepel Mayer József vaskereskedő neve, ezért névazonosság vagy ismétlés áll fenn. Ugyanez állapítható meg Koller József pék esetében is. Tehát 89 alapítója volt az egyletnek és 2 cég, habár a visszaemlékezésekben mindig 91 polgárt és 2 céhet említenek.

³¹⁹ A 92. szabó cég és 93. a lakatos cég.; A szombathelyi Emberbaráti Egylet jegyzőkönyve, SmM L.sz.: ST. 89.164.1. (a továbbiakban: EE jkv.) 1823–1828. 5.

³²⁰ EE. jkv. 1823–1828. (1823. dec. 23.) 5.

³²¹ EE jkv. 1823–1828. (1823. dec. 24.) 11.; MNL VaML Szvkt. Ktj. 318./1823-1824. (165.); Ugyanezt a szöveget közli Pálos, 1934. 120.

„Sulossabb nyavalában szenvedő s szegényebb sorssal küszködő Ember Társunknak elfogadásáru és nyavalájának Orvoséttásáru, nyomorúságának enyhítéséru gondoskodni emberi keresztényi és Polgári Társaságbeeli kötelességeknek egyik legnemesebb része, melly részét az emberi kötelességeknek egyedül egy közönséges [közcélu, közhasználatra való]³²² Betegek Házának föllálltásával lehet tellyesíteni. És mivel egy közönséges Betegek házának nemcsak sínylődő ember Társunknak sorsa enyhítettik, hanem az egészségesektől való el választásával, mind a nyavalának netalán terjedése akadályoztatik, mind rendesebben gyógyíttathatik, mind pedig egyetemben a beteghez tartozandók éjjeli s nappali bajtul és nyughatatlanságtul megmentetnek, illyes közönséges Háznak föléppíttetésére több Esztendők ulta sóhajtozott nagy része Polgár Társainknak.

Szerentsés szempillantásnak mondhattuk ezen idő pontat, mellyben számosabb polgár társaink egy különös Társaságot fel álléttatni, s ennek tagjai sorsokhoz mérsékelt adakozások által egy illyen Háznak föllállttatásával a Talp követ meg vetni és azon régi sohajtásokat egyszer [meg]valóséttani törekednek, mert ha soha első lépés nem téteték, az utolsót elérni soha nem lehet.”

A szövegből kitűnik, hogy a polgárság már több éve – itt valószínűleg a tűzvész utáni időszakra utalnak – szükségét érezte egy betegház létesítésének, de itt és most jött el az ideje az első lépés megtételének. A korszak meghatározó egészségügyi törekvése - amely orvostörténeti szempontból a modern kórház³²³ kialakulásának kritériumának számít - a szegénygondozás és a betegápolás szétválasztására való igény a „súlyosabb nyavalák” kezelésében és az azt a célt szolgáló betegház felálltításában jutott kifejezésre. Ebből következően egyértelmű: elsősorban nem az egyre növekvő számú elaggott gyógyíthatatlan ápolásában gondolkodtak, akiknek az állapotán nem lehet segíteni. Tehát nem egy párhuzamos, modernizált ispotályt kívántak fenntartani, egy kizárólag a beteggyógyításra specializálódott intézményt. Ezt a szándékukat az évek során később is vissza-visszatérően hangsúlyozták. Sokkal inkább azokon szerettek volna segíteni, akik magatehetetlenül, szegény körülményeikben súlyosabb betegségbe estek, ezért ugyan terhére vannak uraiknak vagy a céhmesternek, de gondos ápolás mellett visszanyerik munkaképességüket. A szombathelyieket „az a nemes és érző szívre valló gondolat vezette, hogy a beteg cselédjeik, és a beteg mesterlegényeiknek gondos és rendszerű segítséget nyújtsanak, ha betegségük folytán orvosi kezelésre szorultak ... krisztusi nagylelkűség erejével karolták fel testi és lelki ügyeit a szenvedőknek”.³²⁴

³²² Czuczor – Fogarasi III. köt., 1865. 1172.

³²³ A beteggyógyításra kialakított intézményben, tehát a modern kórházban a diagnózis felálltása után a terápiás kezelések alkalmazásakor gyógyszerekkel vagy operative végeznek beavatkozásokat, valamint az ápoló/gyógyító személyzet elvállik a kórházat irányító menedzsmenttől. Scheutz, 2013. 473.

³²⁴ dr. Tóth József pápai prelátus köszöntője. Díszközyül. jkv. 1923. 11.

A kórház létrehozásának indoklásában a ragályos betegségek terjedése megakadályozásának hasznosságát, az elkülönítésnek, valamint a nyugtalan, nyűgös betegek az egészségesektől való elszeparálási lehetőségét emelték ki. Az emberbaráti társaság kizárólag gyógyítást szolgáló intézmény, ezért a kórházi körülmények két fő tényezőjét, gyógyszeres kezelést és sebészi, kvázi műtéti beavatkozásokat kívánt biztosítani a tagok és családjaik, házi szolgálk, és a céhlegények és inasok rászorulása esetén. Ezen intenciók a kor legmodernebb törekvéseinek számítottak. A potenciális adakozók megnyerésére a városi tanácsülésen kiemelték még, hogy a társaság főszámadásait viselő, köztisztviselőben álló négy polgár – Mittermayer Ferenc városi belső tanácsos, az egyletnek fő számadásviselője, Saly Boldizsár, a „kasszatartója”, Schenk Ferenc és ifj. Donászi Károly ellenőr – „ezen szent adakozásnak minden jutalom nélkül a legszorosabb számadását fogja folytatni”.³²⁵ A munkálkodásuk hatékonyságát bizonyítja a kalapos, varga, német lakatos, órás, puskacsináló és német szabó céh csatlakozása az egyletnek 1824 januárjában. Számarányaikat tekintve a szabók és kalaposok voltak céhen belül többen, mert első befizetésül ők 50 és 20 forinttal léptek be, majd évente 24 és 12 forintról adtak „obligatió” -t, míg a többiek 12 forintos belépés mellett évi 10 frt megfizetésére kötelezték magukat.³²⁶

A város az egylet támogatására saját intézményének, a polgári ispotálynak az eszközkészletéből azonnal felajánlott egy szobát 4 ágygal, amelyet újabban rendezhetett be, hogy megindulhasson a „szegény nyaválaskodó cselédek” betegápolása.³²⁷ Ez azonban nem felelt meg a társaság elképzeléseinek, így inkább bérbe vett egy több szobából álló „lakosztályt”, és abban a tervezett nyolc ágyból elsőként hármat állított fel, hogy a betegeknek a gyógyulásra alkalmas körülményeket teremtsen. Ebből a célból étteremből hordatták az orvos által előírt ételt a betegek számára.³²⁸ Az intézet életében az orvostudor, k. k. ezredorvos Gilbert von Lohr,³²⁹ Hollán József orvostudor, ifj. Szalay Imre megyei másodorvos (akinek az apja, Szalay Imre megyei főorvos, a füstfürdőtulajdonos közben elhalálozott), valamint a megyei járási sebészek, Pfaff Bernád Sebestyén és Saly Boldizsár

---

³²⁵ u. o.

³²⁶ EE jkv. 1823-1828/ 1824. jan.

³²⁷ MNL VaML Szvkt. Ktjkv. 325/1823-1824 (169.)

³²⁸ A lakásbérletről szólnak – a Díszközgyűlésen Mészáros Hugó egyleti jegyző és ellenőr történeti áttekintésében a 25. oldalon hibásan említett ispotályhasználattal szemben – azon sorok, amely az 1825. január 31-i közgyűlésen elhangzottak szerint az akkori lakás alkalmatlan a betegápolásra, ezért a közgyűlés megbízza Krautsack Mihály inspektort (tímár-mester), hogy keressen másik lakást, de mielőtt kivenné, nézesse meg az orvosokkal és kérje ki véleményüket. (EE jkv. 1823–1828. 23.,Nr.2.); Az 50 éves jubileumról szóló cikk is ezt erősíti meg: *VmL.* 1870. (12. sz.) márc. 20. 2.

³²⁹ Katonai „ispita” működött a 18.-19. sz.-ban Gencsen (ma: Gencsapáti), ahol Lohr G. lehetett a vezető orvos.

vett részt kezdettől – egyben mint egyleti tagok a saját hozzájárulásuk megfizetése mellett.³³⁰ Szalay és főleg Pfaff³³¹ orvosi látogatása és a betegfelügyelő céhlegény Tuska Vencel ápolói tevékenysége alatt folyt a betegek gyógyítása, a Mittermayer Ferenc patikájából vásárolt gyógyszerekkel. Az 1824. április 24-i statútumok még megemlítik Neupauer György nevét is, sőt még az 1824. év végi adatokat felsorakoztató nyomtatott alapszabályban is rögzítették a 122 tag közt a nevét, azonban a második szombathelyi patika, az „Isten szeme” 1823 és 1848 közötti tulajdonosa – talán Mittermayer dominanciáját felmérve – ezt követően nem vett részt az egyleti életben, ki is lépett.³³²

A beteg cselédek és céhlegények gyógyítására szövetkező társaság körültekintő munkájának megindulása nyomán már 1824-ben 24 fős, 1825-ben 81 fős betegforgalmat bonyolított le.³³³ „A’ társaság a’ mindgyárt felállásakor bérben vett szállás” -on „négy esztendő olta [alatt] 227 sínlődő beteg” számára szerzett „enyhítést és gyógyulást.”³³⁴

Közben az egylet megalakulását és – a Ritter József és Nagy György ügyvédek által 1824. áprilisában elkészített – alapszabályait a város pártolólág felterjesztette a megyének. Az alapszabályokat elfogadta a megyei közgyűlés 1824. május 7-én hozott határozatával, azt „a magas Helytartótanácsnak jóváhagyólag felterjesztette”, sőt a betegházépítést a megye is szívügyének tekintette, és a támogatásra méltó intézmény felállításának propagálását ígérte minden grémium előtt úgy, mint pl. a megye járásaiban.³³⁵ A 24 pontban kidolgozott alapszabályok nyomtatásban csak 1825-ben kerültek ki Szombathelyen Franz Perger nyomdászmeister műhelyéből. Az egylet statútumainak ekkor kialakított struktúráját, alapelveit mindvégig megőrizték, csak a rendszer működésének modernizálásakor, a tagsági díjak, törvényi változások esetén módosították őket. A kórházépület elkészülte után elsőként

³³⁰ Statuten, 1824. (Lsz.: ST.89. 161.1) német nyelvű, kéziratos egyleti alapszabály vörös színű kötésben, 1824. ápr. 24.-ről. Ugyan ezt a 24. pontból álló alapszabály-szöveget nyomtatták ki a szombathelyi Perger nyomdában 1825-ben egyéb kiegészítések mellett, mint pl. az 1824-es év bevétel-kiadási mérlegével, a város és a megye ajánlásával. (SmM-ban, Lsz.: SK. 85. 14.) A statútum 17. pontja sorolja fel a gyógyításban részt vevő orvosokat. 19. pontja kimondja: „mit 3 Betten [ist] der Anfang gemacht.”

³³¹ Fennmaradt receptjeinek vaskos kötegei arra engednek következtetni, hogy alapvetően ő végezte a mindennapi orvoslátogatásokat.

³³² A Statútumot 1824-ben aláírók közt még szerepel a neve, de mellette utólagos kézírással fel van tüntetve: „ausgetreten”, tehát kilépett. Az 1824. ápr. 24-én kelt alapszabályok 4. pontja értelmében az egyletből – addigi befizetéseinek hátrahagyása mellett – bárki szabadon kiléphetett. A kéziratos változatú alapszabályok aláíróinak névsorában az utólagos hozzátoldásokat végző adminisztrátor Pfaff Bernád Sebestyén aláírása mellé a halála dátumát jegyezte fel: „gestorben 1832”.

³³³ EE jkv. 1823–1828. 15–17. és 23.;

³³⁴ Szombathelyről. *Magyar Kurir*, 1828. júl. 29. / 9. szám/ 82.; Tehát Mészáros Hugo egyleti jegyző a 100 éves egyleti történet feldolgozásában tévedett, amikor azt írta, hogy a városi polgári ispotály által felállított 4 ágyas szobában indult meg a betegellátás. (Díszközgyűl. jkv. 1923. 23.)

³³⁵ EE jkv.1823–1828. 21., A vármegye válasza 1824. máj. 7.-én a betérjesztett alapszabályokra,

1830-ban, majd 1847-ben, az 1876/XIV-es egészségügyi törvény után 1877-ben és a leghosszabb idő – 53 év – múltán 1931-ben.³³⁶

Az egyesület létesülésekor tagsági feltételeként a lefizetendő összegén kívül lefektették, hogy: „*Egyleti tagul minden e városban vagy künn lakó bárminő állapota és rangu becsületes férfi és nő felvétetik.*”³³⁷ A korszakra nézve általános érvényűen, tehát a statútumok első mondataiban is már visszaköszönnek II. József felvilágosult eszméi: a nemre, rangra, (keresztényi) felekezeti hovatartozásra való tekintet nélküli egyenlőség. A városi és környékbeli tagokra nézve – úgy, mint a mezőváros polgárainak sorába való felvételéhez is – egyedüli feltétel a becsületes életvitel volt, hogy a betegek ápolásában segítő szándékkal élhessenek. Az 1931-es alapszabálymódosításkor ez a kritérium az alábbi megfogalmazásban öltött testet: „Az egyesület tagjául felvehető minden feddhetetlen előéletű, politikai és erkölcsi tekintetben kifogástalan, teljes korú, magyar állampolgár, továbbá testületek és más jogi személyek”³³⁸ A tradicionális értékrendet követő egyesületnél a kommunista mozgalmi eszméktől mentes politikai magatartást értették a kifogásolhatatlanság alatt, a magyar állampolgársági előírással pedig a Trianon utáni határok földrajzi és eszmei következményei léptek életbe.

Kezdetekben az egyesületi szabályok szerint az 5 forint belépti díj után havi 1 forintot fizettek a tagok, amíg a kórház fel nem épül, vagy amíg nem sikerül elérniük a kitűzött nyolc ágyként funkcionáló felszerelést. Ebben az esetben csökkentették volna a havi hozzájárulások mértékét minden tag számára,³³⁹ de sajnos az épület felhúzásáig ezt a működési formát nem érték el. Miután a kórház 1829-ben felépült és hétágyasra bővült, ennek nyomán változtatták meg a belépési viszonyok anyagi feltételeit. Az 1830-as alapszabálymódosítástól kezdve 3 tagsági alapkategóriába lehetett belépni, mint később az óvodaegyesületnél is. Az állandó (azaz rendes), ideiglenes és tiszteletbeli tagok közt:

a.) az állandó tagok egyesületi tagságukat 82 forint lefizetése után szerezték meg, amiért betegség esetén ápolathatták magukat, családjukat és házi cselédeiket, amennyiben háztartásukban

---

³³⁶ Rendszabályok, 1847; Alapszabály, 1877; Alapszabály, 1931

³³⁷ Rendszabályok, 1847. 4., amely az ismétlése az 1824. ápr. 24-én kelt alapszabály 6. pontjának: „*Zum Mitglied des Vereins wird jeder ehrliche Mann, und jede ehrliche Frau, seyn dieselben in oder aussen der Stadt wohnhaft, aber wessen Standes, Ranges und Geschlechtes derselbe oder dieselbe auch seyn möge, angenommen, und es wird jeder hinsichtlich der Rechte und Obliegenheiten des Vereins gleichförmig beachtet.*”

³³⁸ Alapszabályai, 1931. 2.

³³⁹ Statuten, 1825., melynek 5. pontja szerint 30 kr.-ra (WW-ban) csökkentenék a havi járulékokat, amennyiben elérnék a tervezett 8 ágyas rendszerben való intézeti működést, vagy ha ennél nagyobb kiterjedésre tennének szert, akkor az egyesület a későbbiekben határoz a havi összegek nagyságáról.

maximum 5 főt foglalkoztattak. A több mint 5 fős cselédséget tartóknak 160 forint egyleti tagdíj lefizetése után biztosították ugyanezen jogokat. Az egyleti közgyűlésben szavuk volt, jelöltethetők voltak egyleti tisztségekre. Tagsági oklevelüket elidegeníthették, haláluk után örökíthették, örökösük felajánlhatták megvételre idegeneknek is.

b.) Az ideiglenes tagsággal bírónak nem kellett letenniük egy összegben a 82 forintot, hanem havi rendszerességgel fizethették továbbra is az 1forintos hozzájárulásukat, amíg annak összege a 82 forintot el nem érte. Tagságukat addig nem adhatták el, nem örökíthették tovább, de a közgyűléseken szintén részt vehettek, és házi cselédjeik ingyen gyógykezelést kaptak, ha számuk nem haladta meg az 5 főt.

c.) *„Tiszteletbeli tagságra jeles szolgálat, kegyes adakozás, vagy egyéb érdemek által juthatni. Oklevelet a' közgyűlés ilyeneknek is ad, és személyére nézve minden jogban részesül, de másra nem szállíthatja.”*³⁴⁰

Összegzőként, az Emberszerető Egylet 1823. december 8-i megalakulása után 1824-ben, a városi tanácsi közgyűlési év kezdetére, április 24-re készült el az egyleti statútumokkal, amelyeket a püspöki mezőváros, majd Vas vármegye és a Helytartótanács is jóváhagyott. A kezdetben meghatározó – a magyar nyelv művelésére létesített olvasó és színjátszást pártoló, nemzeti kulturális értékeket elsődlegesen kezelő – egyleti célok közt a kórházalapító társaság szociális, mai szóhasználattal élve kiemelkedően közhasznú betegápoló célkitűzéseivel egyedi jelenség volt. A dunántúli városok, mint Kaposvár, Nagykanizsa, Zalaegerszeg és Veszprém városi fenntartású hasonló intézményei – utóbbit leszámítva – a reformkor végén jöttek létre. Nyugateurópai viszonylatban a kórházi színvonal csúcsát jelentő Anglia 80–110 évvel korábban esett át société típusú kórházalapítási hullámán, amely módosult variációban megfigyelhető volt az 1848 előtti osztrák tartományokban, de vele párhuzamosan a nyugati magyar vármegyékben is, mint amilyen a polgáriasodó kis mezőváros, a 4000-es lélekszámú Szombathelyen volt.

3.2.1. Az emberbarát polgárok és protektorok

A színes összetételű³⁴¹ szombathelyi önkéntes polgári társaság néhány meghatározó egyéniségét az alábbiakban kívánom számba venni. A megalakulás idején kijelenthető, hogy

---

³⁴⁰ Gegő, 1840.b 85–86.

az iparos, kereskedő, értelmiségi foglalkozásúak közül meghatározó arányban voltak jelen élükön a kereskedő-gazdálkodók, akiknél előfordult, hogy fő szakmájuk valamely iparághoz kötődött. Neveik visszaköszönnek a városi tanácsi ülések jegyzőkönyveiben, mint városi tisztségviselők. A tisztségviselők közt találjuk Mittermayer Ferenc egyleti alelnököt (=coadjutor), patikust, akiről a gyógyszerészek közt már szóltam. A gyógyszerészt is sokszor a kereskedő kategóriába sorolták, de megjegyzésre érdemes, hogy a seborvost pedig nem ritkán a kézműveshez, mivel céhes keretek közt működött.

Mittermayer Ferencet, mint a betegház megalapítása körül legnagyobb lelkesedéssel munkálkodó szervezőt a kórház minden jubileumi ünnepségén megemlézték.³⁴² Pesti születésüként, hordozva ugyanakkor a német polgári attitűdöket, 1810-től, a város első patikájának megvásárlásától kezdve a szombathelyi polgárok sorába vétetett.³⁴³ 1813-tól a városi tanács külső tagja, 1820-tól a városi házi pénztár kezelője,³⁴⁴

---

³⁴¹ Szakmáik alapján sokféleség jellemző a polgárok társulatára. Megtaláljuk köztük az értelmiségi, hivatalviselő közép- és kisbirtokos nemest, mint pl. Rummy Antal Szombathelyen lakó táblabíró, Nagy György és Ritter József ügyvéd, Schelle Jakab kir. postamestert, az orvosokat: [ifj.] dr. Szalay Imrét, dr. Lóhr Gilbert-et, a sebészeket: Saly Boldizsárt, Pfaff Sebestyént. Egyházi értelmiség közül Szabó Imre kanonokot. A kezdeményezők közt vannak jelen a kereskedők is. Korának két legvagyonosabb szombathelyi kalmárja egymás mellett szerepel a felsorolásban: Győry János és Schenk Ferenc, továbbá Stallner Ferenc, Kikaker János mészáros és társaik, a vendéglős Kikaker József, iparosok közt Voita Donát építésmester, Mayer József kolompár, Pircher József bádogos, Glázer János vásáros, Köstler János órásmester. Horváth József csizmadiamester (Horvát Boldizsárnak, a későbbi igazságügyminiszternek az édesapja) iparos és kereskedő is egyben, mert gabona és gubacskereskedéssel is foglalkozott szakmája mellett. A 89 tag sorában még 7 hölgy neve is szerepelt: Szalayné Constantia (a megyei fizikus özvegy felesége), Irlinger Anna (aki Irlinger Károly – 1840-től szhelyi polgárjogú, városi másodaljegyző – rokona lehetett: MNL VaML Szvkt. Ktkv. 20/1840-1841), Schöntag Magdolna, Albertini Erzsébet, Friedrich Katalin (háztulajdonos, a beteglakosztályt tőle bérelték), Ring Borbála és Márkusné. További kutatást igényel, hogy Márkus Antalné rokona lehetett-e a későbbi Horvát Boldizsár igazságügyminiszter sógorának: Márkus Józsefnek. Márkus József (született: Chernelházán, 1822. dec. 13-án Horváth Katalin anyától, Márkus József apától) és Horváth Anna házasságából nyolc gyermek született: közülük Márkus István (Szombathely, 1847. augusztus 14.–Kismarton, 1880. augusztus 24.), országgyűlési képviselő és igazságügy-minisztériumi államtitkár, Márkus József (Szombathely, 1852. augusztus 16.–Budapest, 1915. március 12.) 1897-től 1906-ig Budapest főpolgármestere, 1898-tól a főrendiház tagja, 1910-től országgyűlési képviselő, Márkus Emília (Szombathely, 1860. szeptember 10.–Budapest, 1949. december 24.) pedig korának egyik legnevesebb színésznője volt.

³⁴² Minthogy a 25 éves jubileum 1848/49-re esett, a történelmi idők viharában ekkor nem tartottak megemlékezést, de a kórház 50 éves fennállásának jubileumán 1879 tavaszán és az egylet megalakulásának 100. évfordulóján, 1923 dec. 8-án a polgárság köréből kiinduló gondolat megfogalmazójaként minden időben Mittermayert jelölték meg, és az új kórházépület felavatásakor is elsőként szerepel a neve a polgárok sorában dr. Eredics Ferenc ügyvéd, egyleti igazgató az egylet történetét összefoglaló beszédében; Egy szép ünnepély. *VmL* 1879. (39. sz.) máj. 15. 1–2.; Jubiláris ünnepély. *Vas megyei Közlöny* 1879. máj. 18. 2.; Díszközgyűl. jkv. 1923. 19.; Kórházavató ünnepi közgyűlés/ EE jkv. 1891. aug. 31.

³⁴³ MNL VaML Szvkt. Ktkv. 1810–1812. 75–76.

³⁴⁴ A Domestica Perceptor hivatalt ráadásul ingyenesen „csak bötsületből viselte” –írják róla 1823-ban, de 100 forint fizetés mellett belső tanácstagnak ekkor megmarasztaltatott. MNL VaML Szvkt. Ktkv. 4/1823–1824. (2.); MNL VaML Szvkt. Ktkv. 1820–1821. 75–78.

1823-tól városi belső tanácsi tag, 1824–1826 közt városbírói tisztség viselője, majd 1827-től titkos tanácsosa utódjának, a város egyik legvagyonosabb polgárának, Köntzöl Ferenc kereskedő foglalkozású városbírájának.³⁴⁵ Így Mittermayer összességében szép közéleti pályát futott be. Váratlan halála 1828. márc. 10-én érte, 44 éves korában, kilenc gyermeket hagyva hátra özvegyének.³⁴⁶ Természettudós gyógyszerészként szélesebb körökben is

Mittermayer Ferenc patikus portréja, SmM.

hírnévre tett szert, mint a Németújvártól nem messze eső, sós-kúti (ma: Sulz, Ausztria) ásványvízforrás első tudományos vegyelemzője. A forrásvíz egykori tulajdonosa

özv. Festetich Györgyné Jakabházy Sallér Judit grófnő (Molnári, 1766. szeptember 24.– Molnári, 1829. március 28.) felkérésére 1822-ben végzett először vegyelemzést a római kortól ismert vasas ízű, savanyú víz forrásán. Az 1800-as évek elején a vizek ásványianyag-összetételének a meghatározása azzal a szándékkal folyt, hogy majd mesterségesen is elő tudjanak állítani gyógyító vizeket. Sokan szinte biztosak voltak benne, hogy a természetben minden betegség ellen található egy gyógyforrás. A vegyelemzést 1824-ben ifj. dr. Szalay Imre és von Lohr Gilbert orvos jelenlétében megismételte. Ennek eredménye egy 20 oldalas dokumentum, amelyet ugyanebben az évben a szombathelyi Perger Ferenc nyomdájában adott ki.³⁴⁷ Egyéb, gyógynövénytan tudományos érdeklődését bizonyítja, hogy tagja volt a Jénai és a Göttingeni Fűvész Társaságnak is.³⁴⁸ Szabó Imre kanonok halála után elárverezett ingóságainak, festményeinek, könyveinek és más tárgyainak legnagyobb részét Mittermayer Ferenc vásárolta fel.³⁴⁹

Gyógyszertárában a szombathelyi társadalom minden rétege megfordulhatott, ezért alkalmas volt a közvetítő szerepre az alsó- és középosztály, valamint a vagyonosok közt: még száz év múltán is az egylet összekovácsolójaként tartották számon: „Az eltökélt munkára készséges kezeket Mittermayer Ferenc városi polgár és belső tanácsstag hajlította egymáshoz

³⁴⁵ A szokásos 200 frt éves fizetés (és egyéb bírói accidentiák) mellett választották ordináris bírónak Mittermayert.; Szvkt. Ktjvk. 1./1824–1825; Kárpáti, 1894. 318.

³⁴⁶ EE jkv. 1823-1828. 1828. márc. 16-i közgyűlésen tárgyalták és helyébe Krautsack Mihályt választották.; MNL VaML Róm kath. halotti anyakönyv, 1828. márc. 10-i bejegyzéssel szerepel.

³⁴⁷ Mittermayr, 1824.; Güssinger Zeitung, 1930. nov. 23. 1–2.

http://epa.oszk.hu/03100/03162/00423/pdf/EPA03162_gussinger_zeitung_1930_47.pdf ; Statistik, 1859. 183.;

³⁴⁸ Hazai 's Külföldi Tudósítások 1828. márc. 19. (23. szám) 179.

³⁴⁹ Krajczárné, 1993. 63-64.

kézfogásra. Az ő buzditó szava lobbantotta egységes lánggá a lelkek mélyén szunnyadó tüzeket...”³⁵⁰ Nem csoda tehát, ha az 1824. ápr. 24-i tisztújító közgyűlésen Ritter József, az alapszabályokat kidolgozó városi ügyész mellett Mittermayert választották az egylet coadjutorának.³⁵¹

A társaság létrehozásában mindkettőjüknek egyformán nagy érdemei lehettek. A szombathelyi születésű Ritter József (1780? –1847) 1811–1825 közt töltötte be a város ügyészi tisztségét, miközben 1811-től haláláig városi belsőtanácsos és 1812–1826, 1827–29, és 1832–1845 közt városi titkos tanácsos is volt. Városbírói tisztségre jelölték 1839-ben, 1840-ben és 1843-ban, de végül egyszer sem választották meg.³⁵² Ritter tehetőségére utal, hogy özvegye az 1852 évi új adórendszer bevezetésekor az egyenesadót fizető szombathelyi polgárok listáján a harmadik helyen állt a maga 87,17 pengő frt adójával.³⁵³ Előfordulhat, hogy az 1859-ben nyilvántartott 68 éves szombathelyi járási orvos, dr. Ritter János rokona, esetleg a testvére volt.³⁵⁴ Ritter neve ugyanakkor az idők során elhalványult, annyira, hogy a 20. századra már keresztnévét is elírták, tévesen jelölik Ritter Károly ügyvédként *Szombathely Jubiláris Emlékalbumában*.³⁵⁵ Az egyleti történeti visszaemlékezések alkalmával 1879-ben, 1891-ben, 1916-ban és 1923-ban viszont szerepét és nevét helyesen emelik ki.³⁵⁶ Az egyleti működés első évét követően, az 1820-as években nehezen lehet a nevére találni a jegyzőkönyvekben, csupán az egyleti alapszabályok 1829-ben történt átdolgozását végezte el. 1832–1845 közt a választmányi tagok közt bukkan fel néha Josephus Ritter, de egyleti ügyvédi szerepet, amelyet a jegyzőkönyvek ügyésznek hívtak, nem játszott.³⁵⁷ Ezek mellett azonban az egyleti ügyvéd szerepét 1824 és 1828 közt nem töltötte be senki. Így 1828 január elején a társaság választmánya egyenesen kifejezésre juttatta, hogy ügyvédet kellene keresni a kintlévőségek behajtására és a hagyatéki ügyek kezelésére.³⁵⁸ Ennek következtében lett a

---

³⁵⁰ Díszközgyűl. jkv. 1923. 19.

³⁵¹ EE jkv. 1823–1828. 19–20.

³⁵² MNL VaML Szvkt. Ktkv. 1810–1812. 296., 303., 1812–1813. 1–3., 1813–1814. 1–2., 1814–1816. 259., 261., 1816–1818. 1–3., 301–302., 1818–1819. 121–122., 1/1820–1821. 1., 4/1822–1823. 1., nr. 3/1823–1824(2.), 1., 4/1824–1825, 2/1825–1826, 1/1826–1827, 1/1827–1828, 1/1828–1829, 1/1829–1830, 1/1830–1831, 2/1831–1832, 25/1832–1833, valamint ezt követően minden kötetben 1 pont alatt 1844–1845-ig.

³⁵³ Halász é.n. Letöltés ideje: 2020. 09. 25.

³⁵⁴ Ez még további anyakönyvi kutatásokat igényel., Statistik, 1859. 181.

³⁵⁵ Fehér, 1927. 107.; ennek nyomán átveszi Szommer, 1993. 566. is, és a Berzsenyi Dániel Könyvtár tudásbázisában is hibásan szerepel: <http://www.vasidigitkonyvtar.hu:8080/web/guest/4/-/wiki/Main/Emberbar%C3%A1lti%20Egylet>

³⁵⁶ EE jkv. 1879. máj. 11, 1891. aug. 31., 1916. aug. 31., Díszközgyűl. jkv. 1923. 21.

³⁵⁷ Pl. EE jkv. 42./1840. jan. 19.

³⁵⁸ EE jkv. 1823–1828. 47–51.

választmány tagja az 1828. január 28-i közgyűlésen Zsoldos Ferenc ügyvéd, akit felkértek az egyesület ügyvédjének. Zsoldos vállalta az önkéntes munkát.³⁵⁹

Tovább tekintve az 1824 április 24-i közgyűlésen megválasztott tisztségviselőknél az egyesület élére került felvigyázónak (Institutsinspektor) Krautsack Mihály, ellenőrnek (Controlleur) Zanelli Ferenc, pénztárnoknak (Cassier) Saly Boldizsár seborvos, jegyzőnek (Buchführer/Notar) Stallner Ferenc. A 12 választmányi tag az alábbi lett: Glaser János, Antoch György, Petrédy Antal, Donászy Károly, Schelle Jakab (kir. postamester), Radits Károly, Rummy Antal, Schreiner Mátyás, Kalbeiner Mátyás, dr. Szalay Imre (megyei fizikus), Presinger (?) Ferenc.³⁶⁰ Az aláhúzottak kereskedők voltak, akik 1836-ban a Szombathelyi Kereskedőtársaság megalapítására tettek kísérletet.³⁶¹

A két elnök, azaz coadjutor után az „Institutsinspektor”, azaz intézeti felügyelő – a későbbiekben gondnok – volt a legfontosabb pozíció. Az irányításban meghozott döntések megvalósítása mellett az intézet általános működtetéséről gondoskodott. Bár kezdetben a betegfelvételi jogosultságot két választmányi tagot maguk mellé véve az igazgatók és aligazgatók döntötték el, a betegek további ápolási körülményeire a betegápolón túl az inspektor (gondnok) volt a legnagyobb hatással. A poszt jelentőségét mutatja, hogy Mittermayer váratlan halála után az 1828. márc. 16-i választmányi ülésen egyhangúlag Krautsack Mihály inspektort választották a helyére, aki 1828–1831 közt viselte az alelnöki/igazgatóhelyettesi tisztséget. Az ülésen inspektornak Koller József választmányi tagot léptették előre és a választmányi tagok közé az ő helyére Schelle Jakabot választották be.³⁶²

A 40 éves, nős, felsőori (ma: Oberwart Burgenlandban, Ausztria) születésű Krautsack Mihály (1773? –1836. júl.4.) tímármester Varazsdról átköltözve – ahol 1800 és 1810 között 11 évig működött városi polgárként és háztulajdonosként, igazolásai alapján közmegelegedésre –, 1813 december 23-án kérte felvételét a szombathelyi polgárok sorába. Felvételét és szombathelyi házvételét pártolták (a jegyzőkönyvi pontok közt az adásvételi szerződést is rögzítették), mivel a városban rajta kívül ekkor csak egy tímárt tartottak számon. Eölbe Józseftől (assessor) vásárolta meg 20000 forintért kétszintes házát a Kám utcában (ma Széchenyi u. 4–6., ahol a Madentko magánklinika található) 11 szobával, 3 konyhával, 4

---

³⁵⁹ EE jkv. 1823–1828. 49–51.

³⁶⁰ EE jkv. 1823–1828. 20.

³⁶¹ Kivéve Glaser Jánost, aki 1836-ban már nem élt, özvegyének aláírása szerepel a kereskedőtársaságot kérelmezők listáján. Tilcsik, 2009. 125.

³⁶² EE jkv. 1823–1828. 52.

kamrával, 2 pincével, 2 istállóval. Ezekből 7 szobát évi 248 forintért bérbeadott a megyei adminisztrációban működő hivatalnokok számára.³⁶³ A 112-es szám alatt nyilvántartott ház szomszédjai Klepli³⁶⁴ József és Nagy Antal. 1824. április 29-én városi külső tanácsosnak, 1825. április 25-én „formondor”-nak (a nép szószólójának) választották meg, amely pozíciókat haláláig folyamatosan betöltötte.³⁶⁵ Az egyleti életben 1831 és 1834 közt még néha jelen van, de ezekben az években sokszor szerepel Zanelli Ferenc mint Direktorstellvertreter, azaz mint igazgatóhelyettes, amikor az igazgató nincs ott az üléseken.³⁶⁶ A 63 éves Krautsack 1836. július 4-én bekövetkezett halála után fia, Krautsack Ferenc nős tímármester – szintén egyleti tag – örökölte meg az apai házat.³⁶⁷ A számadások ellenőre, az egylet gazdasági igazgatója volt a következő jelentős pozíció, amelyet az egyletben mindig valamilyen sikeres vagyonos kézműves-kereskedő, vagy gazdasági szakember töltött be. Az észak-itáliai származású Zanelli Ferenc (Francesco Zanelli) nevét Szombathely legvagyonosabb, emeletes házzal bíró polgárai közt már megemlítettük. A Zanelli család, mint szövet- és fűszerkereskedő nevét először 1758-ban említik a városi jegyzőkönyvek, de önkéntes munkájukkal több generáción keresztül jelen vannak az Emberbaráti Egylet jegyzőkönyveiben is. Szombathelyen a családnak a mai Belsikátor 2. (és a Fő tér 11.) alatt volt lakása és üzlete. Érdekes adalék, hogy talán ebben a saroképületben született Horváth Anna és Magyar Imre (1791–1871) törvénytelen gyermekeként a későbbi híres Afrika-kutató Magyar László (1818–1864), akinek az édesanyja a szülés után 3 héttel meghalt. A kisfiút Zanelli és felesége, Kranitsár Anna tartotta keresztvív alá, majd apai déd- és nagyszülei nevelték fel.³⁶⁸

---

³⁶³ Az 1828-as adóösszeírás szerint. Ugyanakkor Krautszák házat érdemes a leírása és értéke alapján összehasonlítani az 1828–29 közt felhúzott első emeletes szombathelyi kórházépülettel, ugyanis ez utóbbi értékét a reformkori jegyzőkönyvek éves vagyonkimutatásai egészen hasonló összegben: 19 679 frt 25 kx-ban határozzák meg. (EE jkv. 1840, 1845, 1850 év eleji számadásai)

³⁶⁴ Klepli János (kirurgus) 1824. ápr. 24-én kelt alapszabályok utáni a tagnévsorban szerepelt az Emberbaráti Egyletben.

³⁶⁵ MaNL VaML Szvkt. Ktjvk. 1824–1825. (1824. ápr. 29.)7., 1825–1826 (1825. ápr. 25.) 5., 1835–1836 (1826. ápr. 23.)

³⁶⁶ EE jkv 12/1831.

³⁶⁷ Szombathelyi r. k. plébánia halotti anyakönyve alapján.

³⁶⁸ Thirring, 1937. 3-9.

Zanelli Ferenc vagyonára nézve az 1828-as adóösszeírásban az V. kategóriában szerepelt 15.000 pengő forintos tőkéjével és 8 szobás, emeletes házával, amellyel a harmadik helyet foglalta el a legvagyonosabb kereskedők sorában. Az 1852-ben a legtöbb adót fizető szombathelyiek listáján Zanelli Ferenc az ötödik helyen szerepel a maga 77,5 pengő frt hozzájárulásával.³⁶⁹ Zanellinek mint sikeres üzletembernek az Emberbaráti Egyletben kezdetben a pénztári ellenőr, azaz a pénzügyek legfőbb felelőse tisztség jutott, rendszeresen ellenőrizte Saly Boldizsár szoros számadásait. Zanelli Ferenc a fő szervező tevékenységet jelentő aligazgató tisztségébe Krautsak Mihályt követve, 1832-ben lépett, bár ekkor megnevezése még csak „Institutsstellvertreter”. Zanelli a fiai közül – valószínűleg a legtehetségesebbet – ifj. Zanelli Ferencet is bevonta az egyleti életbe, aki itt a jegyző szerepét töltötte be.³⁷⁰

1849-ben Czédler Imre egyleti ügyvéd távozásakor, amikor cs. kir. kerületi biztossá nevezték ki, egyleti utódjául Zanelli Károlyt, az idősebb Zanelli Ferenc ügyvéd fiát kérték fel.³⁷¹ 1854-ben idősebb Zanelli Ferenc augusztus 3.-i elhalálása után nem sokkal, 1855-ben váratlanul

Id. Zanelli Ferenc, kereskedő, Emberbaráti egyleti alelnök, 19. század közepe, SmM. (fotó a szerzőtől)

elhunyt ifj. Zanelli Ferenc is. Ekkor az egylet elhatározta, hogy a megboldogult aligazgató élethű arcképét megszerzi a családtól. Ifj. Zanelli Ferenc érdemeinek elismeréséül pedig rögzítették a jegyzőkönyvben példás erélyességét és emberbaráti szeretetét, valamint a „*korai halálával okozott fájdalmat*”.³⁷²

A Smidt Múzeum biedermeier termében, a pipatórium fölött található ez az id. Zanelli Ferencet ábrázoló aranykeretes portré, Pálmai

Károly alkotása, amelyet az egylet az államosításig tanácstermében őrzött.³⁷³

³⁶⁹ Tilcsik, 2003. 119.; Halász é. n.

³⁷⁰ EE jkv. 1844. febr. 14.

³⁷¹ EE. jkv. 27-28./1849. nov. 3. Zanelli Károly egyleti ügyvéd nem fogadta el a munkájáért járó illetményt 30./1850. febr. 9.

³⁷² EE jkv. 1/1855.márc. 11.

³⁷³ Lsz.: SI. 71. 1326. Az ősz hajú, számomra kissé cinikus mosollyal ábrázolt Zanelli Ferenc a festményen fekete gérokkot visel alatta fehér inggel, jobb kezét szabadkőműves kéztartással kabátja nyílásában tartja.

Az emberbaráti társaság első választott tisztségviselői karában jegyzőként szereplő Stallner Ferenc kereskedő (1798–1861) Grazból települt Szombathelyre. 1818-ban feleségül vette a 34 évesen elhunyt Schmidt Károly kereskedő 3 gyermekes özvegyét, ugyanekkor vették fel a város polgárai közé, ezzel szerevezve a mezőváros területén kereskedési jogot is. Özv. Schmidtné Fattorini Katalin, aki itáliai kereskedő családból származott, maga is érthetett a boltvezetéshez, mert még második házasságkötése előtt az 1817–1820 közötti időszakra megszerezte a városháza alatti bolthelyiség és lakrész bérleti jogát. Ugyanezt a bolthelyiséget vette árendába Stallner Ferenc immáron családotól, és 1820-tól folyamatosan, 1848-ig üzemeltette itt, a város egyik legjelentősebb pontján jövedelmező vegyeskereskedését. Az 1838. április 25. és 1844. április 25. közötti időszakra megszerezte a városházi kávéház és kocsmá bérleti jogát is. Az 1828. évi összeírások 1832. évi rektifikációja során Stallner tőkéjét 2000 forintra becsülték. Az anyagi előnyök miatt a városi tanács 1837-ben elfogadta Stallner indítványát, hogy szállóvendégek fogadására alkalmas szobákat is kialakíthasson a városháza épületében, ezért a városi tanács üléstermét, a kancelláriát és levéltárat a Kám utcai városi iskolába helyezték át. Bár a kávéház üzemeltetésétől 3 év múltán megvált, Stallner közmegebecsültségét mutatja, hogy 1832–1848 közt városi külső tanácsossá is megválasztották. Jövedelmeit szőlőtelepítésbe fektette, jó minőségű borát az átlagos ár duplájáért tudta értékesíteni.³⁷⁴ Stallner mint „gyümölcs és szőlőtermesztő” Fényes Elek szerint egész hazánkban ismert.³⁷⁵ A Szombathelyen működő egyleti életben az emberbarátoknál a jegyző szerepét töltötte be.³⁷⁶ Nem valószínű, hogy tudott magyarul, mivel a német nyelven jegyzetelt egyleti történések közt a jegyzőkönyv magyar nyelvű betoldásai más kéztől valók.³⁷⁷

Stallner az Emberbaráti Egyleten kívül egyike volt a Casino után létesült Polgári Olvasótársaság 16 alapító tagjának, az 1840-ben alakult Vasmegyei Gazdasági Egyesület alapító tagjaként pedig szorgalmazta a Szombathely környéki legelők szederfával való beültetését.³⁷⁸

---

³⁷⁴ Tilcsik, 2004. 329–337.

³⁷⁵ Fényes, 1847. 93.

³⁷⁶ Írásának elsőre tetszetős külalakjából még annak is rendkívül megerőltető kivenni a szöveg értelmét, aki tudja olvasni a régi német folyóírást.

³⁷⁷ 1834-ben Czédler Imre ajánlotta fel, hogy lefordítja a német jegyzőkönyvi szövegeket.

³⁷⁸ Borovszky, 1898. 418–419.; Tilcsik, 2004. 337–340.

A nemesi származású³⁷⁹ Saly Boldizsár gazdálkodó, az emberbaráti egyesület első pénztárosa kasszatartója = Cassier) a reformkori Szombathellyel foglalkozó történészek munkáiba is beleírta nevét sokoldalú tevékenységével.³⁸⁰ A Zala megyei Búcsúszentlászlóról telepedett Szombathelyre, és az 1815. április 5-én megtartott tanácsülésen vették fel a szombathelyi polgárok sorába, amikor mint római katolikus, nő, 37 éves seb- és állatorvos, valamint szülésmester bemutatta képesítéseit. Sebész foglalkozásának folytatása mellett³⁸¹ az 1830-as években négy alkalommal – ebből kétszer Horváth József csizmadiamesterrel és Ertl Ferenc festővel közösen – megszerezte a városi erdőkön termett gubacs leszedésének jogát. 1824 és 1845 között városi külső, 1845 és 1848 között belső tanácsos volt. Az emberbaráti társaság kasszatartói szerepkörében már négyéves tapasztalatot szerzett, amikor a városi polgári ispotály kurátora lett. A fizetett spítálytiszti, „számadó tiszti” foglalkozás egy gondviselői, gondnoki szerepet jelentett,³⁸² amelynek feladatkörébe tartozóan beszámolt a polgári ispotály szükséges kiadásairól a városi tanácsüléseken. Ezt a tisztségét a városnál 1827-től 1836-ig töltötte be. Ezen kívül 1831 és 1845 között „formondor” (a nép szószólója), 1835 és 1845 között pedig az árvák tutora volt. Salyék közeli, baráti kapcsolatban álltak Horváth József csizmadiamester, gabona- és gubacskereskedő családjával. Mindhárom gyerekük – József, Boldizsár (a későbbi igazságügyminiszter) és Anna – keresztszülei Saly Boldizsár és neje, Fábián Rozália voltak, és viszont.³⁸³ Feltehetőleg a közeli barátság és tisztelet miatt lett Horváth másodszülött fiának neve is Boldizsár.³⁸⁴ Saly az emberbaráti egyesületi sebész pozíciójáról ereje fogytán, több mint 30 éves szolgálat után, 1855-ben mondott le.³⁸⁵

Az egyesület alakulásában és fő tisztségeiben résztvevő, kiragadott polgárok életútjának bemutatása után meg kell említeni, hogy a korai években csatlakozók közt is ugyanannak a társadalmi rétegnek a létszáma gyarapodott, mint amit a megalakulók közt megállapíthattunk: a kézműves-iparosok, neves kereskedő polgárok, valamint az egyházi és világi értelmiség

³⁷⁹ A német nyelvű protokollum nevét mint Baltasar von Salyt említi. Rokonai lehettek az 1797-ben I. Ferenc király hirdette nemesi felkelésre Vas megye választott tisztikarában említett Saly Károly kapitány és Saly Antal alhadnagy. (Borovszky, 1898. 236.)

³⁸⁰ Sill, 1993. 39.

³⁸¹ Sebészmasterként jegyzi a nevét Bugát - Flór, 1840. 107-110.

³⁸² Gortvay, 1953. 129.

³⁸³ Saly Boldizsár és Fábián Rozália 1819. ápr. 7-én született Amália, 1821. febr. 18-án született Franciska nevű gyermekeiknek Horváth József és Rába Julianna voltak a keresztszülei.

³⁸⁴ Az első fiuk ugyanis még csecsemőként meghalt. Tilcsik, 2002. 60.; Mint a városi polgári ispotály kurátora Saly Boldizsár 1828. Szent Iván havának 21-én elszámolt a kiadásokról, többek közt koporsókészítetéről, a Nepomuki Szt. János kápolnának újabb berendezéséről. (MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 119/1828/ (67.))

³⁸⁵ EE jkv 9./1855. ápr. 1.

kiemelkedő alakjai.³⁸⁶ A tagság prominenseit – akik patriarchális szemléletükből vagy presztízsérdekből fakadóan biztosították házi cselédségüket betegség esetére – a környéken gazdálkodó birtokos nemesek alkották, az első ötven évben közülük került ki az egyleti elnök. Az egyleti elnök a megyei s így a társadalmi hierarchiában is – alispánként – az egyleti protektor alatt állt. A tevékeny tisztségviselői és választmányi tagsági szerepkört viszont soha nem a leggazdagabbak, hanem az ehhez mégis elég vagyonos szombathelyiek töltötték be.

Az 1825. január 31-én megválasztott, évente megújítandó tisztikar már az egyleti alapszabályok előírásai alapján állt fel. Egyleti elnöknek Nitzky János alispánt kérték fel, aki elfogadta a posztot, és tíz évig viselte is.³⁸⁷ Ő az 1825–1848 közötti reformországgyűlések Vas megyei követeként az országos nagypolitikában többször is részt vett.³⁸⁸ Az egyletnél 1825-ben a többiek ugyanabban a szerepben maradtak, mint az előzőekben: Mittermayer aligazgató lett (coadjutor helyett), Krautszak Mihály felügyelő/inspektor, Saly Boldizsár kasszatartó, Zanelli Ferenc ellenenőr/controlleur, Stallner Ferenc jegyző/Notar. Rajtuk kívül megegyeztek még a betegházi lelkész személyében is, aki Sieber István lett. Választmányi tagok: dr. Lohr Gilbert, Szalay János, Zsoldos István, Ritter József, Pfaff Sebestyén, Voita Donát, Tauhoffer Ferenc, Schenk Ferenc (tobákos, Horvát Boldizsár igazságügyminiszter apósa), Szalay Imre, Schelle Jakab és Pürker József.

A nemes jótevők sorából ki kell emelni Cziráky Antal (Sopron, 1772. szeptember 8. – Pozsony, 1852. február 22.) Vas megyei főispáni helytartót (1811–1823) mint első protektort, akinek a neve alatt az egyesületi alapszabály megjelent. Az egylet az évi számadásokat protektorának minden évben elküldte, és kérték, hogy védnökségét továbbra is tartsa meg.³⁸⁹ Nevét az egylet mindvégig megőrizte, holott szerepéről még országbírói kinevezése előtt,

---

³⁸⁶ 1824-ben: „*Főtisztelendő Kozmor Ferenc kanonok, főtisztelendő Papp László spirituális, Megyessy László exactor, Glitzingstein Ferenc, Stierling György Őrbül, Schwatz Albert úr Rumbul, Johann von Mikos, Szalay János insellér, Pruckner József ötvös, tekintetes Meres József plenipotentarius, tts Ajkay assessor, tts Bartha József hdgy, Gróf Festetits Imre*” (Simaság, 1764. december 2. – Kőszeg, 1847. április 1. ; 1805–1820 között Festetits tudatosan, a kor legfejlettebb módszereivel végzett kísérleteket az első empirikus örökléstani törvények kérdésében kialakult brünni viták idején), Gróf Festetitsné Sallér asszonyság, (aki Mittermayert felkérte a vegyelemzésre)

1825-ben: Johann Klepl chirurgus, Johann Nitzky viczegespan, Stephan Sziber, Ludovicus Bitnitz professor, Franziskus Horváth Director, Franziskus Steiner secreter, Josephus Papp vizeprofessor, Josephus Váradý domherr, Franciscus Szániszló Professor, Josef Pländer professor, Gnädiger Herr Carl von Szegedy, Emerikus v. Szél Notár (jegyző), Paul von Dese domherr, Paul v. Laky Jeal, Anton v. Laky Stuhlrichter?, Anton v. Hettyey, graf Paul Erdődy, Joseph Emanuel Graff Batthyány von Turmannsdorf, Franz von Kubitzky

³⁸⁷ Táblabíróvá való kinevezése után mondott le emberbaráti posztjáról 1835-ben. EE jkv. Nr.3./1835. jan. 18. (1834–1835.)

³⁸⁸ Borovszky, 1898. 238–239.; *Vas vármegye 1835. évi nemesi összeírása*. A bevezetést írta Dr. Horváth Kálmán Vas vármegye alispánja. Közzétette: Schneider Miklós, Szombathely, 1937. 21.

³⁸⁹ EE jkv. 1823–1928. (1826) 33.

1826 végén lemondott.³⁹⁰ A filantrópok társasága – Niczky János alispán s egyleti elnök javaslatára – az ő pártfogói helyére kérte fel³⁹¹ a főnemes gróf Batthyány-Strattmann Fülöp örökös és valóságos főispánt (Bécs, 1781. november 13. – Bécs, 1870. július 22.), aki 1827. máj. 10-én kelt levelében elvállalta, egyúttal 500 (váltó) forintot ajándékozott, és a szerepkört haláláig rangjához méltóan be is töltötte. A fennmaradt egyleti felkérő levél érdekessége a szabatos magyarsággal megírt stílus, ami arról tanúskodik, hogy a herceg a magyar nyelv pártolásáért tett erőfeszítései közepette azt maga is magas fokon beszélte és használta.³⁹² Az egylet küldöttséggel vitte el minden éven Körmendre az éves egyleti beszámolót Batthyány Fülöpnek, aki e látogatások alkalmával újabb összegeket (50 frt-tól 2000 frt-ig terjedőleg)³⁹³ ajánlott fel az egyletnek, kifejezve elégedettségét színvonalas munkájukkal és gazdálkodásukkal. Az egylet hálája jeléül irodája falán 1837-től őrizte Batthyány Fülöp aranykeretes portréját. Az ő mecénási és protektori (protekciós) tevékenységének is köszönhető, hogy a társaság célkitűzéseinek megfelelően tudott működni, és Fülöp 1870-ben bekövetkezett haláláig nem élt át igazán válságos időket.

A tagság és a választott tisztviselők kezdetben „minden díjazás nélküli” önkéntes munkát végeztek, és mindenki a maga tehetsége szerint népszerűsítette az intézményt. A legelsők között csupán a betegápolót, Tuska Vencelt fizették meg, akinek meg is emelték a járandóságait, miután céhes tagságát az ápolói munka miatt elveszítette. Az 1825-ben megszavazott évi 24 forintot kérésére 1826-ban évi 48 forintra emelték fel neki.³⁹⁴ Ugyanakkor személye ellen 1827-ben panaszok merültek fel, ezek hitelességének egy kiküldött bizottság járt utána, és megállapította, hogy a panaszok nem olyan súlyosak, így Tuska megmaradhatott szolgálatában.³⁹⁵ Pfaff seborvost ezzel párhuzamosan felkérték, hogy

³⁹⁰ Az 1827. január 7-én tartott választmányi ülésen bejelentették: EE jkv. 1823–1928. 44.

³⁹¹ 1827. febr. 15-én kelt, „Hercz Batthyány Fülöp Főispány Urnak” címzett levelük, amelyben megkérlik, hogy „éltető és tenyésző középpont legyen” ő hercegsége az egylet számára, eredetiben megtalálható a jegyzőkönyv oldalai közé hajtogatva.

³⁹² A Magyar Tudományos Akadémia felállítására az 1825-ös pozsonyi országgyűlésen Széchenyi Istvánhoz hasonlóan ő is 60.000 frt-ot ajánlott fel öccsével, Ivánnal együtt. Körmenden fényes udvartartást vezetett, ahol számos megkeresést kapott szegény diákok, tisztviselők, özvegyek és árvák szószólói részéről és szociális érzékének megfelelően patronálta őket csakúgy, mint más kulturális egyleteket. Így a színjátszókörök közül a Dunántúli Színjátszó Társaság a tőle kapott alapból vásárolhatott kosztümöket, és a körmendi színházépület kellékeit is használhatták előadásaik során. A régészet terén is nagy érdemei voltak: az 1812-ben feltárt körmendi kincset, valamint az 1829-ben Szombathelyen talált római kori kincseket is a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Reformpárti politikusként egyszerre kívánt a haza és Bécs szolgálatában állni. A forradalom és szabadságharc után visszavonultan élt Bécsben, ahonnan rövidebb időközökre Németújvárra, Körmendre, Szombathelyre vagy Pestre látogatott. 1870-ben agglagényként hunyt el Bécsben.

³⁹³ Díszközgyűl. jkv. 1923. 47.

³⁹⁴ EE jkv. 1823–1828. 33., 41., Krautszack, Pfaff, Zsoldos és Donászy választmányi tagokat küldték ki, hogy tegyenek jelentést. (43.), a pénznemnél a w alatt a Gulden után írt Wiener Währung-ot értették

³⁹⁵ EE jkv. 1823–1828. 44.

mondja meg a betegápolónak, miként és hogyan kell tennie dolgát.³⁹⁶ Feladatát jól láthatta el, mivel 1828-ra már évi 60 forintot szavaztak meg számára.³⁹⁷ A kialakulatlan szabályozás miatt kezdetben (1826/1827) történtek visszaélések a gyógyszereket illetően, ezért megállapították, hogy az intézet számlájára vett orvosságokat magánházakba vinni és ott felhasználni nem lehet.³⁹⁸

3.2.2. A kórházépítés

Az anyagiak előteremtésében a kor szokásainak megfelelően minden lehető eszközzel élt a társaság. Egyik alkalmáról, a bálók és a színház kulturális eseményeiről, azok felajánlásairól már a kezdetekben, 1824 év eleji báli szezonján is beszámolt a *Hazai s Külföldi Tudósítások*:

„Szombathelyről Febr. 19-én. Már a mult [1823] októberben a Felebaráti Szeretettől ösztönöztetvén, egyesültek némelly polgárok azon jótévő célra, hogy ezen városban kórházat állítsanak. A jószándéknak napról-napra több foganatját tapasztaljuk; nevezetesen tegnap Fogd János és Straule Fülöp³⁹⁹ vendégfogadósok derék bált adtak, melyre nemcsak igen számos vendégek jelentek meg, hanem bőségesen is adakoztak. Ezen jövedelmet szaporította ma Flor Vilhelm Ur, a mostan itt tartózkodó theátrumi társaságnak igazgatója, a mai bevételt tellyesen az ispitály felállítására szánván: Így reménylhetni, hogy több jótévők is szaporodván a kívánt célt csak ugyan el fogjuk érni.”⁴⁰⁰

A Szombathelyről tudósított esemény a sajtóban az országos hírek közt jelent meg, s arról tanúskodik, hogy az egylet vezetősége a nyilvánosság előtt akarta bemutatni célját s ezáltal önmagukat is. Nem csak a cikk egyes szám harmadik személyben írt alakja enged következtetni arra, hogy az egylet saját maga fogalmazta meg ezen gondolatokat: „a kívánt célt csakugyan el fogjuk érni”, hanem a jegyzőkönyvben is feljegyezték szó szerint ezeket a sorokat 1824 februárjában.⁴⁰¹ A két fogadás által szervezett bálók alkalmat adtak beszámolni a társaséletről, de az egyleti cél népszerűsítésére is. A külön-külön helyszínen lebonyolított bálók bevételeit felajánló szervezők a korban bevett íratlan szabályok szerint jártak el, felajánlásaik kötelességszerűek voltak. Az egyleti alapszabályok 9. pontja alapján minden évben a januári közgyűlésük előestéjén színházi előadást, majd a közgyűlés után este bált

³⁹⁶ EE jkv. 1823–1828. 48–49.

³⁹⁷ EE jkv. 1823–1828. 49–51.

³⁹⁸ EE jkv. 1823–1828. 41., 44.

³⁹⁹ A várostörténeti írásokban neve elsőként az 1813-as árvíz után rendezett bál bevételének felajánlójaként jelenik meg mint kávéháztulajdonos.

⁴⁰⁰ *Hazai 's külföldi Tudósítások–Nemzeti Újság*, 1824. 03. 03. (18. sz.) 139.

⁴⁰¹ EE. jkv. 1823–1828. 19.

tartanak a kóroda javára, amennyiben mindez kivitelezhető.⁴⁰² A vendéglős vállalkozók mögött sem volt mindig biztos anyagi háttér. Ez derül ki a már lecsúszófélben lévő, 1828-ban megélhetésért könyörgő Straule Fülöp kávéháznyitási, biliárdasztal-tartási kérvényeiből, amelyeket a város elutasított.⁴⁰³

Az emberbarát polgárok vezetői kereskedőként a kórház felépítéséhez szükséges összeg kérdésében valószínűleg hosszabb időszakkal kalkuláltak. A maguk erejéből – a vállalt 5 forintos belépti díj és az önkéntes havi hozzájárulások 1 forintja után – évente maximum ca. 1500 váltóforintot tudtak volna összetenni, amit a kulturális események felajánlásainak egy-kétszáz forintja egészített ki. A készpénzalapot – 5–6%-os kamatra – megfelelő biztosítékok mellett iparosoknak, kereskedőknek – sokszor a tagságból – és nem ritkán főuraknak adták ki,⁴⁰⁴ ami – ekkor még pénzügyi intézetek hiányában – a maguk és a helyi társadalom hitel igényének kielégítését is szolgálta. Az egyesület a szombathelyi és környékbeli társadalomban a betegápoló tevékenységén kívül csírájában elkezdte végezni a 19. század végén létrejött munkásbiztosítók feladatait, ugyanakkor az első pénzügyi intézetek megjelenéséig fontos gazdaságélénkítő szerepet is betöltött.⁴⁰⁵ Ez a fajta gazdasági tevékenység nemcsak a környezetének, hanem – ha szerény mértékben is, de – az egyesületnek a vagyongyarapodásához is hozzájárult, nem beszélve a kulturális, báli, színházi alkalmak közösségépítő hatásáról. Mindezeket számba véve az ilyen mértékű, precíz kereskedői szemlélettel átgondolt, tagdíjakon alapuló, 80–90 fő rendszeres kismértékű támogatása után kialakuló pénzügyi

---

⁴⁰² Statuten/Statútumai, 1825. 9. pont

⁴⁰³ A bálszervezőként említett Fogd János a szombathelyi városháza kávéházának bérlőjeként ismert a városi tanácsulási jegyzőkönyvekből. Az ő helyét vette át Haiden János, aki 1828-ban árendálta a kávéházat. Straule ekkor egy második kávéház felállításáért folyamodott a városhoz, amit elutasítottak és a Straule Fülöp tulajdonában álló biliárdot a kávéházból elbontatták. Straule végül azért könyörgött a városnál, hogy hadd tanítson biliárdozni arra jelentkezőket a maga és a gyerekei táplálására. Erre azonban a város nem adhatott neki hivatali engedélyt. Az elszegényedett Straulét a tanács valószínűleg a városházi kávéház potenciális versenytársaként kezelte, és a település ahhoz kicsi volt, hogy több kávéház megéljen benne. (MNL VaML Szvkt. Ktjvk. 152/1828, 199/1828, 217/1828). Straule azonban mégis megélhetést találhatott a maga és családja számára, ugyanis 130-as sorszámon, 1839. nov. 20-án szerepel az egyesületi kórház betegnyilvántartó könyvében, mint akit a megyei és egyben egyesületi orvos, „auf K[arl] v[on] Schwester”, javaslatára vettek fel, de nem szerepel kereszt a neve után (azaz nem halt meg), tehát kigyógyíthatták a bajából.

⁴⁰⁴ Díszközgyűl. jkv. 1923. 22.

⁴⁰⁵ 1823 és 1876 között (az ún. öreg Takarékpénztár megjelenéséig, lásd: *Díszközgyűl.* 1923. 22–23.) bárhol fellelhetjük a választmányi és közgyűlési jegyzőkönyveket, állandó és az első pontok között tárgyalt kérdések a gyűléseken megtárgyalt obligációk, kihelyezett összegek megadása vagy ügyvédi úton való behajtása, alapítványi tőkék elhelyezésének kérdése, tehát a gazdasági feltételek megteremtése. Emiatt is jellemző, hogy az ilyenfajta gazdasági tevékenységhez értő szombathelyi kereskedők, majd később pénzügyi hivatalnokok, igazgatók az egyesület vezető tisztségviselői lettek. Az egyesület felszámolása előtti időben a Szombathelyi Takarékpénztár igazgatója, a jogvégzett Dr. Pető-Perepatis István viselte utoljára ezt a tisztséget, akivel dr. Smidt L. olyan szoros barátságot ápolt, hogy vele együtt vásárolta meg 1970-ben a mai Szily János u. 21. alatti palotaszerű lakóépületet. Az emeleten „Pető Pista bácsi” és felesége, „Juci néni” lakott, míg a földszinti, szalonnal, antik műtárgyakkal berendezett polgári lakásban Smidt. Ennek a lakásnak dr. Smidt Lajosné Plaszkó Anna 2013 nyarán történt elhunytáig rendszeres látogatói voltunk.

fejlődés mellett, ha a 6%-os kamat jövedelmeit a betegápolás kiadásainak fedezetéül le is vonjuk, húsz év alatt sikerült volna a végül öt év elteltével átadott kórházépületet megfinanszírozni. Ebből következik, hogy az anyagiak megteremtésekor, azaz a polgárok kórházépítési ötletének megvalósítását, a főúri adományok gyorsították fel, ebből következően az elit szociális törekvéseit és társadalmi érdekeit sikerrel egyesítették betegápolási elképzeléseik terén. Az egyesület ingatlanhoz jutásáig több nemes pártoló és egyházi személyiség felajánlása járult hozzá, hogy új fejezetet nyithattak, nevezetesen a kórházépítkezését. A nemes adakozók között Festetichné Sallér Judit 1824. nov. 2-án küldött 200 forintot, Cziráky Antal, mint protector 1825-ben adományozott 200 forintot. Monyorókeréki gr. Erdődy Károly (1793–1873) Szőlősről 1000 forintos ágyalapítványt tett 1825. június 5-én. Szabó Imre kanonok 1825. június 8-án tett 500 forintos felajánlást.⁴⁰⁶

A fundus, azaz házhely kérdése, úgy tűnt, önkéntes felajánlásból megoldható lesz.⁴⁰⁷ Győry Ferenc szűrszabó mester és kereskedő⁴⁰⁸ 1824. június 28-án felajánlott a kórházépítésre egy házhelyet, az adományt azonban az egyesület nem tudta birtokba venni. Az egyesület vagyona 1824. januárjában 500 frt, 1825 januárjában 3028 frt, 1826. január 25-én már 6538 frt volt, ezért ez utóbbi közgyűlésen elhatározták, hogy megvásárolják a Jelentsich-féle házhelyet.⁴⁰⁹ Az egyesület 1826. február 6-án megvette a vármegyétől mint Jelentsich János volt másodalispán árva gyermekei gyámjától özvegyének a vármegye által „*exekutióban*” – megbízás alatt – levő telkét a hozzá tartozó szántófölddel és minden tartozékával, köfalaiival – 1817-ben leégett épületmaradványával – együtt. A 2230 forintért megszerzett telek szomszédai „*napkeletről Bossányi Mihály, nyugatról pedig főtisztelendő Várady Josef kanonok úr*” volt. A Gyöngyös utcai déli kertek alatt a kiépülőfélben lévő, még sokáig zsákutcaként funkcionáló Hosszú utcában, a mai Thököly Imre u. 32. alatt helyezkedett el.⁴¹⁰ Az adásvételi szerződés egy magyar nyelvű betoldás a Stallner - németül - vezette jegyzőkönyvben.

⁴⁰⁶ EE jkv. 1823-1829. 28., 33–50.; Díszközgyűl. jkv. 1923. 48.

⁴⁰⁷ Benczik Gyula levéltáros ismeretterjesztő cikkében ezt tévesen tényként közli: „1829-ben sikerült az egyesület betegházát is felépíteni a Gyöngyös utca déli oldalán fekvő telken, amihez természetesen ajándékozás útján jutott a társaság.” (Benczik, 1991. 2.)

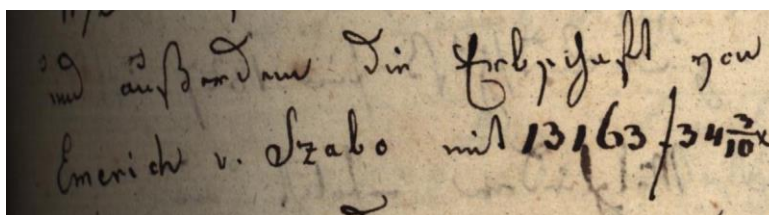
⁴⁰⁸ „Győri Ferenc és Pallos János polgárok e’ napokban ülték meg a szűrszabó czéhbeli mesterekké létük félszázados emlékezetét. Mindkét aggastyán egészséges, az kereskedő, s ez említett mesterségét folytatja.” Gegő, 1840.b. 86.

⁴⁰⁹ EE jkv. 1823–1828. 33.

⁴¹⁰ Díszközgyűl. jkv. 1923. 25–26.; Az adásvételi szerződés a – jelen esetben eladóként szereplő – megye magyar nyelvűsége miatt lett anyanyelvünkön rögzítve.

Ez után, 1826 júliusában Erdődyné Niczky Anna Mária (1778–1837) grófnő 25.000 db téglá adományával járult hozzá a kórház felépítéséhez.⁴¹¹ A Csókakőn lévő téglák Szombathelyre szállításával Voita Donát építész és kőművesmestert bízta meg, aki fuvardíjként 5000 téglát kapott az adományból.

Az egyesület eredetileg csak kétszobás, egy konyhás, egy kamrás betegházat akart építtetni, amit 1827 év végéig szándékoztak átadni.⁴¹² Ezt az elgondolást az 1827. január 7-i közgyűlésen módosították, mivel Szabó Imre olvasó kanonok és apát nyolcvan éves korában, 1826. szeptember 15-én⁴¹³ elhalálozott, és végrendeletében az egyesületre és a városi működésben álló polgári iskolára intézményenként 13.163 forintot és 34 krajczárt hagyott.⁴¹⁴ Az egyesület vagyona, amely 1827 év elején 6903 frt 57 krajczárból, 2230 frt értékű telekből és 20 000 db téglából állt, kiegészült tehát a kanonok hagyatékával, amit azonban még nem lehetett felvenni, mert ezek obligációban voltak, tehát mint kintlévőségeket először be kellett hajtani.

Szabó Imre hagyatékának eredeti összege az egyesületi számadásban, SmM.

⁴¹¹ Erdődy Mária grófnő birtokolta 1808 és 1818 között a Bécs közeli Jedlersee-i kúriát. A grófnő Beethoven támogatója volt, vele közeli és bizalmas viszonyban állt. Az egyesületet haláláig 1837-ig támogatta.; Díszközgyűl. jkv. 1923. 48.; EE jkv. 1823–1828. 38., Statuten 1824, (autográf tagnévsori aláírások sorában neve – Maria Gräffin Erdödy geb. Festetich – mellett feltüntették a halála dátumát, tehát mindaddig tag maradt.)

⁴¹² EE jkv. 1823–1828. 42.

⁴¹³ Géfin, 1929. 361.

⁴¹⁴ Vagyonkimutatás 1827. jan. 7-én = EE jkv. 1823–1829. 43.; Ezzel cáfolható Szommer tézise, miszerint nem tudjuk, mit takar Szabó Imre hagyatéka. (Szommer, 1993. 566.); Mészáros Hugo is meghatározza a hagyatéki összeget: Díszközgyűl. jkv. 1923. 26.

Ezért arról rendelkeztek, hogy az egyleti kihelyezett pénzt olyanoknak kell adni, akik negyedéven belül vissza tudják fizetni. Ezzel a készpénzösszegek rendelkezésre állíthatóságáról gondoskodtak.⁴¹⁵ Az anyagi alapokat igazán megteremtő Szabó Imre-féle fejedelmi hagyaték Szombathely szociális és betegápoló intézeteire nézve az egész 19. századra meghatározó infrastrukturális fejlettséget hozott. Olyan jelentős összeg volt, hogy mindkét intézmény korszerű működését megalapozta. Összehasonlításképp, Batthyány Fülöp herceg legmagasabb összegű adománya 2000 forint volt, ami akkoriban szintén egy vagyonnal

Anton Spreng: Szabó Imre olvasókanonok portréja 1810., SmM.

ért fel, de a kanonokhoz mérhető felajánlást 1874-ig többé senki sem tett.⁴¹⁶ Míg más dunántúli városokban a korszak kórházépítései több tíz évre is elhúzódtak, Szombathelyen 1827-ben nekiállhattak megtervezni a városias arculatnak tekintélyt kölcsönző, emeletes kórházépületet az egykori Hosszú utcában.

Nem véletlenül őrizte meg az egylet jótevői sorában – az irodájában, majd a tanácstermében több mint 120 éven át, ezt követően 50 éven keresztül Smidt Lajos múzeumában az állandó kiállítás barokk termében –

Szabó Imre kanonok (1747–1826) portréját, amiről korábban is szóltunk.⁴¹⁷ A bécsi Anton Spreng (1770–1845) olajfestménye a 64 éves olvasókanonokot ábrázolja, nem sokkal lektorrá való előléptetése

után.⁴¹⁸ Spreng a későbarokkból a klasszicizmusba való átmenet korában történelmi jelenetekkel és portréfestéssel foglalkozó jeles művészként 1807-től kapott megbízást, hogy Szombathelyen befejezze a székesegyházi Maulbertsch-freskókat. E munkája mellett készítette el Szabó kanonok portréját, a kép hátuljára erősített papírjegyzet szerint 1810. december 12-én. Ez az időskori ábrázolása az Emberbaráti Egyletnek került hagyatéka

⁴¹⁵ EE jkv. 1823–1828. 44.

⁴¹⁶ Ehhez ugyan nem mérhető, de óriási összeg legközelebb a dualizmus idején, Akacs Mihály, valamint Festetich Dénes és felesége Zichy Karolina részéről érkezett.

⁴¹⁷ Az olajfestmény belső, keret nélküli mérete: 55,5 cm × 71 cm, Lsz. S.Kép.77.139.1.(SmM)

⁴¹⁸ 1810. július 17-én „installálták lektorrá” Szabó Imrét. (Géfin, 1929, 278.)

felosztásakor, (majd 1950-ben dr. Smidt Lajoshoz) míg egy fiataalkori portréját a polgári ispotály falán őrizték, amely ma a püspökség tulajdonában van.⁴¹⁹

A csepregi (ma Vas megye) nemesi származású Szabó Imre kanonok Rómában, a Collegium Germanicum et Hungaricumban 1768 és 1771 közt folytatott tanulmányai után szerzett doktori fokozatot teológiából, és ott szentelték pappá is. Az obligációk sokasága alapján követhető pénzkölcsöneiről és jótékonykodásairól híres olvasókanonok életének legizgalmasabb epizódja⁴²⁰ még körmendi plébánossága idejére esik. Sigray Jakab gróffal kötött barátsága révén ugyanis belekeveredett a Martinovics Ignác féle összeesküvésbe. Ennek felgöngyöltése során Szabó Imrét le is tartóztatták, megmenekülését csak saját lélekjelenlétének és a már halálra ítélt Sigray gróf nemeslelkűségének, a szembesítés során személyét felmentő szavainak köszönhetette. Mivel a gróf visszavonta terhelő tanúvallomását, Szabót felmentették, és – mintegy kárpótlásként az igaztalan vádért – a szombathelyi kanonokságot kapta meg az uralkodótól, majd később a címzetes almádi apát címet is elnyerte.⁴²¹

Vagyonából, amely jóval meghaladta a legtehetősebb szombathelyi kereskedőét is,⁴²² már 1825-ben is szép összeggel adakozott az Emberbaráti Egylet javára.⁴²³ A kanonok már az emberbarátok 1823-as alakuló ülésén is jelen volt, és a kézírásos statútumok aláírói közt 1824. április 24-én, a neve – „Emericus Szabó Abbey, Leser et canonus Sabariensis” – az ötödik helyen szerepel.⁴²⁴

Szabó Imre 13163 forintos végrendeleti hagyatékát a kihelyezett kölcsönökből, az obligációkból Zsoldos Ferenc egyleti ügyvédnek kellett behajtatni. Ez a folyamat több évig elhúzódott. Az örökségből fele-fele arányban részesülő egyleti kórház és polgári ispotály,

---

⁴¹⁹ Vagyonának felosztásakor még valószínűleg 1826 folyamán adhatták az élete során róla készült két portré egyikét az ispotálynak, másikat a kórodának.; Gegő, 1840 a. 183.; Zágorhidi, 2015. 62.; Géfin, 1929. 361.

⁴²⁰ A Győri Egyházmegyében folytatott tevékenysége után Szily hívására lett körmendi plébános. Somogyi Lipót püspöki beiktatásakor ő mondta a misét, ezen túl nevéhez kötődik a francia megszállás alatt éneklő kanonoki posztján 1809-ben Napóleon tiszteletére celebrált Te Deum. (Géfin, 1929. 271.)

⁴²¹ Géfin, 1929. 107–108.

⁴²² Krajczárné, 1993. 64. alapján halálakor 40000 forint vagyona volt, míg Zanelli Ferenc kereskedőnek 1828-ban 15000 forint.

⁴²³ 1825. máj. 19-én 500 forint (Wiener Währung) értékű alapítványt tett a betegház létesítésére

⁴²⁴ Statuten, 1824 kézírásos kötetében az aláírók közt: 1. Franz Mittermayer [gyógyszerész], 2. Jacobus Schelle [kir. postamester], 3. Saly Balthasar [kirurgus], 4. Michael Krautsack [tímár], után az 5. helyen: Szabó Imre kanonok és apát, 6. Josephus Ritter [városi ügyész], 7. Szalay Constantie [a megyei fizikus 1823. febr. 8-tól özvegy felesége], 8. Franz Zanelli [vegyeskereskedő], a lap jobb szélén külön oszlopban fentről lefele Mittermayer mellettről indulóan: 1. Anton Graf Cziráky von Czirák und Dénesfa, 2. Karl Szegedy von Szeged Mezőszeged, 3. Paul Graf Erdődy Oberkapitän ... Varasdin, 4. Hegedüs György T. Nemes Vass vármegye s. bírása?

mint közörökösök közti vagyonfelosztási eljárás csak 1835-ben ért véget, amelynek végelszámolási adata szerint az egyenlő arányú vagyonelosztás érdekében az egylet átadott 1342 forintnyi „jó adósleveleket” az ispotálynak. Erre minden bizonnyal a behajthatatlan összegek egyenlő mértékben való leírása, elosztása miatt volt szükség. A Szabó-örökség tehát végül mindkét intézmény esetében 12–12 ezer forintot tett ki, amely összeg az intézményekről tudósító újságok hasábjain is visszaköszön.⁴²⁵

Az épülettervezési folyamat kezdetén, 1827. máj. 17-én felkérték ifj. Szalay Imre megyei (másod)orvost – mint aki többször jár a birodalmi fővárosban –, hogy hozzon Bécsből terveket.⁴²⁶ Az építőanyag beszerzésére és helyszínre szállíttatására különbizottságot állítottak fel Krautsack Mihály, Szele József, Horváth József, Kren János (írni nem tudó postakocsis) és Koller József személyében. Ezzel párhuzamosan a pénztárosnak meghagyták, hogy az építési bizottságtól benyújtott számlákat kifizesse.⁴²⁷ A megfelelő építési terv elkészíttetése és elfogadása körülbelül ugyanannyi időt tett ki, mint az épület felhúzása. A tervvázlatokból nem maradt fenn semmi, de annyi bizonyos, hogy Szalay több tervet is hozott Bécsből, amelyek közül egy sem felelt meg igazán az építőbizottság, az orvosok és a pénzügyi oldal igényeinek.⁴²⁸ 1828. jan 22-én az alkalmasság tekintetében több terv fölött tanakodó választmányi bizottság, a himbergi születésű Holzheim Mátyás ácsmesternek⁴²⁹ adta ki, hogy elképzeléseik alapján tervezzen egy épületet.

„Über dem Bau des Krankenhauses sind mehrere Pläne dem Ausschuß vorgelegt, aber kein hat die vollkommene Guttheissung derselben erhalten, und es ist der Herr Holzheim ersucht geworden einen neuen Plan den Ansichten des Ausschützes entsprechend zu ratwerfen, welchen der allg. Versammlung vorgelegt werden soll. Sollte diesen Plan die allg.

---

⁴²⁵ EE jkv. Nr. 23., nr. 29./1835. aug. 3.; Szabó Imre „1827dik évi September’ 12én végrendeletében mind a’ polgári, mind az új kórháznak, különkülön, t i z e n k é t ezer v. fr. alapítványt hagyott.” (Gegő, 1840.a. 183.); 1870-ben ugyan 4800 ezüst frt-ban jelölték meg a Szabó-örökséget, de ez a különbség a ezüstpengő és a váltó Forint egymáshoz viszonyuló 1:2 aránya miatt történt. VmL 1870 (12. sz.) 03. 20. 2.

⁴²⁶ EE. jkv. 1823–1829. 46.; Díszközgyűl. jkv. 1923. 28.

⁴²⁷ EE. jkv. 1823–1829. 46.

⁴²⁸ EE. jkv. 1823–1829. 46.

⁴²⁹ Holzheim 1803-ban kapott Szhelyen polgárjogot, 1805. jún. 17-i szerződése alapján a Szentháromság szobor mellé kétszöves nyomóskutat (az ún. Kupai kutat) készített a Fő térre (Tilcsik 1996 a). A Kőszegről beérkező pozsony–varazsdi állami közút Gyöngyös patak feletti hídját, ami az 1813 évi áradások során összedőlt, 1814-ben vármegyei megbízásra Holzheim Mátyás építette újjá fából. Tartós építménynek bizonyult, mert 1853-as megújításáig betöltötte funkcióját. (Szilágyi, 2005. 87.)

*Zustimmung erhalten, so möge der Verein einen gänzlichen Beschlag über den Bau abfassen.*⁴³⁰

Az 1828. január 28-i közgyűlésen a tisztségviselők újraválasztása mellett elfogadták a végleges építési tervet, és ellenőröket választottak az építkezés minél gyorsabb, lehetőleg 1828-ban való befejezésének céljából. 1828. február 23-án bízták meg Voita Donát⁴³¹ kőműves- és Holzheim Mátyás ácsmestert – mindketten egyleti tagok – a tervek kivitelezésével. Tavasszal a szükséges asztalosmunkákat Vizer József asztalosmester, egyleti tag, továbbá Hock Ferenc, Hummer János, Schmid János és Rosst János kapta. Az üvegezési munkákat Koller Antal és Koller Ferenc, a cserepezéseket Stur János és Köberl József gerencserek, valamint Müller Ferenc és Völkl János cserepesek vállalták, míg a lakatosmunákkal Jokum Györgyöt bízták meg. Rajtuk kívül az épületen dolgozott még Höller György kőfaragó, valamint Nugl Mihály és Kutasi Imre festőmester.⁴³²

Az 1828. július 13-i választmányi ülésen határozták meg az alapkő-letételi ünnepség lefolyásának 9 pontban felállított rendjét, amelyben a főszerepet Batthyány Fülöp herceg játszotta. Fülöp herceg 1827. május 10-én 500 forint támogatói összeg befizetése mellett vállalta az egylet protektorának szerepét, amit 1828 tavaszán 10000 téglá odaajándékozásával múlt felül.⁴³³ Ezeknek – továbbá a többi adomány közt főképp Szabó kanonok hagyatékának – köszönhetően 1828–1829 folyamán épült fel

a kórház.

---

⁴³⁰ EE. jkv. 1823-1829. 48.; „Több kórházépítési terv közül egyik sem nyerte el igazán a választmány tetszését, ezért Holzheim urat megkéri, hogy a bizottság véleménye alapján készítse el a tervet, amelyet be kell mutatni a közgyűlésnek. Ha elfogadást nyer a terv a közgyűlésen, utána tud az egylet költségvetés-előzetest meghatározni.”

⁴³¹ Voita (Voyta=Woyta) Donát (1792–1847. jan. 1.) építésmester a híres építészdinasztia egyik képviselője, aki uradalmi és lakossági megrendelésre a legszebb klasszicista épületeket emelte. 1817. júl. 13-án feleségül vette Anreith György János építész lányát. Anreith 1823-ban elhunyt, ez után átvette üzletét. Később Bécsbe költözött, ahonnan idősebb korában ismét hazatelepült. 1847. január 1-jén Óperinten agyonlőtte magát. Az Emberbaráti Egyletnek alapító tagja. Szombathelyen született fia, ifj. Voyta Donát (1818–1875, 1818. márc. 21-én keresztelték meg) az egyleti tagsági levelet az 1847. febr. 28-i közgyűlésen íratta öröklés útján saját nevére. Az 1830-as évektől apja mellett, annak halála után önállóan dolgozott. Építőmesterként 1851-ben szerepelt utoljára a szombathelyi kőműves céh nyilvántartásában. Ezután Bécsben, majd 1868-tól Budapesten működött. Oldalági rokonuk volt az országos hírnévre szert tett, Pápa arculatát formáló, színházépítésben kiemelkedő, Szeged újjáépítéséhez is véleményt formáló Voyta Adolf (1834–1923), akivel a közös nagyapa a körmendi Batthyány család uradalmi építész, Voyta Ferenc volt. Szombathelyen ifj. Voyta Donát helyét Brenner János építőmester vette át, aki 1851-ben kért iparendélyt. A város 1852 dec. 12-én adott neki letelepedési engedélyt. (*Lyka Károly: Egy magyar építész-család* In. Magyar Művészet 1933. 56–57.; Szilágyi, 2005. 181–182.; Melega, 2010. 132.; Hudi, 2011. 83–101.)

⁴³² Díszközgyűl. jkv. 1923. 27.; EE. jkv. 1823–1829. 46-51.

⁴³³ Összehasonlításként: ugyanekkora összeget küldetett Bécsből 1848 tavaszán a szombathelyi nemzetőrség fölállítására, miután értesült a zsidók elleni zavargásokról.

Az 1828. július 17-i ünnepélyes, nagy esemény, az alapkőletétel lefolyását a *Magyar Kurír* is lehozta. A cikk összefoglalta az egylet addigi történetét, a „Keresztyén szeretetből segedelmet nyújtó tagok” adakozását, a kezdettől bérelt lakrészben való gyógyító szolgálatot, a főrendűek összefogását az alsóbb rendűekkel a „közjóért fáradhatatlanul küzdő,” közben elhalálozott Mittermayer városbíró közvetítésében. Cziráky Antal országbíró védnöksége után Szabó Imre hagyatékát, majd Batthyány herceget a megye örökös és főispánját méltatta protektori szerepkörében:

*„... ki szívén hordozván hazájának és az emberiségnek ügyét, valamint minden közhasznú intézetet nagy lelkéhez illő bőkezűséggel előmozdítani mindenkor hazafiúi ditsőségének esmerte. Úgy intézetünk’ oltalmát és Kormányát is kegyesen elfogadni és tzeljät nevezetes adománnyal elősegíteni fő Méltóságához tartozónak ítélte; sőt azt is kegyelmesen megígérni méltóztatott, hogy az épület’ talpkövéit maga teszi le személyesen.”*⁴³⁴

A fényes alapkő-letételi ünnepség reggel 9 órakor kezdődött, amikor a herceg és Böle András püspök Niczky János alispán hívására, a vármegyházáról kiindulva, vármegyei katonák díszkíséretében a zöld ágakkal díszített utcákon át ágyúdurrogatás mellett együtt felvonult a virágfüzerekkel kicsinosított – félig elkészült – kórházépülethez. Ennek kapujában 24 fehérbe öltözött kislány szórt virágszirmokat a magas rangú vendégek lába elé, miközben néhai Mittermayer Ferenc „tíz esztendő leánkája érzékeny versezéssel idvezlette” a herceget és kíséretét. Steiner Ferenc, kanonok és jáki apát ékesszóló magyar beszéddel üdvözölte az épületbelsőben a talpkő helyénél a küldöttséget, amire Fülöp herceg hasonló emelkedett stílusban, szintén magyarul válaszolt. Ekkor latinul felolvasták az intézetnek a főrendek aláírásával ellátott történetét. A püspöki talpkő-beszentelési ima után a herceg lehelyezte a talpkőbe az egyleti történetet, az alapszabályokat, valamint a kor szokásának megfelelően a folyó évben használatos pénzérméket, ólomszelencébe zárva. Ez után éljenzés, muzsikaszó és durrogatás mellett a püspök, az alispán, a járási főszolgabíró és az egyleti tisztségviselői kar is tett egy-egy követ az alapkőre. A kapun kilépő herceg marokszámra szórta az ezüstpénzeket az összeseregltő szegényebb nép közé, s az őt körül-éljenző öröm-kiáltások közepette fényes kíséretével 12 mozsárgyű-lövés mellett visszatért a vármegyházára.⁴³⁵

⁴³⁴ *Magyar Ország. Szombathelyről Vas Vármegye...* Magyar Kurír, 1828. júl. 29. / 9. szám/ (a továbbiakban: (MK, 1928.) 82–84.

⁴³⁵ MK, 1828. 82–84.; Díszközgyűl. jkv. 1923. 27–28. Itt kell azonban megjegyezni, hogy Mészáros Hugó az alapkőletételi ünnepséget egyben az épület átadási és használatba vételi alkalmaként írta le, holott ez nem felel meg a valóságnak.: „A szorgos munka az építkezést és felszerelést 1828. júliusára teljesen befejezte. 1828. július 17-én az új kórházat nagyszabásu ünnepséggel adta át rendeltetésének az egylet, s ugyanekkor helyezte el a kórház falában Batthyány Fülöp herceg az alapkövet is az építésre vonatkozó okmányokkal együtt... Négy év sem telt el tehát teljesen, és ime állott már az épület...”

Az ünnepség olyannyira jól sikerült, hogy ez, valamint az országos publicitást nyert eseményleíró sajtóközlemény megjelenése után a herceg augusztus 10-én újabb adakozásra szánta el magát. Ezúttal 2000 forintot ajándékozott az egyletnek, hogy az építkezést teljesen be tudják fejezni.⁴³⁶ Az épület átadását nem ünnepelték meg ilyen fényesen, egyszerűen birtokba vették az 1829-re elkészült melléképületekkel együtt. A kívánt célt elérve a társaság a tagsági-támogatói kondíciókon és a funkciók részletesebb taglalásával változtatott alapszabályain.

Az épület bejárata felett kőbe vésett, korábban leírt kronogram 1828-as dátuma és a *Magyar Kurír* talpkőbeszentelési tudósítása lehet az oka, hogy a 100 éves jubileumi ünnepségen 1923-ban Mészáros Hugó egyleti jegyző és ellenőr hibásan ezt a dátumot adta meg az elkészült kórház átadási ünnepségéül is.⁴³⁷ Ezzel szemben ekkor még sok iparos munkájára volt szükség, hogy berendezkedve, a célnak megfelelően működhessen az emeletes kórház. A halottas kamráról, fürdőszobáról, konyháról tett intézkedések 1829. március 10-én is megerősítik a teljes birtokbavételnek és a kórházi funkciók kiépítésének 1829-es dátumát. A későbbiekben ezen túl minden visszaemlékezéskor, ünnepségkor, valamint Kuncnál 1880-ban egységesen az 1829-es dátum szerepel az intézmény elkészültére nézve, s bár a konkrét átadási ünnepséget a német folyóírási protokoll-szövegekből nem lehet kiolvasni, erre az évre enged következtetni az egylet alapszabály-módosításra irányuló – 1830-ra megvalósuló – törekvése is.⁴³⁸ A Ritter és Zsoldos munkáján nyugvó újonnan módosított alapszabály 39 paragrafusban írta le az egylet működését. A korábbihoz képest a változás abban állt, hogy a 25. §. a) pontjában 82 forintot határoztak meg belépési díjul azok számára, akik az egylet rendes tagjainak sorába szerettek volna tartozni. Az ideiglenes egyleti tagok cselédjeit csak akkor vették fel ingyen ápolásra, ha a tag évente 12 forintot fizetett, de ezeket a befizetéseket összeadták, s amikor összességében meglett a 82 frt, kiállították az örökíthető, rendes tagsági oklevelet.⁴³⁹ Ez az összeg 1829–1830 táján a mezőváros polgártaksájához képest – ami 91 forintot tett ki – hasonló nagyságrendű, de valamivel alacsonyabb summa volt. Szommer szerint a belépési díj 5-ről 82 forintra emelése kirekesztő volt a szegényebbek számára, bár ő

---

⁴³⁶ EE jkv. 1823–1829. 69.

⁴³⁷ „1828. július 17-én az új kórházat nagyszabású városi ünnepséggel adta át rendeltetésének az egylet s ugyanakkor helyezte el a kórház falában Batthyány Fülöp herceg az alapkövet az építésre vonatkozó okmányokkal együtt.” (Díszközgyűl. jkv. 1923. 27.)

⁴³⁸ „Über den noch nötigen Bau”, azaz a még szükséges építkezésről határoztak az 1829. febr. 10-i választmányi ülésen. (EE jkv. 1823–1829. 73.); „Így létesült 1829-ben... az egylet régi betegháza” (Kuncz, 1880. 457.); Az alapszabály-módosításról szóló közgyűlési jegyzőkönyvi kivonat dátuma 1830. jan. 24. Ezt a kivonatolt szöveget a német folyóírással készült „Statuten des Kranken Instituts” piros kötésű törzskönyvében folytatták ST. 89. 161. 1.

⁴³⁹ Díszközgyűl. jkv. 1923. 28.

nem számolt azzal, hogy az 5 forintos belépti díj után havonta még mindenki minimum 1 forintot adakozott mindaddig, míg fel nem épült a kórház. Ezzel szemben a 82 forintos belépési díj után a tagok már nem fizettek havidíjat.⁴⁴⁰ Az 1838-as kórházi mérleg elemzésénél azt írja: „Az egyleti tagokon kívül idegeneket csak kivételes esetekben ápoltak a betegházban.” Ez, valamint egész logikai érvrendszere arra enged következtetni, hogy Szommer a szegény rászoruló betegek alatt az egyleti tagokat értette. Holott a kórházi ápolást igénybe vevők közt a 19. században végig az egyleti tagok cselédjeiről és háztartási alkalmazottairól van szó. Az egyleti tagok névsorában soha nem szerepeltek nincstelenek, házi szolgák, kocsisok, inasok, szakácsnők, céhlegények, akikkel a kórházi ápolására szorulóknak közt a betegfelvételi regiszterben találkozhatunk.⁴⁴¹

Az úri réteg megjelenését a kórházakban a 20. század elejére tehetjük, amikor a bakteriológiai és sebészi ismeretek fejlődésével az orvosok aszeptikus környezetben kezdtek operatív beavatkozásokat végezni. Ilyen körülményeket nehezen lehetett volna teremteni a kastélyok és úri lakok betegszobáiban. Ezzel együtt viszont a nagy kórtermektől elszeparált, különszobában lábadozók rendszere is megjelent. Az első, másod- és a harmadosztályon lábadozók szisztémája előtt azonban – amely 1919 és 1923 között a megyei kórházra is jellemző volt – a 19. század első felében a két-három betegszobás kórház volt a jellemző az egész térségben. Az Emberbaráti Egyleti kórház különösen picinynek számított a maga 7 ágyával, amellyel immár saját épületében megkezdte működését. A korábban bérelt helyiségben állt három betegágyat kiegészítették négy jutányos áron beszerzett lószőrmatracos faággal és felszereléssel.⁴⁴² Az épület birtokba vételekor az egylet az ágyszámnövelés ellenére sem érte el kitűzött eredeti célját, hogy 8 ágyon folyhasson a betegápolás, mert két szobában egyelőre csak 7 ágyra tudott berendezkedni.⁴⁴³ A kezdeti betegápolás idejéből fennmaradt Pfaff Sebestyén Bernád-féle receptek arról tanúskodnak, hogy a birtokba vett új kórház épületében 1829. februárjától létezett egy ún. ötös szoba, amelynek 4 ágya volt. Ezeken felváltva ápoltak fazekas-, lakatos-, asztalos-, szabósegédeket, inasokat és szolgálólányokat.⁴⁴⁴ A recepteken legfelül nyomtatásban „*Infirmaria Sabariense*” felirat áll.

---

⁴⁴⁰ Szommer, 1993. 567.

⁴⁴¹ Szommer, 1993. 568.; vö.: EE-AK 1839–1855.

⁴⁴² EE jkv. 1823–1829. 73. (Nr.5./1829. febr. 10.)

⁴⁴³ VmL 1870. (12. sz.) márc. 20. 2.;

⁴⁴⁴ SmM, receptgyűjtemény, leltározatlan, feldolgozatlan anyag.

A kórházépület birtokba vétele után megújult alapszabály és tagsági rendszer bevezetése azonban nem volt zökkenőmentes. 39 régi tag nem reagált az új rendszer alkotta – 82 forintos vagyoni cenzust jelentő tagdíjat előíró – szabályokra, így őket 1832-ben kiléptetnek nyilvánították.⁴⁴⁵ A havi járulékot fizető ideiglenes tagokkal szemben 1847-ben határoztak úgy, hogy amennyiben több évre visszamenőleg tartoznak, és a felszólítás ellenére sem rendezik hátralékaikat, törlik őket a tagnévsorból.⁴⁴⁶ Ennek nyomán arányszámaikat tekintve felértékelődött az egyleten belül a rendszeresen szerződést kötő tíz- tizenkét céh szerepe, amelyek beteg, balesetes céhlegényeikkel vették igénybe a kórház szolgáltatásait.

3.2.3. Az emberbaráti kórház a helyi egészségügy szolgálatában

Működés a mindennapokban

A kezdetben bérelt lakosztályban három majd négy ágygal működő kórház épületének elkészülte után hétre növelt ágyszáma a korban szokásos mennyiséget jelentette. Ekkoriban a kórházak az országban 3–12 ágygal létesültek. Még a szombathelyi kórház megnyitásához képest 15 évvel később a dr. Balassa János vezette pesti sebészeti klinika is csupán 14 ágyas intézmény volt.⁴⁴⁷ Annyi azonban bizonyos, hogy az 1829-es épület belakása közben a szombathelyi emeletes kórházépület földszinti helyiségeit alakították ki betegszobáknak, mivel 1833-ban rendelték el, hogy a jövőben valamennyi betegágyat a felső emeletre teszik át. Ez az ápolókra többlet-terhet rótt, minthogy ezentúl minden érkező magatehetetlent fel kellett cipelni az emeletre.⁴⁴⁸ Ráadásul az 1832-ben Szombathelyt elérő kolera hatására újfent bővítették az ágyszámot. A keletről érkező járvány alatt közel 500 fő betegedett meg és 24 halt meg a városban.⁴⁴⁹ A kolerások kezelésében ekkor még nem valószínű, hogy bármi pluszt adott az egylet, bár az alapításkori indoklásban a járványok miatti elkülöníthetőséget is bevették. A szombathelyi járványkezelést a megyei egészségügyi bizottsági ülésen a

⁴⁴⁵ EE jkv. 1839./ 6. §. Ezen 39 fő közt találjuk gr. Festetics Imrét, gr. Batthyány Károlyt, Széll Imrét, ifj. dr. Szalay Imrét, Klepl János seborvost, Rummy Ignácot, Győry Ferencet, akik számára nyitva hagyták az újbóli belépési lehetőséget. A kézírásos, 1824-es Statuten 122 aláírója közt azonban mindegyikük neve mellé odaírták megjegyzésként, hogy „ausgetreten”, azaz kilépett. (Statuten, 1824.) Mindegyiküknek más-más oka lehetett, de nem valószínű, hogy a vagyoni cenzus magassága hatott „kirekesztőleg” rájuk, mint, amit Szommer, 1993. 567. feltételezett. Győry Ferencet később a választmányi tagok sorában találjuk, tehát ő ismét beléphetett az egyletbe.

⁴⁴⁶ EE jkv. 20./1847. febr. 28.

⁴⁴⁷ Keppel, 2010. 194.; A veszprémi kórház 12 ágygal nyílt meg 1829-ben (Hogya, 1983. 25.), mint ahogyan a debreceni kóroda is 1837-ben (100 éves a Debreceni Közkórház), a nagykanizsai kórház 1831-ben 16 ágyas, a zalaegerszegi 1833-ban 12 ágyas, a kaposvári újonnan nyílt megyei kórház 1846-ban 16 ágyas.

⁴⁴⁸ EE jkv. Nr. 27./1833.; A jelenlegi gondviselő szolgálatát fel kell mondani, és egy alkalmas betegápolót beteghordóval együtt kell szerződtetni, akik a betegeket az emeletre tudják cipelni. – Nr.42./1835. aug. 3.

⁴⁴⁹ Szendy László, dr.: Szombathely története, Szombathely, 1930. 32.

domonkos kolostor szerzeteseire bízták az akkor még püspöki birtokhoz tartozó Szent Mártonban, Schwester Károly és Hoffelder József egész megye területét lefedő orvosbeosztása és számos más óvintézkedés mellett.⁴⁵⁰ A kolerajárvány – bár Mészáros Hugó a 100 éves megemlékezésen jelentőséget tulajdonított neki – a kórodára inkább csak az ágyszámbővítéssel és a fizetős betegek rendszerének bevezetésével volt hatással. 1833-ban egy új ágyat rendezett be az intézmény, majd 1834-ben bevezették a fizetős betegek rendszerét, amihez 4 új ágyat alakítottak ki.⁴⁵¹ Ezzel a 8 plusz 4 ágyas szisztémával – Szabó Imre kanonok gazdag hagyatékának köszönhetően – az épület adta lehetőségeket szinte teljes mértékben kihasználták.

„Így vivák-ki az emberszerető, hogy nemcsak városunk’ elnyomorodóit bármilly rendű, nemű és körű lakosa, hanem sok külföldi is, kit körülményei kiragadnak hazájából, szükség’ esetén ápolgató kezekre találjon, érezze életmelegét az emberbaráti kebelnek, ’s érzékeny könnyeket szenteljen az emlékezetnek!”⁴⁵²

A felebaráti szeretet jegyében működő egyleten belül csupán az 1844. szeptember 8-i közgyűlésen borzolódt fel a tagok kedélye, amikor a bevett helyi normáktól eltérő esetet rögzítettek a jegyzőkönyvben. Simon Antal úr⁴⁵³ nem volt tagja az egyletnek, beteg szolgáját könyörületből mégis ápolás alá vették, mert Schwester Károly egyleti orvos is könyörületre érdemesnek ajánlotta. Ezzel a jelenlévők közül többen nem értettek egyet, mert álláspontjuk szerint ezentúl bármely gazdának csak annyi gondja lesz, hogy számára terhes, megbetegedett szolgálait a házából egyszerűen kiutasítja. Erre az összegyűltek véleményét is leírták:

---

⁴⁵⁰ MNL VaML IV.6.a-b. Vas vármegye Egészségügyi Választmányának iratai, 1831.

⁴⁵¹ EE jkv. Nr. 27./1833, 1834.; Díszközgyűl. jkv. 1923. 29. Mészáros Hugó szerint plusz hat ágyat szereltek fel 1833-ban, majd 1834-ben négyet a fizetős betegek részére állítottak fel. Tehát szerinte 1834-re 17 ágyas lett az intézmény. Az 1834-es jegyzőkönyvben azonban csak a fizetős ágyak rendszerének megszavazása olvasható. Ezeket az ágyakat valószínűleg csak ideiglenes jelleggel, szükség szerint használták, mivel a kórházról szóló újságtudósítás 1844-ben nyolcágyasnak írja le a kórodát. (*Szombathelyen februárban*. Jk., 1844. márc. 17. 130–131.); Ugyanakkor báró Mikos János egyleti igazgató az egylet számára egy ágyat, lószőr derékaljat, paplant és terítőt (lepedőt) ajándékozott (EE jkv. 12./1835. jan. 18.), tehát a ’30-as évek közepén a kezdeti héthez képest valóban ágyszámnövelésről beszélhetünk, csak nem olyan mértékűről, mint amit Mészáros Hugó állít, mert ezt az ágyszámot az egylet csak 1870-re érte el: „A kórház jelenleg 17 ágygal rendelkezik” – írja a VmL. 1870. (12. sz.) márc. 20. 2.

⁴⁵² Gegő, 1840. b. 86.

⁴⁵³ Az 1840-ben létesített Vasmegyei Gazdasági Egyesület egyik alapító tagja, akit valószínűleg mindenki ismerhetett; Nevére az ADT-ben rákeresve: ideiglenes tömeggondnokká nevezték ki egy csődeljárási ügyben. (*Hazai’s Külföldi Tudósítások – Nemzeti Ujság* 1845. júl. 29./118. szám, 472.); Simon Antal nevét Fényes Elek 1847., 518. is jegyzi.

„Amíg országos törvény által meghatározzák, hogy a cseléddel szemben a gazdának kötelessége a gyógyíttatás,⁴⁵⁴ csak sajnálni lehet, hogy Szombathelyen találtak oly vagyonos polgárok, kik a 12 váltóforint évi csekély járulmánytól [hozzájárulástól] irtóznak, melly által ők nemcsak ön szolgálkat betegség esetén kellő ápoltatásban részesíthetnék, hanem egyszersmint más elhagyott szegén betegeken is segítve lenne”⁴⁵⁵

Ebben a véleménynyilvánításban nemcsak a bevett szokásoktól eltérő viselkedési forma kritikája van benne, hanem a főképp a dualizmus korától oly jellemzően kitapintható helyspecifikus szombathelyi öntudat. Mintha itt, a jóban versengő, fejlett, nyugati végeken abnormális és törvényellenes dolog lenne a tehetősek részéről a segítő kéz megtagadása. Ez a mozzanat a közgyűlésen, úgy gondolom kifejezi, hogy a reformkori egyleti tagok saját jószágosságuk, valamint a csekély befektetés melletti többszemponútú haszon tudatában gondolkodtak 1844-ben. A gondatlan gazda elítélendő hozzáállását mindenestre, miután kibeszélték, többé semmilyen más fórumon nem tették közzé.

Az egylet keresztényi elkötelezettsége minden bizonnyal támogatólag hatott az ápoltak lelkiállapotára, gyógyulásra. Nemcsak testi ápolásukról, hanem lelki vigasztalásukról is gondoskodtak. Erre példa egy 1847-ben tett önkéntes felajánlás. A Biblia elterjesztéséért oly sokat fáradozó Wimmer Ágoston (1791–1863) evangélikus lelkész, későbbi szabadságharcos Felsőlvöről a betegek lelki egyensúlya érdekében 37 db imakönyvet ajándékozott.⁴⁵⁶

Az 1840-es évekbeli sajtóközlemények rendkívül értékesek a kórház működésének bemutatására nézve. Az ún. Krankenregister (EE–AK), azaz betegfelvételi napló betegforgalmi adatait egybevetve a reformkorban megjelent sajtótudósítások közléseivel, azokat egyezőnek találtuk, tehát a rövid sajtóközlemények minden valószínűség szerint más vonatkozásban is hitelesek. Ezért az alapl működés szerint nyolcágyas, plusz a fizetős betegeknek 4 ágygal rendelkezésre álló betegháznak az 1839-es év bevételei közt megjelenő, idegen betegek utáni 80 forintos jövedelme azt bizonyítja, hogy bárki – például gazda, céh vagy bármilyen munkáltató, akivel nem álltak eleve szerződéses viszonyban – beadhatta betegét ápolásra a kórházba, amennyiben a napidíjat megfizette utána. Ez kezdetben napi 20

---

⁴⁵⁴ 1723-tól minden város és község számára előírás volt, hogy gondoskodjon elszegényedett betegeiről és öregjeiről. 1775-től volt érvényben ugyanez a rendelet a céhek számára. A cselédtartóknak hivatalosan csak az 1876/XIV-es trv. írta elő, hogy cselédjeik ápoltatásáról 30 napig gondoskodniuk kell. (Dávid Mihály: A kórházügy igazgatása. In: Mártonffy Károly (szerk.) *A mai magyar egészségügyi közszolgálat*. Budapest, 1942. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda., 63–64.)

⁴⁵⁵ EE jkv. 15./1844. szept. 8.; 1786-ban lefektetett törvény szerint a céheknél a céhmesternek kellett gondoskodnia segédek ápoltatásáról, egy 1837-es cs. kir. dekrétum minden munkaadót 4 heti kórházi ápolásra kötelezett a munkavállalója rászorultsága esetén. (*Keppelmüller szakdolgozata*, Bécs)

⁴⁵⁶ EE jkv. 15./1847. jan. 24.

kr-t, majd 1841-től nyáron 30, télen 40 krajczárt tett ki. Ebben a rendszerben az alábbiak szerint alakult a betegforgalom.⁴⁵⁷

Év ⁴⁵⁸	ápolott betegek száma	meggyógyultak száma	meghaltak száma	maradt következő évre/fő
1839	147+előző évről 6=153	136 (+ 1 főt gyógyulatlanul bocsátottak el)	12	4
1840	157+4=161	146	11	4
1841	154+4=158	151	5	2
1842	136+2=138	130	4	4
1843	4+152=156	141	9	6
1844	166+6=172	164	8	5
1845	195+5=200	182	12	6
1846	219+6=225	209	10	6
1847	227+6 (2400 ápolási napon) = 233	209	17	7
1848	181+7 (2369 nap) =188	176	8	4
1849	120+4=124	102	16	6
1850	141+6=147	130	10	7
1851	155+7=162	145	7	10
1852	219 (EE–AK) 194+10=204 (EE jkv.)	180	14	10
1853	266+10=276	251	14	11

Az éves kimutatások adataiból összeállított táblázat alapján látható, hogy 1847-ig 233 ápolójával a - kimutatásaik alapján kb. 90%-os gyógyítási eredményességgel működő - kóroda egyre növekvő betegforgalmat bonyolított le. Pápay Anna betegápolónő ennek megfelelően 1847-ben kérvényezte, hogy éves díját emeljék fel. A probléma megvizsgálására kiküldött Schwester Károly⁴⁵⁹ egyleti orvos, Saly Boldizsár és Pircher József véleménye alapján meg is állapították, hogy a betegápolónő az évenként növekvő betegszám miatt fárasztóbb szolgálatot

⁴⁵⁷Gegő, 1840. b, 86.; *Egyházi Tudósítások – függelékül a Religio és Neveléshez*, (továbbiakban: ET) 1841. márc. 7. (10. sz.) 86.; ET, 1842. febr.6. (6. sz.), 46.; Diszközgyűl. jkv. 1923. 29.; *Szombathelyi emberbaráti-egyesület. Hírnök*, 1843. febr. 2. (10. sz.) oldalszám nélkül (adt.-ben 81/548.); *Szombathelyen februárban*. Jk., 1844. márc. 17. 130-131.; EE–AK, amelyben 1839–1955 közötti adatokat találhatjuk meg, habár 1853–1854 között nem ide vezették fel a betegeket és ebben a könyvben 1855-ben csak az 58. sorszámgig kerültek nyilvántartásba.; EE jkv. 1839-1855.

⁴⁵⁸ Az EE–AK évköre 1839–1855, és egyleti jegyzőkönyvek adatainak összevetése alapján

⁴⁵⁹ Schwester Károly 1845 márc. 13-i közgyűlésen a pénztárnoki jelentés alapján „a 82 pengőforintot tellyesen befizette”, így ettől kezdve állandó tag lett és oklevelet állítottak ki neki. Valószínűleg addig ideiglenes tagként havi hozzájárulásaival volt jelen az egyleti életben.

lát el, ezért évi díja „10 pengő forinttal megjobbítottik.”⁴⁶⁰ A gördülékenyebb ellátás érdekében ugyanezen évben a kórházépület mindkét konyhájába takaréktűzhelyet készíttettek és új garnitúra ágyneműkről is gondoskodtak.⁴⁶¹ A betegforgalmi arányok ezt követően a válságos időkben átlag 150 fős éves forgalomra csökkentek, majd 1852-től ismét az egyre nagyobb igénybevétel miatt lineáris forgalomemelkedés mutatható ki, még akkor is, ha 1852-ben az egyleti jegyzőkönyv szerinti betegforgalom kis mértékben eltér a betegfelvételi naplóban rögzítettektől. 1847-től külön számolták a betegápolási napokat is, ami az igénybevételt még alaposabban kimutatta.⁴⁶²

A betegfelvételi napló alapján a céheken kívül az egyleti tagok küldték be szolgálóikat, cselédeiket ápolásra, valamint az egylet jótevői javaslatára vehettek még fel – arra érdemes, azaz szelekció után - rászorulókat. (E miatt lehetett a fenti kimutatás alapján a 90% körüli eredményesség a gyógyulás tekintetében.) Erre vonatkozóan 1845-ben újból lefektették, hogy az egyleti tagok csak házi cselédjeiket és tisztjeiket küldhetik a kórházba, tehát gazdasági szolgálókat kizárták a kórházi ellátásból. Ez ellen a mindennapi gyakorlat során nem csupán Erdődy Sándor (1802–1881) véthetett külső cselédei ápoltatásával,⁴⁶³ hanem valószínűleg mások is, mert még 1869-ben is közgyűlési téma volt, hogy házi cseléd alatt csakis a belső szolgaszemélyzet értendő.⁴⁶⁴ Ekkor és már korábban is többször leszögezték, hogy amennyiben 5 főnél több házi cselédet tartanak, a tagdíj dupláját kell befizetni. Ez a rendelkezés az 1847-ben kinyomtatott, módosított alapszabályban meg is jelent.⁴⁶⁵

Szintén itt megjelent alapszabály volt, hogy a gyógyíthatatlan betegeket, akiknek az állapotán hónapok vagy évek alatt sem lehetett volna segíteni, a betegfelvételi eljárás során kizárták: „Chronicus nyavalyában sinlődő, kinek gyógyítására a’ betegség természete szerint, több hónapok, sokszor esztendők kívántatnak, fel nem vétetik.”⁴⁶⁶ Az ápolási napló alapján tartották is magukat ehhez a szabályhoz, ugyanis nem találni a kórházban két hónapnál tovább ott tartózkodó beteget.

---

⁴⁶⁰ EE jkv. 21./1847. jan. 24.; EE jkv. 4./1847. febr. 28.

⁴⁶¹ EE jkv. 7./1847. febr. 28.; 9./1847. febr. 28.

⁴⁶² Nagy kár, hogy az éves közgyűlésekre kinyomtatott, informatív számadások, kimutatások nem maradtak fenn, csak a későbbi korszakokból találtam a megyei levéltárban rendkívül szórványosan egy-egy példányt. Ezt a kivonatot közvetlenül kinyomtatása után az egylet Batthyány Fülöp hercegnek mint egyleti protektornak minden évben megküldte. Erről határoztak évente a napirendi pontjaiknál az elsők között EE jkv. 2/1844.

⁴⁶³ A külsős cselédek jogtalan ápoltatása miatt ismételt felszólító levelet küldött neki az egylet a hátralékok kétszeres díjjal való kifizetésére 1868. ápr. 1-jén. (EE jkv. 3./1868. ápr. 1.)

⁴⁶⁴ EE jkv. 1869. ápr. 18.; Stégmüller János jáki apát egyleti felvételekor 1860. júl. 9-én, a 27. pont alatt leszögezték, hogy cselédjei közül csak a szakácsnő, szolgáló és inasok kapnak felvételt az intézetbe megbetegedésük esetén.

⁴⁶⁵ EE jkv. 13./1845. febr. 23.; A Rendszabályok a betegfelvétel döntéshelyezeteinek sorrendiségéről is rendelkeztek, 1847 (MNL VaML EAGy.) 8–12.

⁴⁶⁶ Uo. 10.

Az egylet élenjáróinak foglalkozását már meghatároztuk, de a betegápolást igénybe vevők körére szintén érdemes odafigyelni. A betegeket kórházba küldő munkáltatók épp olyan sokféle társadalmi réteget képviseltek, akárcsak a tagság. Ha a beküldők listáját végigbongésszük, a kocsisát, szobalányát, inasát beküldő úri réteg színes társasága bontakozik ki a környékbeli birtokosoktól a helyi ügyvédig, vendéglősig. A sorszám mellett az ápolat beteg neve állt, majd az azt követő rubrikában jegyezték meg foglalkozását, ahol a munkáltatója neve is szerepelt. Pl. Dienstmagd bei Gigler, Hauskraft bei Hayden, Dienstmagd bei Tempel, Kasser bei Kikaker, Arbeitskraft im Brauhaus bei Fok, Kutscher bei Woita, Dienstmagd bey Francz Győry. Vagy hogy ne csak városi polgárokat említsünk, a környékbeli birtokos nemeseket szolgálók közül az alábbi megnevezéseket találni pl. 1845-ben: „Koch von Skerletz”, „Kutscher bey Szegedy”, „Magd bei Skerletz”, „Kutscher bei Reißig”.⁴⁶⁷ 1847-től az ápolatnál, a számozott sorok végén a felvételi és elbocsájtási dátum közötti napok számát külön is megadták. 1847-ben ez alapján a legkevesebb ideig 2, a leghosszabban 57 napig ápolat beteget. Ez utóbbi „Anton Scharneck bedienster bei Skerletz” ekkor meg is halt. 1849-től visszatértek a régi formákhoz és már nem tüntették fel az azévi 120 beteg után az ápolási napok számát.⁴⁶⁸

A házi cselédek tömbjén és a nincstelen hozzátartozó nélküli szegények szórványos esetein kívül, a kórház másik nagy csoportját a céhlegények ápolása adta. A betegnyilvántartó naplóban az alábbi megnevezések a leggyakoribbak: Csizmenmacher, Schuhmacher, Schuster, Tischlergeselle, Schmidgeselle, Hafnergesell, Schneidergeselle, Schuhschustergeselle, Sattler, Bäckerjung, Schlossergesell.⁴⁶⁹

A céhekkal folyamatos volt az egyezkedés, mivel legényeik száma dinamikusan változott, így az esetleges ellátásukra fizetendő összeg kialakítása is szinte évenként napirenden volt az egyleti elnökség és céhképviselő mester közt. 1844-ben például a helybeli posztós céh elöljárói bebizonyították, hogy legényeik száma jelentősen lecsökkent, ezért az éves szinten megállapított ápolási díjat is lecsökkentették számukra 10 pengő frt-ra. Ezt a céh kedvezőnek ítéltette, mert erre az összegre rögtön szerződést kötöttek két évre előre az

⁴⁶⁷ Skerletznél szakács, Szegedynél kocsis, cselédlány Skerletznél, kocsis Reissignél. De a birtokos nemesek közül megtalálhatjuk még Mesznil báró, Mikos János alispán egyleti elnök, Batthyány, Skényi és Erdődy Sándor nevét is Vépről. Az 1839-ben felvett Jos. Simon, Gulas bey Fürst Batthyany (Simon József, a herceg gulyása) 1840. jan. 13-án halt meg a kórházban.

⁴⁶⁸ A betegápolási napok feltüntetését a számadási adatok közt 1855. ápr. 1-én rendelték el ismét, amely időponttól kezdve ez folyamatosan megvalósult. Az éves külön kinyomtatott számadásoknak alapvető információi közt szerepelt, míg a jegyzőkönyvekben ezeket az adatokat közgyűlések alkalmával nem hozzák szóba, mivel mindenki megkapta és előttük feküdt. Még a századforduló idején is csak ritka esetben jelenik meg ez az információ a sajtó hasábjain, ha az egyleti számadást taglalják.

⁴⁶⁹ Csizmadia, cipőkészítő, cipész, asztaloslegény, kovácsinas, fazekas mesterlegény, szabó segéd, cipészinás, nyereggyártó, pékfiú, lakatosinas.

egylettel. Ugyanekkor a helyi takács céh 30 váltó forintos ajánlatát az egylet gondolta jó üzletnek, így azt vita nélkül elfogadták.⁴⁷⁰ Hogy a szabadságharc vitte-e más utakra a takácslegényeket Szombathelyről, ezt csak sejteni lehet. Mindenesetre 1849-ben céhmesterük kérte a szerződés felmondását, mivel már jó ideje segédek nélkül volt kénytelen dolgozni. Problémája ismert lehetett, mert zokszó nélkül fölmentették kötelezvénye alól.⁴⁷¹ A magyar szabó céh ugyanezen időben többletmunkaerővel dolgozhatott, mivel számukra egy kilencedik ezüstforint befizetését írták elő, ha a betegápolói szolgálatot továbbra is igénylik.⁴⁷² A kórház 1848/49-ben betegfelvételi naplója alapján nem ápolt szabadsághősöket,⁴⁷³ a szabadságharc idején betöltött szerepét tévesen magasztalták fel a későbbi visszaemlékezésben.

„[Az Emberbaráti Egylet] körött zajlott le az 1848-as nagyidők megpróbáltatása, az osztrák elnyomás mindent elorvasztó veszedelme. Ápolta a 48-as hősokeket csak úgy, mint az 1878-iki bosnyák okkupáció sebesült harcosait, s a világháború vérző vitézeit. Ott állott dédapáink, nagyapáink, apáink életében, s állni fog, ha a sors kegyelme kedvez neki, a késő unokák életében is, hogy istápolja, gondozza azokat, akikre a végzet rátaposott.”⁴⁷⁴

Az 1923-as, százéves megemlékezések beharangozóiban a sajtó részéről lehet, hogy szenzációszámba ment az 1848–1849-es hősokeket megemlíteni, de a betegfelvételi dokumentumok alapján az egylet valójában sem a szabadságharcos, sem a császári alakulatok rászorulóit nem ápolta. A sajtóközlemény alapján azt gondolhatnánk, hogy bár a császáriak 1848 december végén Althan tábornagy vezetésével bevonultak Szombathelyre, az egylet ápolói tevékenységével mégis támogatni tudta a szabadságharcos magyar oldalt, de sajnos ez nem így volt. Az 1850-ben dec. 31-én, 141-es sorszámon felvett utolsó beteg, Franz Henitz neve mellett szerepel, hogy invalid, amely jelentheti esetleg, hogy hadirokkant, de takarhat másféle rokkantságot is.⁴⁷⁵

Újítások, fejlődési tendenciák a 19. század közepén

1848-ban a forradalmat megelőzően számos újítást vezettek be a kórházban. Más polgári és katonai kórházak gyakorlata szerint elrendelték minden ágy fölé egy fekete tábla

⁴⁷⁰ EE jkv. 4./1844. jan. 14. és 1./1845. febr. 23.; 7./1844. júl. 14.

⁴⁷¹ EE jkv. 3./1849. márc. 4.

⁴⁷² EE jkv. 13/1849. márc. 4.

⁴⁷³ Rekrutákat, legfeljebb fél tucattal Körmendről 1840-ben vettek fel, de 1848/49-ben még szórványosan sem jelentkeznek.

⁴⁷⁴ Százesztendő az emberbaráti munka mezején. Az Emberbaráti kórház dec. 8-án ünnepli évszázados megalakulását. *Vvm.*, 1923. dec. 2. 3.

⁴⁷⁵ EE AK, 1852., aki 1853. jan. 8-án hagyta el a kórházat.

felfüggesztését, amelyre az orvos a beteg neve mellé naponta felírta a neki járó ételt. Erre azért volt szükség, hogy a beteg is lássa, megkapta-e a neki rendelt ételadagot. Az egészséges ételek minősége és mennyisége 1855-ben ismételten téma lett, amikor az ellátási szükségletekről külön nyilvántartást vezettek be.⁴⁷⁶ A mértékletes étkezés témáján túl 1848-ban a betegszobákban előírtak panaszkönyvet tartani, hogy a betegek feljegyezhesék sérelmeiket.⁴⁷⁷ Ugyanebben az évben Schwester Károly megyei és egyleti elsőorvos segédjéül Szabadfy János (1815–1886) orvos,⁴⁷⁸ egyleti tag ingyen ajánlkozott. Az egylet ezt hálásan elfogadta, azonban a jobb rend fenntartása érdekében, a betegek körüli szolgálatáért évi 30 pengő forintot szavazott meg neki, és ezzel egyben másodorvossá nevezték ki. Ebből a pozíciójából lépett Schwester helyébe, amikor ő elhunyt. Az 1848. június 2-i közgyűlésen Schwester örököseinek elrendelték kifizetni a 40 pengőforint félévi díját és Szabadfynak megszavazták az egyleti orvosnak járó éves 80 (ezüst pengő) forintot.⁴⁷⁹ Szabadfy aktívan beleszólt az egylet életébe, orvosi véleményét gyakran kikérték és adtak rá. Egészen 1885-ig, egészsége hanyatlásáig szinte minden közgyűlésen jelen volt. 1850-ben házirendet dolgozott ki a betegek számára, amit a kóroda szobáiban bekeretezve függesztettek fel. Ez nyolc pont alatt határozta meg, hogy a betegeknek a felírt gyógyszereket az ápoló jelenlétében kell bevenniük, hogy az intézményben mindenki számára tilos a dohányzás, valamint a látogatási idő 9-től 12-ig, délután 2-től 6-ig (nyáron 8-ig) tart, amely során és azon kívül tilos akármilyen élelmiszert behozni a betegnek. Az ételmisszerbevitelre vonatkozó, még a mainál is szigorúbb rendszabályokat minden bizonnyal a kolera tette indokolttá, amely a szabadságharc leverése körüli időben ütötte fel ismét a fejét az országban, így Szombathelyen is.

Az 1849 augusztusától terjedő kolerajárvány miatt a kórház az udvari épületben egy kétágyas ideiglenes járványszobát rendelt el berendezni 1849. szeptember 5-én. A megbetegedettek ápolására egy külön irgalmas szerzetest fogadtak fel. Az egylet

---

⁴⁷⁶ Ennek eszközzésére Szabadfy János és Feigelstock Vilmos orvos urakat, valamint Fock János vendéglőst, mint szakértőt bízták meg jelentéstételi kötelezettség mellett. (3./EE jkv. 1855. márc. 11.); Gortvay, 1953., 130.

⁴⁷⁷ EE jkv. 6–7./1848. febr. 27.

⁴⁷⁸ EE jkv. Az 1864. ápr. 17-i választmányi ülésén részt vevő Szabadfyt megyei főorvosnak titulálják. Őt megelőzően Horváth Károly volt a megyei főorvos.; Kapronczay, 1983. 18. szerint (Bencze nyomán) Horváth 1867-ig állt a megyei egészségügy élén.

⁴⁷⁹ EE jkv. 4./1848. febr. 27.; 13–14./1848. jún. 2.; Érdekes, hogy Schwester Károly egyleti tagsági oklevelét húga, Schwester Anna kisasszony örökölte, aki viszont átengedte Mártony Károly úrnak (EE jkv. 15./1849. júl. 16.; Bencze szerint Schwester fiai nagy szabadságharcosok voltak, de akkor miért nem ők örökölték apjuk után az egyleti tagsági oklevelet? Az egylet mindig bekérte a végrendeleteket, ha több örökös is szóba kerülhetett az egyleti részvény újabb tulajdonosaként, de mintha itt egyértelmű lett volna, hogy csakis húga lehet az örökös) Dr. Schwester díszoklevelét az egylet 1870 márc. 7-i ülésén érvénytelennek nyilvánította. Utoljára zálogként Illés Józsefné asszony birtokában volt, aki viszont ekkor elhalálozott.

választmánya szeptember 16-án úgy vélte, hogy a járvány már szűnőfélben van és a városi hatóság a betegek ápolásáról már ügyis gondoskodott, ezért a hátsó szobát ezentúl csak a tagok cselédei és egyleti pénztárba fizető céhek legényei részére bocsátották rendelkezésre. Kilátásba helyezték ekkor, hogy amennyiben a járvány ismét növekedne, az egylet egy tágasabb szállás bérlésével tartósan is berendezkedik a rászorulóknak kezelésére. Két epemirigyes szegény betegen sikerült így is az emberbarátoknak segíteniük. Mindezek mellett nagyobb problémával álltak szemben, ugyanis az ápolónő Szt. Mihály napjával (szept. 29.) felmondta a szolgáltatását, és ez valóságos csődhelyzetet teremtett, ezért válságtanácskozásra adott okot. Az ápolónőre Szabadfy János egyleti orvos már március óta panaszkodott, hogy nem tartja be az utasításait, akadályozza munkáját, személyét sértéseknek teszi ki. A konfliktus elsimítására különbizottságot küldtek ki, ami után az ápolónő elbocsátását helyezték kilátásba, amennyiben a legkisebb mértékben is elmulasztja kötelességeit. Ennek a hátterén mondott fel a kolerahelyzet közepén. Utódjául az egylet 1849. szeptember 25-én szótöbbséggel Hannusch Józsefet választotta meg betegápolónak.⁴⁸⁰

A kórházépület pincéjét bérlő Waisz József ügyvéd, akárcsak az ápolónő, ugyanarra a napra időzítette bérelt helyisége szerződésének felmondását. A nyugtalan körülmények miatt az évek óta kibérelt helyiség további igénybevételéről lemondott. Az epemirigyes betegek és halottak látványa neki, aki amúgy is beteges, olyan kellemetlen, hogy kérte szerződését szinte azonnali hatállyal, Szent Mihály napjával (szept. 29.) felmondani.⁴⁸¹ Ebben az évben a megszokottakhoz képest valóban megemelkedett a halálozások száma. Ráadásul az első félévben elhunyt 3 fő után augusztustól decemberig sűrűsödtek a kórházi halálesetek, amelyek száma az év során összesen 16 fő volt. Az egyleti jegyzőkönyvek a későbbiekben nem szólnak a kolerás esetekről, csupán a betegfelvételi könyvből tudható, hogy október folyamán három kolerás halt meg a kórházban. Az október 5-én felvett két kolerás nőből az egyik még aznap, a másik október 8-án hunyt el. Utóbbit Kortschek Katharina szegény kolerást Mahortsits és Schreiner kontójára (javaslatára) ápolták, azaz a beteget valószínűleg ők adhatták be ápolásra. Ifj. Woita Donátnak – a híres építőmesternek – Ferenc nevű kolerás szolgáját október 23-án vették fel, ő másnap halt meg a kórházban.⁴⁸² Másutt nem található „cholera” megnevezés a beteg mellett. Rajtuk kívül egyéb elhunytaknál nincs feltüntetve a

⁴⁸⁰ EE jkv. 14/1849 márc.4.: (Czédler Imre, Zauner János, Schreiner Alajos, Hegedűs Sándor vizsályelhárító küldöttség), 16/1849.júl.16 (betegápolónő jövő évi menesztése), 21./1849.szept. 16. (Csődöt rendeltek el, házas egyéneknek elsőbbség a betegápolói poszton.), 24./1849. szept. 25. (Hannusch J. szerződését Czédler I. egyleti ügyvéd készítse el.)

⁴⁸¹ EE jkv. 23./1849. szept. 25.

⁴⁸² EE AK Nr. 80-81/1849; Nr.92/1849

halál oka, pedig októberben a kolerásokon kívül meghalt még – öt napi ápolás után – Johann Weiler, Szegedynél szolgáló kertész is, valamint a további november-december hónapokban további négy fő (2 vándorló cipészinás, 2 elhagyott szegény).

Az elhunytak halálokat 1851-től a helyi egyházi halotti anyakönyvek is elkezdik felvezetni, így a betegfelvételi könyvben ugyan nem, de az egyleti jegyzőkönyvek számadás részeiben is kezd megjelenni ez az információ. 1851-ben hét főből öt tüdőtuberkulózisban, egy általános vízkórban, egy végelgyengülésben hunyt el. 1852-ben a kórház 14 halottjából egy végelgyengülésben, egy mell-vízkórban, három általános vízkórban, öt tüdőgümőkórban, egy rothasztó fekélyben, három hagymázban múlt ki. 1853-ban 14 fő közül heten tuberkulózisban, ketten általános vízkórban, egy mell vízkórban, egy vérhányásban, kettő tífuszban és egy fő olvashatatlan írásképű valamilyen vízkórban hunyt el.⁴⁸³ Az 1852. február 29-i választmányi ülésen Szabadfy János egyleti orvos ajánlkozott, hogy ezentúl vezeti az ápoltak betegségeit, amelyek mellett az alkalmazott gyógymódot is feljegyzi. Ezt a választmány elfogadta, így elrendelték az ehhez szükséges formanyomtatványok beszerzését, amelyeket a nyomdánál rendelték meg. Ugyanezen ülés következő pontja alatt döntöttek gr. Szegedy Antal ajándékának tárgyában. Az ajándék 24 pár harisnyából és két hálófövegből állt, de mivel ez nem volt hasznos a betegápolás körül, ezért eladásukat határozták el.⁴⁸⁴ Az egyleti jegyzőkönyvek átfogó ismeretében elmondható, hogy minden korszakban jellemző ez a precíz, minden garast megfogó, anyagkezelési-gazdálkodási szemléletmód. Még a saját leselejtezendő ágyneműiket, használható, de feleslegessé váló bútoraikat, ingóságaikat is eladták használt holmiként, hogy annak bevételeit egyéb költségeikre fordítsák. Obeschal József szegény óraműves-segédnek, miután meghalt, utána maradt holmiját, szerszámaikat és óráját eladták, hogy hosszas ápolásának költségeit valamennyire fedezzék.⁴⁸⁵

Míg a rendkívül hatékonyan és takarékosan gazdálkodó Emberbaráti Egyletnek 1824 év végén 3431 ft 44 kr vagyona volt, és 403 forintot költött a betegápoló intézet kiadásaira, a reformkor végére vagyona 73.000 forintot tett ki, és évi kb. 2000 ft összeget költött az intézeti kiadásokra. 1853 és 1854-ben az év eleji számadásoknál egy töréspont figyelhető meg. Ugyanúgy forintban adják meg az összvagyonot és annak elemeit, ám az 1853-as évről

---

⁴⁸³ EE jkv. 1852. febr. 2., 1853. febr. 6., 1854. febr. 8. – közgyűléseken tárgyalt éves számadások és vagyonkimutatások utáni részként; a számomra kiolvashatatlan halálok: „wasserfläßiger Gedärzen fütgisundung”.

⁴⁸⁴ EE jkv. 5./1852. febr. 29., milyen kár, hogy ezekből a betegségnylvántartó és azt kezelő jegyzetekből a SmM-nak nem maradt fenn dokumentuma, pedig orvostörténészek számára valóságos csemege lehetne; EE jkv. 6./1852. febr. 29.

⁴⁸⁵ EE jkv. 5./1866. jan. 4.

való kimutatásban az előző évihez képest a számok 2,5-del elosztott végösszegei arra engednek következtetni, hogy a váltóforint és pengő forint közötti pénznemben való számolásra került sor.⁴⁸⁶ A kiegyezés korában a reformkorival megegyező éves kiadást rögzítő összegek mögött ennek megfelelően 2 és félszeres értéket feltételezhetünk. Az 1867. évi fenntartási összköltség 2448 forintot tett ki 3520 frt bevétel mellett, 1869-ben 2458 frt volt a kiadás 3979 frt bevétel mellett. Az évek során az egyesület bevételei mindig meghaladták a kiadásait, tehát pozitív mérleggel gazdálkodott.⁴⁸⁷ A bevételek sorát bálók, és kivételes esetekben más táncmulatságok is gyarapították. Ezek közül a legmagasabb összeget az 1833. január 13-án rendezett bál hozta a maga 1203 forintos tiszta hasznával, amely után azonban a drasztikusan csökkenő bálozási kedv okán az 1840-es évektől a jótékonyági bálozást megszüntették, és csak az 1860-as évektől elevenítették fel ismét. Az egyik legjövedelmezőbb ebben a sorozatban, az 1863. június 14-i, 3000 db-os sorshúzással egybekötött táncvigadalom volt, amely 531 forintos tiszta jövedelmet hozott.⁴⁸⁸ Szegedy István a körmeneti táncvigadalom bevételeit ajánlotta fel 1867 tavaszán az egyesület javára, ami 210 forintot tett ki. Ezt hálával elfogadták, majd ezután az egyesület is rendezett egy népi ünnepélyt június 2-án. Ennek a tiszta bevétele 183 frt 19 kr lett.⁴⁸⁹ Számos esetben előfordult, hogy az egyesületi tisztviselők lemondtak az éves tiszteletdíjukról vagy a nekik járó haszonról, pl. a kórházkert használati jogáról.⁴⁹⁰ Tették ezt az önkéntesség és filantrópia jelszavai alatt és mert fő jövedelemforrásuk nem az egyesületi tevékenységhez kötődött. Az egyesület vagyonának kölcsönvevőiként (6 %-os kamatra) kölcsönösen hasznosak voltak egymás számára. A polgári erények gyakorlása mellett ismét a főurak nagyobb felajánlásaiban reménykedtek. A főnemesi adományok a kiegyezés felé haladva alacsonyabb összegben és ritkábban fordultak elő, így a folytonosan növekvő, ráadásul ingyenápolási betegforgalom hatékony ellátása érdekében még inkább átgondolt gazdálkodásra volt szükség. A szombathelyi illetőségű szegények ingyen

---

⁴⁸⁶ EE jkv. 1853

⁴⁸⁷ A vagyon 1840-ben 60 000 frt-ot tett ki. 1848-ban 72 135 frt 18 kr, amely állt 19 679 frt-ház és telek, 2086 frt ingóságok és bútork, 687 frt pénztári állapot, 48 140 frt tőke, 471 frt havijárulékok kintlévőségekben, 794 frt kamatok kintlévőségekben, 70 frt céhjárulékok, 205 frt hasznbér számadataiból. 1850-ben 73 262 frt a vagyon (Wiener Währung-ban)

⁴⁸⁸ EE jkv. 15./1863. jún. 23. A sikeres népi ünnepély ötlete Tempel Ferenc aligazgatóé volt, aki az egyesület felsegítését tűzte ki célul. A bevételben 32 frt adomány is „bennefoglaltatott.” (Batthyány Fülöpötől 10 frt, Eggenberger Károlytól és Hegel Benjamtól 5–5 frt, Csesznyák Lajostól 8 frt, Batthyány Ivántól és Guary Károlytól 2–2 frt érkezett.) Ekkor Szombathely városa 40 pengő frt-ot adományozott

⁴⁸⁹ EE jkv. 10/1867. ápr. 28; 12./1867. nov. 2.

⁴⁹⁰ Zanelli Károly (az öreg Zanelli Ferenc ügyvéd fia) a neki megszavazott írlmetnyrt az egyesület további rendelkezésére bocsátja, csekély fáradozásaiért az egyesület bizalma által bőven érzí magát megjutalmazva. (EE jkv. 35/1850. febr. 9.); Az egyesületi jegyző és ügyész ingyen vállalja a feladatokat, így a 20 és 50 pengő frt-os fizetések kihagyhatók a háztartási kiadások sorából. (EE jkv. 7./1855. ápr. 1). Szommer, 1993. 566. szerint [özv.] Mittermayer [Ferencné] Katalin lemondott a kórház kertjének használati jogáról, csak azt nem adta meg, hogy mikor és ez pontosan mennyi pénzt jelentett.

ápoltatási kötelessége alapvetően a város feladata volt, ezért 1855-ben a kórházban ágyalapítványt tett évi 120 forint fizetés megajánlása mellett, amelyet az egyesület elfogadott és erre vonatkozóan hivatalos szerződést kötött.⁴⁹¹ Ez az első kvázi hivatalos szervvel kötött szerződés jelentősegteljes volt, mert a későbbiekben mindig erre nyúltak vissza a díjak emelkedésekor és a szegények ápolási kötelezettségének kérdéseinél.

Privát részről ritka alkalomnak számított akár 100 forint felajánlása is, éppen ezért ezeket feljegyezték a jegyzőkönyvekben. Batthyány Fülöp protektor kegyadományáról szóló, 1855. március 15-én, Bécsben kelt levelét örömmel fogadta az egyesület. A herceg Erzsébet császárné első gyermekének, Zsófiának március 5-i szerencsés világrajötte alkalmából rendelt el 100 pengő forintot a körmendi uradalom pénztárából kifizetni.⁴⁹² 1864-ben 200 forint felajánlást tett Szegedy Károly és Szegedy Amália, akiknek „örök emlékü ajándékáért” hálás köszönetet szavaztak.⁴⁹³ Amikor az egyesület harmadik elnöke, Mezőszegedy-Szegedy Sándor 1856-ban elfoglalta pozícióját, 100 pengő forintot adományozott az egyesületnek.⁴⁹⁴ Halála után az egyesület negyedik igazgatójául gr. Festetich Györgyöt (1815–1883) kérték fel 1862-ben, aki azonban teendőire hivatkozva nem fogadta el a hivatalt. Ennek ellenére 200 forintot küldött az egyesületnek, hogy tagjai sorába vegye fel.⁴⁹⁵ Az egyesület életében az utolsó arisztokrata egyesületi elnököt így báró Mesznil Viktor⁴⁹⁶ személyében választották meg, aki az őt közvetlenül felkereső küldöttség kérésére elfogadta a pozíciót, bár a hatvanas évek második felétől egyre ritkábban jelent meg a közgyűléseken, és 1874-ben állandó lakhelyének áttétele után le is mondott állásáról.

---

⁴⁹¹ EE jkv. 10./1855. ápr. 1; EE jkv. 16./1855. ápr. 4.; Ezzel a betegház ágy száma 13-ra emelkedett.

⁴⁹² EE jkv. 4./1855. ápr. 1.; Mászor az éves elszámolások megküldésekor 50 pengőforintot adott, pl. 1858-ban (EE jkv. 24./1858. febr. 11.)

⁴⁹³ EE jkv. 19./1865. márc. 4.; Szegedy Károly (1847–1913) a hermáni hitbizomány haszonélvezője, akinek nagypapája Szegedy Károly (szül. 1779 decz. 7, Górvármegye, † 1858 szept. 3, Hermán) cs. és kir. kamarás az Emberbaráti Egyesület első alapszabályának aláírói közt szerepel, tehát bár nem alapító, de egyesületi tag volt 1824. ápr. 24-én. (Statuten, 1825.), Borovszky, 1898. *Somogy vármegye nemes családjai* (<https://www.arcanum.hu/szegedy-ensch-mezo-szegedi-baro>)

⁴⁹⁴ EE jkv. 12./1856. ápr. 23.

⁴⁹⁵ 1862. ápr. 23-án kelt levelét a közgyűlésen felolvasták (EE jkv. 18/1862. okt. 20.), majd mint aki 5 házicselédnél többet tart, a kétszeres tagsági összegnek a levonása után fennmaradó 39 forint 9 krajczár adományt „hálaival” sorolták a bevételek közé a közgyűlésen (EE jkv. 1864. márc. 3.); Gr. tolnai Festetich György, mint jogvédett politikus a kiegyezést megelőző időben valóban elfoglalt lehetett, ugyanakkor az 1860-ban kinevezett Vas vármegyei főispáni hivatalától már visszavonultan élt, 1865-ben Zala vármegye főispáni hivatalát elfogadta. Andrássy kormányában 1867–1871 között a király személye körüli miniszter szerepet töltötte be.

⁴⁹⁶ Mesznil Viktor (Sopron 1814. febr. 6. – Budapest 1893 okt. 28.) földbirtokos, országgyűlési képviselő. Előbb Vas vármegye jegyzője volt, majd a magyar udvari kancelláriánál szolgált, mint titkár, a reformkori főrendiház ellenzéki politikusa, aki a szabadságharc után visszavonult, majd 1860-as években Moson vármegye alispánja lett.; Emberbaráti egyesületi igazgatóságáról lemondott. (EE jkv. 8./1874. ápr. 19.)

A mindennapi kórházvezetési feladatokat, az ügyvitelt ebben a korszakban az alelnökök végezték, akiknek a feladatai közt volt a céhekkel való folyamatos egyezkedés, a kórházi szolgáltatások fokozottabb igénybevételével nagyobb éves összegek kialakulása. E közben volt, hogy a céhek egész egyszerűen megtagadták a fizetési kötelezettségeiket, és segédek után nem akarták tovább fizetni járulékaikat.⁴⁹⁷ A hátralékokra való figyelmeztetés utáni eljárásban és az egyleti vagyon kihelyezése során megfizetendő kamatok elmaradásakor, az adósságok behajtásakor az egyleti ügyvéd lépett akcióba.⁴⁹⁸ Az egyleti ügyvéd – korabeli szóhasználat szerint ügyész – kemény harcokat vívott az ápoltatási költségek behajtásáért is. Előfordult, hogy fizetőképes hozzátartozók nem akarták megfizetni a kórházi ápolási költségeket. Ez történt Dekker Borbála szombathelyi hajadon esetében is, amikor Erhard József, a lány törvényes gyámja a 129 napos ápolási díjat, 154 frt 18 krajczárt nem fizette meg, így törvényi úton hajtották be tőle.⁴⁹⁹ A kórház kiegyensúlyozott működése tehát az aligazgató, más néven igazgatóhelyettes és az egyleti ügyvéd szívós munkáján alapult. Kettejük kitartó tevékenysége határozta meg az egyleti kórház működésének gazdasági biztonságát.

A szabadságharc utáni állami kezdeményezések

A szabadságharc utáni években az egyleti gyűlések megtartásához minden esetben közigazgatási hatósági engedélyt kellett kérni, ami szintén az egylet igazgatóhelyettesének a feladatkörébe tartozott. Az egyleti üléseken „vendégeskedő” cs. kir. szolgabíró⁵⁰⁰ vagy segédek⁵⁰¹ nevét is feljegyezték a jelenlévők közt, akiknek az elnöki szék mellett adtak helyet, de azok soha nem szólaltak fel semmilyen témában, csupán jelenlétükkel prezentálták az elnyomás korszakát. Azét az elnyomásét, amely megszüntette az összes társadalmi szervezetet, közöttük a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseit, a Magyar

---

⁴⁹⁷ „Némely urasághoz és céhhez, amelyek több legényt tartanak” Tempel Ferencet küldték ki a nagyobb összegű befizetés „kieszközlésére.” (EE jkv. 7/1856. márc. 2.) „Nyergészek, óráskok, aranyművesek a fizetés alól magukat kivonták.” (EE jkv. 6./1862. febr. 8.)

⁴⁹⁸Gr. Széchenyi János (1802–1874) úrnál (Széchenyi István idősebbik bátyjának elsőszülött fia) kint lévő tőke és kamat behajtását „Vidos László egyleti ügyész eszközölje.” (EE jkv. 32./1856. febr. 13.); Batthyány Józseftől, Batthyány-Strattmann László szemorvos édesapjától (1836–1897) Vidos László a kamathátralékokat hajtsa be. (EE jkv. 20.1856. ápr.23.); Néhaj gr. Batthyány Lajos (Ikervárról, tehát a kivégzett miniszterelnök még 1849 előtt vehette fel) 1000 pengő frt kölcsöne után csak két és fél évi kamatfizetést ajánlottak meg az egylet számára, így követelendőnek nyilvánították az 1857. jan. 1-től jún. végéig terjedő időszakra a kamat megfizetését. (EE jkv. 36./1860. okt. 8.); Kölcsönöket elrendelték behajtani (EE jkv. 22./1856. okt. 5.); Festetich János kölcsönének behajtása (EE jkv. 24./1856. nov. 9.)

⁴⁹⁹ EE jkv. 20./1859. szept. 18.

⁵⁰⁰ Jenik Imre 1856. márc. 2.; Bonyhádi Gyula cs. kir. helytartósági tanácsos 1857. márc. 15.;

⁵⁰¹ Rácz Miklós szolgabíróági segéd megjelent 1855. márc. 11-én du. 2 órai kezdettel megrendezett választmányi ülésen.

Tudományos Akadémia és minden kultúrintézmény működését.⁵⁰² Az ötvenes években az emberbaráti kórházra a halotti anyakönyvekben, s ebből következőleg az adminisztrációban használt „német kórház” elnevezés kifejezte a kórházegylet megbízhatóságát, állandó ellenőrizhetőségét, amellyel nagy valószínűséggel megkönnyítették saját működésüket, de az sem kizárt, hogy kifejezte egyúttal az alapítók és a polgári kórházvezetés német, osztrák gyökereit. A „német kórház” ehhez a korszakhoz kötődő megnevezése véleményünk szerint a nemzeti színezet mellett azonban sokkal inkább a birodalmi szintű átjárhatóság argumentációjaként szolgált.

A szombathelyi emberbarátok alapvetően német, de (1823-24, 1834-35, 1844-49, 1852-54 közt) magyar-német párhuzamos nyelvű jegyzőkönyveinek vezetéséről 1855-ben azzal az indokkal tértek át a magyar nyelvre, hogy a tisztújításkor az újonnan megválasztott Horváth Mihály ügyvéd s egyben egyleti jegyző csak úgy vállalja a posztot, ha a jegyzőkönyvet tisztán magyarul lehet vezetni.⁵⁰³ Így ettől fogva véglegesen és kizárólagosan a magyart használták a történetek lejegyzésére.⁵⁰⁴ Hogy mindez a nemzeti elnyomással dacoló ellenállás „nagy diadala”-ként történt, sejteti később a százéves egylet krónikása Mészáros Hugo 1923-ban.⁵⁰⁵

A kórházi és ispotályi működés ellenőrzése a helytartósághoz tartozott, amely az ötvenes évek abszolutizmusának korában megtette első lépéseit a kórházi minősítési rendszer kialakítására és a további szakszerűsítésre.⁵⁰⁶ Az ún. „közkórház törvény” a 6382/1855 cs. k. rendelettel előírta a kormányhatóságok számára azon kórházak listáinak felterjesztését, amelyek felkészültségük alapján alkalmasak lehettek a „közkórház” minősítés elnyerésére. A közkórházi jelleg megalkotása fordulatot jelentett az egészségügy- és kórházpolitikában, amivel az állam először avatkozott be a kórházak működ(tet)ésébe. A közkórházzá minősített kórházakat kötelezte minden jelentkező beteg válogatás nélküli felvételére, amíg férőhellyel rendelkeztek, ugyanakkor előnyökben is részesítette őket a szegénybetegek ápolási

---

⁵⁰² Gortvay, 1953., 236.

⁵⁰³ EE Díszközgyűl. jkv. 1923. 31.

⁵⁰⁴ A magyaros érzelmek ilyenfajta kifejezésének hatására történhetett, hogy az ötvenes évekig jellemzően német kórházként titulált betegházat ezen jelző nélkül használták később a köznyelvben. A német szabó céh és a magyar szabó céh között a használati nyelv, valamint mivel a ruhaszabási minták a nemzetiségi viszonyokra is utaltak, mindez együttesen adta meg a különbséget az egymás közti eligazodáskor.

⁵⁰⁵ EE Díszközgyűl. jkv. 1923. 31.

⁵⁰⁶ Az egylet irányába az országos tendenciáknak megfelelő szakszerűsödés okán a legelső megkeresésre még 1847-ben közgyűlésen került sor, amikor Szegedy Károly Vas megyét képviselve megkérdezte, hogy az elmebetegek részére kívánt épületet kész-e az egylet a telkére befogadni. Ekkor erre még nem adtak választ, „csak a körülmények bővebb ismeretében fognak majd dönten” – határozták el, erre azonban később nem került sor. (EE jkv. 15./1847. febr. 28.)

költségeinek állami megtérítésével. A kórházi jelleggel fel nem ruházott magánkórházak csak azon betegeket tartoztak felvenni, akik részére a kórházat fenntartották, ezek mellett csak az életveszélyes esetek ellátására voltak kötelezhetőek. A kórházügyi szabályrendelet megalkotására 1856-ban került sor. Az 1856. december 4-én kelt, 26.641 számú belügyminiszteri birodalmi rendelet alapján a kórház helybelieket és külföldieket egyaránt befogadó beteggyógyintézet, amely az ápolásért állandó tápdíjat szed, bevételeiről és kiadásairól számadásokat vezet, és a közigazgatási hatóság felügyelete alatt áll. Az összes kórház számára egységes ügyvitelt írtak elő. A kórházügy szakszerűsödését jelzi továbbá, hogy 1856-ban – amire Szombathelyen már harminc éve törekedtek – a kórház és a szegényház elválasztását is lefektették.⁵⁰⁷

A cs. kir. helytartósági osztály 25870/1856 számú rendeletével Szombathely város tanácsa megkereste a kórházat és 1856/1857 fordulóján felszólította, hogy nyilatkozzon jellege felől: besorolását tekintve magán- vagy közintézmény kíván-e lenni? Az 1857 első választmányi ülésére⁵⁰⁸ beérkezett levelet a legközelebbi közgyűlés elé kívánták bocsátani, amelyet március 15-ére (!) hívtak össze. A kérdést elsőre ugyanakkor azzal a megjegyzéssel látták el, hogy az intézet ragaszkodik alapszabályaihoz és „életkérdésekbe avatkozni magát feljogosítva nem érzi”, amely már előre sejtette a döntésüket. Ennek megfelelően válaszoltak a 27/857-es iktatószámú tanácsi levélre: a Mezőszegedy-Szegedy Sándor elnöklete alatti közgyűlésen hozott döntés szerint: *„a szombathelyi emberbaráti egyesület kinyilatkoztatja alapszabályaihoz ragaszkodva, hogy nyilvános betegápoló intézetté átalakítani magát feljogosítva nem érzi, csakis mint magánintézet védi fennmaradását...”*⁵⁰⁹ A közintézménységgel együtt járó állami beavatkozás a társaság belügyeibe elfogadhatatlan lett volna számukra, ott ahol az egyleti elnökök ellenzéki gondolkodók voltak, ahol a (választmányi) tagok közt többeket Kossuth híveiként tartottak számon,⁵¹⁰ de ha ezt nem számítjuk is, valóban alapszabály-ellenes lett volna az intézet magánjellegét feladni.

Ehhez hasonló megkeresés legközelebb 1865-ben érkezett a kórházhoz. Ekkorra már a kórházépület kellőképpen leromlott állapotú volt⁵¹¹ ahhoz, hogy az anyagi előnyök figyelembevételével elgondolkodjanak az ajánlaton. Chernel Elek főispáni helytartó

⁵⁰⁷ Kiss, 2005., 50–51.; Hahn, 1960. 63.; Gortvay, 1953. 256.

⁵⁰⁸ EE jkv. 28./1857. febr. 28.

⁵⁰⁹ EE jkv. 1./1857. márc. 15.

⁵¹⁰ Hübner János (1825?–1905), Horváth Mihály, Heim Mihály, Vidos László, Hutter Ferenc, Szegedy Imre, Vinkler János, Bertalanfy Imre, Koller József.

⁵¹¹ „Az egyesület épülete, bel és külrészei igen rossz állapotban vannak. A szükséges javításokat aligazgató végeztesse el” (EE jkv. 2./1865. ápr. 29)

nyilatkozatra szólította fel az egyletet: hajlandó volna-e nyilvános kórházzá válni és egybeolvadni a tervezett megyei szemklinikával? A közgyűlésen azonban fel sem merült a tervek részletesebb bekérése. A jelenlevők közakarattal elhatározták, hogy nemleges válaszukat Tempel Ferenc aligazgató az egyleti alapszabály 7. pontjára hivatkozva küldi meg, amely egybeolvasztást az intézet számára nem enged.⁵¹² Az 1847-ben módosított, kétnyelvű alapszabály ezt így fogalmazta meg:

„Vég[ül]re az eredeti rendeltetéshez képest ezen önálló és semmi más idegennel össze nem kapcsolható intézetnek az igazgatása s ügyeinek vezérlése minden külbeavatás kizártával csupán és egyedül az egyletet illeti, ellenkező nem reménylett azon esetre: ha bármilly mostoha sors által kormányzatától megfosztatnék, az egyletnek magát azonnal felosztatni, a befolyt tőkéket, ajándékokat vagy havi járulékokat az illető jötevőknek és maradékoknak visszaadni, vagy más célra fordítani fenntartott jogában áll.”⁵¹³

Az egylet általános vezetését illetően tehát hagyományhűnek mondható. Testületébe minden becsületes, 80+2 pengőforintot befizető férfit és nőt felvett, de belügyeibe kívülről beavatkozni nem lehetett. A kóroda nem akart közkórházzá válni, sem egybeolvadni más, új tervezésű egészségügyi intézménnyel. Az 1847. február 28-án tartott egyleti közgyűlésen ifj. Zanelli Ferenc jegyző kiadásában megjelent idézett rendszabályok utolsó sorai is kifejezik, hogy az egyre növekvő szükségekhez egyre több részvételre induló jötevő közreműködését remélik, amivel „több és több szenvedő embertárs könnyeit” törölhetik le. A támogatók rendszeres bővülésére számítva gondolták tehát a növekvő betegforgalomhoz szükséges anyagi háttér biztosítását. A tervezett szemklinika Szombathelyen nem valósult meg, azonban a tervezés nyomait Keményi Jánosnak az emberbaráti egylet közgyűlésén, 1855. április 1-én való megjelenéséig lehet visszavezetni. Dr. Keményi János „országos főszemorvos”-i állását 1846-tól viselte Szabó János mellett, aki 1818-tól, az egyetemi tanszéktől függetlenített állásban tevékenykedett.⁵¹⁴ Keményit az Emberbaráti Egylet tiszteletbeli tagjává választotta (annak ellenére, hogy ő a tagdíj letétele mellett „rendes tag óhajtott volna lenni”), s így számadásai kivonatát évente megküldte neki.⁵¹⁵ A helytartóság 1854-ben határozott ugyanis országos szemgyógyító intézetek felállításáról, ami miatt Keményi Szombathelyre is eljött. Az országos szemgyógyító intézetek 1857-től álltak fel Győr, Pozsony, Sopron, Pécs, Kassa, Brassó, Nagyszében városaiban. Valószínűleg ezek sorába léptették volna be a szombathelyit, ha az egyleti kórház hajlamos lett volna a fuzionálásra. Az országban működő két országos szemorvos közül Keményi Jánost a győri szemészeti osztály, a másik országos szemorvost,

⁵¹² EE jkv. 1./1865. ápr. 29.

⁵¹³ Rendszabályok, 1847. 12.

⁵¹⁴ EE jkv. 11/1855. ápr. 1.; Gortvay, 1953. 191.

⁵¹⁵ EE jkv. 11/1855. ápr. 1.; 10./1856. márc. 2.

Kanka Károlyt a pozsonyi országos szemgyógyító intézmény vezetésével bízták meg. Itt az országos pénzalap terhére kezelték a szegénységi bizonyítvánnyal rendelkező szembetegeket⁵¹⁶ tavasztól ősziig.⁵¹⁷ Vas megyében 1841-ben Pinkafőn létesített gr. Batthyány Miklósné Széchenyi Franciska egy kezdetben egy-, majd kétágyas szemgyógyító kórszobát, amelyet 1855-ben az apáca kolostor elkészültekor annak egyik szárnyába költöztettek. Ekkor már két-két szoba nők és férfiaknak külön állt a rendelkezésükre. A Batthyány grófnő jótékonyaságából fenntartott intézményben többnyire sikerrel hajtott végre hályogmetsző szemműtéteket dr. Stöhr József járási orvos. Az irgalmasrendi nővérek ápoló tevékenysége mellett a kórházban 1841 és 1876 közt 4928 beteg fordult meg, évente 130–160.⁵¹⁸ A Batthyány család jóvoltából tehát a megyében – ha nem is a szombathelyi emberbarátokkal karöltve – megindult egyfajta szakosodás a szembetegségek szükséges kezelésére.

Az orvoslás '50-es évekbeli szakszerűsödésének hatására 1855-től – pár nappal Saly Boldizsár egyleti sebész lemondása után – az Emberbaráti egyleti orvost közakarattal felvették a tisztikarba.⁵¹⁹ Szabadfy János nemcsak az alkalmazott gyógy módokat és betegségeket vezette külön nyomtatványokon, hanem az általa összeállított ápolási eredményeket is közzétette az éves számadások nyomtatott kivonatában. A kórházi orvoslást általánosságban véve e korszakban országos tekintetben Gortvay elég negatívan ítélte meg. A zsúfolt állapotok okozta fertőzésveszély, a rossz koszt miatt a kórházak eléggé félelmet keltő helyek voltak.⁵²⁰ A szombathelyi egyleti kórházról azonban biztosan tudható a kétágyas elkülönítő udvari pavilonjának megléte 1849-től, de a korábban elemzett betegstatisztikák szerint sem a kórházi fertőzések okozta halálnem volt az elsődleges. A diéták tekintetében is többször intézkedtek, hogy azok kiosztása a betegek számára is átlátható és elfogadható legyen. A feles, negyedes és egész adagot jelentő rendszer volt e korban szokványos, amely menüsorok közt másutt még pluszban a leggyengébb diétaként számontartott étkezési forma is szerepelt. Ennek során napi négy alkalommal kapott levest a beteg. Más kórházak forrásanyagából máig fennmaradtak a részletes étkeztetési körülmények.⁵²¹ A szombathelyi egyleti kórházban Tarnodi Pál betegápoló felesége főzött az ötvenes-hatvanas években, tehát

⁵¹⁶ A trachomát (szemcsés kötőhártyalob) Napoleon seregeivel hurcolták be Európába, a katonaság terjesztette el és az 1830-as években súlyos járványt okozott a katonai határőrvidéken és azzal határos megyékben. A vakságot is okozható egyiptomi szembetegség mellett a leggyakrabban a szem hályogosodása okozott problémákat a polgári lakosság körében.

⁵¹⁷ Gortvay, 1953. 257.

⁵¹⁸ Statistika, 1859. 185.; Szabadfy, 1876. dec. 5.

⁵¹⁹ EE jkv. 9./1855. ápr. 1 és 18./1855. ápr. 4.; Saly munkaejeje megfogyatkozhatott, nemsokára 1855. dec. 22-én meg is halt. Az egyleti sebész, majd később a 60-as évektől a funkcióját betöltő borbély (Töttösy Sándor) a szerződött szolgaszemélyhez tartozott.

⁵²⁰ Gortvay, 1953. 128.

⁵²¹ Gortvay, 1953. 131.

míg az első években a vendéglőből hordatták az ételt, ez az élelmezési módszer a szabadságharc utáni években megváltozott.

A kórházvezetés minden ügyviteli, gazdálkodási módszerességében törekedett a korrektségre is. Pontosan vezetett könyveiket minden közgyűléskor kitették, hogy bárki belelapozhasson és az éves számadások kivonatát minden tagnak a közgyűlési meghívóval együtt még előtte megküldték. A közönséget megszólító eljárás módjukra a németes, precíz módor volt a jellemző, ami az intézmény hagyományos jóhírének a kialakulásához vezetett. Háztartási költségein belül elsőként a betegápolóit fizette meg. Szép tiszteletdíjat kapott az egyleti elsőorvos, a másodorvos ennek a kevesebb mint felét kapta. Az egyleti sebész funkciója Saly Boldizsár halála után átalakult, azon túl egy borbély felfogadásával gondoskodtak a betegek ilyen jellegű szükségleteiről. A szobák kialakításánál ebben a korban a nemek szerinti elkülönítésre való törekvésre lehet csak következtetni. Bajaik szerint a receptek alapján csupán a lakatosinasok többnyire sebészeti eseteinél figyelhetjük meg, hogy őket ugyanabba a szobába helyezték. A tisztaságra, a tiszta fehérneműk állandó készletére, az egészséges élelmiszerekre a szombathelyi kórházban a 19. század közepén is már nagy gondot fordítottak.⁵²² A mész rendszeres megrendelése mellett az orvos 1863-ban szag nélküli árnyékszék beszerzését javasolta.⁵²³

A gyógyszereket minden esetben hagyományosan Mittermayer patikájából rendelték, és állandó nagybani megrendelőként az ár végösszegéből 25%-os engedményt kaptak. Az 1860. júl. 9-i választmányi ülésen Mittermayer Alajos jegyző bejelentette, hogy édesanyja, Mittermayer Ferencné Katalin halála után befizette a kasszába a végrendeletileg az egyletre hagyott 10 frt 50 kx összeget.⁵²⁴

A másik gyógyszertár 1857-től új tulajdonosa Pillich Ferenc 1861-ben tette szavá, hogy másutt évenkénti váltásban szokás a kórházaknak megrendelni több gyógytár esetén a gyógyszereket, amit a közgyűlés elfogadott. A szokott levonások utáni összegre kilátásba is helyezték, majd megszavazták az új városi képviselőiséget is vállaló Pillich javára az éves váltásban való működést.⁵²⁵ Mittermayer Alajos 1862-ben lemondott az egyleti jegyzőségről,

---

⁵²² EE jkv. 9./1845. febr. 23., ágynemű 9./1847.febr. 28.; szükséges ágyneműk, ágykabátok, fehérneműk beszerzése: 7./1859. febr. 12.; Birker József egyleti felügyelő bérbe adta az egyleti telket Eberl Mihály kanonoknak 21./1845. márc. 13.;

⁵²³ EE jkv. 2./1863. márc. 7.

⁵²⁴ Horvátné Rába Julianna (Horvát Boldizsár édesanyja) a polgári ispotály-kórházra 1838. aug. 11-én kelt végrendelete alapján 100 váltóforintot hagyott. Összehasonlításképpen, a 60-as éveket a felajánlások és végrendeleti adományok tekintetében is visszafogottság jellemzi.

⁵²⁵ EE jkv. 6./1861. márc. 24.

mivel elköltözött a városból. A helyét így az egyletben Pillich Ferenc vette át, aki 1877-ig lakott Szombathelyen, és az emberbaráti körben az alelnöki funkcióig vitte.

Az ápolás eredményességére az orvoson kívül az ő rendelkezései teljesítő ápoló és annak az élelmezést vezető felesége, valamint a felügyelő volt hatással. A Pissenberger Ferenc felügyelő és Tarnodi Pál betegápoló közötti konfliktusok miatt a vezetőség 1855-ben mindkettőjüket felszólította, hogy szüntessék be vitáikat. A viszályaik egyik forrása a kórház kertjének használati joga és annak módja lehetett: a kert fele mintegy bérpótlékként a felügyelőhöz tartozott.⁵²⁶ Miután a kompromisszumokra inkább hajló Pissenberger nem ellenezte a területén a betegek kerti sétálását, ennek pontos idejét Szabady doktor határozta meg számukra. 1856-ban így az egylet több ülőpad beszerzését és árnyékot nyújtó fa ültetését rendelte meg.⁵²⁷ 1858-ban azonban Pissenberger az ápolóval való kellemetlen találkozások és egészsége megromlása miatt lemondott a posztjáról.⁵²⁸ Munkáját megköszönték, és új felügyelőnek Hutter Ferencet választották meg. Az ápoló fizetését 1862-ben a drágulások és a betegek élelmezési kötelezettsége miatt feljavították 200 forintra.⁵²⁹ Az ezt követő években azonban az egylet helyt adott a munkáját ért állandó panaszoknak. A felesége élelmezésre fordított plusz költségei megtérítése mellett 1868 augusztusában év végével felmondtak Tarnodi Pál betegápolónak.⁵³⁰ A több pályázó közül Csihályi György Mihályt vették fel a helyére, aki 1869. jan. 2-án különbizottság jelenlétében vette át Tarnodytól az intézet eszközeit, és 1890-ig, Csihály haláláig végezték feleségével betegápolói szolgálatukat.⁵³¹

Az egylet vezető tisztségviselői közül negyven évvel a kórházépítés után már mindenki kicserélődött, bár több esetben kimutatható az apáról-fiúra szálló egyleti tagság és tevékenység. A '20-as évekbeli kezdetekhez képest azonban csak ketten voltak, akik erre a korszakra visszanyúló egyleti jelenlétük okán az intézmény létesítésének körülményeiről még személyesen beszámolhattak. Az egylet a helyi újság – a *Vasmegyei Lapok* – hasábjain többször megemlítette az egyleti önkéntes munkában megöregedett, megbecsülésnek örvendő embereit, akiket ünnepség keretében vettek körül a kórház fennállásának ötven éves

---

⁵²⁶ A betegápolónak a házkert egyik felét 1845-től adták oda használatra. Az inspektor a tőle elvett negyedrészt viszont évente 10 váltóforintot kapott az egyleti pénztárból (EE jkv. 11/1845. febr. 23.)

⁵²⁷ EE jkv. 9./1856. márc. 2.

⁵²⁸ Írásban tette. 14./1857. ápr. 28.

⁵²⁹ 20/1862. okt. 20.; a felerészes ételt kapó betegek után járó pótlékot felemelték 1 és 3/5-öd pengőkracjával betegápoló kérésére 27./1855. szept. 16.

⁵³⁰ EE jkv. 19/1868. aug. 25.

⁵³¹ EE jkv. 22-23./1868. dec. 29.; 1890. ápr. 27., 1890. máj. 18-án Csihályi Györgyné 22 évi betegápolói tevékenysége után munkaképtelensége bekövetkeztében segílyt kért, amit havi 8 frt-ban megszavaztak neki, valamint az egylet Csihály György temetési költségeit is kifizette.

jubileumán is. De ez az egyesület beteggyógyító szolgálatának már a dualizmus kori fejezetébe tartozik.

Az emberbaráti egyesület – alábbi táblázatos – tisztviselői karába az egyesületi orvost csak 1855-től vették be. Dr. Szabadfy Jánost megelőzően 1832–1848 között Schwester Károly megyei főorvos volt az egyesület első orvosa, őt megelőzően a receptek alapján Pfaff Sebestyén Bernát végezte a mindennapos gyógyító tevékenységet. Az 1823–1824-es alakuló társaságban még jelen volt ifj. Szalay Imre megyei orvos (édesanyja, özv. Szalay Imréné Spreng Constantia is alapító tag), Lohr Gilbert ezredorvos és a sebészek sorában Pfaff-on és Saly Boldizsáron kívül Klepl János.⁵³² Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy Saly Boldizsár ugyan kirurgusi és szülész-mesterei végzettséggel rendelkezett, az egyesületnél mégsem valószínű, hogy gyakorolta volna ezt a hivatást. 1923-ban Mészáros Hugo dr. Szabadfy János munkájának támogatására másodorvosnak Alexy Tóbiás seborvost, egyesületi tagot jelölte meg (az 1850-es, 1860-as évekre nézve), amire megerősítő adatot azonban csak az 1870-es évekre vonatkozóan találtam.⁵³³

Elnök	Alelnök/ig. helyettes	gondnok	pénztárnok	ellenőr	jegyző	ügyész
Niczky János alispán 1825–1835	Mittermayer Ferenc ⁵³⁴ * (gyógyszerész) 1825–1828	Krautsack Mihály 1825–1828	Saly Boldizsár 1823– 1834	Zanelli Ferenc* 1825–1834	Stallner Ferenc 1825–1836	Zsoldos Ferenc 1828– 1839
br. Mikos János 1835–1855	Krautsack Mihály (tímár) 1828–1831/34?	Koller József 1828–1834	László János 1834– 1836	Mohorsits József* 1834–1877	Frezidy Károly 1836–1843	Péczeley Ferenc 1839– 1845
M. Szegedy* Sándor 1856–1861	Zanelli* Ferenc (kereskedő) 1831/34?–1855	Pirker József 1834–1855	Zauner János 1836– 1881		ifj. Zanelli Ferenc * 1844–1855	Czédler Imre * 1845–1849
br. Mesznil Viktor ogy.képviselő 1861–1874	Tempel* Ferenc (kereskedő) 1855–1874	Pissenberger Ferenc* 1855– 1857			Horváth Mihály 1855–1860	Zanely Károly* 1849–1852
		Hutter Ferenc 1857–1867			Mittermayer* Alajos 1860–62	Vidos László 1852– 1860
					Pillich Ferenc 1862–74	Horváth Mihály

⁵³² Statuten, 1825. alapján, ami az 1824. ápr. 24-i alapszabályt aláírók névsorát nyomtatásban közli Schwester Ferenc nincs közöttük, mint ahogyan átfogó ismertetésében ennek ellenére Mészáros Hugó azt állítja. (Díszközgyűl. jkv. 1923. 54.)

⁵³³ Díszközgyűl. jkv. 1923. 54.

⁵³⁴ A *-gal jelöltek több generáción át jelen voltak az egyesület életében.

						1860– 1868

4. Az Emberbaráti kórház dualizmuskori modernizációja a közkórház hiányának fényében

Az emberbaráti kórház dualizmuskori története alapvetően két szakaszra bontható. Egy 1900-ig – azon belül is főképp 1886–1891 közt – fellendülő, modernizálódóra, és egy a szükséges bővítéseket nem vállaló, stagnáló – betegágyszámnövelési szempontból viszont zsúfolódó - időszakra. Az adományokból, alapítványokból, alapvetően magánvagyonból végrehajtott újítások, fejlesztések és építkezések így az 1898: XXI tc., a nyilvános betegápolási költségek állami fedezetének törvényi működésbe lépése előtt lezajlottak. Pedig a korszakban több kórház épült hitelből, épp ennek az állami fix bevételnek a felhasználásával, amit a kamattörlesztésre használtak fel. Az 1900–1914 közötti érában az egyet vezetősége a megyei kórház megépítésének állandó tervezése miatt nem fogott bele további fejlesztésekbe. Úgy tűnik, mintha a magánkórház a nagyívű közkórház-létesítési tervek miatt rövid időre identitásválságba került volna, és szerepének újraértékelésén töprengett, miközben a városban valóságos népességrobbanás zajlott le, és kórházi ápolásra szorulókból sohasem volt hiány. Így a háborús idők alapvetően egy elavult viszonyokat konzervált intézményre nehezedtek rá, amit még az az infrastrukturális hiátus is tetőzött, hogy a sok tervezés közepette a megyeszékhelyen végül nem épült meg a nagyobb betegforgalmat lebonyolítani képes, 200-ról végül 366 ágyra átterveztetett közkórház.

Szombathely dualizmuskori fejlődését az 1857 és 1910 között megötszöröződő – 7561-ről 30 947 főre emelkedett – lakossága és a századfordulón lezajlott, a magyar vidéki városok közt legnagyobb szabású infrastrukturális modernizációja nyomán az amerikai városokéhoz szokás hasonlítani. A városi közegészségügyi kereteket meghatározó községesítés és a közüzemi szolgáltatások megszervezése a földrajzi közelség miatt a német adaptáció hatása alatt az 1890-es évektől történt. A 10 legnépesebb dunántúli város közt Szombathely 1910-ben az ötödik helyet foglalta el.⁵³⁵ Gyáripari központtá ugyan sohasem vált, de a századfordulón 15 ipari nagyvállalata hatására a lakosság 35%-a dolgozott az ipari szektorban, Győr után a legmagasabb arányt hozva. Közlekedési csomópontként ennek az

⁵³⁵ Pécs, Győr, Székesfehérvár, Sopron, Szombathely, Nagykanizsa, Kaposvár, Komárom, Pápa, Szekszárd sorrendiségében. (Thirring, 1912. 52–54.)

ágazatnak a foglalkoztatottjai 12,1% -os arányt tettek ki Szombathelyen. Magasnak mondható a kereskedők 8,9%-os és a közszolgálati alkalmazottak 8,9%-os, valamint a házi cselédség 6,3%-os és a katonaság 6,3%-os aránya is. Az őstermelők és napszámosok együtt is csak 13,7%-ot tettek ki, a mezőgazdasági szektort így az országos átlaghoz képest alulprezentálva. Ezen számadatok mutatják gazdasági-társadalmi összetételét és jellemzik az urbánus megjelenésű Szombathely megyeszékhelyként működő középvárosi funkcióit.⁵³⁶ A városban jelenlévő nagyszámú katonaság a lovassági laktanya 1889-ben történt átadása után a nemi betegségek nagyobb fokú terjedésének egészségügyi kockázatát is maga után vonta, a modern városi életforma mellett, amely a gépek használata miatti egyre több baleset velejárója volt. Amikor 1890-ben kritika érte a közegészségügyi állapotokat, Alexy Emil városi orvos jelentésében kimutatta, hogy 1873 és 1890 közt nem volt nagyobb járvány a településen. A köztisztaságot, indoklása szerint, befolyásolja a marhatenyésztéssel foglalkozók számaránya, a prostitúció terjedését pedig a lovasezred bevonulása óta természetszerűleg hozta magával az 1000 főnyi fiatal egyénnel megszáporodott városi lakosság.⁵³⁷

4.1. Szűkös anyagiak, növekvő igénybevétel

Az 1880-as évek kórházbővítési hullámainak köszönhetően kórházi férőhelyek tekintetében kevésbé népes középvárosok, mint az 1885-ben 64 ágygal felszerelt nagykanizsai kórház, a 182 ágyas kórházzal bíró Kaposvár és a 60 ágyas veszprémi is jóval megelőzték városunkat.⁵³⁸

A nagyobb betegforgalom lebonyolítására alkalmas, a későbbiekben még több bővítésen átesett intézmények összehasonlításában a szombathelyi, 1870-ben is még csak 17 ágyas privát, egyleti kórház, amelyet a megyei igények kielégítésére 1871-ben 25 ágyasra, majd az új kórházépület felemelésével 1891-ben 40 ágyasra bővítettek, mindvégig nagy lemaradásban volt.⁵³⁹ A Vas megyei összkórházi képet vizsgálva a 60 ágy körül mozgó szintet

---

⁵³⁶ Thirring, 1912. 132-133.; Melega, 2012. 37-41.

⁵³⁷ Dr. Alexy Emil: Jelentés a város közegészségi viszonyairól, 1890. júl. 27. MNL VaML Pg. Közig ir. I./140./1890.

⁵³⁸ Hogya, 1983. 65.; Frankl, 1968. 12.; Évkönyv, 1974. 54.

⁵³⁹ Összehasonlításként a – kapacitás tekintetében 1890-ig legtöbb rokon vonást viselő – veszprémi kórház 1897-ben már 64 ágyas, míg a szombathelyi újjépítésű kórodájában ekkor 42. A veszprémi városi magánkórház 1899-ben a nyilvánossági jelleg elnyerése és a csatornázása után néhány évre megduplázta betegforgalmát. Ezért 1904-ben egy 30 ágyas sebészeti pavilont építettek és 1908-ban fertőző részleget különítettek el, amit 1913-ban 20 ágyasra bővítettek. Az ágyszámuk 1906-ban 142, 1915-ben 185 volt. (Hogya, 1983.)

a századforduló után tudta csak teljesíteni a kőszegi Betegház Egyesület kórháza, a szombathelyi, amely 1907-ben szükség esetén 42-ről 60 ágyra volt bővíthető, az 52 ágyas németújvári vármegyei kórház és a 66 ágyra felszerelt muraszombati közkórház.⁵⁴⁰

Az anyagiak előteremtése, a pozitív mérleggel való működés a 60-as 70-es évek fordulóján ugyanis egyre nagyobb nehézséget okozott az egyletnek. Minden hagyományos bevételélénkítő módszer mellett – Katalin napi bál, ami 8 frt hasznot hozott 1870-ben, adományok utáni adóelengedési kérelem, amit elutasítottak – az 1867-től meginduló helyi sajtó útján is tagtoborzásba kezdtek, így próbálva újabb támogatókat szerezni és felhívni a tehetősek figyelmét arra, hogy a nyomorban szenvedőkről végrendeletek útján is megemlékezzenek. A *Vasmegyei Lapok* 1870. márc. 20-i számában a nemes céljaik támogatását kérték a „közérdekeltség felkeltése céljából”, miközben dióhéjban összefoglalták saját történetüket és akkori állapotaikat. Ezek közt a kórház vagyonát 34 911 frt-ban, tagjainak számát 146 főben állapították meg. A működtetés fő problémáját abban látták, hogy hiába igyekeztek a városnak napról-napra növekvő népesedése miatti szükségben növelni a kapacitást, az igénybevétel – főképp az ingyen ellátásra szorulóké – túlfeszíti a kereteiket. A 17 ágygal rendelkező intézményt még 7 földön elhelyezett szalmazsákos fekhellyel bővítették ki, csak hogy a rászorulóknak orvosi felügyeletet kaphassanak. Az ingyen ápoltak tömegéről ugyan nem szóltak a nyilvánosság előtt, erről csak az egyleti évvértékelő jegyzőkönyvben lehet olvasni, amelyben megjegyzik, hogy még az egyleti tagok részéről is fokozottabb az igénybevétel. Külön hangsúlyozták a válságos helyzet előidézéséhez hozzájáruló, 1869-es kimutatásban szereplő 2125 ingyen ápolási nap magas számát.⁵⁴¹ A mintaértékű polgári erények felvillantására viszont közölték az újságban, hogy Tempel Ferenc aligazgató és Zauner János pénztárnok 32 éve díjtalanul szolgálja az egyletet, valamint hogy a betegház eredetileg nyolcágyas intézménynek épült, amelyet az átadásakor 1829-ben ugyan csak 7 ágygal tudtak felszerelni, most – 1870-ben – mégis folyamatosan 24 beteget ápolnak benne.⁵⁴²

Az anyagiak tekintetében tehát az egylet rászorult arra, hogy hirdesse magát, mert hagyományos anyagi alapjai már nem tudták fedezni a népességrobbanás és a gyógyítandók

---

A kaposvári kórház az 1878-as bővítése után 135 ágygal rendelkezett, 1886-tól 4 osztályos alapszerkezetben működött és elkülönítő műtőszobát is kialakítottak már. 1898-ban az ágyszámot 149-ről megemelték 354-re és 1908-ban a 470 ágygal működő sebészet és szemészet pavillonnal rendelkező kórházban már 3323 röntgenfelvételt készítettek. (Somogy, 1968.) A nagykanizsai kórház is 1880-as évektől húz el a szombathelyi mellett. Itt 1885-ben 64, 1896-ban 70, 1902-ben 104 ágyas az intézmény (Évkönyv, 1974. 53-68.)

⁵⁴⁰ MNL VaML Alisp. közl. ir. (IV. 405.b.) X. 1370/1907.; Ugyanekkor a körmendi nyilv. jellegű községi kórház 28 ágyas, a celldömölki 40 ágyas, a pinkafői irgalmas nővérek magánkórháza ca. 24 ágyas, a sárvári községi magánkórház puritánul 10 ágyra volt berendezve.

⁵⁴¹ EE jkv. 1870. márc. 7.

⁵⁴² A szombathelyi emberbaráti egylet. VmL, 1870. (12. sz.) márc. 20. 2.

körének megemelkedésének hatására növekvő betegellátást. A népességrobbanáson kívül az iparosodás okozta technikai fejlődéssel járó sok baleset, a modern, felgyorsult életvitel mind okozója lehetett a fokozottabb ápolási igényeknek.

Az egylet – mint létesítések – minden fórumot és kapcsolatot elkezdett felhasználni romló anyagi hátterének javítására. Ennek hatására több testület is jelentkezett korporatív tagfelvételre. Közöttük a 27 tagú helyi katolikus Legényegylet és a helyi két leányintézet.⁵⁴³ Nekik elsődlegesen a gyakran előforduló betegségek kezeltetése volt a céljuk, és méltányos összegek kiszabásáért folyamodtak. Érdeklődött továbbá a pozsonyi katonai hatóság is, hogy állami katonákat is felvenne-e az egylet ápolásra.⁵⁴⁴ Baumann Frigyes, mint a pénz- és manager testület elnöke kérdezte, hogy lehetne-e számukra különszobát fenntartani. Nemleges válaszukat az egylet az állandó nagyszámú betegellátással indokolta. Amikor a német vargák egylete megkérdezte, hogy mekkora összeggel kaphatnának betegség esetén kórházi ápolást, az emberbaráti egylet először is megkérte őket a testület és segédek létszámának megadására. Ugyanis a céhek megszűntével az ipartestületek számára is a biztosítandók korporáción belüli létszáma határozta meg az éves fizetendő összeg nagyságát.

A céhes keretek felszámolása és a polgárisodás új társadalmi struktúra kialakulásának irányába mutatott. Az egylet hagyományos bázisa, a birtokos nemesség és tehetős polgárság, mint potenciális tag, létszámát tekintve az önszerveződések virágzásnak indult korszakában az egyéb (egészségügyi, szociális, sport, közművelődési stb.) egyletek kínálta lehetőségek miatt is abszolút és a taglétszám nagyságához mért arányait tekintve is csökkent 1869 és 1880 közt.⁵⁴⁵

A céhek helyett megjelenő – hozzájuk hasonlóan mindig a jutányosság alatt fizető – ipartestületek, egyéb társaságok alkuba kezdtek a betegellátás biztosításaért. Mindezek mellett az egylet társadalmi kapcsolatai kiterjedtek voltak, és kórházát jó hírű, támogatásra érdemes intézménynek tartották. Az emberbaráti közgyűlések állandó résztvevői közt megjelent a Légszeszvilágítási Társulat (alapítva 1872-ben), a Szombathelyi Önkéntes Tűzoltóegylet (1872), a Szombathelyi Jótékony Nőegylet (1870), a Papnövelde, de személyes jelenlétével tisztelte meg a társaságot a városi közegészségügyet érintő kérdések tárgyalásakor dr. Weghoffer János (1806–1894)⁵⁴⁶ városi orvos, hivatali idejük alatt Grimm Károly (1878–

---

⁵⁴³ EE jkv. 3./1871. febr. 18.

⁵⁴⁴ EE jkv. 6/1871. júl. 13.

⁵⁴⁵ EE évi jelentése, 1881.; EE évi jelentése, 1870.

⁵⁴⁶ Weghoffer János születési és halálozási adatait az 1878-as orvosösszeírásból és Weghoffer végrendeleti hagyományából lehet tudni.; Zárszámadás, 1896. MNL VaML alisp. közig. ir. X. 1996/1896

1885), Szabó Ernő (1887–1892), Éhen Gyula (1895–1902) polgármester vagy a város képviselőjében Brenner Tóbiás főjegyző.

A '70-es években a fizető tagok számának évről évre folytatódó csökkenése odáig vezetett, hogy a folyton növekvő kiadásokra már nem volt elegendő fedezet. Habár az új tagként jelentkeztek prominens családok tagjai és neves személyiségek is, mint például Ernuszt Kelemen főispán 1872-ben,⁵⁴⁷ Tulok Lajos és Jusztina 1880-ban, Hidasy Kornél püspök 1883-ban, Putheáni Vilma 1885-ben,⁵⁴⁸ az 1876-ban még 150 tagú társaság – amely 1882-ben is még 141 fő volt – létszáma 1886-ra a tagtoborzó akciók ellenére 126 főre zsugorodott.⁵⁴⁹ Az egyleti tagságba inkább korporatív jelleggel belépők megkeresése mellett – ami a fizetőképes taglétszám jelentős bővülését nem befolyásolta – Eredics Ferenc ügyvéd indítványára egyleti küldöttség indult Takáts Lajos alispánhoz, hogy a honpolgárok adakozásából 1866-ban létesült sebesültellátási Vas megyei alapítványt kérjék felhasználni az Emberbaráti Egylet megsegítésére. 1870 szeptemberében a megye át is utaltatott 120 forintot azonnali segílyt, és a városéhoz hasonló 1855-től folyósított rendszeres támogatás kidolgozásához – a megyebeli betegek ápoltatására – kérte megküldeni az egylet feltételeit. Ritter Gusztáv egyleti ügyvéd tárgyalásai sikeresen végződtek, mert a megye magasabb összeget, 200 forintot ajánlott éves támogatásul, mint amennyit (150 forint) eredetileg az egylet kérni akart, és a kórházban elhelyezendő megyei betegekért járó 50 kr-os napidíj megfizetését is megajánlotta. Cserébe az egylet 1871. ápr. 24-ig kötelezte magát a kórházi szoba-konyhas lakás 7 ágyas betegszobává alakítására, amivel így a betegek már nemcsak az emeletet, hanem – a tanácstermet leszámítva – a földszintet is csaknem teljes egészében birtokba vették.⁵⁵⁰ Tíz év múltán, 1880. május 24-én a megye tárgyalta a szerződés megújítását, amikor is azonban az 1876/XIV-es törvénycikkre hivatkozva a betegápolási ügyet polgári kötelességnek mondták ki. A gyógyköltségeket csupán az ápolat bujakórossága és szegénysége esetén az állam, különben pedig a község volt köteles viselni. Mindezek mellett elfogadták az alispán javaslatát, amely szerint a francia sarc alapból továbbra is megfizették az Emberbaráti Egyletnek az éves 200 forintot, mint rendkívüli lakbért, és ha a 7 betegen kívül még ápolatni kellene a megyéből rászorulókat, annak költségeit megszavazták a betegápolási alapból kifizetni. Kifejezésre juttatták, hogy ezzel kettős célt kívánnak elérni: „egy jótékony célú és jóhírű közintézetet kívánnak segíyezni”, valamint, hogy „ügyefogyott betegek gyógyítását”

⁵⁴⁷ EE jkv. 1872. okt. 3.

⁵⁴⁸ EE jkv. 1883. máj. 8., 1885. máj. 4.

⁵⁴⁹ Hírek *VmL* 1876. ápr. 2. 2.; Kaptuk... *VmL* 1886. ápr. 25. 2.; Beküldetett hozzánk... *Vas megyei Közlöny* 1883. máj. 17. 2.; EE jkv. 3/1878. máj. 22.

⁵⁵⁰ EE jkv. 2/1871. febr. 18.

lehetővé tegyék.⁵⁵¹ Ennek megtörténte után, a helyzet adta módon új, külön fürdőszobát is kialakítottak a kórházi ápolók részére. A megnövekedett munka miatt megszavazták az orvos tiszteletdíjának megemelését, amit Szabadfy a „közjó érdekében” nem fogadott el. Alexy Tóbiás részére, aki a főorvos távollétekor látta el a betegeket és a műtéteknél is segédkezett, 50 forintot szavaztak meg, míg a betegápoló éves díját az eddigi 200 helyett 250 forintra emelték fel.⁵⁵² Töttösy Sándor borbélynak még 1869-ben megduplázták éves fizetését 20-ról 40 forintra, majd 1883-tól kérésére felemelték 60 forintra.⁵⁵³ Hogy a testi higiénia, a tisztaságról és tisztálkodásról való szemléletmódban e korszakban milyen jelentős mértékű átalakulás ment végbe, mutatja hogy 1879-ben a fürdőszoba kialakítása ismét az egyleti tervek közé került. Ennek tetemes, 1000 forintos költségeinek fedezése céljából Eredics

Ferenc helyettes igazgató a megyéhez
folyamodott támogatásért.⁵⁵⁴

Fürdőszobája ugyan már kezdettől volt a kórháznak, de ilyen összegű beruházással itt annak legmodernebb, az igénybevételekhez igazított legpraktikusabb bővítéséről esett szó.⁵⁵⁵ Az 1876-os közegészségügyi törvény utáni első hivatalos kórházi leírásban Szabadfy János megyei és egyben egyleti főorvos kórházleírásában nem szerepel a fürdőszoba, de ez abból is adódhatott,

Az Emberbarátok Kórháza Thököly Imre utcai épületének udvarán álló egykori „ragályház”.
Radnóti Kovács Árpád akvarellje. Megjelent a Vasi Szemle 1964. évf. 4. számában.

hogy nem tartotta fontosnak. Konyháról sem ír, pedig abból is volt az épületben még legalább egy, annak ellenére, hogy addigra a szoba-konyhás lakást betegszobává alakították.⁵⁵⁶ A főorvosi jelentésnek a kórházépületről szóló részében sokkal inkább a betegszobák eloszlása, a fő funkciók megnevezése állt a középpontjában, a mellékhelyiségekről valószínűleg ezért nem esik szó. Ezek alapján 1876-ban a kórháznak öt betegszobája, két udvari ragályszobája, egy földszinti tanácsterme, egy emeleti ápolói szobája volt:

⁵⁵¹ MNL VaML alisp. közig. ir. X.9950/1880.

⁵⁵² EE jkv. 6., 8./1871. júl. 13., 1872. okt. 3.; Szabadfy éves fizetését 150-ról 200 frt-ra emelték 1881 jan.1.-i hatállyal, megkérdése nélkül (EE jkv. 5/1881.máj.1)

⁵⁵³ EE jkv. 1869. nov. 12.

⁵⁵⁴ EE jkv. 10/1879. márc. 14.

⁵⁵⁵ EE jkv. 19/1829. márc. 10.

⁵⁵⁶ Ti. takaréktűzhelyet mindkét konyhába beépítették. EE jkv. 7/1847. febr. 28.

„A kórház béosztása következő: földszinten van a tanácsterem, 3 szoba beteg férfiak számára – az első emeletben a középben az ápoló szobája, mellynek egy felén egy nagy szoba férfiak, a másik felén 2 szoba beteg nők számára – az udvari épületek egyikében két szoba ragályos betegségek számára, a másikban a faház és a halotti kamra.”⁵⁵⁷

Hogy az ágyneműk a folytonos igénybevételtől elszürkültek, azt a *Jenseits der Donau* című szombathelyi hetilapban 1875-ben megjelent, a kórházat kritizáló cikkére reagálva maga az egyesület is elismerte. Egy beteg írásának többi vádját, miután a kosztot, tisztaságot, csendet kifogásolta, tartalmát illetően különbizottság vizsgálta meg, és mindezeket igaztalannak véleményezték, pontról-pontra visszautasították. Az egyesület a hamis állításokra ugyanazon a fórumon, valamint a *Vasmegyei Lapok* hasábjain is választ fogalmaztatott meg Sebesy Kálmán (1815–1881) premontrei kanonok és főgimnáziumi tanár, egyesületi választmányi tag és Szabadfy János főorvos tollából. A következő években a minőségi kórházi munka ellenőrzésére igazgatói kezdeményezésre megszavazták, hogy a választmányi tagokat havi rendszerességgű szemle tartására osszák be. A szemle után igazgatónak a kórház állapotáról és a betegek ellátásáról szóbeli jelentést kellett adniuk.⁵⁵⁸

A sajtót, mint fórumot az egyesület többoldalúan használta a kórház előtérbe helyezésére. A hetvenes évek szűkös viszonyai közt egészen bagatell ajándékokért is hálás köszönetet mondtak a helyi újságban, de ez a tehetősebbeket is a betegek megsegítésére indította. Széchenyi Pál (1789–1871)⁵⁵⁹ elhunytával családja az egyesületnek ajándékozott egy jó állapotú „mozgékony ülőszéket”, azaz tolószéket.⁵⁶⁰ Széll József (1801–1871), Deák Ferenc lelkes híve, 1867–71 között főispáni helytartó – Széll Kálmán későbbi miniszterelnök édesapja – elhunytá után egy ágyneműkészletet kapott a kórház.⁵⁶¹ Az egyesület javára érkezett kisebb pénzadományokon kívül kaptak többek közt 6 főkötőt, 6 pár harisnyát, egy ágyat felszerelve, 3 öl tűzifát, 10 db fürdőházi részvényt és használt fehérneműket is.⁵⁶² A kórházban elhunyt betegek után örökölt arany karikagyűrűket, több láda ruhaneműt jegyzőkönyvezték és – a

⁵⁵⁷ Szabadfy, 1876. dec. 5.

⁵⁵⁸ EE jkv. 6/1875. márc. 20., Sebesy Kálmán: Az emberbaráti egyesület köréből. *VmL* 1875. márc. 25. 2., EE jkv. 6/1878. ápr. 25.

⁵⁵⁹ Széchenyi István testvére. 14 gyermekéből 9 érte meg a felnőttkort. Tartásdíj fejében még 1863-ban felosztotta birtokait 7 fia közt. A jegyzőkönyv nem említi, hogy melyikük küldte a tolószéket.

⁵⁶⁰ EE jkv. 10./1871. júl. 13., A tolószéket kölcsönkérte Moller József orvos beteg fia számára, amit az egyesület oda is adott azzal a feltétellel, hogy ha az egyesületnek szüksége lenne rá, akkor haladéktalanul visszaadja, és, ha kár esik benne, kijavíttatja. EE jkv. 2/1878. okt. 26.

⁵⁶¹ Széll Józsefnek a fivére Széll Imre (1793–1856) királyi hétszemélynök, Vas vármegye követe és főjegyzője alapító tagja volt az Emberbaráti Egyesületnek (Statuten, 1825 névsora alapján).

⁵⁶² EE jkv. 8/1871. febr. 18, 4/1872. ápr. 12 (Fischernétől, tűzifát báró Mikos J.-tól), 15/1878. márc. 13., 5/1881. júl. 6. (özv. Weber Mihálynétól); 4/1878. okt. 26. („viselt fehérneműket” Mikos bárónétól)

készpénz kivételével, amit a pénztárba utaltak – értékesítették.⁵⁶³ Az ajándéktárgyak közül funkcionálisan a legértékesebb az a 4 db vaságy volt, amely Szombathely városától érkezett 1879-ben.⁵⁶⁴

Az egylet vagyoni állapota ezek ellenére a deficithez közeledett. Épp, amikor 1874 áprilisában a városhoz fordultak, hogy az éves 100 forintos átalányt a következő évtől az 50 krajczáros napi ápolási díjjal is legyen kedves kiegészíteni – amit egyébként a város meg is fizetett – egy nem várt hagyatéki bejelentés érkezett. Az 1869. február 6-án végrendelkező, majd azt 1871. augusztus 13-án tanúk mellett záradékoltató balogfai (ma: Balogunyom, Szombathelytől 8 km-re) birtokos nemes, Akacs Mihály (1799–1874),⁵⁶⁵ Pósfai Tulok Mária özvegye egyeneságú örökös nélkül elhunyt, és 72 708 négyszögöl nagyságú legelőből és szántóföldből álló birtokát, annak jövedelmeivel együtt az egyletre hagyta.⁵⁶⁶

Kép: Akacs Mihály és felesége Pósfai Tulok Mária, 1858, Savaria Múzeum, Tört.oszt.

Vas vármegye egykori táblabírája 24 éves koráig pazarlóan élt, de megbánta, és attól kezdve előrelátó, takarékos ember lett. Ez a döntése az egylet megalakulása körüli időre tehető, bár annak 1824-ben nem volt tagja. A végrendelkező Akacs Mihály föltételül azonban megszabta örökösének, a szombathelyi Hosszú utca 35. alatti Emberbaráti Egyletnek, hogy minden évben halála napján, tehát május 8-án a nagyunyomi templomban az egyleti igazgató két ezüst forintért misét mondasson, az azon szolgálók plusz megfizetése mellett az Akacsok és feleségeik lelki üdvösségéért. Az egyleten belül az alapítványi jószágként kezelendő birtok sem részben sem egészben nem volt eladható és elzálogosítható, de még haszonbérbe is csak

legfeljebb 6 évre volt kiadható. Előírta: amennyiben az egylet csak egyszer is elmulasztaná a kikötéseit teljesíteni, a legközelebbi vérrokonaira száll át a vagyon, de a feltételeit ők is kötelesek teljesíteni.

⁵⁶³ EE jkv. 1891. ápr. 8.

⁵⁶⁴ EE. jkv. 8/1879. dec. 1. A legkorszerűbbeknek és leghigiénikusabbaknak ekkor már a vaságyakat tartották, mert a fémcsodronyban és vasban nem tudtak poloskák vagy egyéb élősködők megtelepedni.

⁵⁶⁵ 1828 okt. 1-i, 1832. máj. 22-iki, 1835. ápr. 30-iki, 1838-iki megyegyűlésen a Körmen di Járásban esküdtn ek választották meg (*Magyar Kurir*, 1828. 10. 21., 275., Jk., 1832. 06. 02., 346., Jk. 1835-05-23, 331.)

⁵⁶⁶ EE jkv. 2-3/1874. júl. 27.

Az egyesület gondosan ügyelt is, hogy mindent Akacs Mihály rendelkezéseinek megfelelően teljesítsen. Rögtön határozatot hoztak, hogy minden év április 20-án választmányi ülést tartanak az Akacs-féle alapítvány szabta előírások, azaz a mise megszervezésére.⁵⁶⁷ Az ún. „Akacs-féle misét” előkészítendő alkalmak során, 1875-től évente visszatérő napirendi pontja lett az egyesületnek a misén minél nagyobb számban megjelenni, továbbá hatévente a bérlőknek a földeket kiadni. A különböző nagyságú területeket igénybe vevő földbérlők sokszínű társaságában nem kisebb személyiség is található, mint Széll Kálmán, aki 1878-tól a nyolcvanas években 30 holdat bérelt az egyesulettől.⁵⁶⁸ Bár a számtalan intéznivaló, amivel a föld hasznosítása és a földbérlők kérelmeinek teljesítése járt, megnövelte a tiszti kar teendőit, a befolyt összegek sok szegény beteg ingyenes ápolásához járultak hozzá. Sebesy Kálmán indítványára az egyesület Akacs Mihály portréját is beszerezte. Miután a vele rokonságban álló Tulok családtól nem sikerült hozzájutni, végül id. Knebel Ferenc (1836–1910) fényképésztől kapták meg, és ünnepélyes keretek közt 1885-ben függesztették ki a tanácsterembe.⁵⁶⁹

Akacs Mihály portréja, megjelent a DSZ 1943/5-6. sz. 237. oldalán

Az Akacs-hagyatékon kívül a korszakban rendszeres anyagi támogatásban részesült az egyesület az 1867-ben létesült Szombathelyi Takarékpénztár alapszabályai szerint közhasznú és jótékony célra elkülönített tiszta hasznának egyötöd részéből. A dualizmus kori virágzó egyesületi élet nyomán a pénztár alapszabályaiban rögzített egészségügyi, szegényügyi és egyesületi támogatás megoszlott ugyan a Szombathelyi Jótékony Nőegyesület, a Szombathelyi Önkéntes Tűzoltó- és Mentőegyesület, a Kisdedóvó Egyesület és egyéb segélyező szociális és egészségügyi önszerveződések közt, az évi 50–250 forint között mozgó rendszeres támogatás mégis a kiegyensúlyozott gazdálkodás irányába hatott.⁵⁷⁰ Ezért az egyesület a Szombathelyi Takarékpénztárt és a Szombathelyi Általános Takarékpénztárat éves adományaiért 1881-ben

⁵⁶⁷ EE jkv. 4/1874. júl. 27.; Horváth, 1943., 235–248.; Akacs M. rezidenciájáról, temetkezési helyéről lásd: <https://www.frisss.hu/hirek/megtalaltuk-akacs-mihaly-egykori-rezidenciat--felfedezzuk-vas-megyet>

⁵⁶⁸ Statuten, 1825., EE jkv. 5/1878. okt. 26., 1885. máj. 4., hátralékosok közt szerepel 1887. febr. 11., Díszközgyűl. jkv. 1923. 36.

⁵⁶⁹ Tíz éves procedura volt. EE jkv. 7/1875. febr. 27., 1884. júl. 20., 1885. máj. 31.

⁵⁷⁰ Rácskay, 1993. 120–122.; EE jkv. 1869. nov. 12 (Takarékpénztártól (Tkp) 250 forint), 1870. márc. 7. (Tkp-tól 200 forint), 1872. ápr. 12 (Tkp-tól 50 forint);

felvette tiszteletbeli tagjai sorába.⁵⁷¹ Kiemelkedő jelentőségű készpénzt – 3100 forintot – adott az intézetnek Vépről gr. Erdődy Sándor (1802–1882) 1876 márciusában, amelyet rögtön elhelyeztek a Szombathelyi Takarékpénztárban. Szintén jelentős adomány, 1000 frt Szenczy Ferenc püspök hagyatékából érkezett 1878-ban. Ugyanebben az évben Szegedy Antal fivérével, Istvánnal közösen 200 forintot adományozott Miklós testvérük, 282 forintot Szegedy Mária emlékére. 1882-ben Antal egyedül, István fivére emlékére 1000 forintot adott át az egyletnek.⁵⁷² Érdekes, hogy a Szegedy testvérpár az 1878-as ajándékozással párhuzamosan a Kisdédóvó Egyletnek is hasonló összeget adományozott, ahol ugyanazon egyleti tagok szereplésével, mint az emberbarátoknál, küldöttséget szavaztak meg Szegedy Antalhoz, hogy személyesen mondjanak köszönetet.⁵⁷³ Ezeket a nagyobb összegeket – a törzsvagyonhoz számolva – az egylet alapítványként kezelte, és csak a kamataikat használta fel a mindennapi kiadásokra.

Az egylet takarékosági okokból felvetette, hogy mivel az épületük falán 1878-tól légszuszvilágításra átalált lámpájuk az egész utcát megvilágítja, ami a város kötelezettsége lenne, annak költségeit a várossal kéne megtéríttetni.⁵⁷⁴ A fenntartott ágyak utáni alaptámogatáson felül napi ápolási díjat is kért az egylet megfizetni, amit 1874-től a várossal kötött egyezségük alapján a város meg is adott. Az átállás első évében ugyanakkor ennek végösszegéből engedni is kész volt az egylet, amikor Szombathely az 1875 évi betegápolásért járó 283 frt 30 kr-t a városi pénztár mostoha állapota miatt nem volt képes megfizetni – és mivel a költségvetés előirányzásakor sokkal kisebb összeggel számoltak – a kórház elengedett 100 forintot, és csak 183 frt megfizetését kérte.⁵⁷⁵ Többször előfordult, hogy a város a nagyszámú szombathelyi szegénybeteg után nem bírta megfizetni a napi ápolási díjat. 1880-ban kérte az egylet, hogy a 100 forintos alapdíjon felül fejenként legalább 25 kr. napidíjat fizessen, majd nov. 26-án már azt kérték, hogy a megyéhez hasonlóan a város is inkább emelje fel 100 forintos alaptámogatását 200 forintra. Ezen kívül Markovics József, Eredics Ferenc, Reitrmayer József és Németh Imre küldöttsége a szegények eltemetésénél a halottas kocsi díjtalan használatáért folyamodott a tanácsnál. 1881-ben a város azonban két betegek ápolási költségének az elengedését kérte, amely tételeket ugyan leírta az egylet, de küldöttséggel ismét tárgyalni indultak az intézet szűk anyagi helyzete és a napi ápolási díjak

---

⁵⁷¹ EE jkv. 6/1881 máj. 1.

⁵⁷² EE jkv. 7/1876. ápr. 9., 3/1878. máj. 17, 1882. dec. 16.

⁵⁷³ A küldöttség tagjai: Eredics Ferenc (emberbaráti- és óvodaegyleti alelnök, ügyvéd) vezetése alatt Reitrmayer József, Szombathely város 1872–1890 közötti főszámvevője, dr. Kuncz Adolf, dr. Weghofer Titusz, Markovits József, Mayer József, Grimm Károly, Pissenberger Florian. *Vas megyei Közlöny* 1878. máj. 19. 2.

⁵⁷⁴ EE jkv. 3/1879. ápr. 9., 8/1879. júl. 7.

⁵⁷⁵ EE jkv. 4/1876. ápr. 9.

30 krajczárra emelése miatt. Intézkedtek továbbá, hogy ha a felgyógyult beteg magával viszi a kórházban kapott fehérneműt, egy ingért 2, gatyáért 1ft 50 kr, összesen pedig 3 ft 50 kr. számolnak fel, míg a szegények temetési költsége 5 ft 72 krajczárban számítandó fel az őket beküldő pártfogóik felé.⁵⁷⁶ A fenti újabbnál-újabb ötletelésekből is látszik, hogy ezeket az összegeket a kórház nem tudta megfizettetni, de állandó egyezkedés tárgyát képezték a várossal vagy más beteg-beküldő egylettel. A város pedig, amikor módja volt rá, nagyobb összeget is juttatott a kórháznak. Az 1878 évi boszniai hadjárat alkalmával behívottak és ott megsebesültek hozzátartozói részére gyűjtött, fel nem használt pénzt, 150 forintot 1881-ben a megye jóváhagyásával utalta át.⁵⁷⁷ Miután Szombathely r.t. város 1896-ban keletkezett szegényügyi szabályrendelete 3. §. kimondta, hogy a szegények gyógykezeléséről és eltemetéséről a város gondoskodik, az egyletet anyagilag megterhelő terület vitás kérdései megoldódtak.⁵⁷⁸

A kórház megfontolt gazdálkodását mutatja, hogy a megyétől kapott 200 ft utáni 10 forintos „házbéradó fizetési kötelezettségének” elengedésére kérelmet nyújtatott be dr. Weghofer Titusz egyleti ügyvéddel. És hogy még egy példát felhozzunk az egylet gazdálkodási szemléletére: még a hátulsó épülete alatti kis pincehelyiségét is bérbe adta Weder Pál vendéglősnek 20 forintért.⁵⁷⁹

Hogy pozitív maradjon a mérleg, az egyedi és a rendszeres anyagi támogatások jövedelmeinek beosztással történő elköltésén túl, gazdaságossági megfontolásból az szigorítottak a kórházi működés eljárás módján is. A fizetéseképteleneket és hátralékosokat – többek közt a premontrei kanonokrendet – ismételten megkeresték, és a hozzájárulási díjat évek óta nem fizetőket törölték a taglistából. Mivel a helyzet az 1873-as gazdasági világválság után sem stabilizálódott, kénytelenek voltak az újonnan belépő tagok szokásos 5 ft 4 kx díját 8-ra növelni, a kiadott tőkék utáni kamatot pedig 6 helyett 7%-ra emelni.⁵⁸⁰ 1871-ben lefektették, hogy az ápolásra nem jogosult betegek kórházba küldése esetén a beküldő köteles a napi ápolási díjat megfizetni. Az egyleti ügyvéd számára ez után rutinszerűvé vált a ki nem fizetett ápolási költségek behajtási ügyeinek jogi útra terelése. Erre egy kiragadott példa Liebermann Jakab esete, akinek ápolási költségeit a kongresszusi zsidó hitközség vállalta, de mivel a 34 napi díjnak megfelelő 27 forintot nem fizették ki, fizetési

⁵⁷⁶ EE jkv. 3/1880. márc. 24.; 3/1880. okt. 16.; 4/1881. ápr. 30.

⁵⁷⁷ EE jkv. 2/1881. szept. 20.; MNL VaML Szvk. Kjkv. 7/1881.

⁵⁷⁸ MNL VaML alisp. közig. ir. X.42104/1898.

⁵⁷⁹ EE jkv. 2/1879. ápr. 18., 7/1879. márc. 14.

⁵⁸⁰ EE jkv. 7/1874. márc. 23.; 1886-tól azonban visszaállították 6%-ra a kamatlábat. (1886. ápr. 6.); Hátralékos tagok törlése: 1885. máj. 4.

felszólítást küldtek nekik.⁵⁸¹ Ehhez hasonlóan – bár nem felekezeti, hanem a nőtársadalom felső osztályának jótékonyága alapján – közösségi jelleggel küldött betegeket kórházba a Szombathelyi Jótékony Nőegylet is. A jótékony hölgyek ilyenformán azonban túl sok rászorulóról gondoskodtak a kórház anyagi kárára ahhoz képest, hogy csak egy részvénnel – azaz egy tagsági díjat fizetve – rendelkeztek. Ezért a nőegylet számára meghatározták, hogy évente csak maximum 4 főt küldhet be kórházi ápolásra, pártfogoltjuk elhalálozása esetében pedig kötelesek voltak a temetkezési költségeket kifizetni.⁵⁸² 1885-ben a kőszegi vasúttársulat 40 forintos, a déli vasúttársaság 27 forintos betegápolási számlájának kifizetését tagadta meg, ezért a kórház elhatározta, hogy a vasúttársaságok betegeit csak abban az esetben veszi fel, ha a társaság előre kötelezi magát az ápolási díjak megfizetésére.⁵⁸³

Az 1872/VIII és az 1884/XVII Ipartörvény szerint minden iparos köteles volt betegség esetén tanoncát ápoltatni. Erre hivatkozva Moráwicz Antal kefekötő mestert beperlés mellett szólították fel, hogy Sörfőző József nevű legénye után fizesse meg a számlákat.⁵⁸⁴ Dr.

A szombathelyi emberbaráti-egylet magán kórháza.

SZÁMLA

az alább megnevezett egyén gyógykezeléséből felmerült és Vasmegye közönségét terhelő gyógyköltségekről.

Törzskönyvi szám	Az ápolott		Ápoltatott		Ápolási napok száma	Nővér ápolási díj	Illat. anyag o. é.	Teljesített fizetés		Hátralék o. é.	Jegyzet
	vezeték- és keresztnév	illetékesi helye	betegsége, neve	miel 1886				meddig 1886	napok		
218	Osv. Kovács Flórián	Váth	bélyeg- betegség	1886 1886 11 25	44	50	22/-				

Kelt Szombathelyen, 1886-ik évi December hó 18-án

Eredits Ferenc igazgató
Németh Imre ellenőr
Pissenberger Florian gondnok

Kórházi számla 1886-ból, Eredits Ferenc igazgató, Németh Imre ellenőr és Pissenberger Florian gondnok aláírásával

Weghofer Titusz halála után 1886-tól Rácz Miklós egyleti ügyésznek is bőven akadt

⁵⁸¹ EE jkv. 1883. máj. 8.

⁵⁸² EE jkv. 1884. júl. 5., 1884. júl. 20.

⁵⁸³ EE jkv. 1885. júl. 20.

⁵⁸⁴ EE jkv. 1883. aug. 12.

behajtandó betegszámlája. Ezek közt van egy dr. Goldschmidt Vilmos orvos kontójára kiállított 68 frt 50 krajczáros számla is, amelyet behajtás végett kiadtak továbbítani. A jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy mint vaspályaorvosnak, vagy mint beteget pártoló beküldőnek kellett volna megfizetnie az ápolást.⁵⁸⁵

Az 1876/XIV-es törvény kimondta, hogy a szülők kötelesek gyerekeik, a gyerekek pedig szüleik ápolási költségeit megfizetni, így a családtagok felkutatása után a kórház a hozzátartozóktól végrehajtó útján is behajtatta az elmaradt költségeket. 1886 október 25-én a szombathelyi járásbeli, váti illetőségű özv. Kováts Péterné napszámosnő 41 évesen, 44 napi ápolás után bélfekélyben elhunyt a kórházban. A decemberben kelt számla kiegyenlítése végett az elhunyt beteg lányához, Kováts Rozáliához szombathelyi bérelt lakrészébe kiszállt a behajtó, hogy ingóságaiból lefoglalja az ápolási számla után járó 5 frt 50 krajczárt, de semmilyen lefoglalható ingóságot nem talált, amely azt kiegyenlíthette volna.⁵⁸⁶

Az ilyen és a teljesen ingyen ápolandó szegénybetegellátás eseteiről a kórház külön kimutatást vezetett, amelynek számadatai 1869-től 1898-ig – a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898: XXI tc. szerint az országos betegellátási alapból való térítés rendszeréig – állandóan meghatározták az egyesület gondjait s ezzel együtt egész retorikáját. A szegénybetegek elhunytja után a temetési költségek is tetemes összegre rúgtak, és mivel a hozzátartozók és a községek a kórház megkeresésére nem fizették meg ennek kiadásait sem, az alispáni hivatalt, illetve szombathelyi illetőség esetén a polgármestert kérték meg a költségek rendezésére.⁵⁸⁷

A napi ápolási díj összegét 1871-ben az egyesület az addigi 42 -ről egységesen mindenki számára 50 krajczárra emelte, amit az ápolásra jogosulatlan betegek esetén a kórházba küldő személytől kértek kifizetni.⁵⁸⁸ Kiadták, hogy az alapszabály-módosításkor ez a szabály kerüljön be a passzusok közé. Erről a kötelezettségről az egyesület 1876-ban módosított, 1877-ben kinyomtatott új megfogalmazású alapszabályai mégsem szólnak. A 15. és 16. §. csupán azt említi meg, hogy az egyesületi tagok – akár alapító tag a 120 frt egyben való lefizetésével, akár rendes tag az éves hozzájárulásával, ami 8 osztrák értékű frt – javasolhatnak betegfelvételre rászorulókat. Szabály szerint a tagok háztartásába tartozók élveztek

---

⁵⁸⁵ EE jkv. 1886. dec. 16.; dr. Weghofer Tituszt egyesületi ügyvédet Mészáros H. a Díszközgyűl. jkv. 1923. 59. oldalán tévesen 1892-ig vélte a hivatalában lenni, bár EE jkv-ben már 1886-ban mint „néhai”-ról szólnak róla.

⁵⁸⁶ MNL VaML alisp. közig. ir. X.71/1887.

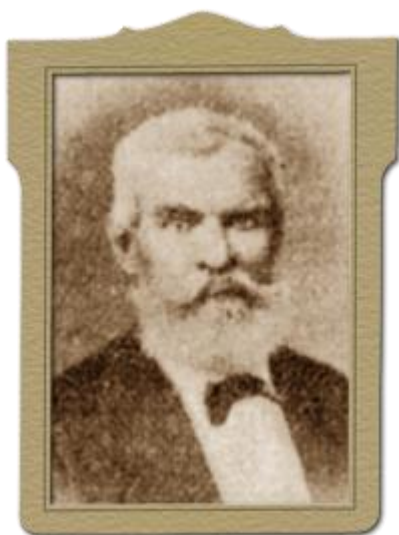
⁵⁸⁷ EE jkv. 5/1879. szept. 22., 7/1879. júl. 7.

⁵⁸⁸ EE jkv. 4-5/1871. febr. 18.

elsőbbséget, másodsorban az egyesület jötevei által ajánlottakat vették fel ápolásra, ugyanakkor ismét felidéztek az alapítók gondolatát is:

„Különbén ezen egyesület a szenvedő emberiség javára lévén alkotva, kórházába az orvosi segély és ápolásra szorultak a lehetőségekhez képest, rend-, nem-, kor-, nemzetiség-, és vallásra való tekintetek nélkül felveendőek.”⁵⁸⁹

A Seilernél 500 példányban kinyomtatott módosított alapszabályt immár 30 paragrafusra tagolva – a tagokat benne részvényesekként kezelve – dr. Weghofer Titus az egyesületnél 1875–1892 közt munkálkodó ügyvéd dolgozta ki, és Tempel Ferenc egyesületi igazgató neve alatt jelent meg. 1874-ben ugyanis lemondott posztjáról báró Mesznil Viktor igazgató, akinek a helyére először választottak polgári származású egyént, az addigi aligazgató Tempel Ferencet. Az új, módosított alapszabály kimondta, hogy elszegényedett rendes tagot (tehát évi hozzájárulást fizetőt) megbetegedése esetén csak abban az esetben vesznek fel a kórházba, ha fizetési képtelensége önvétken kívül következett be. Ennek megállapítására az igazgatóság volt hivatott. A megfontoltan és takarékosan működő egyesület tehát – a keresztény kultúrkör koraújkori alapítású jótékonyági intézményeihez hasonlóan – tagjaitól is elvárta a jóhiszemű vagyonkezelést és a felelősségteljes életvezetést, amelynek normái közé nem fért bele az életet és vagyont elherdáló viselkedési mód.⁵⁹⁰

**id. Tempel Ferenc, forrás:
MNL VaML**

Idősebb Tempel Ferenc (1802–1879) az egyesületnek 1828-tól tagja, évtizedeken át választmányi tagja, 1855-től alelnöke. Fűszerkereskedő és szappangyáros volt, emellett számos társaság tagjaként aktív közéleti működéséről ismert. 1848-ban nemzetőr tisztként szolgált. Az 1867-ben létesült Szombathelyi Takarékpénztár lelkes támogatója volt. A mezőváros belső tanácsosa és utolsó városbírája 1872. január 15-től a város 1871: XVIII törvény szerinti átalakításakor.⁵⁹¹ 1877-ben a városban a legtöbb államadót fizetők közül álló

képviselőtestületi tagokkal kiegészített névjegyzékben a 19. helyen szerepelt, közvetlenül Alexy Tóbiás sebész után, maga

⁵⁸⁹ MNL VaML EAGy Alapszabályok, 1877.

⁵⁹⁰ Uo., valamint összehasonlításként lásd az 1521-ben alapított augsburgi (Németország) Fuggerei-t.

⁵⁹¹ MNL VaML http://www.vaml.hu/Nevtar/T/Tempel_Ferenc_id.html; Díszkönyvül. jkv. 1923. 35.

mögött hagyva Rudolf Alajos gyógyszerértulajdonost (23.) és Mayer József rendőrkapitányt (23.).⁵⁹² 17 gyermekéből 12 élte meg a felnőttkort. Ugyanezen nevet viselő szintén kereskedő, az egyletnél jegyzői tisztelet viselő fia 1880-tól alelnökként, unokája pedig 1903-tól segédorvosként, majd főorvosként és igazgató főorvosként is az egylet szolgálatában állt, így a Tempel-család több mint 100 éven át dolgozott a szombathelyi betegellátás ügyéért – nem mellékesen fő foglalkozásuk gyakorlása mellett. Id. Tempel Ferencet (1802–1879) az 1874. április 19-i egyleti közgyűlésen közfelkiáltással választották igazgatóvá, és Zauner János pénztárnok (főhivatásában rézműves és rozsolisgyáros, az 1840-ben alakult Vas megyei Gazdasági Egylet pénztárosa, a Vas megyei Régész Egylet tagja) és Mohorsits József ellenőr tisztviselőtársaival együtt dísztaggá is avatták.⁵⁹³ Fáradhatatlan munkájukat jegyzőkönyvileg rögzítették. Aligazgatóvá ugyanakkor Pillich Ferenc gyógyszerár-tulajdonost, jegyzőnek ifj. Tempel Ferenc kereskedőt választották meg. Idősebb Tempel és Zauner János érdemei elismeréséül életnagyságú arcképüket megfestették, és a kórház 50 éves jubileumán az 1879. május 11-i ünnepség keretében leplezték le. Id. Tempel Ferenc utolsó lehelletéig, 1879 júniusi haláláig tevékenykedett az egylet élén. A június 27-i egyleti ülésen a választmány részvétét fejezte ki érdemekben gazdag igazgatójuk elhunytá felett. Ekkor a fia, Tempel Ferenc választmányi tag, jegyző átadta apja hagyatékát⁵⁹⁴ a vezetőségnek, akik ideiglenesen megbízták őt a betegfelvételi teendőkkal.⁵⁹⁵

4.2. A kórház 50 éves jubileuma

A kórház 50 éves jubileumán, 1878. május 11-én tartott „csendes, minden zaj nélküli” ünnepségen az egylet fennállása óta először visszaemlékeztek saját múltjukra a gyógyítás terén. A sajtóban részletesen leírt eseményre a kórházépület homlokzatát két nemzeti lobogóval ékesítették fel, a kapuszín és a zsúfolásig megtelt tanácsterem is „meglepő csinnal volt díszítve.” A tehetséges vezérszónok ügyvéd, Eredics Ferenc egyleti igazgatóhelyettes az 1829-es kórházépület elkészültében kiemelte Batthyány Fülöp herceg alapkölvetételének (1828) és Szabó Imre kanonok hagyatékának (1827) szerepét. Dr. Weghofer Titusz egyleti jegyző és ügyvéd – aki ekkor egyben a Szombathelyi Önkéntes Tűzoltóegylet elnöke volt – a fáradhatatlan polgárok, Mittermayer Ferenc és Stallner Ferenc dicsérete után rátért a két

⁵⁹² MNL VaML Szhely Közgy. jkv. (V.171.a/4.) 57/1877

⁵⁹³ Kárpáti, 1894. 483.

⁵⁹⁴ 33 db földtehermentesítési kötvényt, 1 db nevére szóló betegházi kötvényt, 5 db ezüst államkötvényt, 4 db papír államkölsön-kötvényt, 8 db takarékpénztári könyvecskét

⁵⁹⁵ EE. jkv. 1–5/1879. jun. 27.

jelenlévő kortan , a betegház felépítésének kezdeteitől áldozatos munkával te v kenyked  Tempel Ferenc igazgató és a 48 éve pénztárnok Zauner J nos⁵⁹⁶ megünneplésére és arck p k leleplezésére. A két idős urat arck p kkal együtt a polgári kötelességtudás példaképeként állították mindenki el , mint akik a humánus intézményben való t nyked s kben és a kórház előmozdításában  sz ltek meg. Nagy szó volt ez akkoriban, ugyanis  l  személyekről addig az egylet m g nem helyeztetett ki portrét az arck pcsarnok ba, és a nagy pártfogók közül Akacs Mihálynak sem volt m g kint a festménye: hagyatékára (1874) csak a balogfai földek térképe emlekeztetett.⁵⁹⁷

Az ünnepségen kiemelt k, hogy 1878-ban a kórházban ápolt 276 betegből 113 f t, mint teljesen elhagyott szegényt ingyen láttak el. A társaság ezt követően átvonult a Sabaria vendéglő dísztermébe, ahol Hainzmann János tulajdonos kitett magáért. A 80 terítékre rendezett banketten  l zene mellett t sztok özöne következett. Eredics Ferenc emelte el sk nt poharát a két  nnepeltre, majd dr. Kunz Adolf abból kiindulva, hogy a társadalom az egyes l sen alapszik, Reiszig Ede főispánra emelte poharát. Reiszig Ede szerint a 19. század jelszavát – „a Haza minden előtt!” – Szombathelyen idejekorán meg rtett k, ezért alakították az emberbaráti egyletet,  gy   a város jólétéért és polg rai rt ürítette poharát, kiemelve Grimm Károly – eredetileg pékmester – polgármestert és Eredics Ferenc aligazgat t.⁵⁹⁸

4.3. Fejlesztések és gyógyítás a kórházban

Eredics Ferenc (1840–1911)  gyv det – 7  v tagság, 2  v aligazgat s g után – az egylet 1880-ban választotta igazgatójául, s ezzel 1911-ben bekövetkezett hal l  ig egy rendkívül dinamikus, magas probl mamegold k pess ggel rendelkező, a megyei és városi közéletben is ügyesen forgolódó, alkalmas embert kapott a kórház irányítására. A *Magyarország és a Nagyvilág* című lapban 1898-ban  gy jellemezt k te v kenys g t:

„Eredics Ferencz. Ha mindazokat a t szts geket n vjegy re akarná nyomtatni, a melyeket lelkiismeretes buzgalommal elfoglal, Heged s Sándor után neki lenne leg npoz nsabb viz tk rt j a az országban. Kir. tanácsos, ügyvéd, az  gyv di kamara elnöke, a káptalan és a szombathelyi általános takarékpénztár  gy sse, a herczeg Batthyány-Strattmann uradalom jogtanácsosa, a megyei és városi törvényhatóság tagja, a tűzoltó-egylet elnöke, az

⁵⁹⁶ Zauner János élete-reje megfog tkoz sakor, elaggott korára való tekintettel 1881-ben mondott le t szts g r l, ekkor az egylet t szteletbeli pénztárnokká választotta (EE jkv. 3/1881.  pr. 14.), és a helyébe Németh Ignác kereskedőt választották (VmL 1881. máj. 12. 2.)

⁵⁹⁷ EE jkv. 14/1878. márc. 13.

⁵⁹⁸ Jubiláris  nnep ly. VK. 1879. máj. 18. 2.; Egy szép ünnepély. VmL, 1879. máj. 15. 1–2.

emberbaráti kórház igazgatója, az óvoda helyettes elnöke... Lehet-e ennél több tisztséget viselni egyszerre? A kik ösmerik Eredics munkaképességét, nem kételkednek, hogy az ő vállalai még többet is elbirnak, s tudna a nap 24 órájából, ha kell, 48-at is csinálni. A megye szülöttje, s még csak 57 éves. Ügyvédi diplomáját 1866-ban szerezte meg, s három évig a városnál működött, mint alügyész. Hogy jó katolikus ember, bizonyítja az, hogy az ősszel megválasztották az autonómiai kongresszusra képviselőnek."⁵⁹⁹

Eredics Ferenc ügyvéd portréja a Magyarország és a nagyvilág című újságban, 1898.

Agilis személyiségét a leírás jól visszaadja. A helyi lapok hasábjain kiváló szónoki képessége csillan meg, amikor köszöntőinek szövegéből idéznek. Szorgalma és lényeglátása mellett a társadalmi kapcsolatok kiépítésében és ápolásában is tehetséges volt. Elnöksége alatt mindig gondja volt az újonnan tisztségükbe lépő megyei és egyházi vezetők személyes köszöntésére.⁶⁰⁰ Ez fordítva is igaz, mert amikor az egyleti közgyűlésen az ápolásügyi közérdekek tárgyalása miatt a személyében változó

polgármester is ott volt, lendületes szervező tevékenységéért mindig köszönetet szavaztatott meg Eredicsnek. Ilyen aprónak tűnő visszajelzések is

alátámasztják karizmatikus személyiségét.⁶⁰¹ Kiváló retorikai képességeit a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Szombathelyen tartott vándorgyűlése alkalmával is megcsillantotta, amikor a vendégeket fogadta a vasútállomáson.⁶⁰² A „vármegye vezérszónokaként” ismert ügyvéd, Horvát Boldizsár híveként, vele közös gondolatkörben mozgott és 1866-tól vele egy munkahelyen, azaz a városnál vállalt hivatalt. 44 évi ügyvédi gyakorlata alatt szakmai elismerésének nagy pillanata volt, amikor az ügyvédi kamara megalakulásakor, 1881-ben első elnökének választotta. A szombathelyi Önkéntes Tűzoltóegylet elnöki tisztségét 1879-től haláláig töltötte be. Ebben a tisztségében és mint városi képviselő 1896-tól a fizetési tűzoltók alkalmazásáért, annak anyagi fedezetéül pedig a háztulajdonosoktól szedett hozzájárulási adó megszavazása mellett érvelt, így neki köszönhetően vezették be ezt a rendszert a városban. A tűzoltó és mentőegylet magas szakmai színvonalú működtetése fűződik a nevéhez, amiről országos napilapok is tanúskodnak.⁶⁰³ Rendszeretete mindkét egészségügyi vonatkozású egyletnél létfontosságú volt. Amikor hiátus keletkezett a napi rutin szabályozásában, precíz jogászként szabályalkotásba fogott. 1891-ben új, 6 §-ból álló

⁵⁹⁹ Szombathely r.t. város. *Magyarország és a Nagyvilág*, Bp., 1898. márczius

⁶⁰⁰ EE jkv. 1883. ápr. 28.;

⁶⁰¹ EE jkv. 1889. máj. 12., 1889. jún. 19,

⁶⁰² A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók nagygyűlése Szombathelyen. *Vasárnapi Ujság*, 1880. 35. szám, 583.

⁶⁰³ Tűz egy börgyárban. *Pesti Napló* (továbbiakban: PN), 1895. júl. 27., 2.

betegfelvételi rendszabályt dolgozott ki az emberbaráti egylet kórháza számára.⁶⁰⁴ Elnöki, igazgatói posztján a tűzoltóknál és az emberbarátoknál más-más gazdálkodási elvet követett. A tűzoltó és azon belül az 1904-től alosztályos szerkezetben működő mentőegyletnél a hatékonyság és kapacitás növelése végett a beérkező támogatások azonnali eszközfejlesztésekre fordítását preferálta, így ott különösebb egyleti vagyon nem halmozódott fel. Ezzel szemben a kórháznál a hosszú, kiegyensúlyozott működés érdekében a vagyon kamataiból történő korszerűsítés híve volt. (Habár az új kórházépület felhúzásánál a vagyon felét kiadta volna erre a célra, ha nem sikerül eladni a régi kórházépületet.)

Gyors észjárása és világos érvelése az egyleti közgyűlések jegyzőkönyvében is tetten érhető. Erre az egyik legjobb példa az 1890-es évi közgyűlésen az előző évi zárszámadások jóváhagyása utáni felszólalása. Egy külsőként részt vevő közismert személyiség, Deutsch I.[zsák] M.[ózes]⁶⁰⁵ megkérdezte tőle, hogy az egyleti alapítványokat miért kezelik külön, miért nem olvasztják be az összvagyonba. Válaszul – amit csak elfogadni lehetett – Eredics ezt a magyarázatot adta:

*„Annak igen fontos oka van. Hogy örök időkre fennmaradjon azon nemes lelkű emberbarátok emlékezete, kik szenvedő embertársaik javára alapítványokat tettek az egyletnél. Megmondom nyíltan, hogy sohasem voltam és sohasem leszek híve azon nivellírozó iránynak, mely áldozatkész, nemes lelkű embereknek messze a 120 forintos [ennyi volt az egyletbe való belépés díja] alapítványok fölé emelkedő adományait szeretné bedobni és beolvasztani a tömegbe, és kívánom, hogy példás emlékezetük az évi számadásokban is évről-évre megújítassék. Ezt a szisztémát tartom a helyesnek, és remélem, hogy az egyesület is mindenkor hasonlóképp fog vélekedni.”*⁶⁰⁶

Hihetetlen munkabírású elnökének aligazgatói tevékenységétől számított 25 éves jubileumát az egylet 1902. dec. 14-én rendkívüli közgyűlésén ünnepelte. Mivel addig teljesen ingyen vezette a kórházat, Rajzó festőművésszel 276 K-ért megfestették és bekereteztették portréját, s ennek leleplezésével, majd a Sabariában díszebéddel tették emlékezetessé az ünnepet. Ott volt Brenner Tóbiás polgármester, Bezerédj István alispán, Nádas Róbert (MÁV-gépjavitó) műhelyfőnök, dr. Tempel Ferenc egyleti orvos, dr. Ujváry Ede – későbbi egyleti jegyző és polgármester – és a hölgyközönség, egyszóval mindenki, aki a városban számított. Az ünnepi beszédekben megköszönték modernizációs tevékenységét, amely az új

⁶⁰⁴ Fehér, 1927. 57–59.; Lendvai, 2004., 30., 44.p.; http://www.vaml.hu/Nevtar/E/Eredics_Ferenc.html ; EE jkv. 1891. ápr. 8.

⁶⁰⁵ Deutsch I. M. világpiaci kapcsolatokkal rendelkező gabona-nagykereskedő, 1872-től a szombathelyi neológ zsidó hitközség elnöke, a Szombathelyi Általános Takarékpénztár alapító egyben igazgatósági tagja, a Szombathelyi Bőrgyár RT. létrehozója, Eredicshez hasonlóan a városi képviselőtestületnek és a törvényhatósági bizottságnak is a tagja.

⁶⁰⁶ EE jkv. 1890. máj. 18.

kórházépület kialakítása körül összpontosult.⁶⁰⁷ A „mérséklet és méltányosság” embereként jellemezték, akit minden téren a segíteni vágyás szenvedélye hajt.⁶⁰⁸

Halála után az egylet 1911. ápr. 22-iki választmányi ülésén Zrínyi József igazgatóhelyettes összefoglalta a kórháznál kifejtett örökbecsű tevékenységét, és az anyagi alapok megszerzése érdekében végzett munkáját emelte ki:

„Hogy miye volt Ő intézetünknek, azt mi, akik az Ő fennkölt gondolkodását közelről szemlélhettük tudjuk a legjobban. Kórházunk, amidőn azt 38 évvel ezelőtt boldogult elnökünk átvette, igen szegény körülmények között volt. A kórház berendezése és a gyógykezeléshez szükséges modern eszközök és műszerek hiányossága miatt igen nehezen tudott megfelelni magasztos hivatásának. – A boldogult rendet teremtett mindenütt. Jövedelmi forrásokat nyitott meg. Az ő utánozhatatlan ékes szólásával szaporította jötevőink számát, akiknek jóságos adományai és alapítványai tették lehetővé a mostani, a modern gyógykezelésnek mindenben megfelelő kórház megépítését és fenntartását. Ezek az ő általa szerzett pártfogók tették lehetővé oly mértékben való megerősödésünket, hogy a jövőt illetőleg sem kell aggódnunk, mert intézetünk fennállása ... emberileg biztosítottnak látszik. – Az ő lelkesedése, kötelességérzete és szívjósága örökké élni fog bennünk...”⁶⁰⁹

**Eredics Ferenc mauzóleuma belülről,
fotó, 2020. júl. 15, készítette a szerző**

Ekkor márványtáblát készítettek nevének, amely összeforrt a kórházzal, majd a város elnevezte róla a kórház oldalbejáratának utcáját (ma Szinyei Merse Pál utca). Csak 1955-

ben törölték ki emlékezetét az utcanevék megváltoztatásakor. A régi Szent Márton temetőben a 4 mauzóleum közül az egyik az ő – mára

megkopott, borostyánnal benőtt, senki által nem ápolat – emlékét hirdeti.⁶¹⁰ Az egyleti jegyzőkönyvek azonban megőrizték magasrendűen gondolkodó elnökük törekvéseit. Azon túl, hogy még elnöksége előtt az ő nevéhez kötődött az ingyenességre szorulókat ápolásának

⁶⁰⁷ EE jkv. 1902. jún. 29., 1902. dec. 14.

⁶⁰⁸ Eredics Ferencz. Vvm 1902. dec. 15. 1.

⁶⁰⁹ EE jkv. 1911. ápr. 11.

⁶¹⁰ A neogótikus mauzóleumban nyugszik még felesége Tasler Jusztina (1840–1910), aki a 16 éven át Szombathelyen városbíró Tasler József leánya, (Fehér, 1927. 35–36., 59.) fia ifj. Dr. Eredics Ferenc m. kir. kormányfőtanácsos ügyvéd (1875–1939), unokája Eredics Margit (1904–1928) és fiának felesége dr. Eredics Ferencné Rózsavölgyi Olga (1882–1957)

fedezetét biztosító szerződés a megyével, elnökké választása után, a dualizmus korában minden fejlesztés, épületkapacitás-növelés, eszközbeszerzés az ő ideje alatt, 1880–1911 közt történt.

Elsőként a Hosszú utcai kórházépület teljes kihasználására végeztette el az átalakításokat. Az udvaron a ragályosok elkülönítésére szolgáló kétszobás épületen (amelyről készült akvarellt lásd a 143. oldalon) kívül volt egy tűzifaraktár, amely kapcsolódott a halottaskamrához. Ezt a raktárhelyiséget betegszobává alakították át, míg a halottkamrát Brenner János építész 1879-ben készült tervei alapján a mosókonyha mellé helyezték át.⁶¹¹

1878-ban Bosznia-Hercegovina okkupációja után Grimm polgármester átiratban kérdezte meg a kórháztól, hogy sebesülteket is felvenne-e ápolásra, és hány fő befogadására volna képes. Erre válaszul az alábbiak hangzottak el a gyűlésen: *„Tekintve a korlátolt helyi viszonyokat, és különösen, hogy összesen csak 25 betegágygal rendelkezünk, és ezek közül jelenleg is 23 elfoglalva van, nem vagyunk képesek ajánlatot tenni.”* Bizonyos számú harcos elfogadására azonban, és ha helyi sebesültek akadnának közöttük, ingyen ápolásukra a szabad ágyszám függvényében ígéretet tettek. Bár a megyei főorvos 1876 dec. 5-i kórházvizsgálati leírásában az szerepelt, hogy a kórház ágyszáma a katonák ápolásának esetleges szükséghelyzetében 30-ra bővíthető, valószínűleg nem kényszerültek kapacitásuk határait kifeszíteni. Az ezzel párhuzamosan zajló orosz-török háború orvosi tapasztalatai nyomán a sebesültellátásban és a kórházi rendszerek, barakkok létesítésében óriási fejlődés volt tapasztalható. Ennek hatására a friss levegő és napfény járta szobák, a bakteriológia felfedezései kapcsán a csíramentes, tiszta környezet kialakítása mind meghatározó elvekként épültek be a szombathelyi kórház törekvéseibe is.

---

⁶¹¹ EE jkv. 6/1879. júl. 7; 7/1881. ápr. 14.

**MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XXI.
Nagygyűlésének emlékérmé, Szombathely 1880. SmM.**

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXI. vándorgyűlésének Szombathelyre érkezése (1880. aug. 21–28.) előtt már több mint egy hónappal elrendelték a kórházban az általános takarítást, valamint az ajtók, ablakkeretek és ágyak befestését.⁶¹² Alexy Emil az augusztus 4-i városi közgyűlésen beszámolt az egylet részére beszerzett ún. hora ágyról. A szakmai grémium szombathelyi látogatása során a körültekintő előkészületeknek köszönhetően minden program és kórházlátogatás a legnagyobb elégedettség mellett zajlott.⁶¹³

Az 1880-as évektől egyre gyakrabban betegeskedő Szabadfy János megyei főorvos idős kora ellenére mindvégig nyomon követte az orvostudomány fejlődését, de dr. Alexy Emil városi orvos is lépést tartott a tudomány újabb felfedezéseivel, és figyelme rendkívül széles spektrumban mozgott. Együttműködésükben valószínűleg többször is sor került életveszélyes, altatósos műtétekre. Az egyik ilyen alkalomról, rutinszerű összmunkájukról a helyi lapban lehet olvasni. 1878-ban a szombathelyi járáshoz tartozó Bucsuban Széll Miklós gazdatisztjének cséplés közben elkapta a lábát a gépszíj, és úgy összeroncsolta, hogy amputálni kellett. A műtét nem a kórházban, hanem a helyszínen zajlott. Szabadfy végezte az altatást, dr. Takács Benedek asszisztált neki. Magát az amputációt a szerencsétlenség napján éjjel 12 óra körül dr. Alexy Emil hajtotta végre. Miután a műtét jól sikerült, december 20-án a

⁶¹² EE jkv. 5/1880.júl. 15.

⁶¹³ MNL VaML Szvk. Kjkv. 31-32/1880.

páciens további gyógykezelés céljából bevitték az egyleti kórházba.⁶¹⁴ Az ehhez hasonló sebészeti esetek kezelésére a két orvos felszólalására 1880-ban az egylet kiutalt 40 forintot Alexy Emilnek egy operáló székre, aki el is intézte a beszerzését.⁶¹⁵ A sebészeti készleteket és a műtétekhez szükséges eszközöket Bécsből vásárolták, ezeknek a tárolásához Alexy kérésére új puhafá szekrényt szereztek be Pissenberger gondnok segítségével.⁶¹⁶

A sebészeti esetek kórházban történt ellátására is találunk példát. A megyei főorvos 1884. szeptember 8-i augusztus havi egészségügyi jelentése szerint egy ember Szombathely és Acsád közt öngyilkossági szándékkal kiugrott a vonatból. Bevitték az egyleti kórházba, ahol alkar- és állkapocscsont-törést állapítottak meg nála, de közölték (vele is), hogy biztosan fel fog gyógyulni.⁶¹⁷ Mezihradszky Kálmán 1888. novemberi főorvosi jelentése szerint Tuboly József gergyei cselédnek gépmunka okozta keze súlyos sérülését, ezért kórházba küldték.⁶¹⁸ A megyei főorvos 1897. október 5-iki jelentése szerint a kiscelli járásban cséplőgép okozta sérülés következtében elvérzett egy munkás, mert nem volt kötszer. Ezért a főorvos javasolta az alispánnak, hogy kötelezze a géptulajdonosokat és gyárosokat az állandó kötszertartásra. Ennek hatására a hatósági orvosi vizsgálatok protokolljába is bekerült a kötszerek ellenőrzése. A súlyos munkaügyi balesetek hatásainak csökkentésére használt kötszerek ellenőrzése a munkáltatónál és a hiányosságok szankcionálása a századforduló után vált rutinszerűvé. A cséplőgépeknél a helyszíni elsősegélynyújtáshoz szükséges, készleten tartandó szerek (bandázs és kötszer, vérzéscsillapítók stb.) pontos listáját és előírásait Bezerédj alispán 1903. szept. 10-én tette közzé hivatalosan.⁶¹⁹

---

⁶¹⁴ Szerencsétlenség cséplőgép által. VK. 1878. dec. 22. 2.

⁶¹⁵ EE jkv. 5/1880. márc. 24.

⁶¹⁶ EE jkv. 1884. okt. 22.; Bakelitfogantyús sebészeti eszközkészlet Lsz: ST. 80. 85.

⁶¹⁷ MNL VaML IV.415. a.,f1/1884. Főorvosi egészségügyi havi jelentések

⁶¹⁸ MNL VaML IV.415. a./14. doboz, Főorvosi egészségügyi havi jelentések f1/1887.

⁶¹⁹ MNL VaML alisp. közig. ir. X.16810/1903.

Szabadfy János sírja a szombathelyi Szent Márton temetőben. Oldalán lévő feliratai szerint együtt nyugszik két gyermekével, Stefániával és a szigorló orvos korában 1888-ban elhunyt Kálmánnal. Fénykép, 2020. júl. 15.-én készítette a szerző.

Szabadfy János főorvos, egyben a Vas megyei Orvos- és Gyógyszerészegylet elnöke folytonos szembántalmai miatt 1881-től már hivatali teendőit sem mindig tudta ellátni. 1886. okt. 22-én elhunyt. Halála után az egylet Alexyt választotta meg főorvosának, aki már a gyengélkedő Szabadfyt is helyettesítette. A másodorvos dr. Steiner Miksa lett, aki később Szily-re magyarosította a nevét. Ismerve a család helyzetét, az egylet még év végéig kiutalta nekik a főorvosi teendők után járó tiszteletdíjat. A 72 éves orvos halálát minimum hárman gyászolták. Szabadfy sírkövének két oldalán gyermekei neveit is bevészték, Szabadfy Stefániáét és Szabadfy Kálmánét, ugyanakkor a *Pesti Hírlap* a főorvos halálakor megemlékezett Antal fia haláláról is.:

„Szombathelyen alig 3 héttel ezelőtt elhunyt dr. Szabadfy János vas megyei volt főorvos. Hátrahagyott családját újabb csapás érte; ugyanis fia, Szabadfy Antal megyei közig. gyakornok élte 25-ik évében e hó 12-én elhunyt.”⁶²⁰

1885-ben Alexy beszámolója szerint kiugróan magas volt a betegforgalom. 366 beteget 8801 napig ápoltak a kórodában, ebből 3183 napot Vas megyei, 2372 napot szombathelyi városi szegények vettek igénybe, míg a saját tagság 1100, más egyletek 887, fizetős ágyak után 1067 napot. Ez Csihály Mihály betegápolónak olyan leterheltséget okozott, hogy havi 5 forintos bérezéssel egy házi szolga felvételéről döntöttek.⁶²¹ Összehasonlításképpen 1877-ben 228, 1880-ban 283, 1888-ban 284 beteget ápoltak és az 1876-os megyei főorvosi kórházleírásban Szabadfy az évenként változó betegforgalom számát még csak 200 és 260 köztre tette.⁶²² A kórház új épületbe költözése előtti évben, 1890-ben is csak 336 fős betegforgalmat bonyolított le, ennél több beteg befogadására ezen a 25–30 ágyas helyszínen nem voltak meg a feltételek. Az 1847-es 2400 ápolási napot teljesítő viszonyokhoz képest így is a háromszorosára emelkedett a kórház teljesítménye, míg az ágyszám legföljebb a duplájára

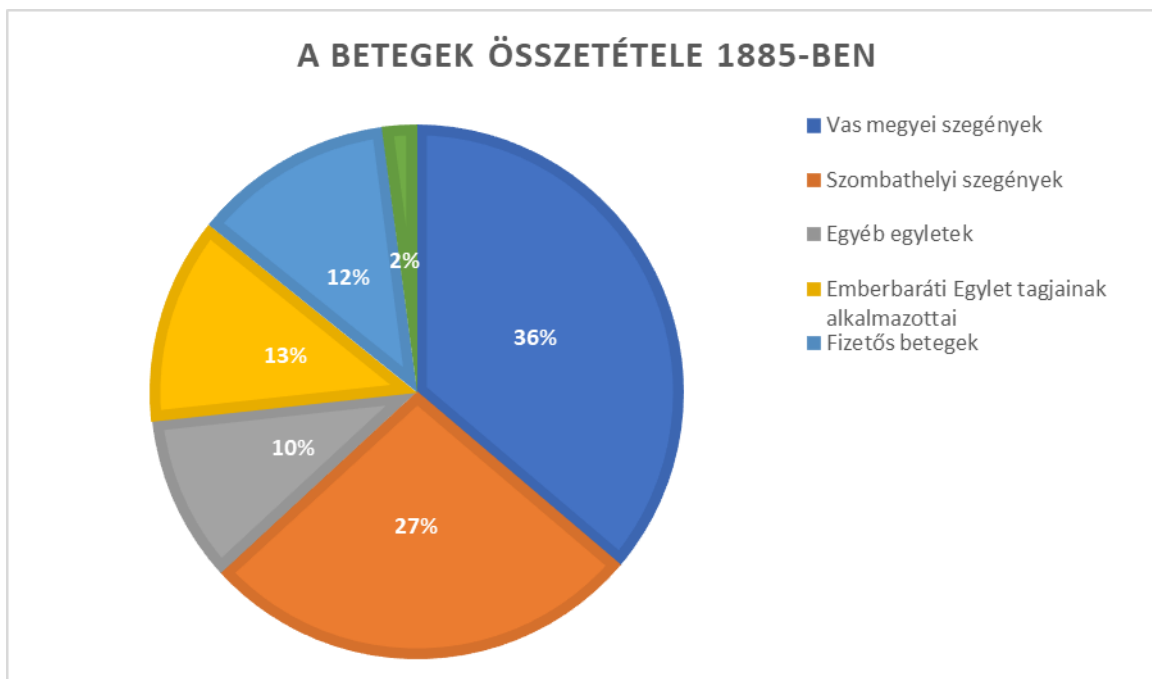
⁶²⁰ *Pesti Hírlap* (PH), 1886. nov. 14. 6.

⁶²¹ MNL VaML KIB f4/1883; EE jkv. 1886. jan. 4.; Kaptuk a szombathelyi emberbaráti egylet zárszámadását. *VmL* 1886. ápr. 25. 2.; EE jkv. 1886. ápr. 6.

⁶²² Beküldetett. *VmL* 1881. máj. 1. 2.; Szabadfy, 1876. dec. 5.; EE jkv. 1890. máj. 18.

növekedett. Az század közepi viszonyokhoz képest az elhagyatott külföldiek 2%-os részaránya maradt csak állandó.

**A grafikon saját szerkesztés a
Beküldetett című tudósítás alapján
(Vml 1881. máj. 1. 2.)**

A műtétek száma 1885-ben 13 volt. A gyógyítás eredményességére nézve a 366 betegből 32 meghalt (8,7%), 319 meggyógyult (87,2%), míg 6 javulva és 5 gyógyulatlanul (össz. 3%) távozott.⁶²³ A gyógyulatlanul távozók között azonban ott lehetnek az

alapszabály-ellenesen felvett gyógyíthatatlanok is, akiket huzamosabb ápolás után végül másutt sikerült elhelyezni. Először 1882-ben kérte meg az orvosokat a betegfelvételt eldöntő vezetőség, hogy a betegfelvételi lapokra felvételre való javaslatuk mellett írják fel a betegség nemét, hogy ellenőrizni lehessen a betegfelvételi eljárás szabályszerűségét. Az 1876-ban módosított alapszabály 17. §. ugyanis kimondta, hogy „idült és gyógyíthatatlan bajokban szenvedők, valamint tébolyodottak a kórházba fel nem vehetők.”⁶²⁴ Úgy tűnik azonban, hogy az orvosok hiába jegyezték fel onnantól mindig a diagnózist, mert a későbbiekben is találkozunk gyógyíthatatlanok és örültek számos esetével, akiknek a rokona vagy a város mint hatóság nem tudott, vagy csak több idő elteltével volt képes máshol befogadó intézményt találni.⁶²⁵ A gyógyíthatatlan betegek felvételével szemben az orvosok először 1880-ban szólaltak fel, indoklásuk szerint emiatt sürgős és veszélyes eseteknek nem jut hely a

⁶²³ U.o.

⁶²⁴ Alapszabály, 1877, 8.

⁶²⁵ EE jkv. 1882. júl. 20.

kórházban.⁶²⁶ A probléma tehát az volt, hogy olyanokon nem tudtak segíteni, akiken lehetett volna, mivel olyan páciens foglalt le ágyat, akinek az állapotán nem volt lehetséges javítani, például az egészségi állapota összességében jó volt, csak öregségéből fakadó feledékenység miatt szorult ellátásra és felügyeletre. Ilyen volt 1878-ban Talabér-Megyesy Erzsébet, akinek legközelebbi rokonát, Tulok Jánost – amúgy egyleti tagot – kérték fel másfél évi ápolás után, hogy az idős, demens nénit ápolassa máshol.⁶²⁷ Bruckner Sándorné és a 2 éve kórházban fekvő Sali Julis gyógyíthatatlanok ügyében az egylet a városhoz fordult. Illetékessége miatt viszont az alispánt keresték meg, amikor Kardos József táplánfai (ma Táplánszentkereszt) gyógyíthatatlan beteg Alexy jelentése szerint már másfél éve állt kórházi kezelés alatt.⁶²⁸

A megyei főorvos kórházvizsgálati jegyzőkönyve szerint 1876-ban a kórházban ápoltak között az elhagyatottak – költségterítés nélküliek – 20%-ot tettek ki. A betegségekre nézve a bujakórosok a betegek 1/8-át (12,5%) adták. Ezek az adatok idővel számarányukat tekintve ingadozás mellett ugyan, de folyamatosan növekedtek. Az 1877 évi kórházi jelentés alapján a nemi betegek már az összes ápolat 14%-át, 1881-ben a 33%-át tették ki. 1882 januárjában Szabadfy megyei főorvosi jelentésében az előző évről ezt írta: „A bujakór gyakran gyógykezelés alá esett. A szombathelyi egyleti kórházban a bujakórosok az összes beteg között 1/3 részt tesznek ki.”⁶²⁹ A nemi betegek növekvő betegforgalmára a kórházban is felkészültek. A kórházegyleti közgyűlésen 1881-ben az évről-évre növekvő „női betegségek gyógyítására” egy elkülöníthető nőgyógyászati vizsgálatot szavaztak meg felszerelni.⁶³⁰ 1883 októberében a főorvos szerint a kórházban elhelyezett bujakórosok már meghaladták az ott ápolat 1/3-át. A növekedést és a kór terjesztését az éjjel csavargó nőcselédeknek tulajdonították. Innentől ez az arányszám a század utolsó két évtizedében – a főorvosi havijelentések szerint – megmaradhatott. Az orvosi jelentésekben a szintén jelentős számú sárvári bujakóros mellett a szombathelyiekből van a legtöbb. Az 1880-as évek második felében a főorvos a kórházba gyógykezelésre beküldött bujakórosok közt a megyében folyamatosan 20–30 számontartott kéjnéből havonta 2–3 bujakóros kórházba küldéséről szól. Az 1890-es években a 30–40 kéjnéből havi szinten 3–5 főt kellett bujakórral kórházba küldeni, tehát átlagban a kéjnök 1/6-a kimutathatóan beteg volt. A századfordulóig vizsgálva a főorvosi jelentéseket, az összefoglaló néven bujakórnak nevezett nemi betegségek terjedése a lovassági laktanyába bevonulók megjelenése miatt is növekvő tendenciát mutatott. A nemi

---

⁶²⁶ EE jkv. 2/1880. okt. 16.

⁶²⁷ EE jkv. 6/1878. márc. 13.

⁶²⁸ EE jkv. 1885. máj. 4., 1881. szept. 20., 1884. okt. 22.

⁶²⁹ MNL VaML KIB f2/1881

⁶³⁰ EE jkv. 1881. máj. 1.

úton terjedő fertőzések növekedése a lakosságszám növekedése miatt a városban még úgy is jelentősnek mondható, ha a kórházi ápolásra szorulóknak egyharmados részesedésben maradtak.⁶³¹ Az emberbaráti egyesület kórházában 1912-ben a 611 fős betegforgalom mellett 130 bujakórost kezeltek (21.3%), ez a szám azonban ekkor csökkenő tendenciát mutatott. Az 1914 évről szóló betegforgalmi kimutatásában a bujakórral kezeltek (102 fő) arányszáma ugyanis az összes betegekéhez (751 főhöz) képest ismét az 1876-ban tapasztalt százalékos arányt mutatta, azaz 14%-ra esett vissza.⁶³²

A bujakórosok számos esetén kívül megfigyelhető az ingyenápoltak magas aránya: 1877-ben 38,2%, 1878-ban 41%, 1882-ben 23%.⁶³³ A két probléma – ti. a szegénység és a bujakór terjedése – konstans jelenlétét a megyeszékhelyen mutatja, hogy Szombathelyen a kéjelgésről és szegényügyről hozott rendeleteket még a századforduló előtt adták ki (1883, 1896).

Az 1876/XIV. tc. 91. §. a közegészségügyre vonatkozó kéjelgési ügyet a törvényhatóságok és a rendőrség irányítása alá tartozónak mondta ki. Más városokhoz hasonló tartalomban „Szombathely rendezett tanácsú város szabályrendelete a kéjelgési ügyet illetőleg” 1883 decemberében nyert belügyminiszteri jóváhagyást. A szabályrendelet 19 pontból állt. Bordélyházi és magánlakáson kéjelgő nőket különböztetett meg. A bordélytulajdonos köteles volt a kéjnéket minden reggel megvizsgálni és ha betegséget gyanított, rögtön jelenteni. A beteg kéjnök kórházba szállításáról hatóságilag gondoskodtak. Ezt megelőzően a kéjnöknek heti kétszeri orvosi vizsgálaton kellett megjeleníteniük. A bordélyház-tulajdonosnőt kötelezték a helyszíni orvosi vizsgálatért, amennyiben ő is üzletszerűen kéjelgett, saját maga után is és alkalmazottjai után is fejenként és alkalmanként 50 kr-t kifizetni. Ezt a díjat a tulajdonosnő később a prostituált keresetéből levonhatta, habár 1883-ban azt is kimondták, hogy a kéjelgésből származó jövedelem kétharmad része – étellemezési és lakhatási ellenszolgáltatások fejében – a bordélyház-tulajdonost illeti, és csak egyharmada a kéjnököt.⁶³⁴ 1883-ban a szombathelyinek a 13. §. és Vas vármegye nagyközségei részére 1897-ben kiadott, 27 pontos szabályrendelete 7. §. is lényegileg ugyanazt fogalmazta meg a kórházi kezelésről. Bujakórosság vagy egyéb huzamosabb kezelést igénylő betegség

⁶³¹ MNL VaML KIB f2/1883, f1/1884. febr., aug.-hóról, f1/1885.ápr.- hóról; MNL VaML KIB f2/1888.márc.-hóról; Éhen Gyula polgármester 1898. jan. 23-án kelt jelentése Vasvármegyei Közigazgatási Bizottságnak a bujakór terjedésének megfékezéséről. MNL VaML KIB f2/1898.

⁶³² EE jkv. 1913. máj. 19.; MNL VaML alisp. közig. ir. X. 59237/1915

⁶³³ Jubiláris ünnepély VK 1878. máj. 18. 2.; A szombathelyi emberbaráti egyesület. VK 1883. máj. 20. 2.p.; MNL VaML KIB f2/ 1878, Főorvosi jelentés márc. hóról, 1878. ápr. 13-án.

⁶³⁴ MNL VaML IV. 439. Szombathelyi Szabályrendeletek gyűjteménye/ (továbbiakban: Szszgy.) 27.; Varga, 2000. 286.

esetén a tulajdonos orvosi rendelvényre köteles volt a lányt kórházba szállíttatni, türelmi bárcáját pedig a rendőrkapitányságon 24 órán belül leadni.

„Ha az orvos valamely kéjnéőt bármi csekély mérvben is bujasenyvesnek vagy más ragályozó kórban szenvedőnek talál, köteles azt a községi előjáráságnak azonnal tudomására hozni, mely az illetőnek kórházba szállítása iránt haladéktalanul intézkedik.”⁶³⁵

A magánlakásokon működő, általában kávéházi kasszírnőknek vagy más, vendéglátásban dolgozó nőknek a türelmi bárca kiállításához be kellett mutatni a lakástulajdonos írásbeli engedélyét, és hogy az ingatlan ilyen jellegű használata közérkölciség tekintetében kifogás alá nem esik. A magánkéjnéőt orvosrendőri felügyelet alá vették, és ugyanúgy heti kétszer tartozott orvosi vizsgálaton megjelenni. A szabályrendeletet rajtuk nehezebben tudták végrehajtani, ugyanis a városi tanács 1897. évi június 19-i ülésének határozata szerint a 6606/97 sz. végzéssel 16 név szerint felsorolt magánkéjnéő kapott rendőrkapitányi felhívást, hogy Alexy városi tiszti főorvosnál heti kétszeri vizsgálaton jelenjen meg. A végzést szankcionálták is, amennyiben távolmaradás esetén rendőri karhatalommal állítják elő őket, és ha nem fizetik meg az orvosi vizsgálat 50 kr-os díját, akkor végrehajtó útján téríttetik meg velük.⁶³⁶ A bujakór különös mértékű terjedését 1898 januárjára Éhen Gyula polgármesternek a Vas Vármegyei Közigazgatási Bizottsághoz intézett jelentése alapján az erélyes intézkedéseknek köszönhetően sikerült mérsékelni. Ezek egyike volt, hogy a csavargó, gyanús nőszemélyeket razziákon kísérték orvosi vizsgálatra, de 1907-ben már országos körrendelettel tiltották meg a csendőrök felhasználását a bujakóros betegek kórházba toloncolására, mert így a közbiztonsági szolgálattól elvonják őket.⁶³⁷

Az emberbaráti egyleti gyűlésen 1882-ben név szerint említették Szombathely egyik legkorábbi, ekkor épp egyedülként⁶³⁸ működő piroslámpás házának tulajdonosát, Orbán Józsefné⁶³⁹ „kéjhölgytulajdonost”, akinek egy-két kéjhölgye folyamatosan a kórházban volt ápolás alatt, miközben évente csupán 24 forintot fizetett. Ez a szerződés az egyletre nézve hátrányos volt, ezért elhatározták felmondani, és tudatni vele, hogy az ápolást csak a rendes – iparosokra kirótt – ápolási díj (54 kr) mellett vállalják. A kéjnéőtulajdonos az előre megfizetett

---

⁶³⁵ MNL VaML Szszy.27., Vas vármegye nagyközségei számára alkotott Szabályrendelet a bordélyüzletről, 1897/ 7. §.

⁶³⁶ MNL VaML KIB f2/1898

⁶³⁷ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 3361/1907., 104681/III.b./1906 BM sz. körrendelet

⁶³⁸ „Bujakór a szombathelyi kéjházban 2 esetben merült fel” – olvasható a főorvos 1887. november havi egészségügyi jelentésében MNL VaML KIB f2/1887

⁶³⁹ 1888 októberében a Krauts-féle bordélyházat nevezi nevén először a megyei főorvosi havijelentés, ahol egy szobát a közhelyiségek vizsgálatai során egészségtelennek nyilvánítottak, és használatát betiltották. MNL VaML KIB f2/1888

24 forintból az 54 krajczáros napi ápolási díjak levonása után 18 forintot költött el 1882 ápr. 1 és 1883 áprilisa között, így ezen összeg leírását elrendelték.

Az 1883 júniusi választmányi ülésen tárgyalták Németh József szifiliszos beteg esetét, akinek 7 forintos ápolási díját az alispáni leirat szerint az államkincstár fizeti ki.⁶⁴⁰ Ettől kezdve tehát az egyleti kórházban is államköltségen ápolták a nemi betegeket, miközben az 1898: XXI. tc. a szegény bujakórosok, trachomás- és elmebetegek ápolási költségeinek viselését még arra az esetre is állami feladattá tette, ha a beteg betegsegélyző pénztári tag lenne.⁶⁴¹ Az 1883-ban kiadott szombathelyi kéjelgési szabályrendelet előtt azonban a kórház – eljárás módja alapján – a kéjnök közösségére ugyanúgy tekintett, mint bármely más iparos egyletre. A közgyűlési és választmányi üléseken többet nem kerültek elő vitás esetek a bordélyházakkal kapcsolatosan, tehát költségeik megtérítése nem ütközött akadályba. Számukat tekintve pedig szaporodóban voltak. Szombathelyen 1888-ban egy második bordélyt is említ a főorvosi havi jelentés, a századfordulón pedig már négy „intézmény” ismert, amelyek mind a Vízmellék (ma: Sorok) utcában – mint vigalmi negyedben – helyezkedtek el.⁶⁴² A fentiek miatt nem véletlen tehát, hogy amikor 1888-ban az egylet a tervező építészeknek megfogalmazta kívánalmait az újonnan létesítendő kórházépületről, már az első pontban szerepelt két kisebb szoba speciálisan a bujakórosok kezelésére. Az Eredics igazgató által 1891-ben kidolgozott betegfelvételi rendszabály 4. §. pedig kimondta, hogy a bujakórban szenvedőket mind fel lehet venni, miután gyógyköltségeiket az állampénztár viseli.⁶⁴³

A '80-as években a kórház a közegészségügyi szempontok miatt is rendszeresen igyekezett a textil- („*gnadt*” hálóköntös, törölköző, lepedő, paplan, „vászon ing, gatyá”) és a tisztálkodáshoz szükséges („emailozott lavoár, pökő edény, fa- és cinkád, vörösréz kazán”)⁶⁴⁴ készleteit felfrissíteni, az épületen belül célszerűbb kialakításokat elvégeztetni, a szobák egybenyitásához közfalat kivetetni. Az egylet a betegszobákban ventilláció alkalmazásával, hatékony fűtésű – fentről lefele égő, ún. „meidinger” – kályha és új kémény be- ill., a fürdőszobából vízelvezető rendszer kiépítésével modernizált.⁶⁴⁵ Az udvari kutat a rossz

⁶⁴⁰ EE jkv. 4/1882. máj. 14., 1883. máj. 8., 1883. jún. 13.

⁶⁴¹ Halász Frigyes, én. Letöltés: 2020. 12. 20.

⁶⁴² Varga, 2000 288. szerint már 1881-től három bordélyház volt Szombathelyen, de a főorvosi havi jelentés említést tesz egy fiókintézményről, tehát további kutatást igényel, hogy 1887-ben miért „a bordélyt” vizsgálta meg, és hogy a több telephelyen működők egynek vagy kettőnek számítanak-e?

⁶⁴³ EE jkv. 1888. ápr. 13., 1891. ápr. 8.; Varga, 2000. 288.

⁶⁴⁴ Vízelvezető csatornába lefolyó rendszerű fürdőszoba kialakítása 1881. júl. 6 és 1882. márc. 13 közt valósult meg EE jkv. szerint.

⁶⁴⁵ EE jkv. 1–3./1879. júl. 7.

állapotú csővasnak a szanálásával 1884-ben újból kirakták téglából.⁶⁴⁶ Szabadfy doktor indítványára még 1863-ban szag nélküli árnyékszékeket szereztek be, ezeket 1878-ban átalakították és folyamatosan karban tartották.⁶⁴⁷ Mint szakértőt kérték fel Alexit egy bidet beszerzésére, míg új mosóedényről, tábori ágyról, matracokról Tempel és Pissenberger gondoskodott.⁶⁴⁸ Vagyonbiztonsági okból a kórházépületet biztosították tűzkár esetére, a földszinti ülésteremre vasajtót építettek, és az értékek biztonságos tárolására szolgáló ún. Wertheim féle pénztárt rendeltek 160 forintért.⁶⁴⁹ A kórház közvetlen szomszédságában, Rechnitzer Salamon tulajdonában 1860-ban létesült szappangyár felépítését az egyesület nem tudta megakadályozni,⁶⁵⁰ és ez konfliktusok forrásává vált. Rechnitzer Salamonnal a per 1886-ban jogérvényesen akként ért véget, hogy a szappangyárosnak előírták a kóroda mellett egy szellőztető csatorna építtetését, az egyesületnek pedig az egészségügyi követelményeknek megfelelően ki kellett igazíttatnia az udvari hátsó épületét. Ennek végrehajtásáról rögtön hoztak is határozatot, hogy amint az időjárás engedi, részükről megteszik.⁶⁵¹

4.4. Az új, modern kórházépület

Valószínűleg a Rechnitzer szappangyárossal történt konfliktusok is hozzájárultak ahhoz, hogy 1887. febr. 11-én Eredics Ferenc igazgató a kórház épületét közegészségügyi szempontokból alkalmatlannak mondta ki, és előterjesztette egy új kórház más helyszínen való felépítését az egyesület törzsvagyonából. Ezt a választmány hosszabb eszmecsere után egyhangúlag elfogadta, és az építési telek kiválasztására és megszerzésére Eredics Ferenc, Kőfalvy Vidor, Markovics József, dr. Alexy Emil és Németh Imre választmányi tagokból különbizottságot alakítottak. Az alispán a polgármester útján megkeresést indított, hogy az egyesület hajlandó volna-e a megyével közösen építeni az új kórodaépületet, ám a választmány alapszabálya értelmében a kórház magán jellegének megtartásánál maradt. Az '50-es évektől indult megyei integrációs szándékot, a nyilvános betegápolást célzó megkeresést tehát még ekkor is következetesen visszautasította.⁶⁵² Elhatározták ezen túl, hogy az ápolás és élelmezés

---

⁶⁴⁶ EE jkv. 1884. júl. 20., 1885. máj. 4.,

⁶⁴⁷ EE jkv. 2/1863. márc. 7, 3/1878. okt. 26.

⁶⁴⁸ EE jkv. 5/1879. júl. 7., 1883. aug. 12.

⁶⁴⁹ EE jkv. 2/1880. máj. 5.; 1886. jan. 4.

⁶⁵⁰ Ti. Szabadfy János egyleti főorvos ekkor még nem töltötte be a megyei főorvosi posztot., EE jkv. 7/1860. márc. 24.

⁶⁵¹ EE jkv. 1886. dec. 16.

⁶⁵² EE jkv. 1888. ápr. 13.

rendszerét az erre szakosodott Szent Vince rendi irgalmas apácákra fogják bízni. A dunántúli középvárosokban és megyeszékhelyeken ekkoriban mindenütt ők végezték az ápolási szolgálatot.⁶⁵³ Az új épület elhelyezését illetően Kőfalvy Vidor gimnáziumi igazgató közvetítése nyomán, az oktatási intézmények terveinek ismeretében, több helyszín bejárása után gyakorlatilag már 1887 áprilisában kiválasztották a végleges telket (a mai Vas megyei Szakosított Szociális Intézet, Gagarin út 5.), amely ekkor özv. Illés Józsefné és Andrásovics Béláné szántóföldje volt, szemben a Hübner-féle kerttel. A 3000 forintos adásvételi szerződést 1887. máj. 15-én hagyta jóvá a közgyűlés, és a megvásárolt építési telket a nyár folyamán már át is iratták a telekkönyvben. A kórház építési tervének elkészítésére két jó hírű építész megversenyeztetésével 1887. szept. 12-én kérték fel Brenner Jánost és Wälder Alajost. Habár Brennerrel már a '70-es évek második fele óta végeztettek építészeti átalakításokat a kórház területén, és az egyesület tagjainak sorában is szerepelt, Wälder mint az önkéntes tűzoltóegyesület 1885–1887 közti, szigorú fegyelmet követelő főparancsnoka és tartalékos katonatiszt szintén szóba jöhetett egy újabb egészségügyi létesítmény tervezőjeként. Az épületben az ágy- és betegszám növekedésével kalkuláltak. Az építendő kórház részére az addigi 25 helyett 1888. ápr. 13-án 34 ágyra az alábbi tagolásban adták ki az építészeknek a tervezési feladatokat.⁶⁵⁴

- 4 terem 30 beteg részére, ebből 2 kisebb terem bujakórosoknak, 2 terem belbetegeknek (minden betegre 16 léghőméter essék)
- 2 szoba 2 ággyal külön betegek részére
- 3 szoba (közös nappali–háló és egy betegszoba) apácák (4 fő) számára
- 1 műtőszoba orvosoknak, amely a központban helyezkedik el
- 1 szolgaszoba
- az épület alapincézett legyen, ahol a konyha, mosókonyha, éléskamra, egy fürdőszoba, egy fertőtlenítési kamra, faraktár funkcióknak kell hely
- a padlásan egy ruhatár és egy külön helyiség a szennyes ruhák részére
- az udvaron 2 szoba a járványos betegeknek, külön épületben halottas kamra
- pöcegödör rendszerrel két árnyékszék és egy piszoár

A fő szempontok közt szerepelt továbbá, hogy az új kórház – az egyesületi vagyon felét jelentő – 26 000 forintból felépíthető legyen, tájolását illetően a főépület homlokzata a Hübner féle kertre (a mai Gagarin út felé) nézzen. Előre ismertetett szándékuk szerint a

⁶⁵³ EE jkv. 1886. dec. 16; Német nyelvű grazi központjuknak címzett szerződésük teljes szövegét 1890. máj. 18-iki közgyűlésen olvasták fel. Ebben a máj. 17-i dátumozású ajánlatban a bútorozott szálláson és teljes ellátáson kívül 5x84=420 ffrt éves költséggel számoltak velük.

⁶⁵⁴ EE jkv. 1887. szept. 12.; Lendvai, 2004. 46.

nyertessel építtetik meg a kórházat, míg a másik pályázónak a tervre 200 forintot fizet ki az egylet.⁶⁵⁵ Az 1888. máj. 26-án leadott terveket másnap, a tisztújító közgyűlésen tárgyalták meg. A Mezihradszky Kálmán megyei főorvos vezetésével alakult orvosi szekció Alexy Emil és Gyöngyösi Vilmos doktorokkal orvosi–közegészségügyi szempontokból vizsgálta meg a terveket. Mindkettőt kifogástalannak értékelték, csupán a berendezésre nézve javasoltak kisebb módosításokat. Az összesítő adatok fényében:

1. Brenner 476.66 nm-es (25 577 ft 41 kr értékű) főépületet és 47.22 nm-es (2718 ft-ért megépíthető) udvari épületet,
2. Wälder 420.50 nm-es (25 240 ft árajánlatú) főépületet és 147.66 nm-es udvari épületet (5151 ft értékben) tervezett.

A főépületi belmagasság Brenner tervében 20–40 cm-rel nagyobb volt, valamint ugyanazon összegért 56.16 nm-rel nagyobb területű főépületet tervezett, ezért az új kóroda felépítésére az ő tervét fogadták el.⁶⁵⁶ Ebben az építésetileg és használatát tekintve jól átgondolt tervben a megbízásban szereplő szuterén helyett a kórház előnyére a földszinten kaptak elhelyezést a mellékhelyiségek, ami a mindennapos ápolási rutint gördülékenyebbé tette.⁶⁵⁷ A BM-nek felküldött tervekhez az engedélyeztetési eljárás során további méréseket rendeltek el. Problémát jelentett az is, hogy a belügyminisztérium először úgy értelmezte az új kórház építését, mintha egészen új létesítmény lenne. Ezt tisztázandó válaszában az egylet 1889. máj. 12-én az alábbiakban fogalmazta meg a helyzetet:

„... a szombathelyi emberbaráti egylet tagjainak áldozatkészsége mellett Szombathely város belterületén létező saját házában egy a viszonyoknak megfelelő kórodát már több, mint fél évszázada fenntart. S jelenleg csakis a kórodának áthelyezését veszi célba...”

A válaszlevélben – amelyet a közgyűlésen Szabó Ernő polgármester jelenlétében felolvastak – az irgalmas rendi apácák betegápolói tevékenysége és a megfelelő orvosi eszközök használata kapcsán kimondták, hogy mindezzel megfelelnek „*az egészségügyi magasabb elveknek*”, tehát a hatósági felügyelet tárgyát csakis az képezheti, hogy az új épület helye a közegészségügyi igényeknek megfelel-e. Az erre felsorakoztatott indokaik alapján kedvező egészségügyi környezet alatt értették azt a körülményt, hogy a kórház a város jó levegőjű szőlőhegyéhez, azaz külterülethez esik majd közel, a négyszög alakú, 3000 négyszögöl nagyságú telek közepén fog elhelyezkedni, közvetlen szomszédok nélküli helyen, amelyet két utca határol, tehát jól meg is közelíthető. A minisztériumhoz intézett levélben a

---

⁶⁵⁵ EE jkv. 1888. ápr. 13.

⁶⁵⁶ EE jkv. 1888. máj. 27.

⁶⁵⁷ Díszközgyűl jkv. 1923. 37.

saját vagyomból építendő kórház átadását ekkor még 1890 őszére tűzték ki célul.⁶⁵⁸ Az egylet azonban az engedélyezett tervek csak 1890. ápr. 27-én kapta vissza, így egy év késéssel tudták elrendelni az építkezés megkezdését.

Brenner építész a vele 1890. máj. 16-án kötött szerződés szerint 28.223 ft összköltség mellett – ígérve, hogy „*csakis jó alapanyagokból*” építkezik, és az átadás után egy éven belül felmerülő hiányokat térítésmentesen kijavítja – 1891 augusztusi épületátadással elvállalta az új kórház kivitelezését. Az építési költséget két összegben ütemezték. Elsőként 14.000 forintot kellett kifizetni 1890. szept. 1-ig, a kórházépület tető alá kerüléséig. A fennmaradó összeget az 1891. július 1-i épületátadáskor kellett megtéríteni. A szerződést Eredics igazgatón és az építész-vállalkozón túl tanúként az ügyvédi végzettségű Bossányi József (1851–1922) egyleti jegyző, városi tisztviselő és a szintén jogász Brenner Tóbiás (1850–1919) városi főjegyző, Brenner János építész fivére, az 1902–1914 közötti polgármester írta alá.⁶⁵⁹ Az első rész kifizetéséhez az egylet a törzsvagyonából, a másodikat a meglévő kórházépület 20 000 ft-ért történő eladásából akarta fedezni. Az értékesítésre nyilvános árverést hirdettek. Ez 1890. jún. 10-én érdeklődés hiányában meghiúsult, így az épület magánúton való eladásáról döntöttek, de 1891. áprilisáig ez sem sikerült, ezért ekkor már arról tanácskoztak, hogy ha nem sikerül eladni, akkor többlakásos társasházzá alakítják és bérbe adják, az építkezést pedig más alapról fedezik.⁶⁶⁰ A kórházkert végében lévő Torna (ma Zrínyi Ilona) utcára néző, külön helyrajzi számmal leválasztott telekrészt viszont, amelyért 1890. máj. 10-én még 4000 forintot akartak volna kapni, Koller Ödönnek, a polgármesteri hivatal 1886–1906 közötti gazdasági ellenőrének 3350 forintos ajánlatát elfogadva 1891. ápr. 26-án eladták neki.⁶⁶¹

Az árverésre bocsátott épület eladásának sikertelenségével párhuzamosan, az építkezés megkezdésekor kiderült, hogy a földméltség egyenetlensége az ásási-alapozási költségeket megnöveli. Ezt a többletkiadást 1890. jún. 14-én megszavazták az építésznek, és a választmány kivonult helyszíni szemlére, ahol megállapították, hogy az épülő kórház alatti talaj tényleg nem egyenletes. Ezért felkérték Müller Ignác városi mérnököt, hogy számítsa ki az alapozási munkák során pluszban kitermelendő föld köbtartalmát, és építési ellenőrként általában felügyelje a folyamatokat. Az alapozásnak történelmi, tudományos hozadéka is volt.

---

⁶⁵⁸ EE jkv. 1889. máj. 12.

⁶⁵⁹ http://www.vaml.hu/Nevtar/B/Bossanyi_Jozsef.html; http://www.vaml.hu/Nevtar/B/Brenner_Tobias.html; EE jkv. 1890. máj. 18.,

⁶⁶⁰ EE jkv. 1891. ápr. 26.

⁶⁶¹ Uo., EE jkv. 1890. máj. 10.; A 376 négyszögölnyi telek eladási ára Díszközgyűl. jkv. 1923. 38. oldalán 3550 ft összegként tévesen szerepel.; Koller József nevű (pék foglalkozású) felmenője az egylet alapító tagja volt. Az ő ágán futó részvényt 1892. dec. 1-én ruházták át Halász Ferencné szül. Koller Gizellára, az 1895. évi zárszámadásban szereplő tagnévsorban Koller nevű nincs, Halász Ferenc viszont van.

A Vas megyei Régészeti Egylet – melynek tagjai egyben szép számmal Emberbaráti egyleti tagok is voltak – „egy terjedelmes római gerencsér-kemenczét tárt föl”, s ennek képes felvételeit 1891. évi értesítőjében közzé is tette.⁶⁶²

A nehézségek mellett az új kórházépítés háttérében a tehetősök ismét nagyobb összegekkel támogatták a betegek magasabb színvonalú gyógyítására kitűzött célokat. Farkas Mária 600, Seper Lajos⁶⁶³ szombathelyi lakos 500 forintos alapítványt tett, míg Piff György és neje 100, Leszler Imre 100, Mayer Énok⁶⁶⁴ 500, Kopsz János nagyrépost 300 forintot végrendeletileg hagyományozott az egyletre.⁶⁶⁵ Magasan kiemelkedik Festetich Dénes és felesége, vásonkői Zichy Karolina⁶⁶⁶ bogáti (ma Szombathely része) földbirtokosok 1889-ben tett 10 000 forintos alapítványa, amelyet a megépítendő kórodában ápoló irgalmas rendi apácák fenntartására ajánlottak fel. Az egylet elrendelte ezt az összeget elkülönítve kezelni, mind a tervek, mind a megvalósulás terén csupán a kamatait használták fel fedezetül a tervezett 4 helyett 5 ápoló apáca költségeire. A grófi családnak ugyanakkor fenntartották a jogot, hogy szabadon rendelkezhetnek ezzel a vagyonnal, ha az apácák beszüntetnék az ápolói tevékenységüket az egyletnél, vagy ha az egyleti kórház megszűnne. A Festetich házaspárnak a különleges adományt küldöttség köszönte meg személyesen Eredics Ferenc vezetésével – a felajánlás is valószínűleg az ő közbenjárására történt.⁶⁶⁷

Mivel 1891 májusában a régi kóroda épületére több ajánlat is beérkezett (Hoffmann Samu, Guttmann D. J., Strasser Ármin és Engel Samu részéről), május 19-re versenytárgyalást hirdettek. Az izgalmas liciten végül dr. Engel Sámuel ügyvéd és neje, Weiner Izabella 14 200 forintos vételi ajánlatára ütötték le utoljára a kalapácsot, akik 1000 ft foglalt azonnal lefizettek.⁶⁶⁸

Az új épület 1891. júliusában már készen állt, így elkezdték az áthurcolkodást. A régi betegeket hordágyon és kocsin szállították át, az újakat augusztus 1-től pedig már a Hegy (ma: Gagarin) utcai kórházban vették fel. Alexy Emil orvosi és kötszereket rendelt meg 100 ft erejéig, valamint Bécsből 40 db masszív vaságyat 24 ft 50 kr darabáron és 30 fejtáblát. Ezen

⁶⁶² Vasmegyei Egylet évkönyve. 1889–90. In: Hampel József (szerk.): *Archaeológiai Értesítő* új folyam 11. kötet 1891/ 4. füzet, 369.; EE jkv. 1890. jún. 14.

⁶⁶³ 1848-ban nemzetőr, 1885-ben a Vas Megyei Takarékpénztár elnöke

⁶⁶⁴ gyártulajdonos

⁶⁶⁵ EE jkv. 1889. márc. 9, 1890. ápr. 27., 1891. ápr. 8.; Zárszámadás, 1896. Végrendeleti hagyományok kimutatása 1882-től = MNL VaML alisp. közir. X. 1996/1896.

⁶⁶⁶ Zichy Karolina Seilem Crescentiának Zichy Károllyal való házasságából született, feltűnő szépségű leánya volt, portréja a SmM-ban a biedermeier terem „Széchenyi István emlékek” vitrinjéhez közel eső enteriőrben látható, ovális keretben, férjéé, Festetich Déneséé mellett.

⁶⁶⁷ EE jkv. 1889. jún. 19.

⁶⁶⁸ EE jkv. 1891. máj. 19.

kívül szükség volt még 600 db lepedőre, 40 db „fehér pakrócra”, 20 db vánkásra, 4 db mosdóasztalra, kisasztalokra, 4 db „ürszékre” [szoba-WC-re] és egy „operáló díván” -ra, amelynek beszerzésére Alexy vezetésével bizottságot alakítottak.

Festetich Dénes a négy irgalmas rendi apáca megérkezését és 1891. aug. 31-én a kápolnaszenteléssel egybekötött ünnepi közgyűlést már nem élhette meg, mert július 17-én elhunyt. A díszes kórházátadón az egylet történetét Eredics Ferenc foglalta össze, a házikápolna beszentelésekor Horváth István plébános apát mondott szép beszédet. Felszólalt még Károlyi Antal megyei főjegyző és Szabó Ernő polgármester, akiknek a jelenlétében a kórház hivatalos helyiségében elhelyezték az irgalmas rendi apácák fenntartására tett 10 000 forintos alapítvány felajánlóinak – néhai tolnai Festetich Dénesnek és áldott lelkű feleségének szül. Zichy Karolina grófnőnek – portréit.⁶⁶⁹ A 28 283 frt költségből épült kórház a kerítés 883, az új felszerelések 3942 forintos kiadásai kerekítették ki. A kiadásokat enyhítette, hogy gróf Batthyány Iván⁶⁷⁰ 1000 forintot, Hidasy Kornél püspök 800 forintot küldött az egyletnek, amiből az új berendezésre is költöttek.⁶⁷¹ Eruszt Kelemen 1893-ban 100 forintot ajándékozott az egyletnek.⁶⁷²

A használatba vétel után az új épületen belül a fürdőkádak, a mángorló és megvetemedett padlók, kívül a parkosítás, egy kerti ház, fészer, az apácák kérésére konyhakert, valamint tyúk- és disznóól kialakítása, kútásás, gyümölcsfaültetés adott még feladatokat.⁶⁷³

A modern kórház halványszürke épületegyüttesének látványát a fentiekén kívül további 3 építészeti elem – kápolna, kőkereszt, menház – határozta meg, amin csak az 1920-as évek második felének ágyszámnövelést célzó építészeti kiegészítései módosítottak.

1895-ben, amikor épp elhatározták, hogy a négy túlterhelt apáca létszámát egy fővel megnövelik,⁶⁷⁴ az irgalmas nővérek egyleti jóváhagyással gyűjtést indítottak az imaszoba helyett egy új kápolna építésére. Ez nem volt elszigetelt jelenség, a környező megyeszékhelyeken is hasonló indítványok születtek a századforduló kórházainak kiegészítésére. Veszprémben azonban olyan kevesen adakoztak, hogy végül a püspök

---

⁶⁶⁹ EE jkv. 1891. máj. 11., máj. 19., jún. 19., júl. 17, júl. 28., aug. 23., 1891. aug. 31.

⁶⁷⁰ Batthyány Fülöp öccse, akinek a portréját 1893. máj. 11-én szavazták meg kifüggeszteni Szegedy István arcképével együtt

⁶⁷¹ VVm. 1892. máj. 8. 3., EE jkv. máj. 1.

⁶⁷² EE jkv. 1893. márc. 29.

⁶⁷³ EE jkv. 1892. ápr. 4., 1895. máj. 12.; 1900. jún. 17.

⁶⁷⁴ A 42 ágyas veszprémi kórházban 1879-ben 4371 ápolási napon 7 irgalmas rendi apáca látta el a 219 beteget.

biztosította a szükséges pénzt a kiváló szakmai hírnévnek örvendő ifj. dr. Csolnoky Ferenc főorvos vezette kórház kápolnájára, amelyet 1907-ben szenteltek fel.⁶⁷⁵

Szombathelyen maga az egyesület 1895 májusában Alexy vezetésével felkérte egy júniusi kerti parti védnökségére Szegedy Györgynét. Hathatós tevékenysége nyomán a püspöki fővédnökség mellett 1896 májusára máris 4000 forint állt rendelkezésre. Ekkor elhatározták megépíteni a kápolnát a meglévő összegből, amelyet az egyesületi vagyonból még 500 forinttal egészítettek ki. Az építkezés védnökéül Szegedy Györgyné báró Gerliczy Irma ajánlására Reiszig Edéné Szegedy-Ensch Irmát kérték fel, aki elfogadta a megtiszteltetést. Mivel azonban a cél megvalósítására még nagyobb társadalmi adakozókedv volt kitapintható, elhalasztották az építkezést. Egy szebb és nagyobb kápolna megépítésének anyagi fedezetére Szegedy Györgyné 1897 júniusában egy színvonalas műkedvelői előadássorozatot indított az állandó színházban, amely „Tündéri esték” címmel írta be magát a város kultúrtörténetébe. A közkíváncsi négyyszer megismételt előadáson a vármegye színe-java mellett megjelent Szegedy Györgyné édesanyja, a „váradi nagyasszony”, Gerliczy Félixné is. A jótékony célú adakozásoknak köszönhetően az eredetileg 4500 forintból kihozható kápolnára szánt összeg megduplázódott, így az már közel 9000 K lehetett. A lelkesedés hevében még 1898 februárjában is rendeztek kultúrestet a kápolnaalap gyarapítására. Ezt követően tavasszal az iparosok részéről olyan sok tárgyfelajánlás érkezett, hogy a berendezésre sem kellett költeni. Az építkezésre elkülönített egyesületi 500 forintba sem volt szükség, így azt a kápolna fenntartására szánt kontóra utalványozták át.⁶⁷⁶ Brenner János három elkészített terve közül 1897 szeptemberében azt választották, amelynél a kápolna tetejét – fából készült, pléhvel bevont – torony díszítette, és a szentély nyolcszögletű volt. A szentély körüli 3 ablakból a középsőt rozettává terveztették át, és így 6800 forintért bízták meg az építésszt a kivitelezési munkákkal. A Szombathelyen élő elit mozgósításának sikerei fölött érzett öröm mellé ürröm is vegyült, legfőképp az egyesületet oly régóta támogató Szegedy családban. 1898 augusztusában ugyanis Szegedy György kir. kamarás, egyesületi választmányi tagnak és feleségének 22 éves Mária leánya – Lajos és Stefánia kisgyermekkorai elvesztése után a családban harmadikként – elhunyt. Az egyesület részvétét nyilvánította, és ezt jegyzőkönyvileg is följegyezte.⁶⁷⁷ Az öt gyermekéből hármát elvesztő Szegedy Gerliczy Irma nem vonult vissza, ezentúl még

---

⁶⁷⁵ Hoga, 1983.

⁶⁷⁶ EE jkv. 1896. máj. 7., 1898. máj. 6., Kápolna a kórháznak. Vvm. 1896. jún. 7. 4.p., Vvm. 1897. máj. 16. 3-4.p., Vvm. 1898. febr. 17. 7., Szombathelyi Újság (SzÚ) 1898. 34. sz. 6.

⁶⁷⁷ EE jkv. 1897. szept. 12, 1898. aug. 13., Vasárnapi Újság 1898. 29. sz. 506.

inkább jótékony szervező tevékenységet folytatott, neve a fehérkeresztes mozgalommal fonódott össze.

A kórházépület mögött elhelyezkedő kápolna ünnepélyes felszentelésére 1898. aug. 19-én került sor Stegmüller Károly kanonok közreműködésével. Az imahelyet a városi lakosság is látogatta és kedvelte, a mai Szinyei M. Pál utcáról betérők előtt is rendszeresen nyitva tartották.

Míg addig a jótékony urak lendítettek a kórházi működésen, a századfordulótól a jótékony hölgyek írták be magukat a kórháztörténetbe. A kórház telkén, sétaútvonalainak középpontjában özv. Hauzer Józsefné 1900 tavaszán egy csinos kőkeresztet állíttatott fel, amelyért az egylet köszönetet szavazott neki,⁶⁷⁸ valamint Festetich Dénesné lépett ismét akcióba. Először Éhen Gyula polgármestert kereste meg, hogy a gyógyíthatatlan betegek ápolására 10 000 forintos alapítványt szeretne tenni. Éhen pozitívan befolyásolta az egylet fogékonyságát egy újabb építkezésre, és nyitottá tette őket a gyógyíthatatlan betegek – alapszabályukkal ellentétes – ellátására, éspedig annak a megpendítésével, hogy előbb-utóbb új utakat kell keresniük a jótékonyság területén, mert ha egy nagyszabású megyei kórház épülne meg Szombathelyen, akkor az ő intézményük funkcióját veszti. Valószínűleg ezek a megfontolások álltak a menház gyors, gördülékeny megvalósulásának hátterében. Festetichné Zichy Karolina eredetileg 3 ágyas intézménynek szánta a külön pavillont, amelyet azonban 1901 júniusában Herman Anna úrnő 2000 K felajánlásával – amelyet Rác Ferencné 200 K adománya is kiegészített – 4 ágyasra tudtak bővíteni és annak a fenntartási költségeire fordítani.

A menházat 1901. szept. 5-én adták át Festetich Dénesné arcképének és emléktáblájának leleplezése mellett, amelynek szövege jószívűségét hirdette:

„Ezen menházat építtette/ méltóságos özv. Tolnai gróf Festetich Dénesné, / szül. Vásonkeői Gróf Zichy Karoline 1901. évben. / Isten áldása legyen ezen a menházon! / Áldás legyen a nagylelkű alapító emlékéen!”⁶⁷⁹

A Horváth István prépost-plébános celebrálta áldáskérő mise után Eredics Ferenc igazgató a díszközgyűlésen kiemelte, hogy a nemesszívű grófnő a menháznak nem csak az építési, hanem a berendezési költségeit is magára vállalta 20 000 K felajánlásával, ami olyan tetemes összeg, mint a hetven évvel korábbi kórházépítkezés alapjainak lerakásában részt

---

⁶⁷⁸ EE jkv. 1900. máj. 6.

⁶⁷⁹ EE jkv. 1901. aug. 4., Gyáni, 2004. 234–235.

vevők felajánlása. Az irgalmas rendi apácák fenntartására tett alapítványával, a kórházi betegek felruházásával és ezúttal a menház létesítésével valódi világító fáklyaként értékelte a grófnő jótékony tevékenységét, amelyet nemzedékről-nemzedékre áldani fognak a városban. Reiszig Ede főispán felszólalt az emberbaráti szeretet dicsérete mellett, és Éhen Gyula polgármester is az önzetlenség iránt fogékony női lélek család- és nemzetmegőrző vonásait hangsúlyozta a többi hasonló alkotások intézményesülésében, amelyek közt felsorolta a nők buzgólkodása nyomán működő mozgalmakat, mint a Fehérkereszt, Vöröskereszt, Jótékony Nőegylet meg a szegénykonyha áldásos ténykedéseit. Festetich Dénesnéről úgy szólt, mint akinek „a fényes tette soha el nem múló cselekedete örökre élni fog, míg Szombathely városból kő kövön lesz.”⁶⁸⁰ A csütörtök délelőtti alkalmon az előkelő közönségben jelen volt maga a grófnő is, leánya Draskovich Pálné szül. Festetich Mária, Széchenyi Ilona, Szegedy Györgyné, Eredics Ferencné szül. Tasler Jusztina, gróf Kornis Emil, ifj. gr. Széchenyi Jenő, Bezerédj István megyei főjegyző és számos egyleti tag. Végül dr. Tóth József teológus szólalt fel Festetichné Zichy Karoline nevében, aki megköszönte az ünnepi gondolatokat és a szervezést, Reiszig főispán oldalán megsejmelte a menház termeit, majd személyét körülünneplő éljenzések közt búcsúzva elhajtattott.⁶⁸¹ 1902-ben a négytermes menházban már 12 ágyat rendeztek be, az ápoltak költségeit a grófnő, amíg élt, maga fedezte.⁶⁸² A menházat halála előtt Festetichné Zichy Karolina tulajdonjogilag is átadta.⁶⁸³ Leánya, Draskovich Pálné 1914-ben a menház javára tett 12 000 K értékű alapítványa megerősítette annak fennállását.

A századelőn 42 ágyra berendezett kórház mellett a 4 ágyas különpavilonban 1 K 60 f napi ápolási költség mellett vettek fel ápolásra szoruló gyógyíthatatlanokat, és 1909-től lefektették, hogy a betegeknek – annak anyagi vonzatát viselve – saját házi orvosukkal is szabad kezeltetni magukat. Az 1 K 60 f-es ápolási költség egészen az 1910-es évekig olyan alacsonynak számított, hogy az önköltséget épp megtérítette. A kórházat tehát nem lehetett megvádolni, hogy a gyógyíthatatlanokon kívánt volna nyereszkeskedni. 1911-ben felvették a menházba Rácz Ferenc ny. plébánost, aki a kápolnában rendszeresen misét mondott, és a betegek mellett lelkigondozói szolgálatot is ellátott. Az ő tevékenysége nyomán szüntették be azt a korábban kialakított rendszert, hogy az egylet évi 200 K-t fizetett a lelkészi teendőért. A nyugalmazott lelképásztor 1915-ig, amíg képes volt rá, ellátta feladatát. A

---

⁶⁸⁰ EE jkv. 1901. szept. 5.; A menház felavatása. *Vas*, 1901. 09. 08. 3–4.

⁶⁸¹ U.o.

⁶⁸² MNL VaML VTi. főo. ir. 1902–1907. 76/903. sz.n. ir.

⁶⁸³ EE jkv. 1906. ápr. 22.

gyógyíthatatlanok pavilonjához 1909/1910 fordulóján 4355 K költségvetésből egy cselédszobát és egy külön szárogató helyiséget építettek.⁶⁸⁴

Ami a menházzal kiegészített, udvarán kőkereszttel díszített kórház infrastrukturális ellátottságát illeti, telefonállomást 1894-ben létesítettek benne. A csatorna és vízvezeték bekötésére Erhard Károly vállalkozó megbízásával 1899-ben került sor. Bár Alexy már 1900-ban indítványozta, az épületet a Vasmegyei Elektromos művek Rt áramszolgáltatóval kötött egyezség alapján 1903-ban látták el villanyvilágítással.⁶⁸⁵ 1905-ben az egylet egy Krausz féle mosógépet szerzett be 247 K értékben, míg új takaréktűzhelyt 750 K-ért 1906-ban.⁶⁸⁶

4.5. Gazdálkodás és gyógyítás a modern kórházban

A modernizáció után a 42 ágyas kórház a napi ápolási díjat 50-ről 70 krajczárra emelte, amely összeg értéke a koronára való áttérést követően is (1906-ban 1 K 40 f, de 1913-ban már 1 K 70 f) állandónak mondható. A különszoba igénybe vevőinek gyógydíjait a beteg állapotához képest egyéni árszabásban – 1902-ben 4 K-ban – határozták meg. Az irgalmas rendi apácák, akiknek a számát 1895-ben 4-ről 5 főre emelték, összhangban tudtak dolgozni az orvosokkal. Rajtuk kívül alkalmazásban állt a kórháznál még 1 férfi és 1 női ápoló a bujakórosok ellátására, Töttösy Sándor borbélysebész és két cseléd. Bódi Ferenc és neje, ápolók kérvényére 1907-ben havi fizetésüket 20-ról 30 Koronára emelték fel, a nővérekét ugyanekkor 14-ről havi 20 Koronára.⁶⁸⁷ 1903-ban bevezették (dr. Tempel Ferenc orvos megválasztásával) a harmadik (tiszteletbeli) orvos alkalmazásának rendszerét, akit azonban az első másodorvoshoz hasonlóan, ugyanúgy másodorvosnak neveztek. 1910-ben a nővérek tehermentesítésére egy éjjeli ápolónő alkalmazásáról döntöttek. Az adminisztráció vezetésére a jegyzőnek, mint tisztviselőnek tiszteletdíjat különítettek el.⁶⁸⁸

A muraszombati járási kórház pozitív példáján felbuzdulva⁶⁸⁹ kérvényezték a szombathelyi magánkórház nyilvánossági jelleggel való felruházását. A 65 191/VII-b BM. számú Vas vármegye közönségének címzett irat 1899. jan. 1-jétől kezdődően ítélte oda az emberbaráti kórháznak a nyilvánossági jelleget, költségelőirányzatuk minden megelőző év

⁶⁸⁴ EE jkv. 1909. aug. 30, 1910. ápr. 18.

⁶⁸⁵ EE jkv. 1894. márc. 31., 1899. márc. 14., 1903. jún. 26., 1906. márc. 2.

⁶⁸⁶ EE jkv. 1905. okt. 14., 1906. márc. 2.

⁶⁸⁷ MNL VaML VTi. főo. ir. 1902-1907 76/903 sz. ir.; EE jkv. 1907. máj. 4.

⁶⁸⁸ EE jkv. 1903. máj. 6.; EE jkv. 1911. ápr. 22.

⁶⁸⁹ Vvm. 1894. júl. 22. 5.

máj. 15-ig való előterjesztésének kötelezettsége mellett. Ezt megelőzően a kórháznak el kellett fogadnia az az évre megállapított 60 krajczáros napi ápolási díjat és a betegstatisztikai adatok központi séma szerinti vezetését, negyedéves bontásban törvényhatósági úton a BM. - nek való felterjesztését.⁶⁹⁰ Ennek adminisztrációja nem ment zökkenőmentesen, mert a mindennapok során munkatöbbletet jelentett, ezért egy plusz díjnokot is felvettek. A nyilvánossági jelleg azt jelentette, hogy a szegénybeteg-ellátás költségeit az állam utólag térítette meg, így az első évben a költségek fedezésére az egyesület a törzsvagyonához nyúlt. Az állami költségen gyógyulók napi ápolási díját ugyanakkor a belügyminisztérium határozta meg, minden kórház speciális viszonyaihoz igazítva. Az egyesületi kórházét 1 K 40-ben, 1908-tól 1 K 50-ben, 1911-től 1 K 60 fillérben adta meg, holott az egyesület mindig magasabb összegeket kérvényezett, legutóbb 2 K 50-et az 1 K 60 helyett.⁶⁹¹ Ez után változás állt be az egyesületi tagok ápoltatási viszonyaiban is. Az egyesületi tagok cselédjeit az egyesület csak 30 napig ápolta a saját költségén, mert azon túl az országos betegápolási alap fedezte a gyógyköltségeket.⁶⁹² A gyógydíjak behajtására indított akciók nem szűntek meg, csak a fizetőképes egyének mellett a biztosítási rendszer kialakulásával intézmények is bekerültek sorba. A Szombathelyi Ipartestületi Betegsegélyező és az 1892-ben alapított Szombathelyi Kerületi Betegsegélyező Pénztár 1895-ben nagyobb hátralékot nem egyenlített ki, ezért felszólították őket számláik 14 napon belüli rendezésére, különben nem veszik fel a betegeiket. A századforduló után a jegyzőkönyvekben már nincs nyoma konfliktusnak a Szombathelyen működő három (ipartestületi, kereskedelmi és kerületi) betegsegélyező pénztárral, tehát az évek során rutinszerűvé válhatott a velük való pénzügyi kapcsolat. 1907-es kimutatásaik alapján pedig jócskán költöttek betegápolásra, azon belül is kórházi gyógydíjra. Az 1892-től működő Szombathelyi Kerületi Betegsegélyező Pénztár 4169 fő tagsággal⁶⁹³ 14 044 K-t költött betegsegélyezésre. A Szombathelyi Ipartestületi Betegsegélyező pénztár 1950 taggal 4400 K tápdíj mellett 2031 K-t kórházdíjra fordított. Az 578 tagú Szombathelyi Ipartestület forgalma szerint fürdőre és operációra 155, gyógyszerre 21 K-t költött.⁶⁹⁴ Érdekes adat a betegek

---

⁶⁹⁰ MNL VaML alisp. közig ir. X. 885/1899; X. 27/1900.; A negyedéves kimutatásokról éves szintűekre 1902-ben kellett átállni MNL VaML alisp. közig ir. X. 27./1902.

⁶⁹¹ EE jkv. 1899. máj. 4., 1899. máj. 22., 1911. ápr. 22.; A kórházi ellátási díjak. *SzÚ* 1908. aug. 5. 7.

⁶⁹² EE jkv. 1902. jún. 29.

⁶⁹³ Az egész megyében a Szombathelyi Kerületi a legnagyobb tagságú, vagyonú, forgalmú betegpénztár. Másutt 1000 fő alatti létszámokat tartottak nyilván. Széchenyi kívül egyedül még Muraszombat 1016 fős tagságú. MNL VaML alisp. közig ir. X. 1895/1899, X.21/1901., X.555/1907

⁶⁹⁴ MNL VaML alisp. közig ir. X.555/1907. Ipartestületek és betegsegélyező pénztárak kimutatása

gyógyköltségeinek behajtására nézve, hogy az 1914 évről szóló egyleti számadásban a kivetett 28 635 K gyógydíjból még hátralékban volt 14 637 K (51 %).⁶⁹⁵

1898-ban az Emberbaráti Egylet vagyona 84 372 forintot tett ki, míg az éves bevétel-kiadás mérlegén a pénztármaradvány a maga 876 forintjával az 1870-es évekhez hasonlóan az 1000 forintos határértéken alul maradt. A helyzetet 1875-ben 36 426 frt összvagyon mellett válságosnak ítélték, míg ennek a századfordulón nyoma sincs.⁶⁹⁶ A szegénybeteg-ellátásnak az állami központi betegellátási alapból való fedezése és a biztosítási rendszer kiépítésének megkezdése tehát biztonságosabb kórházi gazdálkodást eredményezett. Az állami fedezetre való áttérés okán a betegek után járó napi ápolási díjakat a megye nem térítette meg többé, de a nemesi pénztárból jövő ún. házbértámogatás a korszakban végig fix marad. Ez a segélyezés címén a várostól érkező 400 K mellett 1914-ben is beérkezett. A kórház támogatási rendszere ezzel megmaradt, sőt a város éves állandó támogatását a tifuszbajjárvány évében, 1908-ban sikerült felemeltetni 800-ról 2000 Koronára. Ekkor a kórház vagyona már meghaladta a 200 000 Koronát.⁶⁹⁷ Az egyleti vagyon pedig 1914-ben 230 810 K 64 fillérre növekedett.⁶⁹⁸ Az egylet 1907-es zárszámadása szerint azonban a balogfai birtokok hasznóbére (2174 K) és a vagyon után befolyt kamatok összege (3046 K) sem adta ki a legnagyobb bevételi forrást, ami a belügyminisztériumtól jött (9815 K). A fizetős betegektől ugyan ekkor 7264 K folyt be, míg a tagdíjakból csupán 138 K.⁶⁹⁹ A központi ápolási alapból való kifizetés nehézsége, valamint az 1 K 70-en tartott napi ápolási díj elégtelensége miatt 1913-ban az egyletnek a betegápolás zavartalansága érdekében már hozzá kellett nyúlnia a saját – Brenner János 1909-ben hagyományozta 10 000 K – tőkéjéhez. A magánkórház anyagilag tehát már a háború kitörését megelőzően a belügyminisztérium döntéseitől vált függővé.⁷⁰⁰ A számadás adatai is mutatják, hogy a kezdeti – az egyleti tagok cselédjeinek felgyógyítására irányuló – célokhoz képest az 1900-as években milyen nagyfokú átalakulás történt az egyleti kórház anyagi hátterében, de betegbázisában is, ami már főképp a fizetős betegeket, a betegségre biztosítottakat, valamint az országos betegápolási alap terhére ápoltakat jelentette.

A kórházvezetés alapvetően mégis sikeresen alkalmazkodott minden korszak adott gazdasági nehézségeihez, amely az emberbarátok (1874-ig arisztokrata, majd a gazdasági és

---

⁶⁹⁵ MNL VaML alisp. közig ir. X. 59237/1915. A szhelyi EE 1914 évi zárszámadása

⁶⁹⁶ VmL 1875. ápr. 18. 3.

⁶⁹⁷ EE jkv. 1895. júl. 19.; 1909. júl. 7.; MNL VaML alisp. közig ir. X. 1370/1907 Kórházvizsgálatok; X. 59237/1915. EE Zárszámadás, 1915.; Segítség a kórháznak. VN 1908. 11. 13. 3.p

⁶⁹⁸ A szhelyi EE 1914 évi zárszámadása.

⁶⁹⁹ MNL VaML alisp. közig ir. X. 16496/1908. Zárszámadás, 1908.

⁷⁰⁰ EE jkv. 1913. jún. 1.;

tudáselitből választott, tehát ügyvéd vagy pénzember) elnökének és a választmányi tagok kapcsolati hálójának, rátermettségének volt köszönhető. A kezdettől kialakított autonóm (önrendelkezést biztosító -mai szóhasználatnál élve önálló jogi személyként való) működési forma, az egyletben cselekvési szabadságot biztosított a gazdasági (kezdetben nagykereskedők, vendéglősök, iparosok, később ugyanezek, valamint a takarékpénztárak/bankszektor pénzemberei) az egészségügyi / rendészeti (orvosok, sebészek, gyógyszerészek, később ugyanezek, valamint önkéntes mentőegylet, rendőrség előjárói) a jogvégezett és építész szakemberek, valamint az egyházi értelmiség számára, hogy a kórháznak támogatókat szerezzen a szükségletek kielégítésére. Kezdetben az egylet protektorának támogatói mintakövetését tartották az arisztokrata körök elé, amellyel megnyerték a birtokos nemesek csatlakozását házi cselédjeik kórházi férőhelyének biztosítására. A patriarchális és feudális keretek bomlásával a dualizmus korának emancipált, liberális ugyanakkor tradíciókat őrző, szociális szférát részlegesen államosító irányvonala közt az egylet sikerrel terjesztette ki támogatói körét, miközben 1869-ben részarányait tekintve szinte ugyan olyan 6-8 százalékban rendelkezett arisztokrata tagokkal, mint megalakulásakor 1824-ben. Az emberbarátok választmányi tagjainak társadalmi összetételét (ügyvéd, rendőrfőnök, nagykereskedő, gyógyszerész, ékszerész, kárpitos) belső kohéziós erőit meg lehetne a későbbiekben vizsgálni egyéb egyleti vagy városi-megyei képviselői tevékenységük kapcsán, amellyel jelen voltak Szombathely pezsgő életében, de jelen kutatások ezt most nem teszik lehetővé.⁷⁰¹

A kórházban 1907-ben elhunytak kigyűjtése után a városi halottvizsgálati jegyzőkönyvből megállapítható, hogy a halottfelvételi lapot mindegyik esetben Alexy Emil töltötte ki, tehát a kórházban a halottkémi feladatokat is ő látta el. A halottvizsgálati jegyzőkönyv alapján a városban 1907-ben összesen 593-an haltak meg. Ebből a kórházban 38 fő (6,4%) hunyt el.⁷⁰² Az elhunytak közül 3 kiskorú gyermek volt: egy összeégett 15 hónapos kisfiú (márv számtiszt fia), egy tüdővésztes 12 éves tanuló, egy agyhártyagyulladásos 13 éves tanuló. A foglalkozásokat tekintve a felnőttek esetében zömmel kisiparosokkal (2 balesetet szenvedett cserepes, 2 cipész, 4 iparossegéd, 1 köteles, 1 kocsis, 29%), és mezőgazdasági munkásokkal (12 napszámos, 1 földműves, 37%) találkozhatunk. A zenekari szolga, MÁV tisztviselő, díjnok, cseléd a szolgáltatói szektort 14 %-kal, a házaló és magánzó a kereskedői réteget 5,7%-kal, egy tanító az oktatást 2,8%-kal képviselte, míg a kórházi halottak közt csupán egy fő, 2, 8% volt városi szegény. A kórházban elhunytak anyagi

⁷⁰¹ Statutumai, 1825.; EE évi jelentése, 1870.

⁷⁰² A szhelyi EE 1907 évi zárszámadása; MNL VaML V-179/19 Halottvizsgálati jegyzőkönyv 1907. évről

helyzetét nézve 1907-ben a közép- és alsóosztálybeliekhez tartozónak mondhatjuk őket, de már semmiképpen sem a teljesen nincstelenek rétegéből kerültek utolsó idejükre a kórházba.

A halált okozó betegségek – elszenvedőik foglalkozásaihoz képest – hasonlóan sokszínűek. A városi halottvizsgálati jegyzőkönyvben Alexy többek között a tüdő betegségeit 9, agyi bántalmakat 6, bélrendszeri problémákat és szívbántalmat 5–5, veselobot és szeszmérgezést 2–2, végelgyengülést 1 esetben nevezte meg.⁷⁰³

A szombathelyi egyleti kórház éves főorvosi vizsgálatainak jegyzőkönyvei az 1902, 1906, 1912 és 1913 évről maradtak fenn.⁷⁰⁴ Az ágyszámot tárgyaló résznél 1906-ban már szóba kerül, hogy a 42 ágyas kórház szükség esetén 60-ra bővíthető anélkül, hogy a kórtermek túlszűfoltak lennének. Bár 1903-ig még csak maximum 48 beteget ápoltak egyszerre, az igények az ezt követő évtizedben ugrásszerűen megemelkedtek. Az 1913-ra vonatkozó jegyzőkönyvben az említett ágyszámbővítési lehetőséget már kihasználták, mert itt a kórház már mint 60 ágyas intézmény szerepel a főorvosi leírásban. Az ágykapacitást a háború alatt tovább bővítették. 67 polgári és 25 katona beteg ápolására rendezkedtek be.⁷⁰⁵ Az egyleti jegyzőkönyvben azonban a háborút megelőzően is folyamatosan kitértek az egyre növekvő betegforgalomra, amelynek hatására rendszeres karbantartást, festéseket végeztek, és 1905-ben 10 új ágyat rendeltek meg 15 matraccal.⁷⁰⁶ A menházi 12 ágyas gyógyíthatatlan beteg-részleg 1906-ban a vizsgálat alkalmával éppen csak 4 beteget ápoltak, de 1907 dec. 31-én a 42 ágyas kórházban 36-an feküdtek, és maradtak gyógyításra a következő évre. A kórházi férőhelyek kihasználtsága 1907 szilveszterén tehát 87%-os volt. 1915-re a kórházi betegátvitel 67 fő volt (férőhely-kihasználtság szerint 100%), a 7 évvel korábbinak tehát csaknem a duplája, habár a háborús viszonyok miatt ebből mintegy 20 fő ekkor már katonai ápolást lehetett.⁷⁰⁷ A betegforgalom 1891 és 1914 között az alábbi táblázatban figyelhető meg. Ez a felé mutat, hogy a kórház eredményességi tendenciáit az első háborús év törte meg. A halálesetek és meggyógyultak kategóriáján kívül még számontartották az állapotukban javulva és stagnálva távozókat, akiknek pontos számát – bár nem mutatja a táblázat – az

---

⁷⁰³ Uo.

⁷⁰⁴ MNL VaML VTi. főo. ir. 1902–1907 76/903 sz. ir.(továbbiakban: Kórházvizsg. 1902); alisp. közig ir. X. 1370/1907 (Kórházvizsg. 1906); alisp. közig ir. X. 1334/1913 (Kórházvizsg. 1912); alisp. közig ir.X. 67/1914 (Kórházvizsg. 1913)

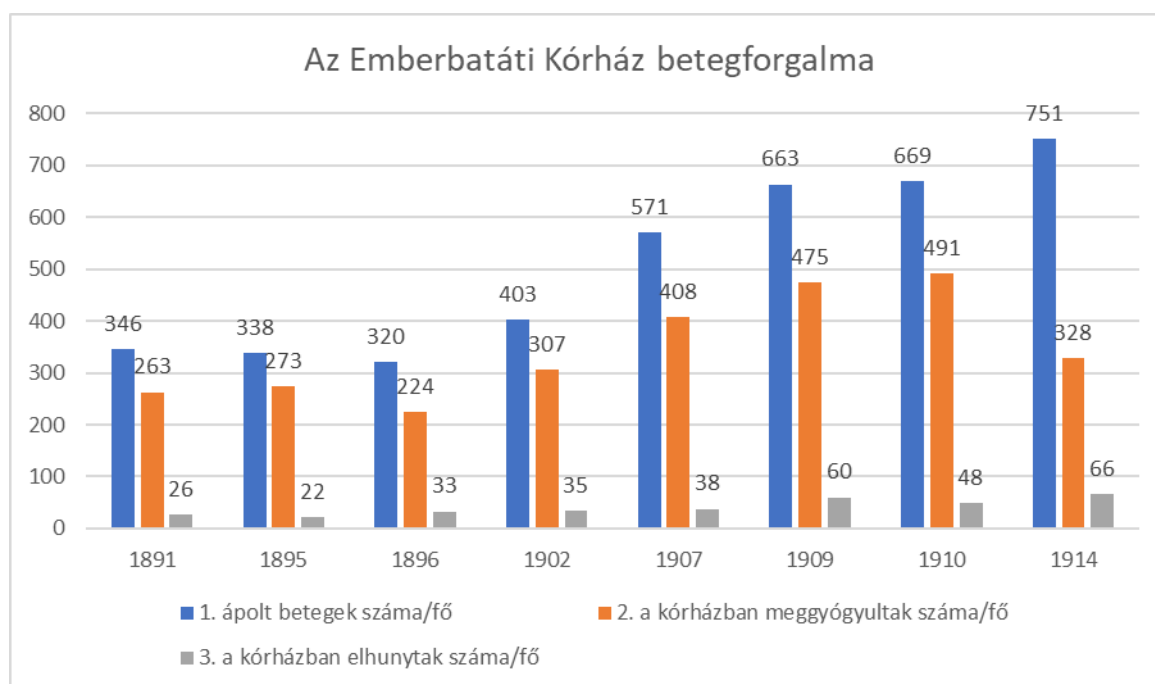
⁷⁰⁵ Vármegyei közkórház. A közkórház ügye Vvm. 1903. nov. 24. 1 p.; MNL VaML alisp. közig ir. X. 361/1916.

⁷⁰⁶ EE jkv. 1905. máj. 28.

⁷⁰⁷ Kórházvizsg. 1906.; A szhelyi EE 1907 és 1914 évi zárszámadása.

előbbiekből lehet kiszámolni. A gyógyítás eredményessége tehát a háború előtt 70-80 %-os értékeket hozott.⁷⁰⁸

**A grafikon saját szerkesztés
a betegforgalmat közlő források alapján. (Lásd 704-
708. lábjegyzet)**

Össességében tehát az egyleti kórház 1890-es évekbeli 320–350 fős betegforgalma 20 év alatt, 1914-re megduplázódott, amit az ápolási napok mennyisége is követett: az 1895-ben teljesített 7010 napról 1914-re 16 298 ápolási napra emelkedett.

⁷⁰⁸ EE jkv. 1897. máj. 16.; EE jkv. 1901. ápr. 18.; EE jkv. 1901. jún. 19.; Vvm. 1902. jún. 30. 1-2.; EE jkv. 1911. ápr. 22.; Kórházvizsg. 1902, Kórházvizsg. 1906, Kórházvizsg. 1913, A szhelyi EE 1895, 1907 és 1914 évi zárszámadata.

Forgalmi kimutatás

1914. évről.

Betegek nem szerint	Maradt a múlt évről	Felvételt az év folyamán	Ápolás alatt volt összesen	Az év folyamán				Az év végén a kórházban visszamaradt	Betegség neme				Betegek napjainak száma				Kivetett	Megtérült	Hátralékos			
				elbocsátott					Rendes	Bujakór	Elmebeteg	Trachoma	Rendes	Bujakór	Elmebeteg	Trachoma	ápolási költség					
				gyógyulva	javultán	gyógyulatlanul	meghalt										Kor.	fill.	Kor.	fill.	Kor.	fill.
Férfi	16	469	485	227	100	86	31	42	629	102	20	—	13935	2056	307	—	28635	70	13997	98	14637	72
Nő	10	256	266	101	60	44	35	25														
Összesen	26	725	751	328	160	130	66	67	751				16298									

Szombathely, 1914. évi december hó 31-én.

Kerner Tivadar
gondnok.

Szombathely, 1914. évi december hó 31-én.

Kerner Tivadar
gondnok.

A szombathelyi Emberbaráti Egylet 1914 évi zárszámadása, forrás: MNM VaML

Az éves kötelező, ellenőrző jellegű vizsgálatok alkalmával a megyei főorvos mindig pozitívan szolt a kórház épületeiről, amelyeket igen jó karban, tisztán tartottak, a mellékhelyiségekkel és 2 fürdőszobával együtt. Az épület szobabeosztása is mindvégig ugyanaz:

„A kórtermek száma a főépületben 4, a pavillonban 4 és két külön szoba magános betegek részére. Ezen kívül van még 2 szoba a fertőző betegek részére és 1 szoba az elmebetegek megfigyelésére. Van továbbá egy orvosi szoba, amely egyszersmind műtőterem, 2 fürdőszoba, 2 szoba a nővérek részére, s a szükséges mellékhelyiségek”⁷⁰⁹

Az épület leírása szerint külön megfigyelőszobát alakítottak ki elmebetegek részére, amit hangosságuk, a többi beteg nyugalmanak megzavarása és az alapszabályokban lefektetettek miatt nem szívesen bocsátottak rendelkezésre. A szoba rendszeres használata nem volt a mindennapi kódex része, mert amikor a városi hatóság „újabbán ismét a kórházban” helyezte el az őrületeket, Brutscher József gondnok azonnal megkérte az igazgatóságot, hogy a többi beteg gyógyulása érdekében hivatkozva tegyen ez ellen valamit a városnál.⁷¹⁰ A város azonban elvárta az intézettől, hogy szükség esetén legalább egy-két napig, amíg tébolydában találnak helyet a bolondnak, fogadják be a kórházba.⁷¹¹

Az 1914-es betegforgalmi kimutatás szerint az összes 751 betegből 20 elmebeteg (2,6%) fordult meg a kórházban, és az összes 16298 betegápolási napból 301-et (1,9%)

⁷⁰⁹Kórházvizsg. 1906.

⁷¹⁰ EE jkv. 1912. ápr. 19.; Vas megyében a BM. számlálás elrendelésére 1901 augusztusában 720 elmebeteget írtak össze (MNL VaML KIB f3/1901)

⁷¹¹ EE jkv. 1913. máj. 19., Alapszabály, 1877

fordítottak a felügyeletükre. Ezen idő alatt jelentős dologi károkat okozhattak, mert az egyesület kérte azt a várostól megtéríteni. A betegségnekhez tartozók valószínűleg a 130 gyógyulatlanul távozó statisztikáját erősítették.⁷¹²

A kimutatásban látható, hogy négyféle betegségnekre kategorizálták be az ápoltakat: „rendes, bujakór, elmebeteg, trachoma”. Trachomás⁷¹³ más évekhez hasonlóan abban az évben sem volt, a bujakórosok és elmebetegek arányát pedig már ismerjük, az ápoltak zömét (84%) tehát a „rendes”, azaz minden más betegség adta. A tradicionális értelemben vett – belbeteg és sebészeti – osztályokra tagolás a világháború kitöréséig nem jelent meg az egyleti kórházban, csupán a már a reformkortól gyakorlatban lévő, fertőző esetek elkülönítésének rendszerére lehet példát találni. A kétszobás fertőző részleg az udvari halottas-kamrával és a mosókonyhával képezett egy egységet.⁷¹⁴ Ápoltak itt többek között himlőbeteget,⁷¹⁵ kolerást, kanyaróst⁷¹⁶ és tifuszt is.⁷¹⁷

1908-ban Szombathelyen kora tavasztól ősziig jelentett problémát a tifuszi járvány, amelynek megfékezésére, miután a járványkórház, a csapatkórház, a Novák-féle ház és a tornacsarnok is megtelt, a város még a múzeum épületét is lefoglalta.

A századelőn szervezett, területi alapon körzetekre osztott közegészségügyi felügyelői rendszer részéről dr. Hajós Béla közegészségügyi felügyelő szállt ki a város járványkezelésének ellenőrzésére. Áprilisi látogatásakor felkereste az emberbaráti kórházat is. A szemle során dicsőően vette tudomásul a tifuszban fekvők és a tifusz-gyanús esetek elkülönített ápolását, és általában meg volt elégedve az ápolás minőségével, a jó élelmezéssel. Mindössze a lázlapok hiányára hívta fel a figyelmet, amit az egyleti kórház részéről azonnal pótolnak.⁷¹⁸

A tifuszt a vízvezeték fertőzöttsége okozta, de a bakteriológiai kimutatásokban ezt nem tudták igazolni.⁷¹⁹ Amikor végül lezárták a vízvezetéki rendszert, a járvány megszűnt. Alexy szeptember végén azon a véleményen volt, hogy nem kellene a tifuszi járványt a környékről az

---

⁷¹² MNL VaML alisp. közir. X. 59237/1915. Zárszámadás, 1915.

⁷¹³ Szombathelyen nem volt jellemző e kór. A századfordulótól fogva rendszeresen vizsgálták trachomára a gyárak, üzemek munkásait, és ritkán egy-egy esetet találtak az egész városra nézve, de azokat sem minden évben. A trachomások Vas megyében nagyobb számban Muraszombaton és környékén, Szentgotthárdon adtak több trachomaorvosnak periódikusan munkát.

⁷¹⁴ Kórházvizsg. 1913

⁷¹⁵ EE jkv 1889. ápr. 17.

⁷¹⁶ MNL VaML alisp. közir. X. 10134/1904

⁷¹⁷ EE jkv. 1910. jún. 19. A tifuszos betegek ápolása miatt elrendelték a bor/sör napi rendszerességű kiadását a nővéreknek.

⁷¹⁸ Vvm., 1908. ápr. 25. 9.; Vvm., 1908. ápr. 25. 5.

⁷¹⁹ Tifusz Szombathelyen. Vvm., 1908. jan. 3. 3.p.; Rékai, 1908. 3-50. p

épp csillapodóban lévő városmagba behurcolni, ezért nem javasolta az újabb tifuszos esetek kórházba való felvételét.⁷²⁰ Ekkor a vármegye részéről gúnyolódni kezdtek rajta, hogy mint városi tiszti főorvos és egyben egyleti főorvos a két külön érdek követése miatt ellentmondásba kerül saját magával. Válaszul Alexy egy tisztázó cikkben pontról-pontra vezette le a város közegészségügyi érdekeit, és rámutatott, hogy épp az alispán rendelte el védekezésül a járványkórház és járványlakások kialakítását, és hogy a környező községeknek maguknak kell a törvényi előírás szerint megakadályozni a járvány elterjesztését.⁷²¹

Ez az eset is mutatja, hogy a kis egyleti kórháznak, mivel a létesítését sem a járványoknak köszönhette, 19. századi működése során sem a járványkezelés volt az elsődleges feladata. A kolera, a tífusz, de a spanyolnátha megfékezésében sem játszott főszerepet, legfeljebb támogató funkcióval bírt. Sokkal inkább volt alkalmas az egészséget veszélyeztető, egyéni tragédiák meggátlására. Alexy sebészi jártasságának többen is köszönhették életüket. 1893-ban sikeresen megműtötte egy éjjeli késelésben súlyosan megsérült fiatalember hasát. Pár nap elteltével a páciens járkálni is képes volt. Ezen mindenki csodálkozott, mert a trauma után, a kórházi felvételkor a belei kifordult állapotban voltak, és nem gondolták, hogy egyáltalán életben marad.⁷²²

Az emberbaráti egyleti magánkórházról szóló főorvosi kórházvizsgálati jelentések mindig pozitívként jegyezték fel annak tiszta környezetét, a jó élelmezést, a rendszeresen frissen festett falakat, a modern viszonyokat. 1899-ben az orvosi szobába, ahol az operációs dívány helyezkedett el, melegvízcappal ellátott mosdóasztalt szereltek be „az orvosi tudomány követelményeinek megfelelően.”⁷²³ Ugyanerről az orvosi szobáról Mezihradszky 1903. január 19-én följegyezte, hogy „a kórház elég tágas műtőteremmel bír, amely az elmúlt évben másfél méter magasságban porcellán festékekkel lett bevonva.”⁷²⁴ Ez a porcelán, csempeszerű bevonat minden bizonnyal a szoba tisztántartásához járult hozzá. Szintén a sebészeti esetek ellátását szolgálta, hogy Alexynek sebészeti eszközfejlesztésre 1902-től évi 200 K keretösszeget szavaztak meg.⁷²⁵ Az eszközbeszerzés terén ezen felül további kiadást jelentett, hogy dr. Tempel indítványára az egylet megvásárolta Alexy Emiltől a még nem használt górcsőkészletét tartozékaival együtt, az eredeti 600 koronás beszerzési ár feléért, ami az alapvető helyi, kórházi vegyelemzésekhez volt nélkülözhetetlen. 1912-ben Alexy

---

⁷²⁰ Vvm. 1908. júl. 8. 4., Vvm. szept. 30.

⁷²¹ Vvm. 1908. okt. 1. 2.

⁷²² Vissza a másvilágról. Vvm. 1893. szept. 10. 5.; Riadalom a kórházban. Vvm. 1910. szept. 25., 5-6.p.

⁷²³ EE jkv. 1899. márc. 14.

⁷²⁴ Kórházvizsg. 1902

⁷²⁵ EE jkv. 1901. dec. 17.

bejelentette, hogy a kórházi fertőtlenítő készülék hasznavehetetlen, így elrendelték egy újabbnak a beszerzését 200–250 K értékben.⁷²⁶

Mindezen momentumok az orvostudomány és gyakorlat robbanásszerű fejlődését mutatják, amellyel az építészeti 1888-ban tervezett kórháznak is lépést kellett tartania. Az a kialakítás, ami egykor modernnek számított, az 1900-as évekre már elavult lett. Az orvosi szobáról 1912-ben és 1913-ban is nagy hátrányként fogalmazta meg Mezihradszky, hogy az, mint műtőterem egy helyiséget képez, továbbá nem elég modern a berendezése, műszerellátottságán sürgős követelmény lenne javítani. Ráadásul az orvosi szobának nem volt ablaka, tehát sötét és szellőztelen is volt.⁷²⁷ 1907-től Brutscher József – főfoglalkozásában kárpitosmester, 1904-ben a városi mentőegyleti alosztály megalapítója – és dr. Tempel Ferenc (egyleti másodorvos) többször kifogásolta, hogy a műtőszobában a vér lecsöpög a padlóra, és a parkett réseiből nem tisztítható ki. Brutscher megoldásul erre azt javasolta, hogy dolomit lapokkal burkolják le a szobát. A probléma megfogalmazása után csaknem 3 évvel, 1910-ben jelentették, hogy az orvosi szobát a tisztántartás végett sikerült mozaik lapokkal lefedni.⁷²⁸ Az ilyen nagyobb kiadásokat jelentő fejlesztésekre tehát fékezőleg hatott az egyletnél a grandiózus méretű megyei kórház megépítésének tervezése. A megyei főorvos átalakítást célzó felszólításaira az egylet minden költséggel járó javaslatot hivatalos úton is visszautasított a nagyszabású megyei kórház megépítésére hivatkozva és minden fejlesztést ez utáni időre halasztva. A kórház 1909-ben felmerült kibővítésének gondolatát is ezen indokok miatt szavazták le.⁷²⁹

Eredics Ferenc igazgató 1911-ben meghalt, utódja a szintén ügyvéd Bossányi József (1851–1922) lett, aki egyben 33 éven át volt a város tiszti ügyésze. Alexy Emil egyleti főorvosi posztjáról 1914. júl. 10-én előrehaladott korára hivatkozva lemondott. Kizárólag városi tisztifőorvosi állását tartotta meg, bár szellemi frissességét élete végéig megtartotta, és 1929-ben még egy orvosi szótárt is szerkesztett. Dr. Tempelt frontszolgálatra hívták be, így az orvosi szolgálatot Szili (eredetileg Steiner) Miksa és Dános (eredetileg Deutsch) József⁷³⁰ doktorok látták el. Ilyen körülmények közt eshetett meg, hogy a háború során, 1915-ben Szombathelyre vezényelt dr. Pető Ernő, akinek a városban egyedül volt műtőorvosi végzettsége, döbbenettel szemlélte a modern hadisebészeti eszközpark és a modern műtési

---

⁷²⁶ EE jkv. 1912. ápr. 19.

⁷²⁷ Kórházvizsg. 1912, Kórházvizsg. 1913

⁷²⁸ EE jkv. 1907. dec. 28., 1908. júl. 27.,

⁷²⁹ Díszösgyűl. jkv. 1923, 42.; EE jkv. 1913. máj. 19.

⁷³⁰ MNL VaML alisp. közig ir. X. 2603/1901 Dr. Dános József orvosi oklevelének kihirdetése

környezet teljes hiányát. Ez az elmaradottság a város katonai és egyleti egészségügyi intézményeire egyaránt jellemző volt. Mindeközben ebben az évben vált nyilvánvalóvá, hogy a villámháború helyett egy elhúzódó állóháború miatt tartósan és folyamatosan kell a sebesültek ellátására berendezkedni. A kíméletes sebkezelési módszerek és a katonákkal való humánus bánásmód híveként Pető dr. Szombathelyen nagy népszerűsége tett szert. A háborús viszonyok azonban már egy új fejezetet nyitnak Szombathely kórháztörténetében.

5. Szombathely egyéb kórházai a dualizmus idején

A második fejezetben már felsorolt számos egészségügyi intézmény közül a kórházi környezetet csak kevés tudta teljesíteni. Mivel a Szombathelyen 1897-ben megnyílt Magyar kir. Bábaképző Intézet részben oktatási intézménynek számított, a TEVVE (Tuberkulózis Ellen Védekező Vas megyei Egyesület) dispensair-je és a Sanitas Ambolatorium Egyesület beteggondozója pedig ambuláns betegellátással foglalkozott, gyakorlatilag két létesítményt kell számba venni, amely a dualizmus idején tisztán a kórház kategóriájába esik a megyeszékhelyen: a csapatkórház és a Fehérkereszt Egylet Gyermekkórházát. Ezen kívül a Szombathelyen építendő Vas megyei kórház építéstörténetét és dualizmuskori meg nem épülésének a történetét szintén érdemes összefoglalni.

Különleges prevenciós létesítmény volt az erdei iskola, amely gyermekjóléti és egyben egészségügyi intézményként funkcionált. A Magyarországon elsőként Szombathelyen létesített Erdei iskolát a TEVVE a korai fázisú tüdőbaj terjedésének megakadályozására állította fel. Bezerédj István Vasvármegyei al- majd főispán – akinek a rokonságából többen tüdőbajban hunytak el, pl. Bezerédj Amália – gyerekkorától baráti kapcsolatban állt Korányi Sándorral. Az ő hatásának tudható be a vidéken elsőként megalakuló TEVVE tevékenysége. A TEVVE alakulásakor 1902–1903 fordulóján alispánként közigazgatási úton felszólított minden települést, hogy lépjenek be az egyletbe, így sikerült céljaiknak támogatást szerezni és azt fenn is tartani, míg más felvilágosító jellegű egyletek a hamar kifulladásra érkező okán rövid időn belül megszűntek.

5.1.A csapatkórház

A lovassági laktanya csapatkórháza 1889-től, a katonai komplexum átadásától fogva működött a városban, de 1914 előtti története források hiányában feltáratlan. A cs. és kir. V. számú Pozsonyi katonai kerület alá tartozó 11-es Huszárezred székhelyeként, majd 1912-től

pótkeretének központjaként működő lovassági laktanya sajátos szubkultúrát képviselt. Ami az előírásoknak megfelelően 60 ágygal felszerelt, majd később bővített csapatkórházzal kapcsolatban egészségügyi vonatkozásban sporadikus adatokként átfutott a törvényhatósági közigazgatási rendszeren, gyakorlatilag néhány gondolatban összefoglalható. A csapatkórház gyógyszerzsükségeit Bécsből és Budapestről szerezte be. Ezt panaszként rótta fel özv. Rudolf Alajosné gyógyszertár-tulajdonos, aki a császár- és fővárosból való nagy gyógyszer-megrendeléseket a szombathelyi patikatulajdonosok megélhetését negatívan befolyásoló tényezők közé tartozónak vélte.⁷³¹ Előfordult a törvényhatóságnál, hogy a katonaorvosok áthelyezésük után maguk sem tudtak oklevelük bemutatási/kihirdetési kötelezettségéről. Dr. Pfeffers Richárd cs. és kir. törzsorvos – 1893-tól katonaorvos, 1908-tól a 83-as gy. e. helyőrségi orvosa Szombathelyen, 1912-ben a csapatkórház (Garnisonsspital) kórházparancsnoka – mint szombathelyi lakos 1913. december 1-én kérte orvostudori oklevelének kihirdetését. Indoklása szerint kérelmét korábban azért nem nyújtotta be, mert nem tudta, „hogyan a kihirdetés minden törvényhatóság területén külön-külön történik.” Dr. a nehéz betegeket, akik egész nap ágyban fekszenek, és a könnyű betegeket, akiknek napközben „mindig teljesen felöltözve kell lenniök”, és ágyban pihenni napközben csakis lábbeli nélkül és rövid ideig szabad. Lefektették, hogy a könnyű betegeknek felkelés után maguknak kell mosdani, fésülni és szájat tisztítani, az ágyukat rendben tartani, és azonnal az ágy lábvége felé állni, ha egy tiszt vagy hivatalnok a szobába lép. Mezihradszky december 26-án a kérvény hátoldalára felvezette javaslatát, hogy a következő törvényhatósági ülésen hirdessék ki Pfeffers orvosi oklevelét, amelyet átvizsgált, rendben talált, és a főorvosi törzskönyvbe felvezetett.⁷³² Szintén dr. Pfeffers Richárd kórházparancsnok aláírása mellett került ki 1912. június 11-én a szombathelyi cs. és kir. csapatkórház háromnyelvű (német, magyar, cseh) nyomtatványa „Határozmányok a beteg legénység viselkedését illetőleg” címmel.⁷³³ A 17 pontos szabályzat a csapatkórházban ápolt katonák alapvető viselkedési kódexét tartalmazza. Kétféle beteget különböztet meg: a nehéz betegeket, akik egész nap ágyban fekszenek, és a könnyű betegeket, akiknek napközben „mindig teljesen felöltözve kell lenniök”, és ágyban pihenni napközben csakis lábbeli nélkül és rövid ideig szabad. Lefektették, hogy a könnyű betegeknek felkelés után maguknak kell mosdani, fésülni és szájat tisztítani, az ágyukat rendben tartani, és azonnal az ágy lábvége felé állni, ha egy tiszt vagy hivatalnok a szobába lép. Tilos volt a falakat, berendezést összefirkálni, ablakon tárgyakat kidobálni és pénzben

⁷³¹ MNL VaML alisp. közir. X. 426/1906.

⁷³² MNL VaML alisp. közir. X. 26131/1913

⁷³³ SmM Határozmányok, 1912.

játszani, de más szórakoztató játékot engedélyeztek a számukra. Könnyű munkára elvezényelhetőek voltak, a kórházparancsnoktól kaphattak eltávozási engedélyt. Kizárólag a nehéz betegek részére volt fenntartva az urinüveg és szobaárnyszék használata. Közvetlenül egészségügyi intézkedés volt a pontok között, hogy a „földre köpködést”⁷³⁴ mindenki számára tilalmazták, a környezetük általános tisztán tartását írták elő, dohányozni a kijelölt helyen lehetett, valamint, hogy ételt, gyógyszert, pipát és szipkát, törölközőt egymást közt csereberélni nem szabadott.⁷³⁵ A szövegen – amely nagyrészt a könnyű betegekkel foglalkozik – észrevehető, hogy több éves tapasztalatok nyomán fogalmazták meg a napi problémákat jelentő, érzékeny pontok tisztázása végett. Ennek lehet hozadéka, hogy a mezítelenkedéssel szemben a kifogástalan öltözetet négy pont alatt is tárgyalták, míg a nehéz betegek számára összesen két pont tartalmaz előírásokat.

Az utolsó békeévekben kórházparancsnokként ismert Pfeffers Richárd doktor még

Az orvosi és tiszti kar 1914 októberében, SmM.

aláírásával együtt szerepel Knebel Jenőnek a szombathelyi orvosi tiszti

karról 1914 októberében készült fényképén,⁷³⁶ de ezt követően már frontszolgálatra vezényelték. 1915-ben mint a 17. gyalogos hadosztály egészségügyi főnökét tüntették ki a Ferencz József-rend lovag-keresztjével az ellenséggel szemben vitéz és önfeláldozó

⁷³⁴ Bezerédj István alispán 6499/903 sz. rendeletével – a TEVVE 1903. márc. 7-i határozatára hivatkozva – Vas megyében a tüdőgümőkór terjedésének meggátlására a nyilvános tereken, utcákon való köpködést közegészségügyi kihágásként rendelte kezelni (MNL VaML alisp. közig ir. X. 1161/1903)

⁷³⁵ u.o.

⁷³⁶ Keppel, 2016 a. belső borítói, 8-as fotó.

magatartása elismerésül, tehát ekkor már nem tartózkodott Szombathelyen.⁷³⁷ Utódjai, mint kórházparancsnokok a világháború alatt dr. Pecharz Károlyt követően, 1915–1917 között dr. Glück Gyula egykori tarcsai fürdőorvos, majd Dr. Löwenthal József lettek.⁷³⁸

5.2. A Fehér Kereszt Egylet Gyermekkórháza

Európában az első gyermekkórházak a gyermekvédelem egyházi és egyleti intézményeiként létesültek. Magyarországon Schoepf-Merei Ágoston nevéhez kötődik az első speciális gyermek-gyógyintézmény, amely 1839-ben egy 10 szobás bérelt házban kezdte működését 12, majd 19 ágygal. A Szegény-gyermek Kórház Egyesület segítségével létesült gyermekkórház több költözés után, kibővített ágyszámmal 1883-ban adták át, ez ma a Semmelweis Egyetem I. Sz. Gyermekklinikájának főépülete.

A mai Magyarország területén – ha így Pozsonyt és Nagyváradot nem számítjuk – vidéken Szombathelyen jött létre az első gyermekkórház, a Fehér Kereszt mozgalom helyi társadalmi összefogásának eredményeként.

A Fehér Kereszt országos lelencház-egyesület első vidéki fiókjaként 1899. július 23-án alakult meg a szombathelyi. A vármegye és a városvezetés támogatását élvező egyesület céljai közt kezdetben „a segélyre ill. közellátásra szoruló lelenc és elhagyott gyermekek” felvétele és felnevelése állt. A vármegyeházán tartott alakuló közgyűlésen az egyesület elnöknőjévé Szegedy Györgyné bárónőt, elnökének Reiszig Ede főispánt választották meg. A két másodelnöki posztot Károlyi Antal alispán és Éhen Gyula polgármester töltötte be. Az egyletnek az első évben már 400 tagja lett, nem csak vasiak: a szomszédos vármegyékből is szerveződtek.⁷³⁹ A szombathelyi fiókegylet lelencháza ideiglenesen a dr. Reismann Adolf prof. vezetése alatt álló Bábaképző Intézetben (a mai Semmelweis u. elején, az ún. „kliniken”) kezdte meg működését. A századfordulót követően az állam a gyermekvédelem terén való szerepvállalásának hatására az egyesület módosított működésének irányvonalán. Széll Kálmán miniszterelnöksége idején az 1901/VIII. törvénycikk értelmében a kabinet állami gyermekmenhelyek felállítását rendelte el Budapesten és a bábaképzővel rendelkező vidéki

---

⁷³⁷ SmM. fotó: Lsz.:Sve. 74.183. 1–2; *Budapesti Közlöny*, 1915. 05. 20. 3.; MNL VaML alisp. közig ir. X. 26633/1914

⁷³⁸ Keppel, 2016 d. 673–684.

⁷³⁹ MNL VaML alisp. közig ir. X. 1003/1906

városokban, így Szombathelyen is.⁷⁴⁰ A Fehér Kereszt lelencháza 280 gyámoltjával együtt így mint szombathelyi Állami Gyermekmenhely önálló intézményként működött tovább, és átköltözött a Faludy Ferenc (ma: Petőfi Sándor) u. 3-ba. Az 1904-ben átadott új Állami Gyermekmenhely felépítéséig (ma: Park Hotel Pelikán) Szegedy Györgyné bárónő látta el a gyermekeket ruha- és fehérneművel, és a konyhájuk felszereléséről is ő gondoskodott.⁷⁴¹

Az állami menhelyek felállításával a fiókegylet Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület néven 1902. július 13-án önálló szervezetté alakult. A továbbiakban a gyermekhalandóság csökkentését és egy gyermekkórház létesítését tűzték ki célul. Nagy hangsúlyt fektettek a megelőző gyermekvédelemre, a 15 éven aluli elhagyott gyermekek megfelelő intézetekben való elhelyezésére, örökbe adására. 1903-tól ősztől tavaszig ingyen tejet és kenyeret osztottak a Gyámolda (ma Kisfaludy S.) utcai, 1892 óta működő városi népkonyhán a szegény családoknak és a rászorulóknak gyerekeinek.⁷⁴² 1905-től évente gyereknapot rendeztek a gyermekvédelem hazai propagálására. Hazánkban elsőként indítottak gyermekvédelmi tematikájú országos folyóiratot. A *Gyermekvédelem* című lap 1904-től 1917-ig 12–16 oldalas havi periodikumként jelent meg.⁷⁴³

A gyermekkórház létrehozásához a pénzügyi alap megteremtésével kezdtek hozzá. 1902-ben 2000 K alapítvány felajánlásával indult meg a gyűjtés, amelynek elősegítésére Brenner Tóbiás polgármester vezetésével 1905-ben kórházépítő bizottságot hoztak létre.⁷⁴⁴ Szegedyné széles kapcsolatrendszerét mozgatta meg a kiemelkedő vállalkozás ügyében. 1904-ben elérte a bécsi udvarnál, hogy Ferenc József király az állami sorsjáték 1/20-ad részét ajánlja fel a gyermekkórház építésének támogatására. Ugyanebben az évben a kórház telephelyéül Szombathely városa a régi városi faiskola helyén 3007 négyszögöl nagyságú Gyöngyös patak menti telkét a Paragvári utcában ingyen engedte át. Ezt a területet közegészségügyi szempontból már a gyermekmenhely létesítése körül is alkalmasnak találta dr. Frank Ödön felügyelő.⁷⁴⁵ Szegedy Györgyné személyesen is nagy összegeket áldozott a gyermekkórház megvalósítására. A kórházalap gyűjtési akciói részeként 1905 májusában jótékonysági vásárt rendezett a Szent István parkban, 1908-ban a megyeházán, de a gyermeknapi bevételek is a kórházalapot szolgálták. A gyermekkórház Rauscher Miksa által elkészített pavilonos rendszerű terveit a BM. 1905 szeptemberében apró módosítások mellett

---

⁷⁴⁰ Kalocsai, 2003. 155–158 p.

⁷⁴¹ Vvm. 1902. aug. 31. 6.

⁷⁴² Vvm. 1903. nov. 17. 4., Vvm. 1906 okt. 23. 2., Vvm. 1907. dec. 11. 5., Vvm. 1912. máj. 21. 6., Kalocsai, 2003. 194–196. p.

⁷⁴³ Gál, 2014. 71–72. p

⁷⁴⁴ PN, 1905. okt. 14. 19.

⁷⁴⁵ Vármegyei közkórház. A közkórház ügye. Vvm. 1903. nov. 24. 1.

jóváhagyta, és maga is 200 000 K támogatást utalt ki a megépítésére. Az alapkőletételre 1905 novemberében került sor a Paragvári utcában.⁷⁴⁶ A gyermekkórház tüdőbeteg pavilonja részére az egylet 1907-ben 20 000, 1908-ban 25 000 K államsegélyben részesült. 1908-ban Szombathely újabb 2616 négyszögöles telket engedett át díjtalanul a beruházás számára, Eredics Ferencné Tasler Jusztina pedig 200 K-t ajánlott fel a kórházi kápolna kialakítására.⁷⁴⁷

A ma urológiai tömbként működő gyermekkórházat 1910. febr. 14-én 40 ágyas belgyógyászati osztályának megnyitásával adták át rendeltetésének. Az egyemeletes főépületben ekkor a belgyógyászati osztályon kívül egy „operáló terem”, orvosi rendelő, imaszoba, játékterem, apácák számára ápolónői lakosztály helyezkedett el. A főépület mögött külön állt a gazdasági és kiszolgáló egység a mosókonyhával. Az eredetileg 120 ágyasra tervezett intézmény igazgató főorvosául dr. Szent Jánost, a gyermekmenhely addigi főorvosát nevezték ki, akihez az átadó ünnepségen Szegedyné az alábbi szavakat intézte: *„Ennek a kórháznak minden tégláját a szeretet hozta össze. Fogadja azzal a szeretettel, amellyel épült, és ezzel a szeretettel vezesse és gondozza a beteg gyerekek gyógyulására.”*⁷⁴⁸

A betegfelvétel 1910. február 22-től működött. Az első páciensek az állami gyermekmenhelyeken megbetegedett kicsinyek közül kerültek ki, akiket az országos betegápolási alap terhére ápoltak. A Szombathelyről és vonzáskörzetéből magánúton felvett kisgyermekek ápolási költségeit a szüleik fizették. A kórházi funkció ellátásával párhuzamosan a fertőző- és tüdőbeteg-pavilon berendezésén is munkálkodtak. Ez utóbbi unikumnak számított az országban.⁷⁴⁹ Az üresen álló pavilonok még hiányzó 60 ill. 80 ágyához azonban tetemes összegek hiányoztak. Ezért a Szombathelyi Fehér Kereszt Egylet országos felhívással igyekezett támogatókat találni. Végül 1910. július 19-én sikerült átadni a két másik pavilont is, így a kórházban már összesen 108 ágy és 1912-től járóbetegellátás is volt.⁷⁵⁰ A 380 000 K összköltséggel – ez több mint a négyszerese volt az 1908-ban létesített Múzeum építési költségének – felépített modern mintaintézménynek azonban nemcsak a megépítése, hanem a fenntartása is rendkívüli összegeket igényelt. Hogy valóban működtetni lehessen, a Belügyminisztérium az egyleti kötelékben nyilvánossági jelleggel felruházott magánintézménynek évente mindvégig a legmagasabb összegű napi ápolási díjat állapította

⁷⁴⁶ PN, 1905. okt. 14. 19., Kalocsai 2003. 202-213., Vvm. 1908. ápr. 12. 4-5.; Vvm. 1905. nov. 5. 4.; A gyermekvédelem terén végzett kiemelkedő munkájáért Szegedyné Gerliczy Irma elnöksasszonyt 1907-ben az Erzsébet-rend nagykeresztjével tüntették ki.

⁷⁴⁷ Kalocsai, 2003. 202–203. p; Vidéki gyermekkórházak. Pécsi Napló 1910. febr. 19. 2–3.; A Vasvármegyei Fehér Kereszt Egyesület. PN, 1910. máj. 12. 18.; Szombathely város középületei... Építőipar 1911. jún. 4. 240.

⁷⁴⁸ Vvm. 1910. febr. 15. 4-5.; http://real.mtak.hu/82396/1/mu_2018_02_Engert.pdf

⁷⁴⁹ Megyék és városok. PH, 1910. jún. 22. 9.p.

⁷⁵⁰ A szombathelyi gyermekkórház. Az Ujság, 1910. máj. 8. 15.

meg.⁷⁵¹ A gyermekkorház a társadalom, a társaságok és a város részéről is nagyfokú támogatottságot élvezett. Kápolnája oltárképét a művészi tehetséggel megáldott Erdődy Gyuláné Széchenyi Emília grófnő készítette. A TEVVE 5000 K értékben ágyalapítványt hozott létre a kórház javára. 1910-ben Brenner János 4000 koronát ajándékozott, és a város is éves támogatásban részesítette a modern magánintézményt.⁷⁵²

Mezihradzky Kálmán megyei főorvos 1913. jan. 13-án kelt 1912-re vonatkozó kórházvizsgálati jegyzőkönyvében a Fehér Kereszt Egylet alapszabállyal és házirenddel bíró Gyermekkorházáról leírta, hogy 10 nagy és 9 kis kórterme van. Személyzete az ápoló apácákkal együtt 16 fő. Az orvosok száma 3: egy főorvos és két másodorvos. A két másodorvos bent lakik a kórházban. A kórházi gondnok a napi munkára bejár, nem lakik ott. 1912-ben összesen 500 gyermeket ápoltak s ezen kívül még 1200 ambuláns beteget kezeltek. A napi ápolási díj 2 K 50 f volt, az államköltségen ápoltaké 2 K 20 f. A kórház azonban nem rendelkezett tartalékalappal. A leltározott felszerelés és berendezés a főorvos szerint kifogástalan, „a modern igényeknek mindenben megfelel”. Az élelmezés étlap szerint házilag történt. A gyógyszereket részben helyben, részben a kémiai gyárakból – a kötszereket Budapestről – szerezték be. A vizsgálat során a betegfelvételi lajstrom és törzskönyv vezetésében hiányosságot nem tapasztalt. A gyógyintézménynek – az emberbaráti kórházhoz hasonlóan – volt fertőtlenítőgépe, amit a betegek ruháinak dezinficiálására használtak. A fertőző pavilon 30, a tüdőbetegosztály 38 ágygal működött.⁷⁵³

Az első világháború alatt a hadisebesültek ellátásának támogatására a Fehér Kereszt Gyermekkorház végig a Vöröskereszt Egylet IV. számú tartalékkórházaként működött, dr. Szei vezetése alatt. A kibővített ágyszám a háborús időkben az eredeti duplájára, azaz 216-ra lett felfejlesztve. A Vasvármegyei Fehér Kereszt Egyesület kérvényére 1917. szept. 30-án engedélyezték a gyermekkorháznak, hogy Zita királynéről nevezhesse el magát. A Zita gyermekkorház 1918. évi statisztikai adatai szerint 111 ágygal működött, amit ezen felül még 15–20 pótágygal egészítettek ki. A főorvoson és segédorvoson kívül ebben az időben egy szemész szakorvos is alkalmazásban állt a kórháznál. A 11 szerzetes ápolónő munkáját egy világi férfi betegápoló, két férfi és nyolc nőcseléd egészítette ki, tehát a kórházi gyógyításban már 22-en vettek részt, plusz az orvosok. Feljegyezték azt is, hogy a gyermekkorház kiadása több, mint a bevétele. A fenntartása megkönnyítése érdekében névváltoztatáson átesett gyermekkorház gazdálkodását tehát évek alatt sem tudta stabilizálni. A világháborút követő

⁷⁵¹ *Építő Ipar*, 1910. okt. 16. 410.; MNL VaML alisp. közig ir. X. 462/1908., X.2423/1909; X. 4086/1914

⁷⁵² Kalocsai, 2002. 204., Kelbert Krisztina: *Gróf Erdődy Gyuláné gróf Széchenyi Emília*, Szombathely, 2018. 63.

⁷⁵³ MNL VaML alisp. közig ir. X. 1334/1913. Kórházvizsgálati jegyzőkönyvek

időszak forradalmakkal terhes idején bevételeit hiába próbálta számos rendezvénnyel növelni, a Fehérkereszt Egylet Gyermekkórháza 1923-ban anyagi nehézségei miatt végül a megye kezelésébe került, majd telephelyének megtartása mellett beolvadt az 1929-ben létesült megyei közkórházba.⁷⁵⁴

5.3. A Szombathelyen építendő megyei közkórház tervei

A századfordulót követően a szombathelyi közkórház megépítésének elodázhatatlan ügyét először Bezerédj István alispán pendítette meg. A Közigazgatási Bizottság 1903 novemberi ülésén felhozott érveket a *Vasvármegye* című lap is közölte. A cikksorozatban Szombathely és környéke robbanásszerű növekedését és csomópont jellegét adta meg legfőbb indokul, továbbá, hogy az egyleti kereteket őrző emberbaráti kórháznak gyakorlatilag csak belgyógyászati osztálya van. Úgy vélte, minthogy a megye minden járásának van egy kisebb kórháza, így a megyeszékhelyen egy központi, nagy, az egész megyére kiterjedő vonzáskörzetű létesítmény a megnövekedett közszükségletek ellátását töltené be. Államsegélyből, adóemelésből és társadalmi összefogásból kisebb lépésekben, pavilononként, elsőként a sebészeti, majd az elmebeteg és bujakóros részleg felemelésével gondolta megvalósítani a lépcsőzetes, de nagyszabású építkezést. Bezerédj az egykori városi faiskola telkét – ahol a gyermekkórház épült meg 1910-ben – szánta volna erre, a Menház mögötti területtel együtt, amelynek parkos rendszerében, széttagoltan álltak volna a pavilonok. Szóba került még helyszínként az emberbaráti egylet melletti kisebb terület, amelyet azonban az alispán az ekkor még ott működő bőrgyár szomszédsága miatt kevésbé tartott alkalmasnak. Mellette viszont az szólt, hogy az emberbaráti kórházzal – annak autonómiáját megtartva – egy adminisztrációs egységet képezve gazdasági megtakarítással lehetett volna üzemeltetni a komplexumot.⁷⁵⁵

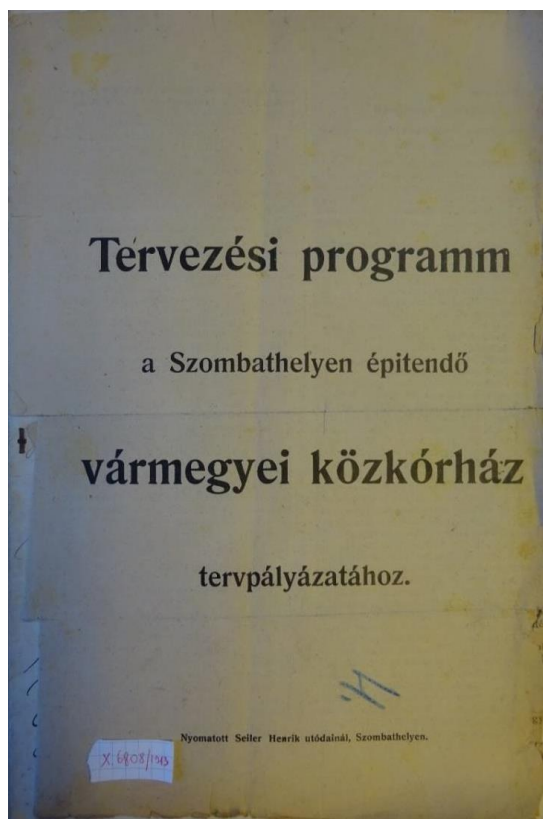
Bezerédj 1905. márc. 13-án Zemplén vármegye alispánjához intézett átiratában a sátoraljaújhelyi, új Erzsébet közkórház pénzforrásainak összetétele felől érdeklődött, hogy mintául szolgáljon a szombathelyi közkórház megvalósításánál. A válaszban részletesen közölték, hogy az Erzsébet közkórház építési költségére a vármegye a Magyar Jelzálog Hitelbanktól 740.000 korona 50 éves törlesztéses kölcsönt vett fel, éves 35 372 K törlesztési részlettel. A kölcsönből Zemplén vármegye 414 000 koronát fordított építési költségekre és

⁷⁵⁴ MNL VaML alisp. közig ir. X. 24022/1917; X. 17958/1919, X.710/1920, X.359/1923; VN 1916. dec. 23. 2.p.

⁷⁵⁵ Vármegyei közkórház. A közkórház ügye. Vvm. 1903. nov. 24. 1.

56000 koronát felszerelésre. A 80 beteg és 120 elmebeteg elhelyezésére szolgáló kórházban 3 osztály létesült: elmebeteg, belgyógyászati és sebészeti osztály. Államsegélyként az országos betegápolási alap a napi ápolási díjak pótlásához 32 fillérrel járult hozzá, a hiteltörlesztésre

pedig a vármegye által megszavazott 1%-os pótdó szolgált.⁷⁵⁶

Terv a közkórházi építési tervhez, 1913, MNL VaML.

A megyegyűlés Bezerédj alispán javaslatára még e válasz kézbevétele előtt, 1905. ápr. 27-én közkórházi alapot létesített, amelynek induló tőkéjét 5 163 K ebadófeleslegből és a nemesi pénztárban 1846-tól gyűjtött „tébolyda-alap” 22.630 K vagyonából tették össze.⁷⁵⁷ A szükséges pénz közben lassan gyűlt és a megye a törvényhatóság 5830/908 sz. véghatározatával 1908. máj. 18-án, a szombathelyi tífuszjárvány idején felállított egy kórházépítési bizottságot. A bizottság első alkalommal szept. 17-én ülésezett. Itt kimondták egy a kor követelményeinek megfelelő, elmebeteg osztállyal is rendelkező

vármegyei közkórház létesítésének sürgős közszükségletét. Ezen kívül elhatározták tárgyalásba bocsátkozni Szombathely r. t. várossal, hogy az

ágyszámokra és az ő részükről vállalható támogatás mértékére adjon javaslatot. Ezen kívül külön levelet fogalmaztak az Emberbaráti Egylet elnökségéhez, hogy az egy célért folyó küzdelemben hajlandók volnának-e vagyonukkal együtt beleolvadni a vármegyei közkórházba.⁷⁵⁸ Erre a szokott nemleges válasz érkezett, de az egylet vezetősége – Eredics Ferenc, Bossányi József – ettől kezdve minden költségkalkulációban és egyéb kérdésben a kórházépítő bizottság segítségére volt.

A megyegyűlés 1909. febr. 16-án úgy határozott, hogy a Fehér Kereszt Egylet Gyermekkórháza, a Bábaképző Intézet és az Emberbaráti kórház működése mellett egyelőre – a sátoraljaújhelyihez hasonlóan – elegendő lesz egy 200 ágyas kórház (80 sebészeti, 50 belgyógyászati eset, 30 bujakóros, 25 elmebeteg, 15 fertőzőbeteg részére). Ennek 800 000

⁷⁵⁶ MNL VaML alisp. közig ir. X. 46526/1905

⁷⁵⁷ Széll, 1979. 34., MNL VaML alisp. közig ir. X. 46526/1905

⁷⁵⁸ MNL VaML alisp. közig ir. X. 17118/1908

koronás telekvásárlási, építési és berendezési költségét a megye az ebadó 50%-os megemeléséből, így 400 000 K önrész mellett, 200 000 K állami és további 200 000 K városi támogatásából szeretne volna megvalósítani. Elhatározták továbbá egy 100 000 koronás tartalékalap létrehozását is, amelyhez 1/3 részben a város is hozzájárult. A kórházépítő bizottságba bevették a város részéről Brenner Tóbiás polgármestert, dr. Alexy Emilt, Éhen Gyula és dr. Feldmann Bódog városi képviselőket is.⁷⁵⁹ Weöres István (Weöres Sándor költőnek az apja) vármegyei kórházépítő bizottsági tag megfellebbezte a határozatot: ő a megyében már meglévő kórházak széttagolt fejlesztése mellett tört lándzsát, valamint nem tartotta elegendő alapnak az ebadóra támaszkodni. Andrassy Gyula belügyminiszter azonban 1909. júl. 9-i végzésében elutasította a fellebbezést.⁷⁶⁰ A kórház tervezett ágyszámán 1910 tavaszán mégis módosítottak, mert ekkoriban néhány éven belül minden középületről kiderült, hogy túl szűkre szabták. Ezúttal a főépületben 60 sebészeti, 50 belgyógyászati és 30 bujakóros ágygal számoltak, egy külön fertőtlenítő pavilonban 16 ágygal, és egy elmebeteg-pavilonnal 50 férfi és 50 nő számára. A kórház helyszínének a jó megközelíthetőség miatt először a Rohonci úti területet tervezték,⁷⁶¹ majd 1910. nov. 28-án a Kálvária domb tetején lévő telkeket vélték alkalmasabbnak, és ezek megvételéről döntöttek.⁷⁶² Egy telektulajdonos ellen, aki csak áron jóval felül akarta volna eladni a tulajdonát, az alispán 1911-ben kisajátítási eljárást indított, ami tovább odázta az ügyet. A belügyminiszter 1910. decemberében jóváhagyta a vármegye 200 helyett 256 ágyasra tervezett közkórházának megépítésére vonatkozó határozatát és többletköltségeit, így 1911 márciusában ki tudták írni a tervpályázatot, amely különböző szaklapokban is megjelent. Eredetileg 4 héten belül akartak dönteni a nyertesről. A díjazást illetően a kiírásban az építési tervek 1. helyezettje 1500, a 2. 1000, a 3. 600 K jutalomban részesült.⁷⁶³ A jelíges pályázatot 1911. jún. 24–25-én értékelték, és az első díjat Wälder Gyula szombathelyi építésznek ítélték oda. Ugyanakkor, mivel Wälder a rendelkezésre álló keretösszeget 350 000 Koronával lépte túl, a rendkívüli megyegyűlés inkább Jendrassik és Vida terveit fogadta el. Wälder ezt megfellebbezte, mivel Jendrassik a BM. műszaki ellenőre volt, tehát be sem adhatta volna a pályázatát. A minisztérium a fellebbezésnek helyt adott. Ez után Wäldert és Schoditsch Lajost kérték fel a 900 000 koronás keretösszeget belül megvalósítható újabb tervek elkészítésére.

⁷⁵⁹ Széll, 1979. 35.; *PH*, 1909. febr. 26. 12. p; SZFU 1909. jan. 12. 2.p.

⁷⁶⁰ Széll, 1979. 35.; MNL VaML alisp. közig ir. X.1703/1909; SZFU 1909. 02. 16. 2.

⁷⁶¹ VN 1910. szept. 8. 2.

⁷⁶² VN 1910. máj. 8. 1.; MNL VaML alisp. közig ir. X. 683/1911

⁷⁶³ VN 1910. 12.10. 1–2.; VN 1911. márc. 11. 2.; VN 1911. márc. 21. 2.

1913 májusában Schoditsch lett az immár 366 ágyra tervezett kórház tervpályázatának győztese. Terveit a BM. december 21-én elfogadta. Ez után Schoditsch 1914. június 18-ra készült el a részletes kivitelezési tervvel és a drágulások miatti 1 750 000 Koronára emelkedett költségvetéssel. A megye 1914. július 11-én úgy határozott, hogy a 750 000 koronás költség-többletthez államsegélyt kér. Az építkezést azonban a nagy világégés tíz évvel későbbre halasztotta.⁷⁶⁴

6. Szombathely a hadiegészségügy szolgálatában (1914–1918)

Írásunk hatodik fejezete a háttérországi Szombathely katonai egészségügyéről szól. Az első világháborús hadihelyzet diktálta kényszerből a kormányzat támogatására a város minden egészségügyi intézménye átalakult „ideiglenesen” szanitéc-állomássá, tartalékkórházzá. Ráadásul nemcsak az egészségügyi intézmények álltak be a háború, a beteg/sebesült haderő leggyorsabb felgyógyításának szolgálatába, hanem az iskolai osztályok is valóságos vándorlásba kezdtek oktatási létesítményeik hadi célú lefoglalása után. Az iskolákból átalakított szükségkórházak, és egyéb hadi – egészségügyi létesítmények, Szombathelyen jóllehet nem városi alkotások voltak, mégis az egész helyi közigazgatási rendszert, az itt élőket, és itt működő egészségügyi intézményeket mind hosszú évekre terhelték le.

Az első világháborús egészségügyi szolgálat megszervezésekor az egyik legfőbb feladat az osztrák–magyar haderő hadképességének fenntartása volt, így a hadegészségügyi intézményeknek a szolgálatképesség gyors visszaállítását kellett célozniuk. A sebesültellátást és járványmegelőzést – illetve -visszaszorítást – célzó katonai intézmények a hadsereg számára a harci eszközök után a második legfontosabbnak következtek. A hadegészségügy támogatására a társadalmi szervezetek közt kimagaslott a Vöröskereszt Egylet, de a tehetős magánszemélyek felajánlásai is óriási erőket mozgattak meg.

Szombathely stratégiai jelentőségű állomás volt a Varasdót Pozsonnyal összekötő észak-déli, valamint a kelet-nyugati vasútvonal csomópontjában. A Balkán felé itt áthaladó hadiszer-szállítmányok sokakat csodálatba ejtettek, különösen 1917-ben, amikor az állomáson

---

⁷⁶⁴ Vvm. 1913. febr. 21. 5.; Vvm. 1913. máj. 9. 3.

egy páncélvonat és egy tengeralattjáró is megjelent.⁷⁶⁵ A *Vasvármegye* című lap tudósítása alapján a város kezdettől fogva „hazafias kötelességének” érezte a frontról vöröskeresztes sebesültszállító és kórházvonatokon érkező sebesültek ápolását.⁷⁶⁶ A megyeszékhely a cs. és kir. V. hadtest pozsonyi központja által irányított sebesültszállítmányokat igyekezett adottságaihoz mértén befogadni, ezeknek a szombathelyi kórházakban történő gondos elosztását dr. Vizkeleti Kiss Emil vármegyei tb. főjegyző, vöröskeresztes megbízott végezte, és az ő felügyelete alatt történt.⁷⁶⁷

A

Dr. Vizkeleti Kiss Emil a betegnyugvón szolgáló ápoló személyzettel, SmM.

háborús évek során a városban folyamatosan 2500–3000⁷⁶⁸ sebesült állt ápolás alatt. Közkórház hiányában ez nagy terhet jelentett a 30 000⁷⁶⁹ lakosú Szombathely számára. Szakszerű kórházi ápolásra az Emberbaráti Egylet amúgy is zsúfolt kórházában és a Fehér Kereszt Gyermekkórház fiatal intézményében voltak berendezkedve.

Kezdetben ezért óriási szervezőmunkára volt szükség, mivel 1914 nyarán az infrastrukturális hiányosságok mellett sem megfelelő orvosgárda, sem megfelelő létszámú hivatásos ápolószemélyzet nem állt rendelkezésre. A környékbeli fürdőorvosok, az önként jelentkező nyugdíjas korúak, a városi tisztiorvosok és Vöröskereszt-egyleti doktorok, a Magyar Királyi Államvasút főorvosai, akiket helyi szolgálatra be tudtak osztani, a maguk

⁷⁶⁵ Jelentés a vasúti pályaudvaron működő Vöröskereszt Üdítő állomás 1917. évi munkájáról. MNL VaML SzVF. ir. 21/1917.; Keppel, 2016 b. 14.

⁷⁶⁶ Vvm., 1914. dec. 24. 3.

⁷⁶⁷ Kiss Emil dr. kiténtetése. SZFU, 1916. jan. 26. 2.

⁷⁶⁸ A tej, a katonaság és a polgárság. Vvm., 1917. ápr. 12. 3.

⁷⁶⁹ Szhely lakosságszáma 1919-ben: 30 967, MNL VaML alisp. közig ir. X. 833/1919.

területén szaktekintélyek voltak, de nem volt sebészi képesítésük, amire pedig a legnagyobb szükség lett volna.

Mégis, amikor a déli hadszíntérről 1914. augusztus 30-án begördült Szombathelyre az első sebesültszállítmány, úgy gondolták, hogy a város felkészült a fogadásukra. Ekkor már számos szervezetet és intézményt lefoglaltak a sebesültellátás érdekében.⁷⁷⁰ 1914 szeptemberében az északi hadszíntérről is érkeztek sebesültek, közülük került ki a háború Szombathelyen elhunyt első áldozata, a Lembergnél srápneltől sebesült háromgyermekes orosházi Szamuta János (1884–1914. szept. 19.).⁷⁷¹

A katonai szervek munkáját támogatva az orvosi személyzet megszervezésében, valamint a szükséges ápoló személyzet kiképzésében oroszánrészt vállalt a Magyar Szent Korona Országainak Vöröskereszt Egylete.

A városi összetartás jegyében a katonákat a fiákeres és gyalogos megoldásokon kívül a vasútállomás és a kórházak között az Elektromos Művek Rt. felajánlásának köszönhetően némely esetben a villamos,⁷⁷² legtöbbször az Önkéntes Tűzoltó és Mentő Egylet szállította, ez utóbbi a kórházak közötti fuvarát is intézte.⁷⁷³ Szombathelyen Brutscher József (1859–1923) képzett mentőgárdájával 1916 januárjáig 23.903 sebesült szállításáról gondoskodott. Feladata volt bőven, mert a városba érkező hadisérültek száma 1918-ig folyamatosan nőtt. A mentők minden nehéz helyzetben ott voltak, emberbaráti tevékenységükkel nem csak a sebesültek ellátását segítették, hanem a város civil lakosságát is védték a fertőző betegségekkel szemben. Az egyesület jelentős anyagi áldozatot is vállalt: a Vakok Intézetében (ma: Nagy Lajos Gimnázium, Dózsa Gy. u. 4.) elhelyezett II. számú vöröskeresztes tartalékkórház műtőhelyiségének teljes felszerelését és berendezését is ők finanszírozták.⁷⁷⁴

A háborúban harcképtelenné vált, hazabocsátott katonák további ingyenes gyógykezelésére 1915 júliusában új rendszert dolgoztak ki. A lakhely szerinti beosztás alapján, aki a szombathelyi járás területére valósi volt, dr. Takács Benedek és dr. Feldmann Bódog járásorvosnál jelentkezhetett. A szombathelyi rokkantak az alábbi napi rendszerességgel rendelő orvosokat és helyszíneket kereshették fel:⁷⁷⁵

1. Dr. Schwartz Bertalant a X. tartalékkórházban

2. Dr. Szent János ig. főorvost a gyermekkórházban

---

⁷⁷⁰ F. Szabó, [1931], 30.

⁷⁷¹ Az első halott. *Vvm.* 1914. szept. 21. 2.

⁷⁷² MNL VaML SzVF. ir. 61/1914.

⁷⁷³ A mentők működése. *Vvm.*, 1915. jan. 1. 5.

⁷⁷⁴ A legnemesebb emberbarátok. A mentők működése. *SzÚ*, 1916. jan. 1. 5.

Látogatás a szombathelyi kórházakban. Gróf Csekonics Endre a sebesültek között. *Vvm.*, 1914. okt. 15. 2–3.

⁷⁷⁵ MNL VaML alisp. közig ir. X. 5259./1915

3. Dr. Dános József kerületi városi orvost Király utcai lakásán
4. Dr. Szöllőssy Gábort az 1. kerületi Vörös Kereszt Kórházban
5. Dr. Szily Miksát a Kossuth L. utcai lakásán
6. Dr. Alexy Emil városi főorvost a rendőrkapitányi épületben berendezett vizsgálóban

Amennyiben a sebesült rokkantsága olyan mértékű volt, hogy hátszági munkára még alkalmasnak ítélték, gyakran osztották be őket a vasúthoz vagy a hadikórházak kisegítő szolgálatára. Így került többszöri hadisérülés után Csonka István, a cs. és kir. 83. gy. e. bakája a szombathelyi cs. és kir. tartalékkórház V. osztályára műtőssegédnek.⁷⁷⁶ A hadrafoghatók újra beosztásán kívül azonban a jelentősebb mértékű ápolói szolgálatot mégis a nők látták el.

6.1. A szombathelyi hadikórházi rendszer

A Vöröskereszt Szombathelyi Fiókegylete 1914. július 28-án döntött egy 12 ágyas vasútállomási és a közelben a Szent Márton utcai elemi iskolában 200 ágyas betegnyugvó állomás felállításáról, ahova gyorsan és újonnan kiképzendő önkéntes ápolónők jelentkezését várták.⁷⁷⁷ Az augusztus 1-i közgyűlésen Herbst Géza alispán, az egylet elnöke a sebesült katonák ápolása érdekében olyan lelkesítő beszédet tartott, hogy hatására 200 hölgy azonnal jelentkezett önkéntes vöröskeresztes ápolói tanfolyamra.⁷⁷⁸ Ezt követően az „előkelő” hölgyek⁷⁷⁹ vezetésével speciális célokat és feladatokat vállalva, öt operatív hölgybizottság alakult. A jótékonykodás iránt érzékeny megyei elit hölgytagjai közül sokan dolgoztak önkéntes ápolónőként, többen ráadásul szinte az egész háború alatt.⁷⁸⁰ Az arisztokrata hölgyek munkaerejükön felül komoly értékeket adományoztak a kórtermi berendezések tökéletesítésére, de segítettek fehérnemű-, élelmiszer- és pénzadományokkal is. A „sebesült hősök” szükségletei láttán, aki egy kicsit is adott magára, adakozott. A középosztálybeliek – ha a saját munkaerejüket nem tudták is a sebesültellátás szolgálatába állítani – ajándékoztak többek közt teát, házi lekvárt, takarót, könyvet, ami a sebesültek ellátásának színvonalát emelte.⁷⁸¹ Az önkénteseken kívül az egészségügyi intézmények felállításánál fizetett ápolókat és ápolónőket is alkalmaztak, akiket az osztályvezető és a másod- vagy segédorvos irányított.

⁷⁷⁶ Bajzik, 2020. 461.

⁷⁷⁷ MNL VaML SzVF. ir. 12/1914.

⁷⁷⁸ A Vöröskereszt közgyűlése. Előkészületek a betegápolásra. *Vvm.*, 1914. aug. 2. 2.

⁷⁷⁹ Ernuszt Józsefné, Reiszig Antónia, Széll Ignácné, Szegedy Georgina, Sarlay Ferencné, Somogyi Miklósné vezetésével

⁷⁸⁰ Pető, 1934. 42. o.

⁷⁸¹ Egy nap a Fehér Kereszt kórházban. *Vvm.*, 1914 okt. 25. 2–3.

Az I. Ferdinánd bolgár király nevét viselő Vas-zalai 11-es huszárezred szombathelyi póttest-központtal rendelkező laktanya csapatkórházának⁷⁸² támogatására kétféle tartalékkórházi rendszert alakítottak ki. Tartalékkórháznak nevezték a helyőrséggel bíró nagyobb városoknak minden olyan, legalább százágyas intézményét, amely a felszerelések és berendezések mellett megfelelő számú orvosi és ápolónői gárdát tudott biztosítani. Ilyenek létesültek Szombathelyen egyrészt császári és királyi, vagyis katonai szervezésben, elsősorban iskolaépületek lefoglalásával, másrészt a Vöröskereszt Egylet működtetésében egyleti és más közösségi épületekben. Hogy a lábadozók miért szerettek inkább egyleti vagy magánkórházba kerülni, nem pedig katonai tartalékkórházi osztályra, azt az utóbbiaknál uralkodó durva szemlélet magyarázza. Egyetlen példa a sok közül, hogy amikor a németújvári kórház a háborús sebesültek ellátásához szükséges orvosi eszközök beszerzéséről érdeklődött, a cs. és kir. tartalékkórház parancsnoka, dr. Pehártz Károly 1915. október 23-án kelt levelében azt válaszolta, hogy ilyen összeg elkülönítve nem áll rendelkezésre, de a sebesültek ellátásához nem is kell szinte semmilyen műszer, eszköz.⁷⁸³

6.2. A vöröskeresztes kórházak

A Vöröskereszt-egyleti tartalékkórház öt osztályával és a vasútállomási, valamint a Szent Márton utcai elemi iskolában berendezett betegnyugvó állomásával katonai felügyelet alatt állt. Az öt osztály közül az I. számú a Közigazgatási internátusban a Jókai utcában, a II. számú a Vakok Intézetében, a III. a Fehér Kereszt Gyermekkórházban, a IV. az Emberbaráti Kórházban, az V. pedig a TEVVE „dispensairjében”, vagyis járóbeteg-ellátó intézetében működött. Ezeken a helyszíneken egy ügyeletes tiszt folyamatosan ellenőrizte a betegforgalmat és az adminisztrációt.⁷⁸⁴ A hadi kincstár ennek megfelelően a napi ápolási díjak alapján havonta utólag megtérítette az ellátás költségeit. Mindezt a magánkórházakban, kastélyokban lábadozók után is megfizette, bár az előkelőségek nem ritkán visszautalták a kifizetéseket a Vöröskereszt pénztárába, hogy az egylet azt a hadsegélyezés más formáira fordíthassa. A felgyógyult, orvosi kezelésre már nem szoruló betegeket a cs. és kir. hadkiegészítő parancsnokságnak kellett szigorú protokoll szerint felülvizsgálatra átadni. A vöröskeresztes tartalékkórházakban és betegnyugvó állomásokon a katonák jobb étel- és orvosi ellátást kaptak és emberségesebb bánásmódban részesültek, mint a hasonló

---

⁷⁸² Széll 1979. 18.

⁷⁸³ MNL VaML alisp. közig ir. X.1684./1915 Kórházi eszközök beszerzés

⁷⁸⁴ MNL VaML SzVF. ir. 102/1914. Rónai Mihály inspekciós tiszt jelentése.

berendezésű, de közvetlen katonai irányítás alatt álló kórházakban. A katonák úgy gondolkodtak, hogy „csak privát helyen kórházba, esetleg vöröskereszt kórházba célszerű [kerülni]”.⁷⁸⁵ Az egyleti kórház a katonaihoz képest ugyanis kevésbé volt tömeghely. A kisebb részekre tagolt, kevesebb ágyszámú helyeken arányaiban több orvos és ápolószemélyzet látta el a „beteg hősöket”. A magánosok kastélyai pedig főúri környezetükkel tündérvilágként jelentek meg a lábadozó bakák álmaiban.⁷⁸⁶ Szombathelyen a kórházi osztályok létszámát nézve a Vöröskereszt egyletek maximum 150–200 ágygal rendelkeztek, ahol 2 orvos, 15–20 önkéntes és 3–4 hivatásos ápolónő, egy gondnok, 16 további konyhai és takarító személyzet látta el a feladatokat,⁷⁸⁷ míg pl. a katonai kórház V. sebészeti osztályán 450 ágyra jutott ugyanekkora személyzet.

Szombathelyen a háború idején folyamatosan közel háromezer katona ápolásához 722 férőhelyet biztosítottak a Vöröskereszt egyleti tartalékkórházak és a magánzók.⁷⁸⁸

1915 novemberi adatok alapján a szombathelyi vöröskeresztes kórházakban 467 katonát, a cs. kir. tartalékkórházban 2020 sebesültet ápoltak.⁷⁸⁹ A sajtó különleges alkalmakkor szívesen tudósított a vöröskeresztes kórházakról, sokkal részletesebben és gyakrabban, mint a katonaiakról.

A vöröskeresztes és katonai kórházakat felállításuktól kezdve működésük utolsó hónapjáig rendszeresen látogatták előkelő küldöttségek. 1914. október közepén gróf Csekonics Endre, a Magyar Vöröskereszt királyi főmegbízottja járta végig az intézményeket, aki el volt ragadtatva a szombathelyi Vöröskereszt lelkes munkájától és intézményeinek pedáns kialakításától.⁷⁹⁰ Gróf Mikes János szombathelyi püspök kispapjaival egy-egy kórházat felkeresve minden karácsonykor áldást és nagylelkű ajándékokat osztott. 1915. március idusán gróf Apponyi Albert látogatta végig a sebesülteket ápoló intézményeket.⁷⁹¹ 1916 márciusában báró Leonrood Vilmos a bajor király főudvarmestere, októberben pedig Ferenc Salvátor főherceg a Vöröskereszt fővédnökhelyettese tett látogatást a katonai kórházban.⁷⁹² A neves vendégek elismerő szavait 1918-ban csak megismételni tudta Mária

---

⁷⁸⁵ SmM S.Ve. 74.1–100. Molnár Péter levele Kourim Gizellához, Bp., 1916. febr. 5 (továbbiakban: MP levele KG-hoz)

⁷⁸⁶ Bajzik, 2002. 63–79. SmM., S.Ve. 74.1–100. MP levele KG-hoz, Szombathely-Reservespítal/II.Abt. 1915. ápr. 1.

⁷⁸⁷ MNL VaML SzVF. ir. 163/1914.

⁷⁸⁸ Szabó [1931.] 30.; Vvm., 1914. dec. 24. 3.

⁷⁸⁹ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 361. /1916 Kórházak ágykészletének adatai

⁷⁹⁰ Látogatás a szombathelyi kórházakban. Vvm., 1914. okt. 15. 2–3.

⁷⁹¹ Apponyi Albert látogatása a kórházakban. Vvm., 1915. márc. 16. 2–3.

⁷⁹² Ferenc Salvátor főherceg Szombathelyen. Körút a Vörös Keresztes intézményeknél. A kórházak működése. Vacsora. Vvm., 1916. okt. 13. 5.

Terézia bajor királyné és a két királyi hercegnő báró Gerstenberger Frigyes tábornok társaságában.⁷⁹³

6.3. A katonai kórházak

Dr. Pető Ernő ezredorvosi egyenruhájában, amelynek eredeti viselete a SmM gyűjteményében megtalálható.

A katonai kórházak részére a szombathelyi iskolaépületek többségét már 1914. augusztus 1-én lefoglalta a katonai hatóság. Ezeknek egy részét 1916 tavaszán adták vissza az iskolai funkcióknak, miután az országban mindenütt egységes tervek szerint felépített új, 608 ágyas fehér barakk-kórházat átadták. A lefoglalt iskolák másik része 1918 végéig sebesültápoló intézmény maradt.

A szombathelyi katonai cs. és kir. tartalékkórház 11 osztályából hármat, az I., II. és VI. számút a Kámoni úti lovassági laktanya területén rendezték be a csapatkórház adottságait kihasználva, míg a további 8 osztályt elszórtan

polgári és egyházi oktatási-közösségi intézményekben.⁷⁹⁴ A tartalékkórház IV. és V. osztálya

a mai Zrínyi Ilona utcában foglalta le a polgári fiúiskolát, a felső kereskedelmi iskolát, valamint az egykori Brenner János utcai elemi iskolát. A III. és a VII. osztály szintén egymáshoz nagyon közel, a II. kerületi, Szili János utcai elemi iskolába és a Templom tér 2. alatti polgári leányiskolába került. Az Árvaházban volt a 17 szobával és 225 ágygal kialakított VIII. osztály, amelyet 1916–17-ben dr. Lenk Rezső vezetett.⁷⁹⁵ A Hollán Ernő u. 8. szám alatt álló püspöki elemiben a IX-es Abteil húzódott meg. A Főgimnáziumban, a Kereskedelmi Kaszinóban, a Kőszegi utcai Széll Ödön féle bérpalotában⁷⁹⁶ 1916. január végéig a X. és XI. tartalékkórház működött.⁷⁹⁷

⁷⁹³ A királyi család tagjai Szombathelyen. *Vvm.*, 1918. szept. 17. 2.

⁷⁹⁴ MNL VaML Vasvármegye Tisztifőorvosa iratai, 1914/ szám nélküli iratok 10. (továbbiakban: V Ti. Szn/1914.)

⁷⁹⁵ Karácsony a szombathelyi kórházakban. *SzÚ*, 1915. dec. 25. 8.; Beteg katonák karácsonya. Karácsonyfa ünnepélyek a szombathelyi kórházakban. *Vvm.*, 1917. dec. 25. 4.

⁷⁹⁶ Újabb kórházak 1200 sebesült számára Szombathelyen. *Vvm.*, 1914. dec. 24. 2.

⁷⁹⁷ Főgimnáziumi Értesítő, 1916. 55.

A vöröskeresztes és katonai kórházak rendszerében még az Emberbaráti Egylet adminisztrátorai számára sem volt egyértelmű, hogy melyik épület hova tartozik, amikor egy cseléd kórházi ápolási díját kérték a Vöröskereszt Egylettől megtéríteni, holott az a püspöki elemi iskolában

**Szegedy Georgina (balról a 3.) és dr. Pető Ernő (jobbról az 5.)
a szombathelyi cs. és kir. tartalékkórház V. sebészeti osztálya előtt
Gerstenberger Frigyes pozsonyi hadtestparancsnok (balról a 4.) fogadásán.**

működő katonai, cs. és kir. tartalékkórház szolgálatában betegedett meg, tehát nem állt egyleti alkalmazásban. Így a Vöröskereszt egyleti adminisztráció világosította fel a kérelmezőt, hogy két külön rendszerről van szó.⁷⁹⁸

A cs. és kir. tartalékkórházak közül a Brenner János utcai elemi iskolában berendezett V. sebészeti osztály volt a legnépszerűbb, dr. Pető Ernő (1886–1959) sebész ezredorvos rátermett vezetése alatt. Hadisebészeti tapasztalatainak köszönhetően mintaintézménnyé tette a 450 ágyas osztályt, amelyet 1915. május 25-étől vezetett. A katonai kórházak közül mindig az ötös osztályt mutatták be a főrangú küldöttségeknek és vöröskeresztes megbízottaknak, akik minden esetben csodálattal és elismeréssel véleményezték az ott látottakat.⁷⁹⁹ Így más katonai kórházi osztály nem is került soha a sajtótudósítók figyelmébe. Működési szerkezetét tekintve azonban a sok önkéntes felajánlással és munkával kialakított, dinamikusan fejlődő orvosi ismeretek alkalmazásával vezetett intézményt nézve párhuzamot vonhatunk a többire is.

6.4. Dr. Pető Ernő és „az ötös Abteil”

A szombathelyi kórháztörténet egyik legkiemelkedőbb alakja, a későbbi közkórház létrehozója és első igazgatója, dr. Pető Ernő a 11-es huszárezreddel került Szombathelyre. A

⁷⁹⁸ MNL VaML SzVF. ir. 196./1915.

⁷⁹⁹ Ferenc Salvátor főherceg Szombathelyen. *Vvm.*, 1916. okt. 13. 5.; A bajor királyi család Szombathelyen. Látogatás az ötös kórházban. *Vvm.*, 1918. jún 12 1-2.; A királyi család tagjai Szombathelyen. *Vvm.*, 1918. szept. 17. 2.

helyi katonai szolgálatra beosztott orvosok között ő volt az egyedüli műtőorvosi, azaz sebészi képesítéssel rendelkező specialista. A fronton gyakran csak elsősegélyben részesült katonák számos atipikus, roncsolásos, szilánkos sérülését a kor legmagasabb színvonalán kezelte.⁸⁰⁰ A kíméletes sebkezelési eljárásairól híres doktor a röntgenezésen kívül nagy hangsúlyt fektetett az emberséges bánásmódra, az érzéstelenítésre, a higiénia és a rehabilitációs utókezelésekre. Külön szepsztikus kötöző-helyiséget, könnyen fertőtleníthető linóleum burkolatú, aszeptikus műtőt alakított ki, ahol gumikesztyűben és szájmascában operált.⁸⁰¹ A korszerű sebkezelésen kívül a maradvány elváltozások gyógykezelésére 1915/16 fordulóján⁸⁰² az ún. „Zander” -t, egy mediko-mechanikai, fizioterápiás intézetet⁸⁰³ hozott létre a városi tornacsarnokban a helyi iparosok által átalakított varrógépekből és kerékpárokból.⁸⁰⁴ Dr. Glück Gyula, az 1915–1917 közötti kórházparancsnok felkérésére Pető doktor előadásokat tartott orvos kollégáinak a modern sebkezelési eljárásokról, és kiképezte az ápolószemélyzetet a legújabb masszázstechnikákra. Az V-ös számú „Abteil” -en (osztályon) keze alá dolgozott másodorvosa, dr. Fodor György István, aki már Pető érkezése előtt, kezdettől (1914-ben még

dr.

Dr. Pető Ernő osztályán készült fotók, nyílt sebkötözéssel

⁸⁰⁰ Széll, 2000 b. 971.; Széll, 1999. 571–595.

⁸⁰¹ Mimóza és fájvirág. Az ötös Abteilung. *Vvm.*, 1916. okt. 15. 3-4.

⁸⁰² A szombathelyi katonai kórházak vezető orvosainak kitüntetése. *SzÜ*, 1916. febr. 8. 2–3.

⁸⁰³ A Zanderzö, Zander-saal, vagyis Zander-terem a korszakban a legmodernebb gyógytorna-termet jelentette az európai egészségügyi intézményekben. Zander, Jonas Gustaf Wilhelm (1835–1920) híres, akkor még élő svéd orvos volt, aki 1865-ben Stockholmban ortopéd betegek számára mediko-mechanikai intézetet létesített, ahol készülékei segítségével és tornagyakorlatokkal igyekezett az izomsorvadást megelőzni. A 19. sz. végétől eszközei világszerte elterjedtek. A készülékekkel kiegészített edzésterápia előképeként valójában a mai modern sport,- és wellnessmedicina egyik megalapítója.

⁸⁰⁴ Pető, 1934., 45.

Horváth Leo alatt) az osztályon szolgált, és 1917. novemberében kapott főorvosi kinevezést.⁸⁰⁵ Szervezéssel, eszközök adományozásával, ápolónői tevékenységgel segítették a Vöröskereszt szombathelyi fiókjának legelőkelőbb asszonyai, gróf Erdődy Sándorné, özv. Chernel Györgyné, gróf Festetich Kálmánné, gróf Széchényi Rezsőné és későbbi felesége, Szegedy Georgina (Szegedy Györgyné Gerliczy Irma leánya).⁸⁰⁶ Sikeres – a hadisebészeti legújabb ismereteket integráló – operációi elismeréséül többször áthívták más vöröskeresztes kórházakba, hogy helyben lássa el a bonyolultabb eseteket. Szabad idejében rendszeresen operált az Emberbaráti Egylet Kórházában, ahova áldozatkész, minden körülmények közt biztos támaszt jelentő asszisztenciáját, Szegedy Georginát is magával vitte.⁸⁰⁷ Saját osztályán és az egyleti kórházban is személyéhez kötődően jelentkeztek betegek gyógykezelésre az egész Dunántúlról, mert operációi sikerességének híre ment a környéken. Pető a betegforgalmi kimutatás szerint 1915. május 25-től 1918 november 1-ig 11 561 beteget kezelt a katonai ötös osztályon. Közülük 3253-en (28 %) szorultak műtéti beavatkozásra. Az osztályán mindössze 228 (1, 97%) haláleset történt, ami a békeidők kórházi statisztikáját is felülmúlta. Összehasonlításként, az emberbaráti kórházban az 1910-ben ápolott betegek 7%-a halt meg.⁸⁰⁸ A lehető legfájdalommentesebb megoldásokat preferáló, emberséges orvos alakja köré legendákat szöttek betegei, akiknek a lelkével is törődött. 1917-re már a városban fellépő minden nehéz esetet automatikusan hozzá vittek. Így az ereit felvágó, öngyilkos müncheni katonát, aki a 90. gyalogezredben, mivel nem értett szót magyar társaival, pszichésen feladta küzdelmeit, de Pető őt is meggyógyította.⁸⁰⁹

6.5. A cs. és kir. tartalékkórház VII. (szemészeti) osztálya

Vasvármegye tiszti főorvosának iratai között a megyei levéltárban, az 1914-es évi, szám nélküli iratok csomójában egy kézírásos, datálatlan jegyzet átfogóan, az osztályok hivatalos számainak megadása mellett iskolákra lokalizáltan az összes Szombathelyen működő vöröskeresztes és katonai kórházat felsorolja. A cs. és kir. tartalékkórház VII. osztályának helyeként a polgári leányiskola van feltüntetve.⁸¹⁰ A városban azonban két polgári leányiskola is működött. Az egyiket a domonkos nővérek, a másikat a város tartotta fenn. A

⁸⁰⁵ Új főorvos. *SzÚ*, 1917. nov. 24. 3.

⁸⁰⁶ Mimóza és a fájvirág. Az ötös Abteilung. *Vvm.*, 1916. okt. 15. 3-4.

⁸⁰⁷ EE jkv. 1917. máj. 20.

⁸⁰⁸ Pető, 1934. 44.

⁸⁰⁹ Öngyilkos katona. *SzÚ* 1917. ápr. 12. 3.

⁸¹⁰ MNL VaML VTi. Szn/1914.

domonkos nővérek polgári leányiskolája a Paragvári utcában a földszinten berendezett 40 ágyas kórházával a Fehér Kereszt Gyermekkórházban 70 ágygal kialakított, vöröskeresztes III. tartalékkórház alosztályaként működött dr. Szent János felügyelete alatt.⁸¹¹ Ezért a jegyzet szerinti polgári leányiskola, amely a cs. és kir. tartalékkórház VII. osztályának adott helyet, kizárólag az államilag segélyezett Polgári Leányiskola és a Női kereskedelmi szaktanfolyam Templom tér 2. alatti épületét jelentheti.

A polgári leányiskola évkönyve beszámol arról, hogy a leányiskolában ápolt sebesülteket már 1915 októberében át akarták helyezni az ún. barakk-kórházba, de erre az új tartalékkórházi épület felépítésének elhúzódása miatt csak 1916. január végén került sor.⁸¹²

A háború kitörésekor a gyors győzelem reményében ideiglenesen lefoglalt iskolák a hamar kialakuló állóháború sebesültjeinek hosszú távú befogadására már nem nyújthattak megoldást. Ezt felismerve létesítette a pozsonyi katonai parancsnokság az 1915 nyaratól tervezés alatt álló fehér barakk-kórházakat, amelyek fadeszkákból, mintegy könnyűszerkezetes módon, hamar felhúzhatóak voltak, és kialakításuknál már figyelembe vették a háború első hadegészségügyi orvosi tapasztalatait. Szombathelyen a könnyűszerkezetes kórházat a későbbi bajor hercegi látogatások alkalmával a sajtó „kámoni fehérbarakk”-ként említi, amiből a Kámonhoz [ma: Szombathely] közel eső épület markáns fehér színére következtethetünk.⁸¹³ A barakk-kórház 1916 január másodikai átadása után oda nemcsak a polgári leányiskola és főgimnáziumban ápolt sebesülteket költöztették be, hanem az épületeket eredeti rendeltetésüknek visszaadva ekkor szüntették be a vöröskeresztes tartalékkórházak működését is. Kivételt képezett a Fehér Kereszt Gyermekkórházban, az Emberbaráti Kórházban, az üdítő állomáson és a betegnyugvóban létesített vöröskeresztes intézményeket, mert azok 1918 nyaráig, őszéig működtek még.⁸¹⁴

A huszárlaktanya mellett épült, csatornázott és vízvezetékrendszerrel ellátott, új katonai kórházat és a vele együtt épült kápolnát 1916. január 2-án, vasárnap délelőtt fél 10-kor kezdődő ünnepséggel szentelte fel dr. Tóth József apát-kanonok. Az egészségügyi létesítmény átadásán katonai részről jelen volt Münster alezredes a tisztikarral, a kórházparancsnok dr. Glück Gyula ezredorvos az orvosi karral, Szegedy Gina és Chernel Györgyné vezetésével többen a vöröskeresztes hölgyek közül, Békássy István főispán, Herbst Géza alispán, dr. Kiss Emil megyei főjegyző, Kiskos István polgármester és a kórházépítés

⁸¹¹ Új kórház a harcéri sebesültek számára. *Vvm.*, 1914. szept. 12. 3.; MNL VaML Szdn. Polg. lisk. ir. T. jkv. 1-2. kötet 1905–1922.

⁸¹² Főgimnáziumi Értesítő, 1916. 55–56.

⁸¹³ *Vvm.* 1918. szept. 24.; Az is valószínű, hogy a Zanati úti járványbarakk nem volt fehér, mivel a színt megkülönböztető jelzésként is használhatták.

⁸¹⁴ MNL VaML SzVF.ir. 212/1915.

kivitelezői: Weiss és Müller építési vállalkozók. A méreteit tekintve szép, nagy épület főfolyosója 179 m, keresztfolyosója 137 m hosszú volt. A több épületcsoportra tagolódó, de mégis összefüggő kórházban a 32 betegszoba úgy helyezkedett el, hogy kettesével lezárhatóak, teljesen izolálhatóak voltak. A szobák mindegyikében 19 ágy volt, és két szobánként tartozott mindegyikhez egy-egy fürdőszoba mellékhelyiségekkel. Az épület kialakításánál látszik, hogy egyes részlegeket azonnal el lehetett különíteni, aminek a ragályos megbetegedések terjedésének megakadályozása volt a fő célja. A beteg eleve csak a főbejáraton keresztül juthatott be a kórházba, ahol mindenkit megfürdettek, ruháit száraz, forró gőzzel fertőtlenítették. A csatornázott és villannyal világított épület központjában alakították ki a konyhát az éléskamrákkal. A modern, minden igényt kielégítő barakk-kórház csupán egy jogos kritika érte: a „főbejárat” feliraton kívül minden informáló tábla német nyelvű volt, noha a Szombathelyen ápolt sebesültek több mint a felének magyar volt az anyanyelve. Csakhogy Müller Ede & Weiss Oszkár, Szombathely Nádasy u. 16. alatt bejegyzett építési vállalkozóknak a pozsonyi katonai parancsnokság az 1915. nov. 2-i utasításában előírta az egységes, német nyelvű feliratozást. E szerint minden 0,3×1,5 m méretű épületfelirat-tábla és 0,2×0,6 m nagyságú ajtó tábla német nyelven, szürke alapszínen, fekete nyomtatott betűkkel kellett, hogy készüljön.⁸¹⁵ A 608 beteg számára kialakított barakk-kórház táblafeliratai az összes helyiséget megnevezik. Ezek alapján volt egy külön épület, amelyben a műtéteket végezték. A katonákat a 16 beteg-pavilon 32 db – 19 ágyas – betegszobájának valamelyikében helyezték el. A felvételi épületet, a fa- és szénraktárat, a konyhaépületet és istállóépületet szintén nagy feliratokkal látták el. A kórház adminisztrációs részlegéhez tartozott a betegfelvételi, az altiszti felügyelői és az ügyeletes orvosi szoba, 2 kórházparancsnoki szoba, és az írnoknak is külön helyiség járt.

Rambousek karikatúrákon német nyelvű teremfeliratok láthatóak. Itt például „Verband-zimmer”, 1917. SmM.

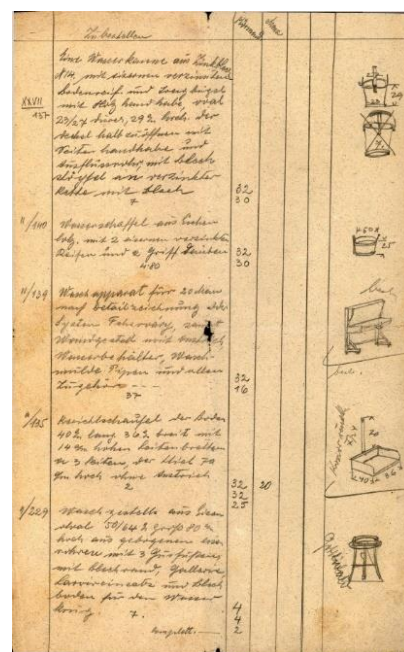
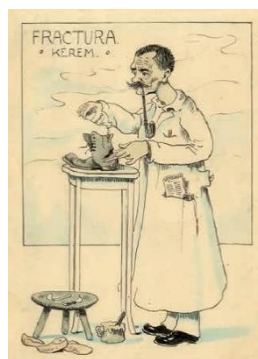
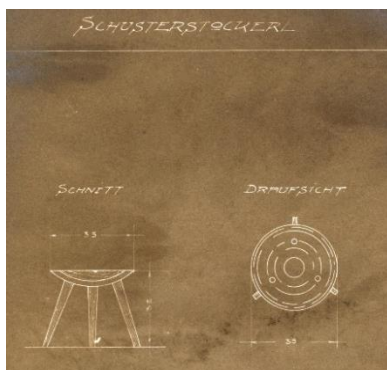
A barakk-kórházi berendezéseket a kivitelező Weiss&Müller cég rendszeresen mindenütt – Kőszegen, Nagykanizsán, Csáktornyan és Győrben is – javította. Szombathelyen így egyik alkalommal, 1917.

⁸¹⁵ Kórházszentelés. *SzÚ*, 1916. jan. 4. 2.; MNL VaML Ép. váll. Militär-barakk

június 6-án került sor a berendezés pótlására.⁸¹⁶

Weiss Oszkár építészmérnök önálló mérnöki irodáját 1900-ban nyitotta meg, és 1915-ben lépett társas viszonyba Müller Ede építész kormányfőtanácsossal. A háború alatt a pozsonyi hadtestnél szolgált, mint hadnagy.⁸¹⁷ Ez befolyásolhatta úgy a dolgok alakulását, hogy az ő vállalkozása kapta meg a barakk-kórházak kivitelezési és berendezési munkálatait a pozsonyi hadtest körletében. A 608, illetve 304 főre tervezett barakk-kórházak mindenütt egységes szerkezete, egyformán német nyelvű épület/teremfeliratai a pozsonyi hadvezetőségnek az uniformizmusra, az átláthatóságra, a könnyen kezelhetőségre irányuló igényeit szolgálták. A Müller&Weiss építőipari cég vázlatrajzai a kórház felszerelésére készített berendezési tárgyakról visszatükröződnek a Smidt Múzeum 38 akvarelljén, Borivoj Rambousek akadémiai festőművész karikatúráin.⁸¹⁸

A humoros rajzok ügyesen ragadják meg a kórházi atmoszférát tipikus bútorzatával.

A fehér barakk-kórház levéltárban őrzött felszerelési tárgyainak vázlatrajzai, amelyek a karikatúrákon visszaköszönnék: dézsa és suszter-szék.

⁸¹⁶ MNL VaML Ép. váll. Militár-barakk

⁸¹⁷ Halász, 1930. 134.

⁸¹⁸ MNL VaML Ép. váll. Militár-barakk; SmM Lsz: SVe. 73. 273. 1–15., SVe. 73. 276. 1–2., SVe. 73. 279. 1–5., SVe. 73. 286. 4., SVe. 74. 144. 1., SVe. 74. 46.1., SVe. 74. 48.1. tb.

Az üvegezett vagy tömör ajtós, fehér szekrények, vizsgálati berendezések, a kórházi folyosókról nyíló speciális vizsgálók, kötözőhelyiségek, az ajtókon kitáblázott funkciók mutatják, hogy jól felszerelt, erre a célra berendezett létesítményben járunk.

A karikatúra-sorozat alkotója Bořivoj Rambousek (Liblic, Csehország, 1890 – Pirot, Szerbia, 1921) cseh származású grafikus, zágrábi lapillusztrátor az olasz hadszíntérről került lábadozása idejére, pár hónapra Szombathelyre.⁸¹⁹ Rambouseket 1916-ban hívták be a közös osztrák-magyar hadseregbe, az olasz frontra, a Piave folyó menti kegyetlen harcok színhelyére. Az olaszországi hadszíntérről bátyjának, dr. František Rambouseknek, az osztrákellenes titkos mozgalom tagjának, az Edvard Beneš által szervezett cseh Maffiának „Cukorgyári Levelek” fedőnév alatt, megbetegedéséig értékes információkat küldött. A háborús körülmények megviselték az érzékeny lelkű művészt. Így beteg lábadozóként, szemészeti területet is érintő problémával került a szombathelyi cs. és kir. tartalékkórház VII-es osztályára. Bořivoj Rambousek a háború után a horvátországi Liblicen maradt. Nyelveket tanult, a szerb-horváton kívül tudott arabul és héberül, folyékonyan beszélt németül és franciául. 1920-ban megkapta a jugoszláv művelődési miniszter kinevezését, így a dél-szerbiai Pirot városában a helyi gimnázium rajztanára lett. E mellett a helyi szövőipari iskolában mintarajzot tanított és helyettesítette a beteg igazgatót. Ezt az átlagon felüli megterhelést a szíve nem viselte el, 1921. április 24-én Pirotnban elhunyt.⁸²⁰

1917 nyarán, amikor Rambousek a fehér barakk-kórház VII. szemészeti osztályán ápolás alatt állt,⁸²¹ a közellátási nehézségek miatt már általános volt a jegyrendszer és a hiánygazdálkodás nehézségei a „sebesült hősöket” ápoló kórházakig gyűrűztek. Hiányzott a kellő mennyiségű gyógyszer, üvegcese, glicerin, kötszer, ő mégis bőséges eszköztárral, halált megvető bátorsággal küzdő orvosi és ápolói személyzetet örökölt meg a rajzain. Ugyanakkor a fehérbarakkban készült képein a leghetlenebbül kinéző, szenvedő katonafigurákon keresztül a háború értelmetlenségét és a humor mögé rejtett kritikáját fogalmazta meg. A VII. szemészeti osztályon kezelt szemészeti, belgyógyászati, sebészeti, fertőzőes és járványügyi esetek nagyon informatív képsorozatot alkotnak. A sokféle betegséget bemutató rajzain mindvégig hangsúlyos szerepben maradnak az osztály fő profiljának megfelelő szemészeti bajok, a hegyi harcokban keletkezett, sziklaszilánkok vagy repeszek okozta szem- és fejsérülések.

⁸¹⁹ <http://www.liblice.estranky.cz/clanky/vyznamni-rodaci.html> (Letöltés ideje: 2021. jan. 4.) Lefordította dr. Tóth István szegedi történész-muzeológus.

⁸²⁰ u.o.

⁸²¹ Kourim Gizella emlékkönyvi bejegyzése alapján; Keppel 2016 a. Belső borítókép, Nr. 3.

Patetikus, mozgalmas jelenetek mutatják be a fertőző betegségek akut fázisát vagy a minden erejükkel tiltakozó, vézna katonák vizsgálatát, akik nem akarnak kötözésre menni. A túlzások nemcsak az abszurd helyzetekben vannak jelen, hanem az orvosi eszközök és azok nagyságának vonatkozásában is. Óriási öblítő fecskendők, gigantikus méretű amputáló

Rámbósek karikaturista távozásra kényszerül a szombathelyi cs. és kir. fehér-barakk tartalékkórház VII. (szemészeti) osztályáról, 1917, akvarell.

fűrészek, egyes esetekben hordószámra felhasznált hashajtók, a tüdőgyulladást tűzoltó-felszereléssel és stábbal slagozók, a gyomormosást utcai kúttal végzők – mind csak kiragadott példák a humor eszköztárára. Figyelemre méltó a nyílt rendszerű narkózisban végrehajtott – szerencsére az orvosi stábot nem elkábító – műtéti eljárás, a nikotin- és répamérgezés, a polip- és rákműtétek, a galandféreg és ázsiai kolera bemutatása, amelyek során az egészségügyi felszerelések a bakteriológiai vizsgálóval, a fertőtlenítő és fájdalomcsillapító szerekkel híven tükrözik a modern orvoslás korszakát.

Helytörténeti szempontból is rendkívül különleges a szombathelyi császári és királyi tartalékkórház igen kevés fennmaradt emléke között számontartott karikatúrasorozat, amelyen helyenként az osztályvezető főorvos saját kezű megjegyzései is megjelennek.⁸²² Pl. a „*Finis coronat opus!*” címűt, ahol a szemüveges, már régóta Szombathelyen lábadozó Rámbóseket maga az ágya paterolja ki a kórházból, dr. Pápai Hugó így kommentálta: „1917-ben Rámbósek karrikatura rajzoló szemének megfigyelése után kénytelen a tartalékkórházból, ahol igen jól érezte magát, távozni és csapatához bevonulni. A II. D a második, azaz a legjobb diátát – kosztot – jelenti.”⁸²³

A VII.-es szemészeti Abteilt 1914–1918 között mindvégig dr. Pápai Hugó (1868–1944)⁸²⁴ vezette. A háború kitörésekor a 46 éves doktornak már rendkívül sokrétű orvosi gyakorlata volt. Működött már körorvosként, gyermekmenhelyi teleporvosként, 1910-ben a szombathelyi

⁸²² Vö.: Keppel, 2016 c. 20., 24.

⁸²³ Keppel, 2016 a. 108–109.

⁸²⁴ MNL VaML Szh. F.am. izr. 34/1868.; A szombathelyi zsidók 1944. júniusi névjegyzékében Pápai Hugó a 2176. sorszámon található. (Mayer, 1994. 238. p); Az EE-nél tag volt 1917-től. (EE jkv. máj. 31.)

királyi törvényszék fogházorvosaként is, a szüléset-nőgyógyászat, az üzemi balesetek és a halottkémlés területén is rutinos lehetett, a háború pedig MÁV-főorvosi tisztében érte utol. Az 1908-as címtár szerint a II. Rákóczi Ferenc utca 6-ban lakott, és Vas vármegye törvényhatósági bizottságának virilisei közé számították. A cs. és kir. tartalékkórház VII. szemészeti osztályát a Polgári Leányiskolában való kialakításakor és 1916 januárjában a fehér barakkba költözés után is irányította. A stáb, amely minden karikatúrán mögötte állt, egy segédorvosból, név szerint Baumgartner László (1894–1968) orvostanhallgató zászlósból, egy „apparatsmannból”, a tizedesi rangfokozatú Fábián János – civil foglalkozása szerint cipész – szanitécből, egy vezető főnővérből, Nádas Róbertné szül. Guary Mária vöröskeresztes dámából, valamint több ápolónőből – közöttük Kourim Gizella (1875–1956)⁸²⁵ önkéntesből – tevődött össze.⁸²⁶

Kourim Gizella (1874–1956) elsőként nyitott emlékkönyve fényképével, aláírásával, lakcímével, 1914. 09. 18., SmM.

A háború kitörésekor a régi, 38 éve működő polgári leányiskolát – a polgári fiúiskola, a felsőkereskedelmi iskola, a katolikus főgimnázium, a közigazgatási internátus és az elemi iskolák diákjaihoz hasonlóan – a tanulóknak el kellett hagyniuk. Az 1914 augusztus 1-től katonai sebesültellátásra lefoglalt épület helyett az iskola Bárány Miske Kálmán, kőszegi földbirtokos, régész–múzeumigazgató felajánlására a „kulturális múzeum” 6 termét vette birtokba.⁸²⁷ Bár nem iskolai, nevelési funkciókra lett kialakítva, az akkor fiatal, 6 éve fennálló épület egészségügyi szempontból megfelelt a célnak, ugyanis a növendékek körében az iskolaév alatt csak kevés betegség lépett fel. És hogy ez így is maradjon, a frontról érkező sebesültek első fertőző betegségei – vérhas, tífusz és kolera – megjelenése hatására 1914 novemberében a tanárokat – polgármesteri és az alispáni utasításnak megfelelően – eltiltották

⁸²⁵ Vasmegye–Vasi Hírlap, 1956. okt. 7.

⁸²⁶ Keppel, 2016 a. 44–110.; Keppel, 2016 d. 682.

⁸²⁷ Pálffy Boldizsár (szerk.): *A szombathelyi városi államilag segélyezett Polgári Leányiskola XXXIX. évfolyamának az 1914–1915. iskolaévről.* Szombathely, 1915. 1. (továbbiakban: Pálffy, 1915.)

az ápolónői szolgálattól és a katonák látogatásától.⁸²⁸ A tantestületből 6 tanár nő teljesített szolgálatot áldozatkész buzgalommal a katonai kórházban, akiket azonban az iskolaigazgató kérésére felmentettek az ápolónői feladatok alól, nehogy a ragályos betegségek hordozóivá váljanak.⁸²⁹ Az országos rendeletek szerint sem volt tanácsos önkéntes ápolónőket fertőző osztályokon alkalmazni, ahol pedig fertőzés ütött ki, ott csak a fizetett, adott esetekre kiképzett és kioktatott ápolónőket volt szabad az elkülönített kórszobában megbízni a szolgálattal.⁸³⁰

A VII. osztályt elsődlegesen a szemészeti esetekre specializálták, de Kourim Gizella (1875. febr. 2.–1956) önkéntes vöröskeresztes ápolónő emlékkönyvének 1916/17-es évi bejegyzései alapján a kóreseteket tekintve rendkívül színes képet mutatott. Az amputált lábú és kezű bakáktól az elfagyottakon keresztül a robbanólövedékek légnyomásától süketnémává vált betegig mindenki előfordult az osztályon.⁸³¹ Számos szembeteg és fél szemére megvakult is bejegyezte sebesülése történetét, miközben háláját fejezte ki az odaadó ápolásért. A bejegyzések nyelve a soknemzetiségű Monarchiát tükrözi vissza. Magyarul, németül, lengyelül, horvátul, csehül egymástól függetlenül szólnak a nővérek segítőkészségéről, igaz emberségéről. Megrendítő a szeme világát veszített katona vallomása:

„... a harctéren 8 hónapot szenvedtem, elvesztettem a jobb szemem, de ha Isten ide nem segít, akkor elvesztem a bal szemem is. Nagyon szépen köszönöm az orvosnak, hogy kigyógyította, meg a jószívű nagyságájéknak! Podonyi József” (2. emlékkönyv, 134. o., [1916])

A korábbi emlékkönyvi bejegyzések, valamint a sebesültek Szombathely utáni lábadozóintézményekből Gizellának írt hálalevelei bizonyítják, hogy az önkéntes ápolónő korábban a cs. és kir. tartalékkórház II. osztályán, a huszárkaszárnyában, illetve a III. osztályon, a második kerületi városi elemi iskolában teljesített szolgálatot. Gizellát a katonai III. osztályról szervezték át a VII. szemészeti osztályra, valószínűleg 1915. május 10-én, amikor a Hölgyszövetség Békássy Istvánné, a Vöröskereszt Szombathelyi Fiókjának elnöknője vezetésével a katonai parancsnokság szükségleteihez igazítva újra egyeztetette az ápolónők kórházi működését és jövőbeni beosztását.⁸³² Ekkoriban felértékelődhetett a szemészeti osztály szerepe, ugyanis az olasz front sérültjei 1915 nyarától megjelentek a szombathelyi

⁸²⁸ uo.; MNL VaML VTi. 23535/914. BM. számú nov. 9-én kelt alispáni leirat szerint a betegek látogatása kolera, vérhas, tífusz észlelésekor tilos, a ragályos korban elhaltakat azonnal a temetőbe kell szállítani.

⁸²⁹ MNL VaML SzVF.ir. 132/1914.

⁸³⁰ MNL VaML SzVF.ir. 161/1914. *A Magyar Szent Korona Országainak Vörös Kereszt Egylete 19810/1914. sz. 1914. okt.10-én kelt körirata.*

⁸³¹ Keppel, 2015., 153–166.; Vö.: Keppel, 2014 d. 149–152.

⁸³² Meghívó. SzÚ, 1915. máj. 8. 3.

kórházban.⁸³³ Az olasz hadszíntér sziklás hegyi viszonyai között a kötőrmelék okozta másodlagos sérülések, gyakran szemsérülések voltak a jellemzőek.⁸³⁴

Kourim Gizellának ettől kezdve vasárnaponként⁸³⁵ és tisztviselőnői munkaidején kívül a Székesegyházzal szemben elhelyezkedő cs. és kir. tartalékkórház VII. osztályára vezetett az útja, abba a polgári leányiskolába, amelynek 1887–1891 között ő is diákja volt.⁸³⁶ Vasárnapi szolgálatában nemcsak a sebkötözésben, levélírásban, kérvényfogalmazásban volt a katonák segítségére, hanem – ahogyan a legelőkelőbb hölgyek szokták – a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének finanszírozásában a katonák nagy örömeire uzsonnát is vitt. Az egykori matematika-tanárnőjének, Greisinger Ottóné Kerescsényi Ilonának elnöklete alatt álló Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületében Gizella az egylet pénztárosaként külön e célra adományokat gyűjtött, és maga is havi rendszerességgel támogatta az uzsonna-alapot. Az adományból az ételkészítési-korlátozások nehézségeinek függvényében szerény étellel, lekváros kenyérrel, idénygyümölcsökkel, süteménnyel érkezett ápolottjaihoz, igyekezve ünnepivé tenni a katonák vasárnapját.⁸³⁷

„Szombathelyen higye el nagysága, én úgy éreztem magamat, mintha otthon lettem volna. Kivált mikor jött a kedves nagysága, mikor már láttam jönni Önt, még a szívem is egész másképp dobogott, mint máskor. Igazán úgy tett velünk, mint a saját gyermekével, igazán alig vártam, hogy vasárnap legyen, hogy a kedves nagyságával beköttessem a kezem. Azért míg élek, mindig meg fogom emlegetni kedves nagysága” – írta neki Sztodola József (Temesvár, 1916. nov. 28.).

A sok hálás beteg nevében Greisinger Ottóné és Kourim Gizella a *Vasvármegye* című lap hasábjain köszönte meg az adományokat, ahol azokat nevesítetten, a pénztárkönyvi adatokkal megegyezően felsorolták. Érdekeselek az „uzsonnát” támogató személyiségek. Legtöbbjük ismert értelmiségi vagy középosztálybeli. Ott van a legnagyobb összeget áldozók között az orvosfeleség dr. Heumann Miksáné, az ápolónői szolgálattól korábban elbúcsúzott nagyságos asszony; Braun Dávid nagykereskedő, aki természetbeli adományaival a Népsegítő irodát is rendszeresen támogatta;⁸³⁸ Fábián Gyuláné grafikusművész és rajztanárnő, a kiváló,

⁸³³ *Az olasz harctér első sebesültjei Szombathelyen.* SzÚ, 1915. júl. 28. 3.

⁸³⁴ Petneházy, 2016. 99.

⁸³⁵ MP levele KG-hoz (hn., 1917. szept. 4.) „Gizike, újra felvette a strapát? Mert tényleg annak lehet nevezni: miszerint egész héten hivatalban is, vasárnap a kórházban tetszik robotolni!”

⁸³⁶ MNL VaML szh. polg. lisk. akv. 1887/8 – 1890/91 közötti tanévekből.

⁸³⁷ Keppel, 2014 a. 293-295.; SzNEP 1915–1918; Valóság és humor az I. világháborúban, 2016. https://www.youtube.com/watch?v=9Jn_QQYmOPQ

⁸³⁸ MNL VaML SzVF. ir. 45/1918. *Jelentés a Népsegítő működéséről*

sokgenerációs művészcsalád tagja. A Népségítő iroda részéről Greisingerné hivatalos és magántámogatása is szép összeget ad ki.

„A szombathelyi cs. és kir. hadikórház VII. ik osztály sebesültjeinek vasárnapi ozsonnájának költségeihez hozzájárultak junius, julius és augusztus hónapban:

Weinberger Samu 3, Kourim Gizella 6, Pleyer Berta 6, Domján Gézáné 6, Marosi Endréné 7,20, Népségítő iroda 60, dr. Heumann Miksáné 12, Braun Dávid 30 K, Fábíán Gyuláné 4, Faludi Izsóné 4, Manheim Gyuláné 2, Löwinger Juliska 6, Marton Dávid 12, Szabadffy Stefánia 12, Kranz Riza 6, Varga Györgyné 2, Tóth Istvánné 1, Greisinger Ottóné 6, Kerecsényi Margit 6 korona. Ezen adományokért hálás köszönetet mondanak Greisinger Ottóné és Kourim Gizella.

Szeptember hónapban hozzájárultak: Weinberger Samu 1, dr. Heimann Miksáné 4, Ettingshausen Laura 2, Marosi Endréné 2,40, Kourim Gizella 2, Pleyer Berta 2, Braun Dávid 10 K, Schwartz Simonné 2, Fábíán Gyuláné 2, Faludi Izsóné 2, Kranz Rita 2, Varga Györgné 1, Löwinger Juliska 2, Greisinger Ottóné 4, Kerecsényi Margit 2, Greisinger Margit 2, Népségítő iroda 20, Geist Lajos és fiai 20, Geist Jenő 10 korona.

Ezen adományokért hálás köszönetet mondanak Greisinger Ottóné és Kourim Gizella”⁸³⁹

A VII. számú cs. és kir. tartalékkórházban és amúgy a katonai kötelékben álló fizetési ápolónők díjazása háromszor annyi volt, mint a vöröskeresztes kórházakban szolgáló fizetési ápolónőké. Erről dr. Dános József, városi kerületi tiszt főorvos, vöröskereszt-egyleti orvos panaszából értesülhetünk, aki a Szombathelyi Vöröskereszt egylet elnökségéhez címzett, 1917. február 19-én kelt levelében leírja ezt, és kéri méltányosan felemelni az egyleti kórházban szolgáló ápolónők bérét. Indoklása szerint a VII. sz. tartalékkórházban alkalmazott, a Vöröskereszt által díjazott két ápolónőt a tartalékkórház átvette, és ez által a Vöröskereszt Egylet havi 80 Koronát fog megtakarítani.⁸⁴⁰ Ebből kiderül, hogy 1917-ben az Egylet által fizetett ápolónők havi 40, a katonai tartalékkórház által fizetettek pedig havi 120 Koronát kaptak.

Az osztályon működő néhány fizetett szakápoló és ápolónő mellett jelentős szerepet játszottak az önkéntes hölgyek, akik között ilyen jellegű feszültség nem alakulhatott ki, mert a szolgálat minden esetben ingyenes volt. A vöröskeresztes díszérmén és az erkölcsi megbecsülésen kívül felajánlott munkájuk csekély haszna annyi volt, hogy fél áron utazhattak

⁸³⁹ A VII. kórház. Vvm., 1917., okt. 20. 3.

⁸⁴⁰ MNL VaML SzVF. ir. 19/1917.

a helyi villamoson.⁸⁴¹ Az ápolónői tanfolyam sikeres elvégzése és az eskütétel után hetente egy vagy két teljes napra lettek beosztva a tartalékkórházban. A katonák szóhasználatában ezért terjedt el a napok szerinti megkülönböztetésük: „vasárnapi” vagy „hétfői nagysága.” Nagy Sándor levelében (Budapest, Timót u. 3, 1917. jan. 6.) Kourim Gizellától így búcsúzik: „Üdvözlöm Ilonka kisasszonyt, Lujzit, Mariska kisasszonyt és hétfői Nagyságát”

A cs. és kir. tartalékkórház VII. szemészeti osztályán készült fotó. Dr. Pápai Hugó a beteg lába felett sebészeti eszközöket tart a kezében. 1914. október

Ugyanezt a kifejezést használja nyomtatásban, irodalmibb stílusban dr. Heumann Miksáné, amikor a *Vasvármegye* hasábjain búcsúzik a VII. osztálytól: „Kórházi működésemet befejezván, azon nemes szívű adakozóknak, kik a *Reservespital 7. Abt. sebesültjeinek* uzsonnaköltségeihez hozzájárultak hálás köszönetet mond a hétfői és keddi vöröskeresztes nővérek nevében dr. Heumann Miksáné”⁸⁴²

Az V. Abteilhez hasonlóan itt is mindegyik osztályon egy osztályvezető főorvos és egy másodorvos dolgozott. A jómódúnak számító orvosfeleségek gyakran szolgáltak férjük

⁸⁴¹ MNL VaML SzVF.ir. 30/ 1916.

⁸⁴² Köszönetnyilvánítás. *Vvm.*, 1916. febr. 9. 3.

Dr. Pápai Hugó szemgolyót vizsgál Fabian apparatsmann és Baumgartner László zászlós társaságában, Rambousek Borivoj, akvarell, 1917. SmM

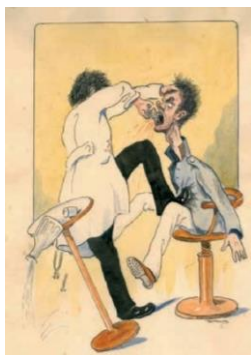
oldalán. A tehetős hölgyek különösen a szűkös kórházi élelmiszeradagok feljavításán munkálkodtak ott, ahova a rokoni és korábbi munkatársi, baráti kapcsolataikat is figyelembe véve beosztották őket.

A VII-es Abteilt dr. Pápai Hugó vezette, de lehet, hogy másodorvosi tisztben dr. Baumgartner László (1894–1968)⁸⁴³ zászlóson kívül a fogorvos, dr. Heumann Miksa (1861–1930)⁸⁴⁴ is segítette – erre a Rambousek karikatúrák fogászati és idősebb orvosalakokat ábrázoló jeleneteiből következtethetünk.

A sebészeti eseteket leszámítva Rambousek

karikatúráin a fejen lévő elváltozások, szemészeti és orrvizsgálatok mellett nagy számban szerepelnek az orropolip, a borvirág „gyógymódjai”. Ezek sorába illenek a fogászati eseteket bemutató rajzok is.

Heumann Miksán kívül a másik Szombathelyen szolgálatot teljesítő ismert fogorvost dr. Hacker Ignácot 1915 decemberében a III. Abteil főorvosaként említik.⁸⁴⁵ A karikatúrákon a fogászati eseteket ellátó két orvos közül a második dr. Freyberger Lajos (1877–1944?) is lehet, akit a frontszolgálatból 1917. júliusában a szombathelyi tartalékkórházba helyeztek.⁸⁴⁶

Rambousek karikatúrák, SmM.

⁸⁴³ MNL VaML PRG. Osztnévk. 1904/05-től 1911/12-ig; *Vas Népe*, 1968. júl. 9. 6.

⁸⁴⁴ Halálozás. *Vvm.*, 1930. máj. 6. 5.

⁸⁴⁵ Karácsony a szombathelyi kórházakban. *SzÚ*, 1915. dec. 25. 8.

⁸⁴⁶ Halász, 1930. 112.; Visszahelyezett szombathelyi orvos. *Vvm.*, 1917. júl. 8. 5.

6.6. Az emberbaráti kórház háborús szolgálata

*„1914 évi szeptember 5-től 1918. október 31-ig kórházunk, mint a Vörös Kereszt fiókja állandóan 20 sebesült katonát részesített ápolásban. ... [Ekkor] az itt ápolot katonák az V. tartalékkórházban nyertek elhelyezést. Az így felszabadult férőhelyeket azóta polgári betegek elhelyezésére használjuk”*⁸⁴⁷ – foglalták össze a nagy háború alatti sebesültellátást az Emberbaráti Egylet közgyűlésén 1919 tavaszán.

Az „állandóan 20 sebesült” azonban a minimum vagy átlag létszámot jelentette, mert az emberbarátok ágyszámbejelentőin többször lehet 25 fős katonabeteg létszámmal találkozni.⁸⁴⁸

A világháború nemcsak a hadiegészségügy támogatási kötelezettségével zúdította a megpróbáltatások özönét a kórházra. Az egylet tradicionális értékrendjének megfelelően hazafiúi kötelességének érezte a hadikölcsön-jegyzésekben való részvételt, miközben kiadásai fedezésére – az állam utófinanszírozási eljárása miatt, amely amúgy sem fedezte a betegápolás tényleges költségeit – takarékpénztári hitelt vett fel.⁸⁴⁹ 1917-ben rekvirálták a kórházi kápolna harangját és a kórházépület villámhárítóját. A harangért a katonai parancsnokság térítési díjat fizetett, a villámhárítót azonban egy másikkal pótolta, tehát ez

után nem járt kártérítés.

A „szegényebb néposztály körében az egyre nehezebb élelmezés folytán egyre tömegesebb lesz a megbetegedések száma.”⁸⁵⁰ A szegények 1917-ben már szinte örültek, ha kórházba kerülhettek, ahol jó enivalót kaptak. Ennek következtében a kicsi egyleti kórháznak olyan mértékű betegforgalmat kellett lebonyolítania, amely arányaiban már felülmúlta a befogadóképességét. Ugyanakkor dr. Tempel Ferenc kórházi főorvos – városi tisztiorvos, műtőorvos – frontszolgálatról való visszatérte után⁸⁵¹ az 1917-es évről tett orvosi beszámolójában kimondta, hogy az emberbaráti kórház

**dr. Tempel Ferenc, 1902-1937
között az EE orvosa, olajportré,
Pogány Árpád, 1937. SmM**

⁸⁴⁷ EE jkv. 1919. ápr. 29.

⁸⁴⁸ MNL VaML alisp. közig ir. X. 361. /1916

⁸⁴⁹ EE jkv. 1916. máj. 21.

⁸⁵⁰ EE jkv. 1918. máj. 31.

⁸⁵¹ SzÜ. 1917. ápr. 15. 5.

a katonai parancsnokság előtt is igen jó hírnévnek örvend, mert a „rend, az ellátás, ápolás katonai inspicálások alkalmával mindenkor igaz elismerésben részesült.”⁸⁵²

Nemcsak a katonai, hanem a polgári betegek ellátásáért is egyre nagyobb küzdelmeket kellett vívni a drágaság, az amortizálódó készletek, a gyógyszer- és kötszerhiány, a kórházi ellátásra szorulóknak mind nagyobb tömege mellett. 1915-ben folyamatosan 70–90 beteget ápoltak egyszerre a kórházban, ahol 1918-ban már minden talpalatnyi helyet kihasználtak, és úgy vélték, az ápoltak ellátása érdekében az egész személyzet szinte emberfeletti, önfeláldozó teljesítményt nyújt.

Az Emberbaráti Egylet kórháza az ún. „Villa-soron” (a Hegy utcában, ma: Gagarin út), 20. század első fele. (Megjelent a DSZ 1943/5-6. sz. 241. oldalán)

A két fürdőszobába be kellett szerezni 1–1 melegítő rezsót, hogy ne a konyháról hordják a melegvizet. Az árnyékszékek szellőztetését, gyakoribb fertőtlenítését kellett elrendelni és sok plusz döntést kellett meghozni a racionálisabb működés érdekében. Dr. Dános József 1915. ápr. 13-án jelentette be, hogy az operációk higiéniai követelményeinek biztosítására egy sterilizátor beszerzéséről gondoskodott 819 K-ért, amit a műtőteremben már fel is állítottak. 1916 tavaszára az előző évihez képest 40%-kal drágultak a gyógyszerek. Dvorszky Béla gyógyszerész, aki a kórháznak erre az évre 20 %-kal csökkentett árszabással akarta eredetileg odaadni a szükséges gyógyszereket, tarthatatlan helyzetbe került. A

⁸⁵² EE jkv. 1918. máj. 31.

magánkórház méltányosságból végül 10%-os csökkentett árat ajánlott fel azzal, hogy ezen az áron még képes megfizetni a gyógyszerzsükségeit.⁸⁵³

A háború alatt az egyleti vagyon stagnált, mert a korszak többtízezer koronás felajánlásai⁸⁵⁴ a háborús kölcsönjegyzésekkel gyakorlatilag elvesztek, és az infláció és devalváció sokat rontott az egyleti tőke értékén. Az egyleti vagyon az 1914 évi 230 810 K-hoz képest alig növekedett, mert 1919-ben is csak 241 779 K 10 f-t tett ki. Azonban azt, hogy az értéke milyen mértékben devalválódott, mutatja a napi ápolási költség 1918 második félévétől 4 K 20-ban való megállapítása is.

Míg 1914-ben 1 K 70 f (illetve 5 K-ás különbeteg-ellátás) napi ápolási díj mellett 751 beteget láttak el 16 298 ápolási napon, 1918-ban 1159 beteget ápoltak 30 965 ápolási napon. A betegforgalom részletesebb alakulását az alábbi táblázat foglalja össze.⁸⁵⁵ Ebből kitűnik, hogy a fizetős betegek három kategóriáját 1918-ban vezették be. Az I. osztályon ápoltaknak külön szobát és külön étkezést nyújtott a kórház. A II. osztályon közös kórterem, de külön étkezés járt, míg a III. osztály betegek a közös kórteremben vagy alap, vagy privát felvételük esetén saját költségük terhére kapták ugyan azt az ellátást.⁸⁵⁶

év	napi ápolási díj	betegforgalom/év	ápolási nap/év
1914	1 K 70 (vagyonosoknak 5 K)	751	16 298
1915	1 K 96 vagyonosoknak 4 K, katonáknak 3 K 50	891 (749 polgári, 142 katonai)	nincs adat
1916	2 K 30	1001	30 384
1917	3 K 50	1078	nincs adat
1918	4 K 20, az állami költségen ápoltaknak (I. osztályon 20 K, II. oszt. 10 K, III. oszt. 5 K 50)	1159	30 965
1922	az állami költségen ápoltaknak 550, júl.1-től 900/3000, okt.1- től 4000 K (I.oszt.:1500 K, II. oszt.: 1100 K, III. oszt: 800 K)	816	24 636

A háború évei alatt kiemelkedő jelentőségű esemény volt az új kórház és ezzel együtt az apácák ápolónői szolgálatának 25 éves jubileuma, amit az egyesület 1916. augusztus 31-én díszközgyűlés keretei közt ünnepelt meg. Az irgalmas nővérek egykor Rischowsky Pia főnővér vezetésével vonultak be a kórházba, akik közül 25 év múltán egyedül ő teljesített még

⁸⁵³ EE jkv. 1916. ápr. 28.

⁸⁵⁴ Felsőbüki Nagy Sándor és Felsőbüki Nagy György tíz-tíz ezer koronát adományozott 1918-ban.

⁸⁵⁵ EE jkv. 1916. máj. 21, 1917. máj. 20., 1918. máj. 31., Díszközgyűl. jkv. 1923. 55., MNL VaML alisp. közig. ir. X. 17958/1919.; EE jkv. 1923. máj. 22.

⁸⁵⁶ EE jkv. 1918. dec. 30.;

mindig szolgálatot. Az ő vezetésével és tiszta személyiségeivel – amint Bossányi József egyleti igazgató beszédében kifejezésre juttatta – megvalósult az a szándék, hogy a kórház a betegápolás teendőit ne rideg kötelességgént, hanem valóságos felebaráti szeretettel végezze. Pia nővér főnöksége alatt az apácák a legnagyobb odaadással, határt nem ismerő buzgalommal és szeretettel gondozták a kórház betegeit. A főnöknőről Bossányi így vélekedett: „... *nincs városunkban olyan egyén, aki kedves Pia nővért ne tisztelné és ne becsülné, s a közgyűlés nevében hálatelt szívvel köszönetet mondok eddigi nemes fáradozásaiért és kérem a jó Istent, hogy önzetlen munkálkodását még sokáig éltesse!*”⁸⁵⁷

Kerner Tivadar, az EE gondnoka, olajporté, 1921., SmM.

Bossányi József igazgató díszbeszédét Kerner Tivadar (1860–1929) gondnok olvasta fel, aki főfoglalkozásában kiváló ötvös és ékszerész volt. A díszközgyűlés végén Kerner Tivadar egy saját készítésű ötvösremek ezüstkeresztet adott át Pia nővérnek kápolnai használatra. A jubileumon az elnök az irgalmas rendi apácák dicsérete után záró gondolatként – nyilvánosan ekkor először – háláját és elismerését fejezte ki dr. Pető Ernő ezredorvosnak is, „*aki Szombathelyen*

tartózkodása óta [1915] készségesen és önzetlenül áll a kórház rendelkezésére – szükség esetén még segéderőt [is] hoz magával.”⁸⁵⁸

Az egyleti kórház orvoslásról szóló éves beszámolójában ezzel dr. Pető Ernő nevét már 1915-re vonatkozóan feljegyezték. Mivel a sebészi eljárások terén korának legmagasabb színvonalát képviselte, és szabadidejében átjárt az emberbaráti kórházba a súlyos esetek ellátására, óriásit lendített a kórház orvosi munkáján és annak megítélésén. Részben történhetett mindez hű asszisztenciája, későbbi felesége Szegedy Georgina csillagkeresztes palotahölgy jóvoltából is, akinek a felmenői kezdetektől az egylet támogatói közé tartoztak. Mivel Szegedy Georgina a sebesültek ellátásában állandóan jelen volt, mindenütt pontosan érzékelte, hogy épp hol és mivel lehet segíteni. Nemcsak az ötös Abteil részére szállított értékes természetbeni felajánlásokat acsádi birtokáról, hanem alkalomhoz illő felajánlását az egyleti kórháznál is megtette a jubileumi ünnepségen, amikor is 400 K értékű

⁸⁵⁷ EE jkv. 1916. aug. 31. Ez a történelmi összefoglaló beszéd volt Mészáros Hugó 1923-as jubileumi szövegének alapja. Ugyanazok az idézetek, fordulatok szerepelnek mindkettőben. Az 1916. aug. 31-i jubileumot követően a hét apáca havi tiszteletdíját a grazi központ kérésére 20-ról 30 K-ra emelték. 1919-ben jelent meg a 7 helyett 8 irgalmas nővér alkalmazása a költségvetésben. Amikor Széll, 1979. 17. p Bence nyomán azt írja, hogy 1834-ben 8 ápolónővér teljesített szolgálatot a kórházban, valójában az 1919-es viszonyok közé helyezte az ápolási körülményeket.

⁸⁵⁸ u.o.; betoldás szerzőtől; Díszközgyűl jkv. 1923. 43. Mészáros Hugó mint szerző Pető Ernő segítő tevékenységének megjelenését az emberbaráti kórházban tévesen az 1916-os évhez köti.; EE jkv. 1917. máj. 20.

ágyalapítványával az 1916-os év legnagyobb adományát tette az egylet javára. Ezen kívül a bárónő 1918-ban még egy 1000 koronás ágyalapítványt is létesített. A háttérben pedig finom módszereket használó szervezőtevékenységével a valóban tehetséges – a kor minden orvosi vívmányát kiaknázó és kombináló – (későbbi) férje népszerűségét segítette elő: Pető Ernő fantasztikus teljesítményének nemcsak támogatója, hanem burkoltan, de szervezője és menedzsere is volt. Az egyleti kórházban tett szolgálataikról első alkalommal dr. Dános József egyleti orvos nyilatkozott 1915-ről szóló közgyűlési beszámolójában, 1916 májusában:

*„Dr. Pető Ernő ezredorvos, mint a helybeli cs. és kir. tartalékkórház V. osztályának vezetője, a háború tartama alatt előfordult súlyos betegeken végzett műtéteknél a kórházi orvosnak – időt, fáradságot nem kímélve – állandóan rendelkezésére állott, segítséget nyújtott, sőt segéderőkről is gondoskodott.”*⁸⁵⁹

Önzetlen nemesszívűségéért köszönetet szavazott az egylet Pető doktornak, amit írásban is megküldtek neki. 1916-ban dr. Pető Ernő „tüneményes módon” működött közre a műtetre szoruló betegek ellátásában az egyleti orvos, dr. Dános jelenlétében. A sikeres műtétek azt eredményezték, hogy már nemcsak Vas megyéből, hanem az egész Dunántúlról jelentkeztek kórházi felvételre betegek, akik számára immár 3 különszobát kellett felállítani a kis – 85 ágyra berendezkedett – kórházban. Ebben a beszámolóban Szegedy Georgina csillagkeresztes hölgy neve is előtérbe kerül, mint aki minden műtétnél segédkezett. A betegek „látva a jólelkű hölgyet, még nagyobb bizalommal vetették alá magukat a műtétnak.”⁸⁶⁰ Ezzel a bárónő „mint önkéntes ápolónő a kórház betegeinek ellátása és ápolása körül hervadhatatlan érdemeket szerzett.” Az egyleti közgyűlés pedig a kórház jóhírnevének megszerzése érdekében naponta végzett önzetlen tevékenységéért Pető Ernő ezredorvost 1918-ban „egyhangú lelkesedéssel a kórház t.b. főorvosává választotta.”⁸⁶¹

A sok pozitív visszajelzés mellett a háború alatt egyetlen esetben elmarasztalás is érte az egyleti kórházat. 1917-ben Németh István rendőrt egy katona megszúrta, haldokolva vitték a kórházba. Bár a mentők elsősegélyben részesítették, a kórházban nem volt orvos, így a rendőrség több próbálkozás után dr. Fodor György István katonafőorvosnak adta át kezelésre a sebesültet a cs. kir. tartalékkórház V. osztályán, de röviddel ezután meghalt.⁸⁶² Az esetet követően a polgármester megszervezte az éjjeli orvosi felügyeletet, kocsit is rendelkezésre állítva, hogy bárkinek bárhol orvosi segítséget tudjanak nyújtani. A polgármester ugyanakkor

⁸⁵⁹ EE jkv. 1916 máj. 21.; 1918. dec. 30.

⁸⁶⁰ EE jkv. 1917. máj. 20., 1918. máj. 31.

⁸⁶¹ EE jkv. 1918. máj. 31.

⁸⁶² EE jkv. 1918. ápr. 6., dr. Tempel Ferenc frontszolgálat után – amíg le nem szerelt – Szombathelyen 1917 áprilisától a cs. és kir. tartalékkórház V. sebészeti osztályára volt beosztva. (Orvosi körökből. Vvm. 1917. ápr. 8. 6.)

átiratában az egyesület elnökségéhez fordult, hogy fogadjanak fel egy kórházban lakó orvost. Az egyesületnél megvitatták az ügyet, és jogtalanak ítélték az elmarasztalást, mert habár Tempel dr. vidéki sorozás miatt hivatalból nem tartózkodott Szombathelyen, a másodorvos, Szili doktor elérhető lett volna, csak a rendőrök nem gondoltak rá, hogy őt kell kihívni. A haldoklón azonban – az egyesületi orvos, Tempel olvasatában – ez sem segített volna. Az átiratra pedig több indokot hoztak fel, hogy miért nem lehetséges bentlakó orvost felfogadni. Az épület teljes kihasználtsága okán az egyesület csak újabb építkezéssel tudna orvosi lakószobát kialakítani, de az orvoshiány is olyan jelentős, hogy nem lehetne erre alkalmas személyt találni – állt az érvek listáján. Utolsóként az anyagiakat hozták fel: *„egy diplomás, gyakorlatra jogosult orvosnak oly fizetést kellene adnunk, amely néhányszorosát tenné ki a kórházat ez ideig tradicionális polgári erényből, önzetlenül és csak tiszteletdíjért szolgáló orvosok és tisztviselők által eddig élvezett illetmények összességének”*⁸⁶³

Mindent egybevetve a háború eladdig soha nem tapasztalt megterhelést jelentett a kórház életében, hiszen már azt is különleges örömmnek tartották, ha az alapvető élelmiszereket és kötszereket biztosítani tudták a folyamatosan zsúfolt, 85 ágygal működő magánintézmény számára. A helyzet pozitív hozadéka volt dr. Pető Ernő ezredorvos segítségnyújtása a súlyos műtétek körül, amelyek népszerűvé tették az intézményt az egész Dunántúlon.

7. Kórházak a világháború után. A közkórház létesítése és az emberbaráti kórház szerepe a konszolidáció éveiben (1919–1923)

Az összeomlást követő kaotikus, forrongó belpolitikai viszonyok és Szombathely szerb megszállásának veszélye is hozzájárult a katonai tartalékkórház V. osztályának polgári célú, Vas megyei közkórházzá való átalakításához. Közismert tény volt, hogy a megyeszékhely kórházi ellátása elégtelen. A Vas megyei betegek sebészeti beavatkozásokra – a fogászatit is beleértve – évtizedek óta kénytelenek voltak Bécsbe vagy Grazba utazni.⁸⁶⁴ A megye ugyan a világháború kitörése után sem tett le egy új építésű közkórház létrehozásáról Szombathelyen, ezért a közkórházi alapot folyamatosan gyarapította, adományokat fogadott és a közkórházi bizottság is ülésezett a háborús évek során, de 1918 végén az építkezés megvalósításáig

---

⁸⁶³ EE jkv. 1918. ápr. 6.

⁸⁶⁴ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 1142/1902

közvetlenül intézkedni kellett ideiglenes megoldásról.⁸⁶⁵ A Tanácsköztársaság bukása után a város is kapott az egykori tartalékkórházi területből. A háború után a hazatérő hadifoglyok közt kiütéses tifuszos esetek merültek fel, és a himlős megbetegedések is újfent terjedni kezdtek.⁸⁶⁶ A meglévő ideiglenes járványbarakkok és járványszobák kiegészítésére a csapatkórház melletti területen a fehér „barakk kórház IV. sz. épülete járványkórháznak megszereztetett és berendeztetett”. Az 1918-ban létesült és dr. Tempel Ferenc vezetése alatt 20 ágygal működő állandó szombathelyi járványkórház a háborúval együtt járó fertőző betegségek leküzdését szolgálta.⁸⁶⁷ Ez a város tulajdonát képező kórház mindjárt az első évben 164 beteget vett fel, ebből 109 gyógyulva távozott, 19 (18 helyi és 1 idegen) meghalt, következő évre maradt 6 fő, az ápolási napok száma 1269 volt.⁸⁶⁸

3.2. A közkórház születése

Dr. Pető Ernő személyesen járt a hadügyminisztériumban, hogy az addigi katonai létesítményt, az 1918/19 tanévre Szombathely városától bérbe vett Brenner János utcai elemi iskolát polgári kórházzá, pontosabban a vármegyei kórház sebészeti osztályává alakíthassa át. Mivel az ügy szóban kedvező elintézkedést nyert a hadügyminiszternél, a vármegye hivatalosan is útjára bocsátotta a kérvényt.⁸⁶⁹ Az alispán 1918. december 28-án kérte a hadügyminisztériumtól a csapatkórház sebészeti osztályának átadását polgári célra, amit Lindner Béla hadügyminiszter 1919. február 2-án kelt 9914/1919 sz. rendeletével engedélyezett. Átengedte a csapatkórházat a törvényhatóságnak azzal a kikötéssel, hogy a közkórház katona-betegeket is köteles lesz ápolni. Ezzel jóváhagyta Vas vármegye 1918. november 25-én tartott bizottsági közgyűlésén hozott határozatát, amelyben az új kórházat ideiglenesen az V. sebészeti osztály helyén vagy a csapatkórház helyiségeiben megszervezik az új közkórház felépítéséig.

Az épület és orvosi eszközei polgári célú hasznosításának kérelmével párhuzamosan az 1918. december 30. előtti napokban dr. Ostffy Lajos főispán dr. Pető Ernő főorvost kinevezte a felállítandó Vas megyei közkórház igazgatójává.⁸⁷⁰ Az emberbaráti egylet 1918. december 30-iki jegyzőkönyvébe is feljegyezték a nagy eseményt: „Örömmel emlékezik meg

⁸⁶⁵ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 684/1914.; X. 1970/1914; X. 2803./1918

⁸⁶⁶ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 756/1919.

⁸⁶⁷ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 756/1919.

⁸⁶⁸ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 17958/1919.

⁸⁶⁹ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 9085/1919.

⁸⁷⁰ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 2348/1919; X.4992/1919; Széll (1979. 37 p.) szerint Pető kinevezése 1919 január első napjaiban történt.

a gondnok [Kerner Tivadar] arról, hogy a főispán t. b. főorvosunkat a vármegyei közkórház igazgató főorvosává nevezte ki.”

Pető nagy lelkesedéssel látott hozzá a kórházszervező munkához. A csapatkórházban működő közkórház igazgatását 1919. február 28-án vette át. Javaslatára a megye március 10-én kinevezte dr. Stranz Gyulát a belgyógyászat főorvosának. A belgyógyászati osztály alorvosa dr. Mátéfy Matics Jenő, a sebészet alorvosa pedig dr. Szumrák Zoltán – később a celldömölki kórház igazgató főorvosa – lett.⁸⁷¹ Vas vármegye közkórháza hivatalosan 1919. május 1-én kezdte meg működését a csapatkórházban. Trattner Sándor kórházgondnoki kinevezését Pető március 13-án kelt kitűnő véleményezése alapján 1919. május 30-án, már a Tanácsköztársaság idején kapta meg.

A lovassági laktanyához tartozó csapatkórházba közvetlenül a közkórházi funkcióváltás előtt szereltek vízvezetéket és villanyvilágítást. Az orvosi műszerek beszerzési listáján elsőként szerepelt a sebészet nélkülözhetetlen eszköze, egy röntgenberendezés az Odega Magyar Gyógytechnikai Ipar RT.-tól.⁸⁷² Telefonállomás kiépítésére is tavasszal került sor.⁸⁷³ 1919 áprilisának végén, hivatalosan május 1-től a négy orvossal működő közkórház 120 (75 sebészeti, 35 belgyógyászati és 10 bőr- és bűjakóros) betegágygal kezdte meg működését. Ugyanekkor az Emberbaráti Kórház 2 orvossal és 85 ágygal, a Gyermekkórház 3 orvossal és 111 ágygal, a Bábaképző 3 orvossal és 45 ágygal, a megfigyelő állomás 1 orvossal és 30 ágygal állt a betegek szolgálatára.⁸⁷⁴ A Tanácsköztársaság bukása után 1919 október 8-án ülésező megyei közkórházi bizottság részéről dr. Esső Imre köszönetét fejezte ki Pető Ernőnek a forradalmi időkben tanúsított tapintatos magatartásáért és, hogy „dacára a szűkös és mostoha viszonyoknak a kórházat üzemképesé tette.”⁸⁷⁵ Mivel a tanácskormány eltörölte a napi ápolási díjakat, és egységesen ingyenessé tette a kórházi ellátást, hamarosan minden kórháznak óriási deficittel kellett megküzdeni. A drága élelmezési és gyógyszerviszonyok⁸⁷⁶ közt a Tanácsköztársaságnak ez a döntése népszerű volt ugyan, de a kórházi vezetők szempontjából gazdaságilag ésszerűtlen, mert az utólagosan kiutalt összegek az infláció miatt nem fedezték a kiadásokat. Az 1919 decemberében ülésező vasvármegyei közkórházi

---

⁸⁷¹ Széll, 1979. 37–38.

⁸⁷² MNL VaML alisp. közig. ir. X. 9145/1919

⁸⁷³ MNL VaML alisp. közig. ir. X.13906/1919 (máj. 28.-án)

⁸⁷⁴ MNL VaML alisp. közig. ir. X.10791/1919

⁸⁷⁵ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 6904/1904

⁸⁷⁶ A gyógyszerhiány és a csempésztett, drágábban beszerezhető gyógyszerek kérdésével a város közegészségügyi bizottsága 1919. november 7-i ülésén foglalkozott, amelyen a város mind a négy gyógyszerésze (Sütheő L., Babics I., dr. Simon E. dr. Dvorszky B.) részt vett. Az egységes árak érdekében dr. Pápai Hugó orvos javasolta, ha valamelyik szombathelyi gyógyszerész be tud szerezni gyógyszert – akár csempész úton is –, ossza meg a többiekkel, így mindenütt lesz gyógyszer, azonos áron. (Szigetváry, 1992 b. 370.)

bizottsági ülésen Pető Ernő előterjesztette a közkórház novemberi hiányát, ami 17 978 K 91 f -t tett ki. A deficit, amivel az 1919-es év zárult, összesen 161 037 K volt. Pető ügyes diplomataként a tanácskozáson összehasonlításként felhozta, hogy a nagyobb kórházak deficitje 300 és 400 ezer korona között mozog, tehát a saját hiányuk nem is annyira vészes. A válságkezelést igénylő helyzetben ez után sikerült 200 000 K előleget kapni a népegészségügyi minisztériumtól, így a megyétől kapott előleg letörlesztése után már csak 50 000 Koronával tartoztak. Mindeközben a kórház az 1919/1920-as téli időszakra előre gondoskodott az élelmezési és fűtőanyag-ellátásról. Dr. Kiskos István polgármester elismeréssel adózott a közkórház igazgató főorvosának fáradhatatlan buzgóságáért, amellyel a kórház ellátását biztosította. De mindezekről függetlenül a közkórházi alap addigi vagyona elértéktelenedett, ezért a költségelőirányzat kalkulációiban állandósult a kérdés, hogy miként lehetne szanálni az állandóan képződő deficitet.⁸⁷⁷ A közkórháznak a forradalmi idők után, a rossz anyagi helyzetben is volt gondja arra, hogy kápolnát állítson fel és bentlakó nyugdíjas papról gondoskodjék. Pető Ernő javaslatára a szakmai színvonal megőrzésére és fejlesztésére 3 kórházi alapot létesítettek: 1. röntgen alapot (ahol a kezelési díj 50–100 K esetenként), 2. mediko-mechanikait (5–20 K), 3. kötszer alapot (5–200 K közti díj beszédessel).⁸⁷⁸

1920 november 1-től a fizetőképes betegek ápolási díját – amelyet az évben miniszteri rendeletre előleg címén 14 napra előre be kellett szedni – az I. osztályon 80-ról 100-K-ra, a II. osztályon 60-ról 70, a III. osztályon 20-ról 30 Koronára, majd a III osztályon ápoltak napi díját 1921-ben már 42 koronára emelték.⁸⁷⁹

Hogy milyen nagy szükség volt a kórházra, és hogy még ezzel a 120 ágygal sem tudták a kórházi ápolásra szorulókat kielégíteni, azt a megyei aktákban fennmaradt szomorú eset is bizonyítja. 1920. június 9-én Orbán Gyula 11 éves kislányával megsebesítette magát a bokájánál. A sérült gyereket a betegsegélyező a szombathelyi közkórházba küldte. Ott másnapi jelentkezésekor helyhiány miatt nem vették fel, így szülei június 15-én a Szombathelyi Katonai Kórházba vitték. De ott már hiába adtak neki tetanuszinjekciót, a kórházparancsnok jelentése szerint tarkómerevség állt be nála, és 17.-én meghalt. Az alispáni hivatal az ügyet vizsgálva megkérdezte Pető Ernőt, hogy miért nem lehetett ellátni a

---

⁸⁷⁷ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 17916/1919

⁸⁷⁸ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 6904/1904.

⁸⁷⁹ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 6904/1904.; X.2747/1921

gyermeket. Pető írásos válaszában a zsúfolt állapotokra és a helyhiányra hivatkozott, amit a hivatal elfogadott.⁸⁸⁰

A zsúfolt, csakis súlyos esetek felvételét vállaló közkórházban fárasztó és nehéz volt az élet. A csapatkórház a gyalogosan közlekedő orvosok, ápolók és betegek számára egyaránt messze esett a városközponttól. Az alorvosok a kórházban laktak, ezért előléptetésükig meg sem nőülhettek. Munkaidejük reggeltől estig tartott, miközben díjazás nélkül, egymást váltva kétnaponta ügyeletet is tartottak. 1920 októberében dr. Matics Jenő le is mondott állásáról. Az ezt követő közkórházi bizottsági ülésen az igazgató főorvos a tartalékkórház VII. szemészeti osztályáról is ismert dr. Baumgartner Lászlót (1894–1968) javasolta helyére felvenni, aki friss diplomásként ekkor már fél éve szolgált a közkórházban díjtanul.⁸⁸¹

1920 őszén Sréter István honvédelmi miniszter vissza akarta követelni az egykori csapatkórházat a katonaság számára, ám a törvényhatóság megtagadta a vármegye tulajdonát képező kórház átadását, és vegyesbizottsági tárgyalás megtartását kérte. Többszöri helyszíni vizsgálat után a megye nem ment bele a csapatkórház elhagyásába. Az 1921. június 15-én tartott ülésen a Honvédelmi Minisztérium részéről megjelent Shvoy István ezredes és Ruttkay Aladár százados, a Munka és Népjóléti Minisztérium részéről Holzvarth Jenő miniszteri tanácsos és Horváth Kálmán, a körletparancsnokság részéről Kanizsai Sándor orvos-ezredes, Szilágyi Aladár alezredes, Seybold Rezső és Vántsa Béla főhadnagy, akik előtt Herbst Géza alispán megfellebbezhetetlen érveket és tényeket sorolt fel. A vármegye tulajdonát képező, hivatalosan átengedett, közkórházi funkciót ellátó kórház elsőbbségét el kellett ismerni a katonaság csapatelhelyezési szempontjaival szemben. Herbst alispán megismételte, hogy a törvényhatóság tulajdonát képező ingatlant nem engedheti át a katonaságnak. A minisztériumok által jóváhagyott, kiterített dokumentumok meggyőzték a katonai ügyért síkra szálló magasrangú vendégeket, hogy a megye saját költségén rendezte be a kórházat, amely a saját tulajdonában és saját fenntartásában, évi 6000 fős betegforgalommal üzemel.⁸⁸² Ez a betegforgalom az emberbaráti kórház utolsó békeévének 10-szeres forgalmát jelentette, kétszeres ágyszámon. Tehát a megszületéséig hosszú vajúdáson átment szombathelyi megyei közkórház a háborús kapacitáskihasználtság és effektív kórházi munkaszervezés minden tanulságának alkalmazásával kezdte meg működését ideiglenesen a csapatkórházban.

---

⁸⁸⁰ MNL VaML alisp. közig. ir. X.11854/1920.

⁸⁸¹ MNL VaML alisp. közig. ir. X. 6904/1904

⁸⁸² MNL VaML alisp. közig. ir. X.1996/1921; Széll, 1979. 39.

7.1. Az emberbaráti kórház és az egyesület 100 éves ünnepe

„Alig kezdtük meg az 1918. év őszi forradalom deprimáló légköre alatt az 1919 év teendőit, máris újabb forradalom rázta meg a földet, és kezdetét vette a tanácsköztársaság rabló uralma... A tanácskormány 1919. évi máj. 1-vel az ápolási díjakat beszüntette, ellátmányt a kórház fenntartására alig adott, aminek szomorú gazdasági következményeit kórházunk életében még ma is érezzük. Mint mindent természetesen kórházunkat is szocializálta a sovjet-kormány”

Ez állt az igazgatóság jelentésében a megpróbáltatásokban gazdag 1919. évről.⁸⁸³ A rettenetes és hosszú ideig tartó nehézségeket, az addig soha át nem élt háborús viszonyokat, az azt követő szélsőséges irányzatokat az egyesületi vezetés mentálisan nehezen tűrte, mivel elnökei ezekben az években mind idősödő úriemberek voltak. Ez a tapasztalatok terén előnyös volt, de tradicionális értékrendjük miatt – különösen a forradalmak idején – a történelmileg éles helyzetek erőn felüli megterhelést jelentettek számukra. Bossányi József egyesületi elnök⁸⁸⁴ gyengélkedése és halála után 1919-ben az igazgatóhelyettesi pozíciót betöltő Brutscher

Kerner Tivadar mauzóleuma a szombathelyi Szt. Márton temetőben, fotó, 2020. nyarán.

Józsefet választották a kórház vezetőjévé, aki 1904 óta állt a Szombathelyi Önkéntes Tűzoltó Egyesület alosztályaként működő Mentő Osztály élén. Az ő helyettese Kerner Tivadar lett. Kerner Tivadar pénztárosként és gondnokként már évtizedek óta tevékenykedett a magánkórházban, és a szűkös háborús évek alatt az ellátás kifogástalan megszervezésével írta bele magát a kórház történetébe. Feleségével, Rácz Rozinával együtt – és az ő halála után gyermektelenként egyedül is – nagy összegű támogatásairól, 1929-ben, halálakor pedig nagy értékű végrendeleti hagyatékáról vált ismertté. Brutscher József idős korára hivatkozva 1921. jún. 4-én mondott le igazgatói posztjáról. Helyére Kaiser Lajos nagykereskedőt választották, aki az egyesület választmányi tagjaként ekkor már 14 éve vett

tevékenyen részt a kórházirányításban.⁸⁸⁵

⁸⁸³ EE 1920. aug. 12.

⁸⁸⁴ 1918. aug. 22-én mondott le betegségére hivatkozva. Az egyesület örökös tiszteletbeli igazgatójává választotta, mert mint egyesületi ügyvéd és jegyző évtizedeket töltött az egyesület szolgálatában.

⁸⁸⁵ EE Díszközgyűl. jkv. 1923. 50–51.

A vérzivataros idők megpróbáltatásai után úgy érezte a vezetőség, hogy a kórházi működés terén sikeresen teljesítették emberbaráti kötelességeiket, amelyeket a súlyos közegészségügyi feladatok rájuk róttak. 1919 tavaszán feljegyezték: *„Igaz, hogy kórházunk ma már korántsem képes mindenkit befogadni, aki kórházi ápolásra szorul; e rajtunk kívül eső okokból eredő inséges helyzetől eltekintve azonban tényként megállapíthatjuk, hogy minden erőnket felhasználjuk arra, hogy beteg embertársainkon segítsünk.”*

A későbbi értékelések során azonban a háborús helyzet viszonyait annak minden vérével és szennyével együtt sem találták olyan felforgatónak, mint ami a kommunista rémuralommal következett. A háborús viszonyok közt sikerült úrrá lenni a hiánygazdaságon, és „a kórház semmiben nem szenvedett szükségét.”⁸⁸⁶ Ezzel szemben a Tanácsköztársaság a kórház kisajátításával együtt – a vallásosságot üldözve – az irgalmas rendi apácákat akarta száműzni a kórházból, akiknek a munkaerején a rendszer gyakorlatilag nyugodott.⁸⁸⁷ A tanácskormány iránti hűségesküket akartak kicsiholni a nővérekből, amellyel megfogadták volna, hogy mindenben követik a hatalom előírásait. A nővérek a betegápolás további munkáját teljesítve nyilatkoztak, hogy amíg szerzetesi fogadalmukat nem sértik, végrehajtják a tanácskormány rendelkezéseit. Ez azonban nem volt elég a fennálló rendszernek. Mindenáron azt akarták elérni, hogy a nővérek lépjenek ki a rendből, ha ápolói tevékenységüket folytatni akarják. Az erre adott határidőt kétszer-háromszor sikerült elhalasztatni, még a kórház is nyilatkozott írásban, hogy az apácák nem fogják tudni teljesíteni a tanácskormány szerzetesi fogadalmuk feladására irányuló kérését. A folytonos tárgyalások és ellenvetések közepette a kormány megbukott, így a vörös uralom nem tudott kiteljesedni az intézményben.⁸⁸⁸ 1919. augusztus 2-től a kórház visszakapta a vagyonát, de mivel a tényleges ápolási költségeket nem térítették meg az egyletnek, 264 000 K adósság keletkezett. A vörösök az utolsó napokban kiutaltak ugyan 240 000 koronát, de mire az egyletkez eljutott, ez az összeg már nem ért szinte semmit, ezért egyszerűen visszautalványozták. Rendes ápolási díjat az új kormányok sem küldtek, ezért 1920. május 16-án a kórház visszaadta a nyilvánossági jelleget, mert 352 000 koronás hiány mellett nem tudta vállalni az állami költségen – tehát ingyenápolásra – érkezőket. Végül 1921. január 5-én a Népjóléti Minisztérium küldöttsége megállapította a deficitet, és annak nagy részét megtérítette. Az egyleti kórház gazdaságilag konszolidálódott, de ekkor meg – a monarchia

---

⁸⁸⁶ EE jkv. 1919. ápr. 29.

⁸⁸⁷ Az apácák létszáma 1919-ben 8 főre nőtt. Tiszteletdíjuk oly csekély volt, hogy 1923-ban külön kérvényezték, hogy mindegyikük kaphasson egy pár cipőt, mert a keresetükből nem telik rá. (EE jkv. 1923. okt. 2) Szombathelyen ekkor már 7. éve hiánycikk is volt a bőrcipő. Lásd: Küzdelem a cipőhiány ellen. *SzÚ* 1917. ápr. 12. 3.; Összeírják a cipőkészleteket. *SzÚ* 1917. jan. 11. 4.

⁸⁸⁸ Díszközgyűl jkv. 1923. 45-46.

széthullása következtében, a trianoni határok megszabásával – az apácák Magyarországról való kivonásától kellett tartani, mert rendjük központja Grazban volt. Egyházkormányzatilag mégis megengedték az apácák maradását, akik a külföldi központtól leszakadva önálló szombathelyi szerzetet alapítottak, az Annunciata rendet.⁸⁸⁹

Az egylet már viszonylag konszolidálódott állapotok közt ülte meg fennállásának 100 éves jubileumát. A díszközgyűlésén elhangzott történelmi – néhol költői – összefoglalót Mészáros Hugó írta.

Az ünnepség 1923. december 8-án reggel 9-kor hálaadó ünnepi szentmisével kezdődött a kórházi kápolnában, majd a 11-kor kezdődő díszközgyűlésre a vármegyeház nagytermébe vonult be a megye, a város és a társegyletek színe-java. Itt hangzott el Mészáros Hugó egyleti ügyvéd és jegyző előadásában a *100 év az emberbaráti munka mezején* című egylettörténeti összefoglalás, amely ezt a dolgot is inspirálta, hogy ugyanerre a korszakra fókuszáljon. Mészáros pontatlanságai ellenére is lendületes, átfogó művet készített, minden korszakon átívelően bemutatva a betegek ápolásának nemes szándékát. Érdekes, hogy ez volt az egylet utolsó jubileumi ünnepe. A legutolsóra, a kórházépület átadásának 120 éves megünneplésére is készültek, de 1949-ben – a politikai integrációs szorongattatások közepette – már nem került rá sor. A kórház ünnepségei közül tehát az elsőt 1849-ben, az utolsót pedig 1949-ben elfújta az idők szele.

Összegzés

Jelen dolgozat első közlése Szombathely eddig feltáratlan 19. századi, 1823-1923 közötti kórház történetének. Elsősorban a helyi Emberbaráti Egylet közgyűlési és választmányi ülési jegyzőkönyveinek első feldolgozásával vállalkoztunk Szombathely egészségügyének bemutatására.

Szombathely mezővárosának (később rendezett tanácsú városának) egészségügy története a hosszú 19. század folyamán két komponensből tevődik össze, amelyet egyrészt az egykor itt élő képzett egészségügyi személyzet (orvos, seborvos, gyógyszerész, baba) minőségével és mennyiségével lehet meghatározni, másrészt az egészségügyi ellátórendszerben részt vevő egészségügyi intézmények tevékenységének történeti elemzésével. A közegészségügy rendszerében szolgáló mindkét résztvevőt, a személyzetet és intézményeket, hatóságilag Vas vármegye főorvosa felügyelte. A többnyire (buda)pesti, bécsi,

---

⁸⁸⁹ Széll, 1979. 38.; Díszközgyűl. jkv. 46–47.

grazi okmányokkal/diplomákkal rendelkező személyzetről megállapítható, hogy képzettek, az orvosok (dr. Szalay Imre, Lohr Gilbert, Hollán Adolf, Schwester Károly, Szabadfy János, Mezihradszky Kálmán, Alexy Emil, Tempel Ferenc) és gyógyszerészek (főképp Mittermayer Ferenc és Pillich Ferenc) a 19. századi viszonyok közt magas színvonalon gondolkodó, a természettudományi ismeretek bővítésébe, megszerzésébe nemzetközi szinten is bekapcsolódni képes egyének voltak.

A századfordulón a város infrastrukturális kiépülésének hatására közegészségügye hazai viszonylatban a legmodernebb állapotokat tükrözte vissza.

Szombathelyen a vizsgált korszakban -leszámítva a világháború éveit - minden időben volt elegendő számú orvos, gyógyszerész és baba is, az egészségügyi- és orvosellátottság tehát a népességhez képest városias viszonyokat tükrözött.

Az egészségügyi intézmények közt meghatározó jelentőségű kórházi szolgálatot teljesített a megyeszékhelyen az 1829-ben felépült Emberbaráti Egylet Kórháza (az ún. „*emberbaráti kórház*”), az 1897-től működő Magyar Királyi Bábaképző Intézet (az ún. „*klinik*”) és az 1910-ben létesített Fehér Kereszt Egylet Gyermekkórháza (1917-től a Zita Gyermekkórház). A helyőrség katonaegészségügyi intézménye a *csapatkórház* 1889-ben a 11-es Huszárezred Szombathelyre költöztetésével lépett működésbe. Mindezen intézmények bemutatása után dolgozatunkban elemeztük a nagy háború idején rájuk épülő, ezen kórházi bázisintézményeket kiegészítő katonai egészségügyi rendszert. Történetük fonalát elvezettük a régóta létesítésre váró, végül katonai alapokból megteremtődött Vas Vármegye és Szombathely Városának Közkórháza alapításkori éveivel együtt a konszolidálódás korszakáig, 1823-ig.

A kutatott 100 éves korszaknak a legfőbb kórháztörténeti, helyi specifikumait az alábbiak szerint összegezzük.

Az Emberbaráti Egylet Kórháza a 19. századi nyugatmagyarországi püspöki mezőváros, Szombathely öntevékeny polgárságának tradicionális, keresztényi, ugyanakkor felvilágosult, szabad gondolkodásából fakadóan létesült a birtokos nemesség és egyházi előkelőségek támogatásával. 1823. december 8-i megalakulását elősegítette a városban élő – osztrák, német, észak-itáliai gyökerekkel rendelkező – kereskedőinek vállalkozói mentalitása. A kórházegylet fő szervezője Mittermayer Ferenc patikus egyszerre volt gyógyszerértulajdonosként gyógyáru-kereskedő, (egészség)tudományosan képzett szakember és városbíróként „politikus”. A 89 fővel és két céhhez alakult társaságnak kezdettől az volt a

célja, hogy kórházi ápolást biztosítson az egyleti tagok cselédjeinek, hozzátartozóinak, a céhlegényeknek és felebaráti szeretetből a szegény elhagyatottak számára. Az egyleti autonómia sikere, hogy már 1829-re elkészült az emeletes kórházépület és 7 ágyával a beteggyógyítás szolgálatába állt.

Ezen korszakban Ausztria örökös tartományaiban jellemző volt, hogy kisebb városaiban polgári társaságok kezdeményezésére létesítettek kórházat, míg a rezidenciális és nagyvárosokban az uralkodó és hozzá közelálló réteg prezentálta jótékonyosságát kórházalapítóként. A magánkórházakra és szanatóriumokra a Habsburg birodalom minden területén jellemző volt azonban az alacsony ágyszámmal való működés, így a szombathelyi emberbarátok kórházának is ezen – tradíciószerűen privát – keretek szabtak határt működése során. A szombathelyi kórház korát megelőzte abban is, hogy a dunántúli régióközpontokban többnyire a 19. század közepén választották szét a városi kórházak létesítésével a szociális jellegű idősgondozást a gyógyító jellegű betegápolástól.

Ez a modern törekvés Szombathelyen már 1823-tól megjelent és gyakorlati szinten is igyekezett a kórházvezetés ehhez tartania magát. Alapszabályaiban (1824, 1830, 1846, 1876) végig megmaradt a gondolat, hogy gyógyíthatatlan betegek és örültek ápolásával nem foglalkozik. Célcsoportja tehát azokra szorítkozott, akiken ténylegesen segíteni lehetett. Ezzel elhatárolódott a középkorias ispotály-fogalomtól, amely egész Európában a (kora) újkorig a kórházra, mint a halál előszobájára tekintett. Az emberbarátoknál (a 12+4 ágyasra, fizetős betegek felvételének lehetőségével bővített kórházban) a 19. század közepén a gyógyítás eredményessége 90%-os szinten mozgott, amely nemcsak a sikeres gyógymódokkal, a dualizmus idején bevezetett „jobbúlva távozott” fogalom hiányával, hanem a betegfelvételi eljárás során alkalmazott erőteljes szelekcióval is magyarázható. A betegforgalmi kimutatások alapján míg a kórházban ápolott betegek 82%-a gyógyult meg 1869-ben és 1880-ban is, 1895-től a nagy háborúig ez a szám 71-75%-ra csökkent. A kórház működése során az akkor megszokott eszközökkel élve és a modern kor kívánalmaihoz igazodva mégis évente százasaival gyógyította meg egyre nagyobb betegforgalomban az ápoltakat. Az eredményesség csökkenését nemcsak a modern városi élet újabb egészségügyi kihívásai okozták, hanem az a nyitottság is, amellyel a problémás eseteket a helyi társadalom a kórház felé terelte. A kórház kezdeti betegbázisa (az egyleti tagok házi cselédei, céhlegények, inasok, elhagyatottak) a feudális keretek felbomlásával párhuzamosan a századfordulóra jelentősen átalakult és a világháború idején az I., II., és III. osztályon ápoltak rendszerének kialakításával párhuzamosan a tehetősebbek is megjelentek benne. Az egyleti kórházat 1899-ben

nyilvánossági jelleggel ruházták fel, amely a kórház gazdálkodására is nagy mértékben kihatott. Ekkor már a betegek nagyrészt egyre inkább a fizetősök, a különféle betegsegélyező pénztáraknál biztosítottak és az országos betegápolási alap terhére gyógyítottak közül valók voltak. A kórház 1914-ig nem tagolódott osztályokra, a betegek felosztása még ekkor is hagyományos módon zajlott. Egyrészt voltak a „fertőző” és a „rendes” betegek. Az urbanizáció mellékhatásaként elterjedt nemi betegeknek két külön – rendészeti szempontból fontos, hogy rácsos ablakú - szobát tartottak fenn a kórházban. Az állam finanszírozta előírások miatt a kórháznak fel kellett vennie kötelező módon számos ilyen és ehhez hasonló (nemi beteg, súlyos balesetes, dühöngő őrült, tébécés, haldokló stb.) gyógyíthatatlan, a statisztikát rontó esetet is, amelyre nem volt az akkori orvostudománynak a helyi adottságokhoz mért megfelelő megoldása.

A kórház a századforduló után a medicina rohamos léptékű fejlődésének idején állt le a fejlesztésekkel. Más dunántúli – Szombathelyhez képest jóval alacsonyabb lakosságszámmal rendelkező – megyeszékhelyeken már több száz ágyas intézményekként álltak rendelkezésre a többszöri bővítéseken átesett frissen modernizált megyei/városi kórházak, amíg Szombathelyen - az 1891-ben Brenner János tervei alapján újonnan felhúzott épületbe átköltözött - magánkórház 1902-ben 42, de 1913-ban is még csak 67 ágygal működött. Ennek hátterében nemcsak a privát kórházak alacsonyabb ágyszámmal való működésének tipikus esete állt fenn, hanem a megye nagyszabású szombathelyi közkórházépítési terve is, amely miatt az egészségügyi szolgálat terén az egyet éppen nem a leggyorsabb kórházi modernizálás, hanem minden más új lehetséges út felé vált nyitottá. Ezért történhetett meg, hogy – alapszabályaival ellentétesen – 1901-ben gróf Festetich Dénesné Zichy Karolina jótékonyágából a kórház udvarán pavillont emeltek a gyógyíthatatlan betegek számára. Az emberbarátoknál a gyógyíthatatlan betegek ápolásának elvállalása arra a tényre utal, hogy a városban egy nagy közkórház megvalósulása esetén ekkor hajlandó lett volna az egyet tisztán egészségügyi szolgálatát a közszükségletekhez alakítani, és szociális-egészségügyi irányba kormányozni.

A megyén folyamatos diskurzus témája volt az 1900-as évek elejétől, hogy a megyeszékhelynek szüksége volna egy nagyobb befogadóképességgel működő közkórházra létesíteni. A kezdetben 200 ágyasra tervezett – az elmebetegek és nemi betegek befogadására is alkalmas – kórház helyszínének, ágyszámának és költségvetésének állandó változása miatt csak 1914-re készültek el a fix tervek, de az építkezést elsöpörte a háború, és a megvalósulást Magyarország második kórházépítési hullámának idejére, tíz évvel későbbre halasztotta.

A 108 ágyas – létesülésében Szegedy Györgyné báró Gerliczy Irma nevéhez kötődő - Fehérkereszt Egylet Gyermekkorháza, bár eleve átadásától kezdve (1910) túlnőtt a magánkórházi, egyleti kereteken, így folytonosan rendezetlen pénzügyi háttérrel küzdött, mégis ez a kórház lett a városban a küldöttek előtt bemutatandó egészségügyi mintaintézmény. Az 1910-es években a Bábaképző Intézet szülészeti is egyre gyakrabban vették igénybe jómódúak, különösen, ha komplikált, nehéz szülésre lehetett számítani.

Különös és érdekes, hogy az alapvetően jótékonyági bázison gazdálkodó emberbaráti kórházat 100 éves története alatt rászorultságakor nemes támogatói mindig épp a kellő időben segítették meg hirtelen jövő, nagyszámú adományaikkal. Szabó Imre kanonok hagyatéka 1826-ban mindjárt az első 50 évre nagyot lendített az egylet gazdálkodásán és jó hírűvé tette a kórház kiépítésén. Ekkoriban pénzügyi hiányában az egylet a kölcsönadott tőkéje után – amit vagyonkihelyezésnek hívtak – kapott kamatokat fordította a kórház fenntartására. Szombathely városa 1855-től, Vas megye 1871-től részesítette a kórházat évi rendszeres támogatásban. Legutóbbira égető szükség volt, mert az 1870-es években a pénztár már épp, hogy csak pozitív mérleget mutatott. Ezen az 1874. május 8-án elhunyt Akacs Mihály birtokos nemes végrendelete változtatott, aki 20 000 forint értékű balogfai birtokát hagyta az egyletnek.

A dualizmus kori kórház jelentős támogatója gróf Festetics Dénes és felesége Zichy Karolina a Hegy utcában, (az ún. *Villasoron*, ma: Gagarin u.) újonnan épülő kórház ápoló személyzetének, az irgalmasrendű apácák anyagi fedezetéül létesített 10 000 forint alapítványt. Ennek köszönhetően megváltoztatták az addigi, világi „ápoló házaspár” alkalmazásának a rendszerét. Ezzel a 19. század második felétől terjedő általános irányvonalat követte a kórház, amely szerint világi intézményeknél is általánossá vált a korábbi világi betegfelügyelők helyett egyházi ápolószemélyzet alkalmazása (a szolgáló szerzetesrendek olcsó munkaereje és a „vigasztalásban” nyújtott munkájuk mentális haszna miatt). Az egészségügyi fejlesztések terén a felvilágosodás korának szekularizáló hatása után egy ismét „egyháziasodó” irányvonal bizonyította az a lelkes társadalmi támogatás is, amellyel az emberbaráti kórház udvarán építették meg 1898-ban a kápolnát. A grazi Paulai Szt. Vince rendű apácák szolgálatát Szombathely minden kórházában a Tanácsköztársaság, majd a trianoni békediktátum veszélyeztette, de ezen sikerült úrrá lenni és az *annunciáta rend* megalapítása is az egyházi ápolási rendet erősítette meg Szombathely kórházaiban.

A Tanácsköztársaság bukása után az összes kórháznak óriási adóssága halmozódott fel az ingyenápolás bevezetése, valamint az infláció és pénzdevalváció miatt. A Brutscher József

vezetése alatt álló, 1904-ben létesült Önkéntes Mentő Egylet professzionális működtetésének példája, valamint a Fehér Kereszt Gyermekkorház finanszírozásának története is mutatja, hogy az 1920-as évekre a magánjellegű és önkéntességen, ingyenmunkán alapuló egészségügyi intézmények jelentős állami szubvenció nélkül tovább nem voltak fenntarthatóak. A szubvenció mértékét pedig mivel a kórház befogadóképessége határozta meg, egyedüli út a bővítésben rejlett. A szombathelyi kórházak mind ágyszámbővítéssel, valamint az állami költségen érkező betegek forgalmának növelésével, progresszív módon próbáltak úrrá lenni az 1920-as évek válsághelyzetén. Az Emberbaráti Kórház míg kibővítette épületkomplexumát 100 ágyasra, 1929-re felépült – a Fehér Kereszt Gyermekkorházat is magába olvasztó – Vas Megye és Szombathely Városának Közkórháza 1000 ágygal.

Szombathely kórháztörténetének számos tanulsága közt utolsóként meg kell említeni, hogy a magánkezdeményezésre magáncélokot követő magánkórház létjogosultságát minden körülmények között igazolta az idő. A Magyarországot szovjetizáló rendszer azonban nem tűrte a magánjellegű intézményeket, így a 125 éves kórházat államosította és egy ideig a közkórházba integráltan tüdősebészeti osztályként használta. Ma az Emberbaráti kórház egykori épülete a Vas Megyei Szakosított Szociális Intézetnek ad helyet.

A Gagarin úti Vas Megyei Szakosított Szociális Intézet, 2021 januárjában.

Forrás- és Irodalomjegyzék

Levéltári források

MNL OL- – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

C 37 Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Vas vármegye jelentése (1768. március 15.)

C 66 1785 F. 1. pos. 64. (Vas vármegye, 1798)

MNL VAML – Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára

alisp. közig. ir. X.	IV. 405. b. – Vas vármegye alispánjának (közegészségüggyel kapcsolatos) közigazgatási iratai (1878–1923)
EAGy	IV. 440. – Egyesületek alapszabályainak gyűjteménye (1847- 1938)
Ép. váll. Militár-barakk	XI. 22. 214. doboz Építési vállalkozók iratai, Vegyes iratok. Militár-barakk iratai (1915-1917)
KIB	IV. 415. a - Vas vármegye Közigazgatási Bizottságának Iratai (1876- 1902)
szh. polg. lisk. akv.	VIII.-107. - Szombathelyi polgári leányiskola anyakönyve (1887-1891)
Szv. pg. Közig. ir.	V. 173. c. – Szombathely város polgármesterének közigazgatási iratai (1909)
Szdn. Polg. lisk. ir. T. jkv.	VIII. 108. – Szombathelyi Domonkos Rendi nővérek Polgári leányiskolájának iratai. Tantestületi jegyzőkönyvek (1905-1922)
Szhalottv.jkv	V. 179. 1. doboz . – Szombathely város Tisztiorvosi Hivatalának Iratai. – Halottvizsgálati jegyzőkönyv (1807-1808)
Szh. F.am. izr.	IV. 445. 451. téka. – Szombathelyi, izraelita születési anyakönyv (1868)
Szh.rk.haakv.	IV. 445. 447. téka. – Szombathelyi r. k. plébánia halotti anyakönyv (1849-1852)
Szvkt. Ktjkv	V. 102.b. - Szombathely város közönségének és tanácsának iratai. Közgyűlési és tanácsulési jegyzőkönyvek (1799-1848)
Szv. Kjkv.	V. 143. b. – Szombathely város képviselő-testületének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek (1860-1889)
SzVF. ir.	X. 207. – Szombathelyi Vöröskereszt Fiókegyesület iratai (1914-1919)
VTBKV ir.	IV. 404. – Vas Vármegye törvényhatósági Bizottsága központi választmányának iratai (1903)
Vv. Közgy. jkv.	IV. 403. a. – Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (1871)

Magántulajdon:

Smidt Lajosról készült fotók

SzNEP Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének Pénztárárkaönyve 1915. július – 1918. december.

Savaria Megyei Hatóörű Városi Múzeum (SMHVM) – „Smidt Múzeum”:

Bánffy, 1944. 1. 28.

Bánffy Ágnes nővér levele Smidt Lajoshoz, 1944. 1. 28. (Meghallgatható a földszinti kiállítás/1. terem, Hangzópontján.)

EE jkv. = Emberbaráti Egylet (kezdetben Emberszerető Egylet/Társaság= Philantropischer Verein) Jegyzőkönyvei (1823-1923)

EE-AK = Aufnahmsverzeichnis der Kranken des Filantropischen Vereins zu Steinamanger (1839-1855)

Freiberger Lajos (1877-1944) puszta-méthneki (Vas megye) születésű fogorvos medikusi leckeönyve (1897-1902)

Kourim Gizella (szhelyi Szt. Márton u. 11 szám alatti lakos) önkéntes vöröskeresztes ápolónőhöz írt 100 db levél (1914-1923)

Kourim Gizella (szhelyi Szt. Márton u. 11 szám alatti lakos) önkéntes vöröskeresztes ápolónő 4 db emlékönyve (1914-1918)

Smidt, 1968.

Smidt Lajos: *Így indultam el*. Szombathely, 1968. 2 p. – Kézirat. (A kézirat szövege meghallgatható a SmM-hangzópont, földszinti kiállítás, 1. szobában)

Statuten, 1824.

Statuten des Filantropischen Vereins in Stein am Anger, 1824. április 24., Kézirat az aláírók névsorával, vörös könyvkötésben. (1824-1870?)

Savaria Megyei Hatóörű Városi Múzeum (SMHVM) – Történettudományi Osztály

Díszközgyűl. jkv. 1923.

Mészáros Hugó: Száz esztendő az emberbaráti munka mezején. In: A szombathelyi Emberbaráti Egylet évszázados jubileuma. 1823. dec. 8.–1923. dec. 8. 61 p. – Kézirat

Nyomtatott források

Alapszabályok, aprónyomtatványok, névtárak, címtárak, statisztikai források, értesítők, ezredtörténetek, évkönyvek, lexikonok

Berzsenyi Dániel Könyvtár

Czuczor – Fogarasi, 1865

Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I–VI. Pest, 1862–74.
Doromby, 1934.

Doromby József: A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek története és emlékkönyve. Budapest, 1934.

Emlékkönyv, 1920

I. Ferdinánd bolgár király nevét viselő 11-es huszárezred háborús emlékkönyve.

Szombathely, Vasvármegye nyomdavállalat, 1920., 346 p., 1 t., 1 térkép

Fényes, 1847

Fényes Elek: *Magyarország leírása*, I. rész Magyarország általánosan, Pesten
nyomatott Beimelnél, 1847

F. Szabó, [1931],

F. Szabó Géza szerk.: *Vas Vármegye és Szombathely Megyei Város általános
ismertetője és címtára az 1931–32. évre* I.–II. kötet. Budapest [1931] 656 p.

Pallas, 1893–1904

Pallas Nagylexikona, 16 kötetben, Budapest, 1893–1904.

Schematismus, 1824–1856

Schematismus Venerabilis cleri archidioecesis Sabariensis pro anno a Christo nato ...,
Szombathely, 1859.

Thirring 1912. – A magyar városok statisztikai évkönyve. Szerk.: Thirring Gusztáv. Budapest, 1912.

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára

Alapszabály, 1877.

A szombathelyi emberbaráti egylet alapszabályai. / Statuten des Steinamangerer
philantropischen Vereins. Szombathely, 1877. Nyomatott Seiler Henriknél. 15 p.

Alapszabályai, 1931

*A Szombathelyi Emberbaráti Egylet és nyilvános jellegű magánkórházának
alapszabályai*, Szombathely, Martineum Könyvnyomda RT, 1931.

Főgimnáziumi Értesítő

A szombathelyi r. k. Főgimnázium Értesítője, 1911–1912/ 1915-1916 évre. Szerk.:
Steiner Miklós. Szombathely. (1912-1916)

Fóth, 1904

Fóth Károly: *Vasvármegye és városai czimtára.* Szombathely; 1904.

Fóth, 1908

Fóth Károly: *Vasvármegye címtára.* Szombathely, 1908.

Heimlich, 1900

Heimlich Ferenc: *Szombathely rendezett tanácsú város 1900. évi lak- és czimtar* Szombathely,
[1900.]

Halász, 1930

Halász Imre: *Vasmegyei fejek.* A szerkesztő kiadása. Sopron, 1930., 399 p.

Rendszabályok, 1847

Az 1824-dik évben T. N. Vas megye helyben hagyásával Dénesfalvi Cziráky Antal grófur Ő Nagyméltósága pártfogása alatt keletkezett, s jelenleg Fő Méltóságú Német-Ujvári Batthyány Fülöp úr Ő Hercegsége oltalma alatt álló Szombathelyi emberszerető egylet Rendszabályainak rövid kivonata, Szombathelyen 1847, Bertalanffy Imre betűivel. / **Kurtzer auszug aus den Statuten des ... menschenfreundlichen Vereins in Steinamanger,** Steinamanger 1847, gedruckt bei Emerich v. Bertalanffy. 15 p.

Szhely szabályrendelete, 1913.

Szombathely rendezett tanácsú város szervezeti szabályrendelete. Szombathely,
Leintner és Számedly Könyvnyomdája, 1913. 60 p.

Zárszámadás, 1896

A szombathelyi emberbaráti egylet ZÁRSZÁMADÁSA 1895-ik évről. Szombathely,
Nyomatott Gabriel Ágostonnál, 1896. (Alisp. közig. ir. X. 1996/1896)

Zárszámadás, 1908

A szombathelyi emberbaráti egylet ZÁRSZÁMADÁSA 1907. január 1-től 1907 decz. 31.-ig. Szombathely. Langer K. János Könyvnyomdája, 1908. (Alisp. közig. ir. X. 16496/1908)

Zárszámadás, 1915

A szombathelyi emberbaráti egylet 1914 évi ZÁRSZÁMADÁSA január 1-től december 31-ig. Gabriel Ágoston utóda Szombathely. 378- 915. (Alisp. közig. ir. X. 59237/1915)

Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár

Bugát – Flór, 1840

Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re. Kiadták: Dr. Bugát és Dr. Flór. Első év. Pesten, Trattner-Károlyi betűivel. 1840. 106-110. p.

Oláh, 1876

Az egészségügyi személyzet és gyógyszerterek statisztikája Magyarországon 1875. évről. Hivatalos adatok alapján készítette Dr. Oláh Gyula. Budapest, 1876. 368-374. p.

Statistik, 1859

Statistik des Medizinal-Standes, Kranken – und Humanitätsanstalten, der Mineralwässer, Bäder, Trink- und Gesundbrunnen von Ungarn. Wien, 1859. 179-191. p.

SMHVM – „Smidt Múzeum” (SmM)

Határozmányok, 1912. (SmM)

HATÁROZMÁNYOK a beteg legénység viselkedését illetőleg. 1912. SVe. lszn.

Jelentés, 1818.

JELENTÉS. A Tekintetes Nemes Vass Vármegye Orvosának Szalay Imrének igazgatása alatt Szombathelyen álló Füst feredőrül. Kelt Szombathelyen Mindszent Havának 8-dik napján 1818-dik Esztendőben.

Mittermayr, 1824.

BESCHREIBUNG des in Eisenburger Komitat zu SULZ (Sós-Kút) befindlichen und chemisch untersuchten MINERAL-WASSERS von Franz Mittermayr, Apotheker in Steinamanger, gedruckt von Franz Perger, priv. Buchdrucker in Steinamanger, 1824., 20 p.

Seborvosi, 1850.

SEBORVOSI BIZONYÍTVÁNY botütéses ítélethez, 1850. ST. 85. 47.

Statuten, 1825.

Statuten des philanthropischen Vereines..., Steinamanger, gedruckt bey FranzPerger priv. Buchdrucker, 1825. [24. p.]

Tudósítás, 1817.

TUDÓSÍTÁS. A Szombathelyen felállított, és a Tekintetes Nem[zetes] Vass Vármegye első Orvossának Kormányzása alatt való FÜSTFEREDŐRÜL. Költt Mindszent havának 2. napján, 1817.

SMHVM – Történettudományi Osztály

Statutumai, 1825.

Statutumai azon társaságnak, mely öexcellenciájának Nagyméltóságú Cziráki és Dénesfalvai gróf Cziráky Antal urnak ... fő vezérlete alatt a SZENVEDŐ EMBERISÉGNEK GYÁMOLÍTÁSÁRA E FOLYÓ 1824-dik ESZTENDŐBEN A SZOMBATHELYI BETEGHÁZNEK FELÁLLÍTÁSÁT CZÉLUL VETTE. [hn., én., 24 p.]

EE évi jelentése, 1870

Évi Jelentése a szombathelyi emberbaráti egyletnek 1869-ik évről. Szombathely Nyomatott Seiler Henriknél 1870.

EE évi jelentése, 1881

Évi Jelentése a szombathelyi emberbaráti egyletnek 1880-ik évről. Szombathely Nyomatott Seiler Henriknél 1881.

Sajtóforrás

Apponyi Albert látogatása a kórházakban. *Vvm.*, 1915. márc. 16. 2-3. p.

A bajor királyi család Szombathelyen. Látogatás az ötös kórházban. *Vvm.*, 1918. jún. 12. 1-2. p.

A királyi család tagjai Szombathelyen. *Vvm.*, 1918. szept. 17. 2. p.

A kórházi ellátási díjak. *SzÚ* 1908. aug. 5. 7. p.

A közkórház ügye *Vvm.* 1903. nov. 24. 1 p

A legnemesebb emberbarátok. A mentők működése. *SzÚ*, 1916. jan. 1. 5. p.

A menház felavatása. *Vas*, 1901. 09. 08. 3-4. p.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók nagygyűlése Szombathelyen. *Vasárnapi Ujság*, 1880. 35. szám, 583. p.

A mentők működése. *Vvm.*, 1915. jan. 1. 5. p.

A szombathelyi gyermekkórház. *Az Ujság*, 1910. máj. 8. 15. p

A szombathelyi katonai kórházak vezető orvosainak kitüntetése. *SzÚ*, 1916. febr. 8. 2-3. p.

A tej, a katonaság és a polgárság. *Vvm.*, 1917. ápr. 12. 3.

A Vasvármegyei Fehér Kereszt Egyesület. *PN*, 1910. máj. 12. 18. p.

A Vöröskereszt közgyűlése. Előkészületek a betegápolásra. *Vvm.*, 1914. aug. 2. 2. p.

A VII. kórház. *Vvm.*, 1917., okt. 20. 3. p.

Az első halott. *Vvm.* 1914. szept. 21. 2. p.

Beküldetett. *VmL* 1881. máj. 1. 2. p

Beteg katonák karácsonya. Karácsonyfa ünnepélyek a szombathelyi kórházakban. *Vvm.*, 1917. dec. 25. 4. p

Bitnicz, 1842-1844 / XIII. kötet
 Bitnicz Lajos: Emlékbeszéd Vass László tt. felett. *A Magyar Tudós Társaság története 1842–1844 / XIII. kötet*, 160. p.

Egy nap a Fehér Kereszt kórházban. *Vvm.*, 1914 okt. 25. 2-3. p.

Eredics Ferencz. *Vvm* 1902. dec. 15. 1. p.

Ferenc Salvátor főherceg Szombathelyen. Körút a Vörös Keresztes intézményeknél. A kórházak működése. Vacsora. *Vvm.*, 1916. okt. 13. p. 5.

Gegő, 1840.a. Gegő Elek: Boldogult Szabó Imre szombathelyi kanonok 's apát' úr emlékékezetének! *Társalkodó*, 1840. 46. sz. 182–184. p.

Gegő, 1840.b. [Gegő Elek]: A szombathelyi emberszerető egyesület. *Társalkodó*, 1840. márc. 14. (22. szám), 85-86. p.

Güssinger Zeitung, 1930 (lásd: internetes forrásoknál)

Jubiláris ünnepély. *VK*. 1879. máj. 18. 2. p

Kápolna a kórháznak. *Vvm*. 1896. jún. 7. 4.p.

Kaptuk a szombathelyi emberbaráti egylet zárszámadását. *VmL* 1886. ápr. 25. 2. p.

Karácsony a szombathelyi kórházakban. *SzÚ*, 1915. dec. 25. 8. p.;

Kiss Emil dr. kitüntetése. *SZFU*, 1916. jan. 26. 2. p.

Kórházszentelés. *SzÚ*, 1916. jan. 4. 2. p

Köszönetnyilvánítás. *Vvm.*, 1916. febr. 9. 3. p.

Küzdelem a cipőhiány ellen. *SzÚ* 1917. ápr. 12. 3. p.;

Látogatás a szombathelyi kórházakban. Gróf Csekonics Endre a sebesültek között. *Vvm.*, 1914. okt. 15. 2–3. p.

Meghívó. *SzÚ*, 1915. máj. 8. 3. p.

Megyék és városok. *PH*, 1910. jún.22. 9.p.

Mimóza és fájvirág. Az ötös Abteilung. *Vvm.*, 1916. okt. 15. 3-4. p.

Öngyilkos katona. *SzÚ* 1917. ápr. 12. 3. p.

Összeírják a cipőkészleteket. *SzÚ* 1917. jan. 11. 4. p.

Riadalom a kórházban. *Vvm*. 1910. szept. 25., 5-6.p.

Százesztendő az emberbaráti munka mezején. Az Emberbaráti kórház dec. 8-án ünnepli évszázados megalakulását. *Vvm.*, 1923. dec. 2. 3. p.

Szombathelyi emberbaráti-egyesület. *Hirnök*, 1843. febr. 2. (10. sz.) 81. p.

Szombathelyen februárban. *Jk.*, 1844. márc. 17. 130–131. p

Szombathelyről. *Magyar Kurir*, 1828. júl. 29. / 9. szám/ 82–84. p

Szombathely r.t város. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1898. márczius

Szombathely város középületei... *Építőipar* 1911. jún. 4. 240. p.

Tífusz Szombathelyen. *Vvm.*, 1908. jan. 3. 3.p
Tűz egy börtényárban. *Pesti Napló*, 1895. júl. 27., 2. p.
Új főorvos. *SzÚ*, 1917. nov. 24. 3. p.
Új kórház a harctéri sebesültek számára. *Vvm.*, 1914. szept. 12. 3. p.
Újabb kórházak 1200 sebesült számára Szombathelyen. *Vvm.*, 1914. dec. 24. 3. p.
Vármegyei közkórház. A közkórház ügye. *Vvm.* 1903. nov. 24. 1. p.
Vidéki gyermekkórházak. *Pécsi Napló* 1910. febr. 19. 2-3. p.
Vissza a másvilágról. *Vvm.* 1893. szept. 10. 5. p.
Zsadányi Oszkár: Siófoktól Auschwitzig. *Új Élet*, 1969.08.01. 3. p.
30 éve gyűjti Smidt Lajos dr. 35 000 darabból álló hadtörténeti muzeumának anyagát. *Vvm.*, 1941.
febr. 28. 3. p.

Internetes források, feldolgozások

(letöltési időszak: 2020–2021)

Arcanum Digitális Tudománytár

<http://www.adt.arcanum.com>

MNL VaML Gyászjelentésgyűjteménye

<http://www.vaml.hu/data/Segedlet/Gyaszjelentések/Gy%C3%A1szjelent%C3%A9sek.pdf>

MNL VaML archontológia:

dr. Alexy Emilről http://www.vaml.hu/Nevtar/A/Alexy_Emil.html

Bossányi Józsefről http://www.vaml.hu/Nevtar/B/Bossanyi_Jozsef.html;

Brenner Tóbiásról http://www.vaml.hu/Nevtar/B/Brenner_Tobias.html

Carro, Johann –ról https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Johann_Carro

Eredics Ferencről http://www.vaml.hu/Nevtar/E/Eredics_Ferenc.html

Tempel Ferencről http://www.vaml.hu/Nevtar/T/Tempel_Ferenc_id.html

Weghoffer Jánosról http://www.vaml.hu/Nevtar/W/Weghoffer_Janos.html

Berzsenyi Dániel Könyvtár

Az Emberbarái Egyletről

<http://www.vasidigitkonyvtar.hu:8080/web/guest/4/wiki/Main/Emberbar%C3%A1ti%20Egylet>

Bencze Józsefről

http://www.vasidigitkonyvtar.hu/vasidigiportal/image/vdkweb/vm_arckepcsarnok/also_resz.html

Szombathelyi monográfia történetéről

[http://www.vasidigitkonyvtar.hu/vasidigiportal/image/vdkweb/vm_szombathelymonografia/to
rtenet.html](http://www.vasidigitkonyvtar.hu/vasidigiportal/image/vdkweb/vm_szombathelymonografia/to
rtenet.html)

Balázs Péter: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete 1-2. köt.

http://real.mtak.hu/30273/1/balazs_kozegeszsegugy_1-2kotet.pdf 430 p.

Engert Zoltán: Az urológia sz helyi történetéről http://real.mtak.hu/82396/1/mu_2018_02_Engert.pdf

Gazda István et al.: A modern hazai közegészségügy kialakulása. Bp., 2017.

http://real.mtak.hu/46712/1/kozeu_dvd_real.pdf

Gracza Tünde: Fogalmak az első magyar nyelvű közegészségügyi szaklapban In: Egészségtudomány
2010/2.sz. 85–89. p. http://egeszsegtudomany.higienikus.hu/cikk/2010_2/2010_2.pdf

Halász Frigyes: A bujakóros, trachomás és elmebeteg pénztári tagok ápolásának költségei

[https://mtda.hu/ADATTAR/cikktar/h_cikk/halasz_frigyes_a_bujakoros_trachomas_es
elmebeteg.pdf](https://mtda.hu/ADATTAR/cikktar/h_cikk/halasz_frigyes_a_bujakoros_trachomas_es
elmebeteg.pdf)

Halász, én. Halász Imre: Adók és adózók Szombathelyen az 1850. évi adóreformot követően. Az
első modern adórendszer bevezetésének sajátosságai és néhány eredménye.

[https://uni-bge.hu/GKZ/Kutatas-tudomanyos-elet/Kutatocsoportok-
kutatomuhelyek/Mikro-es-makrogazdasagi-folyamatok-multban-es-jelenben-
Kutatomuhely/dokumentumok/A-kutatomuhely-2016-2017.-evi-tevekenysegenek-
dokumentumai/mmkmj_vitaanyag_halasz_imre.pdf](https://uni-bge.hu/GKZ/Kutatas-tudomanyos-elet/Kutatocsoportok-
kutatomuhelyek/Mikro-es-makrogazdasagi-folyamatok-multban-es-jelenben-
Kutatomuhely/dokumentumok/A-kutatomuhely-2016-2017.-evi-tevekenysegenek-
dokumentumai/mmkmj_vitaanyag_halasz_imre.pdf),

Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich: für das Jahr 1858. Vierther Theil, Enthält
sämmtliche Verwaltungsgebiete des Königreiches Ungarn, Wien. Aus der Kaiserlich-
Königlichen Hof- und Staatsdruckerei. 429. p.

[https://books.google.hu/books?id=15EOHtUK-
5kC&pg=PA257&dq=Philantropischer+Verein+Steinamanger&hl=hu&sa=X&ved=0a
hUKEwi0h-
O3ovLIhVrposKHXATCwcQ6AEIKjAA#v=onepage&q=Philantropischer%20Verei
n%20Steinamanger&f=false](https://books.google.hu/books?id=15EOHtUK-
5kC&pg=PA257&dq=Philantropischer+Verein+Steinamanger&hl=hu&sa=X&ved=0a
hUKEwi0h-
O3ovLIhVrposKHXATCwcQ6AEIKjAA#v=onepage&q=Philantropischer%20Verei
n%20Steinamanger&f=false)

ispotályról: <http://lexikon.katolikus.hu/I/ispot%C3%A1ly.html>

Johann Georg Krünitz: Oekonomische Enzyklopedie 242 kötetéből, 1773-1858

[https://books.google.hu/books?id=RGzUpOj83TEC&pg=PA776&lpg=PA776&dq=H
ospital,+Spital+Kr%C3%BCnitz&source=bl&ots=YyC8sYiETA&sig=ACfU3U33EJ
X2hrYjESNWb7AkRKU0OmUWoQ&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwj6SfnJjqAhXp
SRUIHRqsCM8Q6AEwAHoECAsQAQ#v=onepage&q=Hospital%2C%20Spital%20
Kr%C3%BCnitz&f=false](https://books.google.hu/books?id=RGzUpOj83TEC&pg=PA776&lpg=PA776&dq=H
ospital,+Spital+Kr%C3%BCnitz&source=bl&ots=YyC8sYiETA&sig=ACfU3U33EJ
X2hrYjESNWb7AkRKU0OmUWoQ&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwj6SfnJjqAhXp
SRUIHRqsCM8Q6AEwAHoECAsQAQ#v=onepage&q=Hospital%2C%20Spital%20
Kr%C3%BCnitz&f=false)

Kulcsár, 2020

Kulcsár Krisztina: Hatósági előírások és házi praktikák járványveszély idejére.

Magyar Nemzeti Levéltár/ A hét dokumentuma, 2020.05.12.:

[https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/hatosagi_eloirasok_es_hazi_praktikak_jarvanyveszely_idejere,](https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/hatosagi_eloirasok_es_hazi_praktikak_jarvanyveszely_idejere)

Levéltári irattároló szekrény

http://www.vaml.hu/A_leveltarrol/Leveltartorteneti_erdekessegek/Leveltari_irattarolo_szekreny.html

Mittermayer Ferenc és Lohr Gilbert közös sós-kúti vegyelemzéséről: P. Gratian: *Die Vita*

Mineralquelle zu Sulz. Güssinger Zeitung, 1930. nov. 23. 1-2. p.

http://epa.oszk.hu/03100/03162/00423/pdf/EPA03162_gussinger_zeitung_1930_47.pdf

Rambousek Borivojról <http://www.liblice.estranky.cz/clanky/vyznamni-rodaci.html>

Simon Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon (1686-1848), doktori disszertáció ELTE, 2011.

<http://doktori.btk.elte.hu/hist/simonkatalin/diss.pdf>

Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye, PALAESTRA CALASANTIANA. A

PIARISTÁK DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI. 1932. évi 37. szám, Budapest, Stephaneum

Nyomda, 1941. 4-5. p.

http://mtda.hu/books/somogyi_zoltan_a_kozepkori_magyarorszag_szegenyugye_opt.pdf

Tiszta Formák Alapítvány 24 perces kisfilmje:

<https://www.youtube.com/watch?v=cuXTkLy9FGc&feature=youtu.be>

Valóság és humor az I. világháborúban, 2016: Digitális oktatóanyag és multimédiás tartalom a Smidt

Múzeum első világháborús emlékeit bemutató kiállításához. 3. rész: *Sebesülés ellátás és a tragédiát enyhítő humor*: (Horváth Zoltán – Boros Ferenc 13 perces kisfilmje. Az elhangzott narrátori szövegeket és idézeteket válogatta és írta: Keppel Csilla)
https://www.youtube.com/watch?v=9Jn_QQYmOPQ

Egyéb múzeumi források

SMHVM– „Smidt Múzeum”

Karikatúrák

Rambousek Borivoj cseh származású lapillusztrátor 38 db karikatúrája a cs. és kir. tartalékkórház VII. (szemészeti) osztályáról, 1917.

Könyv

Átlyuggatott, füstöléssel fertőtlenített könyv:

Felső, 1831

Felső-Magyarországi Minerva, Kassa, 1831.

Kőbe vésett felirat 1828-ból:

Az Emberbaráti Egylet Kórházának egykori épületének bejárata fölött álló márványtömb felirata, kronogram: **INFIRMITATE AC INOPIA DEPRESSIS EX FRATERNALI ET RELIGIONE VNITI SOCII** („A betegségtől és szegénységtől sújtottak számára a testvériségből és vallásosságból egyesült társak”)

Portrék a 19. századból:

Hg. Batthyány Fülöp védnök-protector litográf portréja aranykeretben
gr. Festetich Dénes, bogáti (szombathelyi) földbirtokos, az Emberbaráti Egylet mecénása, olajportréja, ovális aranyozott keretben,
gr. Festetich Dénesné Zichy Karolina bogáti (szombathelyi) földbirtokosnő mecénás olajfestésű portréja, ovális aranyozott keretben, 19. század második fele
Mittermayer Ferenc szombathelyi patikus, városbíró olajfestménye
Szabó Imre (kanonok, mecénás, örökséget hagyó) olajfestménye. Anton Spreng, Szombathely, 1810.
Zanelli Ferenc szombathelyi kereskedő, a szombathelyi Emberbaráti Egylet alelnöke olajfestménye. Pálmay Károly, 1850 körül
dr. Tempel Ferenc, Emberbaráti Egylet igazgató főorvosának olajportréja, 1937.
Kerner Tivadar Emberbaráti Egylet gondnokának portréja, 1921.

Smidt-Alapító, 1968.

A Szombathelyi Smidt Múzeum Alapító Okirata. Szombathely, 1968. aug. 12. 11 p.

Viseleti emlékek

- dr. Pető Ernő ezredorvos kék színű kétgombsoros waffenrockja fekete pantallóval és tiszti kimenő fejfedőjével
- Kourim Gizella önkéntes vöröskeresztes ápolónő fehér (önmagában) stráfos, pamutvászon ápolónői ruhája fityulájával, vöröskeresztes karszalagjával, sötétkék klott alsószoknyájával

SMHVM - Történettudományi Osztály

Akacs Mihály és feleségéről készült fénykép (1858. 09.29.):

https://mandadb.hu/tetel/482593/Nagyunyomi_Akacs_Mihaly_es_neje

Szakirodalom

Ádám, 1986

Ádám György: *Az orvosi hálapénz Magyarországon*. Bp., Magvető kiadó, 1986. 361 p.

Andréka, 1995

Andréka Bertalan: A kórházügy történeti áttekintése. I. rész. In: *Kórház* 1995;2(5):36–40.

Antalffy, 1982

Antalffy Gyula: *Reformkori magyar városrajzok*. Bp., Panoráma, 1982. 438 p.

Antall – Kapronczay, 1989

Antall József – Kapronczay Károly: A magyar egészségügy az abszolutizmus és a dualizmus korában. In: *Magyar Tudomány* 1989;34(10-11):903–915.

Bácskai, 1988

Bácskai Vera: *Városok és városi társadalom Magyarországon a 19. század elején*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 231 p.

Bajzik, 1998

Bajzik Zsolt: „Füstferedő” Szombathelyen In: *Lapok Szombathely történetéből* 1998/67. szám, 1-4. p.

Bajzik, 2002

Bajzik Zsolt: Vasi kastélyok a sebesültek és foglyok szolgálatában 1914-ben. In: *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények*. 2002./1. 63-79. p.

Bajzik, 2015

Bajzik Zsolt: Fürdőváros – Szombathely. In: *Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig* című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár, 2015. 49–68 p.

Bajzik, 2020

Bajzik Zsolt: A háborús sebesültek ápolása és hadigondozás Vas vármegyében, 1914-1918. In: *Előadások Vas megye történetéről VII*. Szombathely, 2020. 447-480 p.

Balázs, 2019

Balázs Péter: Egészségpolitika a jogszabályok tükrében. In: *Az orvostudomány és a természettudományok Magyarországon a kiegyezéstől a századfordulóig*. Szerk. Gazda István. Bp., 2019. 49-67. p.

Bencze, 1950

Bencze József: *A Szombathelyi Orvos-egészségügyi Szakszervezet orvostörténeti és népegészségügyi kiállítása: 1950 november hó.* Különlenyomat. 24 p.

Bencze, 1955

Bencze József: Vas megye egészségügyének története. Bevezető történeti áttekintés.
In: *Vas megye egészségügye.* Szerk. István Lajos. Szombathely, 1955., 5-16. p.

Bencze, 1955-b

Bencze József: Vas megye kórházainak (ispotály) 700 éves története. In:
Orvostörténeti Közlemények 1955;(1):54-75. p.

Bencze, 1958

Bencze József: A gyógyítás története Vas megyében In: *Vas megye. Helytörténeti tanulmányok.* Szerk. Horváth Ferenc, 1958.

Bencze, 1962

Bencze József: Vas megye fizikusai. In: *A Szombathelyi Megyei Kórház 1960–1962-es évkönyve.* Szerk. István Lajos. Szombathely, 1962. 571–589. p.

Bencze, 1964

Bencze József: Vas Megye kórházainak 700 éves története In: *Vasi Szemle*
1964;18(4):531-551. p.

Benczik, 1991

Benczik Gyula: Egy különös társaság. Emberbarátság a múlt században. *Savaria Fórum*, 1991/2. sz. 2. p.

Benke, 2007

Benke József: *Az orvostudomány története.* Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt., 2007. 203 p.

Bernstein, 1998

Bernstein Béla: A zsidók története Vas megyében. In: *Partes populorum minores alienigene* 1998;4(1):25-214.

Birtalan, 1988

Birtalan Győző: *Óriáslépések az orvostudományban. A gyógyítás hősei az ókortól napjainkig.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1988. 183 p.

Bősze, 1993

Bősze Sándor: Az egyesületek helye és szerepe a magyar társadalom életében a XIX. és 20. században. In: *Előadások Vas megye történetéről II.* Szombathely, VaML, 1993. 67–86.p. - Vas megyei levéltári füzetek 6.

Csorba, 2003.

Csorba László: Az önkényuralom kora (1849-1867) In: Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András, Budapest. 2003. 279–327. p.

Degré, 1973

Degré Alajos: Zalaegerszeg legrégibb kórháza. In: *A Zalaegerszegi Megyei Kórház története*. Szerk. Szilvás Rudolf. Aczél György előszavával. Zalaegerszeg, 1973., 142 p.

Demkó, 1894

Demkó Kálmán: *A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig*. Lőcse, 1894., 555 p.

Évkönyv, 1974

A nagykanizsai kórház története. A Zala megyei Tanács II. sz. Kórház-Rendelőintézetének Évkönyve 1974. Szerk. S. Kocsán Katalin. Nagykanizsa, 1974., 336 p.

Fehér, 1927

Szombathely 1777–1927. Jubiláns emlékalbum. Szerk. Fehér Károly. Szombathely, 1927. 272 p., LXI t.

Feiszt, 1995

Feiszt György: *Szombathely utcanevei és utcanévváltozásai*. Szombathely, SZMJV, 1995., 126 p.

Fodor, 1958

Fodor Henrik: *A százéves szombathelyi kisdedővóintézet*. Szombathely, kiadta Vas Megye Tanácsa 1958. 55 p.

Frankl, 1968

Somogy megye Kaposvári Kórházának Jubileumi évkönyve 1846–1966. Szerk. Frankl József. Kaposvár, Megyei Kórház, 1968. 224 p.

Gál, 2014

Gál József: A „társadalmi érdek” lankadatlan előmozdítója. Gerlits Sándor (1861–1933) élete és munkássága. III. rész In: *Vasi Szemle* 2014;68(1):50-74.

Gál, 2014 b.

Gál József: *Gerlits Sándor, a dualizmus kori Vasvármegye szociális ügyeinek mindenese*. Kiadó: Nyugat-magyarországi Egyetem Regionális Pedagógiai Szolgáltató és Kutató Központ, 2014. 171 p.

Géfin, 1929

Géfin Gyula: *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1928)* I. köt. A szerkesztő kiadása. Szombathely, 1929. 445 p.

Gortvay, 1953

Gortvay György: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története* I. köt., Bp. Akadémiai Kiadó, 1953. 128 p.

Guarinonius, 1610, 1993

Guarinonius, Hippolytus: *Die Grewel der Verwüstung menschlichen Geschlechts*. Ingolstadt, 1610. [Reprintben kiadta] Elmar Locher. Bd. 1–2. Bozen, 1993. 250 p.

Gyáni, 2004

Gyáni Gábor: Éhen Gyula, a reformer polgár. In: *Alkotni, teremteni kell. Éhen Gyula emlékezete*. Szerk. Köbölkuti Katalin. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata; 2004. 256. p.

Hahn, 1960

Hahn Géza: *A magyar egészségügy története*. Bp. Medicina, 1960., 198 p.

Halász, én.

Halász Imre: Adók és adózók Szombathelyen az 1850. évi adóreformot követően. Az első modern adórendszer bevezetésének sajátosságai és néhány eredménye. Lásd internetes feldolgozás

Halász, 2020

Halász Imre: Mit olvashattak Szombathelyen a Bach-korszakban? In: *Előadások Vas megye történetéről VII*. A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára kiadványa. Szhely., 2020., 233-256. p.

Hogya, 1983

Hogya György: *A veszprémi kórház története*. Kiadja: a Veszprém megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya. Veszprém, 1983. 221. p.

Horváth, 1997

100 éves a bábaképzés Szombathelyen. Szerk. Horváth Boldizsár. Szignatúra Nyomda és Kiadó Kft., Szombathely, [1997] 72. p.

Horváth, 1986

Horváth Ferenc: Az egyesületi élet Szombathelyen a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában 1867–1890. In: *Levéltári Évkönyv*. Vas megye múltjából. 3. Szerk. Kiss Mária. Szombathely, 1986. 262–281. p.

Horváth, 1943

Horváth Kálmán: Akacs Mihály, és a nagyunyomi Akacs család. In: *Dunántúli Szemle*, 1943;10(5-6):235–248.

Hudi, 2011

Hudi József: Voyta Adolf visszaemlékezései In: *Acta papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei*. 2011;11(1-2):83–101.

Jetter, 1977

Jetter, Dieter: *Grundzüge der Krankenhausgeschichte (1800–1900)*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977. 195 p.

Kalocsai, 2003

Kalocsai Péter: Gyermekvédelem a dualizmus kori Szombathelyen. In: *Partes Populorum Minores Alienigenae*. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Történelem Tanszékének kiadványa. 2003. 8. köt. 155–229. p.

Kapronczay, 1983

Kapronczay Károly – Remetei Filep Ferenc: *Körmend egészségügyének története*. Körmend, Városi Tanács VB, 1983., 220 p. /Körmendi füzetek/

Kapronczay, 2001

Kapronczay Károly: *Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből*. Budapest, SOMKL, 2001., 232 p.

Kárpáti, 1903

Kárpáti Kelemen: Szombathely város története. In: *A szombathelyi iparkiallítás kalauza és katalógusa*. Szerk.: Ujváry Ede. Szombathely, 1903. 16–21. old.

Kelbert, 2013

Kelbert Krisztina: *Szegedy Györgyné*. Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó, 2013., 94 p.;

Kelbert, 2014

Kelbert Krisztina: *Dr. Pető Ernőné Szegedy Georgina*. Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó, 2014., 94 p.

Kelbert, 2018

Kelbert Krisztina: *Gróf Erdődy Gyuláné Széchenyi Emília*. Szombathely, Szülőföld Kiadó, 2018., 94. p.

Keppel, 2008

Keppel Csilla: A Grünbaum család háromgenerációs orvosi pályája. In: *A Magyar Múzeumi Történész Társulat évkönyve*. Bp., 2008. 187–199. p. Történész Muzeológiai Szemle 8. 191-204. p.

Keppel, 2010

Keppel Csilla: Dr. Balassa János (1814–1868) és emlékei In: Antos Balázs–Tamás Ágnes (szerk.): *Rajzolatok a magyar történelemről*, Szeged 2010. 191–204. p.

Keppel, 2014 a

Keppel, Csilla: „Die Gnädige vom Sonntag”. Gizella Kourim, freiwillige

Rotkreutzkrankenschwester in Szombathely. In: *Land und Krieg. Zwischen Schützengraben und Heimatfront Burgenland 1914–1918*. Begleitband zur Ausstellung. Eisenstadt, 2014., 147–153. p. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB), Band 149.

Keppel, 2014 b

Keppel Csilla: Háborús sebesült ellátás Szombathelyen (1914–1918) a Smidt Múzeumban őrzött emlékek tükrében In: *Sebesültellátás Kőszegen és Vas megyében 1914–1919 között*. Kőszegi Városi Múzeum Kiadványa. Kőszeg, 2014., 11-20. p. - Kőszegi Történeti Füzetek.

Keppel, 2014 c

Keppel Csilla: Dr. Smidt Lajos mint múzeumalapító. In: *Vasi Szemle* 2014;68(1):41-49.

Keppel, 2014 d

Keppel, Csilla: Diapositive des K u. K Infanterie Regiments Nr. 83. In: *Land und Krieg. Zwischen Schützengraben und Heimatfront Burgenland 1914–1918*. Begleitband zur Ausstellung. Eisenstadt, 2014., 290–295. p. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB), Band 149. 147-153 p.

Keppel, 2015

Keppel Csilla: Háborús sebesülések. Kourim Gizella szombathelyi, önkéntes vöröskeresztes ápolónővér levelei és emlékkönyvei tükrében. In: *Háború és orvoslás. Az I. világháború katonaegészségügye, annak néhány előzménye és utóélete*. Szerk. Kapronczay Károly. Budapest, 2015. 153–166. p.

Keppel, 2016 a

Keppel Csilla: *Hadisebesültek görbe tükörben. Borivoj Rambousek első világháborús karikatúrái*. Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 2016. 112 p.

Keppel, 2016 b

Keppel Csilla: *A hadisebesüléstől a gyógyulásig*. Kiállítási kalauz a Smidt Múzeum időszaki tárlatához. Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 2016. 24 p.

Keppel, 2016 c

Keppel Csilla: Sebesültek görbe tükörben. In: *Műtárgyesetek*. Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 2016. 20-31. p.

Keppel, 2016 d

Keppel Csilla: Sebesültek karácsonya Szombathelyen az első világháború idején. In: *Vasi Szemle* 2016;70(6):673-684.

Kereszturiné – Mészáros, 2004

Kereszturiné Pintér Mária – Mészáros Gábor: *Akik másképp látnak. 1904–2004.*
Szombathely, Savaria Nett Pack Kft. 2004. 193 p.

Kiss, 2005

Kiss László: Az ispotálytól a modern kórházig. Kórházak Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig. In: *Századvég* 2005;10(37):49–82.

Kiss – Mayer, 1991

Kiss Gábor – Mayer László: A szombathelyi régiségtár őrei (1872–1942). In: *Vasi Szemle* 1991;45(3):403-423.

Klasz – Dóczy, 1911

Klasz Pál – Dóczy Imre: *A közegészségügy definíciója.* Közegészségügy 1911/1. 1.

Krajczárné, 1993

Krajczárné Cierna Lubica: Hagyatéki leltár és árverési jegyzőkönyv, 1826. In: *História* 1993;15(9-10):63-64.

Kunc, 1880 – Kárpáti, 1894

Kunc Adolf – Kárpáti Kelemen: *Szombathely – Savaria rend. tanácsu város monographiája.* [1–2. rész]. Szombathely, Bertalanffy ny., 1880, 1894., 531 p.
1. rész Kunc Adolf, 1880. 531 p. III.,
2. rész Kárpáti Kelemen, 1894. 531 p.

Lendvai, 2004

Lendvai Rezső: *A Szombathelyi Önkéntes Tűzoltó és Mentőegylet.* Kiadta a Vas Megyei Mentésügyi Alapítvány. Szombathely, 2004., 285 p.

Lesky, 1967

Lesky, Erna: Das Wiener Allgemeine Krankenhaus. Seine Gründung und Wirkung auf deutsche Spitäler In: M. Florkine (Hg.), *Clio Medica* 2, Oxford, 1967. 23–37 p.

Machala, 1981

Machala, Rudolf: *100 [Hundert] Jahre ärztlicher Rettungsdienst in Wien.* Kiadta a szerző. Wien, 1981. 118 p.

Mayer, 1994

Források a szombathelyi gettó történetéhez 1944. április 15 – 1944. július 30. Szerk. Mayer László. Vas megyei levéltári füzetek 7. A VaML kiadványa. Szombathely, 1994.

Melega, 2010

Melega Miklós: Képek a szombathelyi Brenner család életéből In: *Előadások Vas megye történetéről V.* Szerk. Mayer László – Tilcsik György. A Vas Megyei Levéltár kiadványa. Szombathely. 2010. 131-156. p.

Melega, 2012

Melega Miklós: *A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában*. Vas Megyei Levéltár kiadványa. Szombathely, 2012. 479 p.
(Archivum Comitatus Castriferrei 5.)

Melly, 1934

Melly József, dr.: A kórházkultúra fejlődése és a hospitalizáció jelentősége
Budapesten In: *Városi Szemle*, Budapest 1934.

Neuburger, 1936

Neuburger, Max: Zu Geschichte des Krankenhauswesens in Oesterreich In:
Mitteilungen des Volksgesundheitsamtes. Sonderabdruck aus Heft 1, 1936. Wien, 1–20.
p.

Pável, 1936

Pável Ágoston: Dr. Smidt Lajos jubiláris hadikiállítás. In: *Vasi Szemle* 1936;(5–
6):414–415.

Pálos, 1934

Pálos Károly: *Szegénység. szegénygondozás*. Szombathely, Martineum Könyvnyomda
Rt., 1934. 160. p.

Pető, 1934

Pető Ernő: *A múlt és a jelen Vasvármegye és Szombathely város közkórházának
életében*. Bp., 1934. 609 p.

Pető, 1932

Pető Ernő: Vasvármegye és Szombathely Város Közkórháza. Különlenyomat a
„*Magyar Kórház*” 1932. évi május havi 5. számából. (a továbbiakban: Pető, klny.
1932.) 1. p

Pajkossy, 1993

Pajkossy Gábor: Egyesületek a reformkori Magyarországon. In: *História*
1993;15(2):6-9.

Petneházy, 2016

Petneházy Dezső – Fatula Jurij: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének
egészségügyi szolgálata az első világháborúban. In: *Commucationes de Historia Artis
Medicinae* 2016;57(1-4):99-107.

Pungor, 1988

Pungor Zoltán: Magyar Társaság a Szombathelyi Lyceumban (1823–1836) In: *Vasi
Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 1988;15(1):38–46.

Rácskay, 1993

Rácskay Jenő: Vas megyei bankok és pénzüzetek egyesületpártoló tevékenysége a

dualizmus korában In: *Előadások Vas megye történetéről II.*, Szombathely, 1993.
120–122. p

Reitermeier, 1973

Reitermeier, Ulrike: *Die Jugendfürsorge in Wien als kommunale Aufgabe unter besonderer Berücksichtigung des Gesundheitswesens 1896–1923*. Dissertationsarbeit, Wien, 1973, 113 p.

Rékai, 1908

Rékai Frigyes: *Az 1908. évi szombathelyi tifuszcikádus*. Bp., 1908. 50. p.

Sarlós, 1976

Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1976. 277 p.

Scheutz, 2013.

Schetz, Martin: Die Persistenz schlechter Luft und der Charme der Peripherie. Krankenhäuser in der österreichischen Stadt der Neuzeit In: *Orte der Stadt im Wandel vom Mittelalter zur Gegenwart*. Treffpunkte, Verkehr und Fürsorge. Hrsg.: Lukas Morser – Martin Scheutz – Walter Schuster, Innsbruck. 2013. 473-508. p.

Scheutz, 2021.

Schetz, Martin: Armut und institutionelle Armenfürsorge. Vom Elend der Zuständigkeit In: *Niederösterreich im 19. Jahrhundert*. Band 1, Herrschaft und Wirtschaft. Eine Regionalgeschichte sozialer Macht. Hrsg.: Oliver Kühschelm, Elisabeth Loinig, Stefan Eminger, Willibald Rosner, NÖ Institut für Landeskunde, St. Pölten, 2021. 809-834. p.

Scholz, 1937

Scholz Kornél: Magyarország kórházügyének fejlődéséről és jelenlegi helyzetéről In: *Orvosképzés* 1937/ 3.

Schoenvisner, 1791

Schoenvisner, Stephanus: *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem*. Pestini, 1791.

Sill, 1993

Sill Ferenc: Böle András kánoni vizitációja. I. rész. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 1993;20(1):39-43.

Smidt, 1964

Smidt Lajos: Gyűjteményem. *Életünk*, 1964. 1. sz. 136-139.

Somogy, 1968

Somogy megye Kaposvári Kórházának Jubileumi évkönyve 1846–1966. Szerk. Frankl József. Kaposvár, Megyei Kórház, 1968., 224 p.

Somogyi kórház, 1996

Somogy megye Kaposvári Kórházának jubileumi évkönyve (1846–1996). Szerk. Bodosi Mihály. Kaposvár, KMMK Alapítvány, [1996]. 215 p.

Széll, 1979

Széll Kálmán: *A szombathelyi Megyei Markusovszky Kórház–Rendelőintézet története.* Kiadja Vas megyei Tanács Markusovszky Kórház–Rend. Int., Szombathely, Sylvester János Nyomda, 1979. 199 p.

Széll, 1996

Széll Kálmán: *Az egészségügy története [Celldömölkön].* Kiadja Celldömölk Város Önkormányzata. Celldömölk, 1996. 9-108.p. (Celldömölki évszázadok.)

Széll, 1999

Széll Kálmán: A Markusovszky kórház megalapítója. Dr. Pető Ernő (1886–1959) élete és munkássága. In: *Vasi Szemle* 1999;53(5):571–595.

Széll, 2000 a

Széll Kálmán: Dr. Smidt Lajos (1903–1975). Az orvos, a költő és a múzeumlapító műgyűjtő. In: *Vasi Szemle* 2000;54(4):495–507.

Széll, 2000 b

Széll Kálmán: Dr. Pető Ernő (1886–1959), a szombathelyi kórház elfelejtett megalapítója. In: *Orvosi Hetilap* 2000;141(18):971-976.

Széll, 2007

Széll Kálmán: *Fehérköpenyes óriások. Múlt századi orvos-arcképek.* Vasszilvagy, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2007. 162 p.

Szentkláray, 1941

Szentkláray János: A Szent Erzsébet Apácarend Női Kórháza. In: *Magyar Kórház* 1941;10(11):291-299.

Szigetváry, 1991

Szigetváry Ferenc: Szombathely patikáinak története a magyarországi gyógyszerészet fejlődésének tükrében (1578–1849). In: *Vasi Szemle* 1991;45(2):199–217.

Szigetváry 1992 a.

Szigetváry Ferenc: Szombathely patikáinak története a magyarországi gyógyszerészet fejlődésének tükrében 1850-1950. In: *Vasi Szemle* 1992;46(2):264-284.

Szigetváry 1992 b.

Szigetváry Ferenc: Szombathely újabb patikáinak története a hazai gyógyszerészet fejlődésének tükrében 1891–1950. In: *Vasi Szemle* 1992;46(3):367–388.

Szilágyi, 2005

Szilágyi István: *Szombathely városépítés- és építészettörténete a dualizmus korában*. Szombathely Megyei Jogú Város kiadványa. Szombathely, 2005. 256. p.

Szvitecz 2004

Szvitecz Zsuzsanna: *Fejezetek az egészségügyi statisztika történetéből. Az egészségügyi ellátórendszer statisztikája a kezdetektől a huszadik század közepéig*. A Központi Statisztikai Hivatal kiadványa. Budapest, 2004. 361 p.

Szommer, 1993

Szommer Ildikó: A szombathelyi Emberbaráti Egylet megalakulása és működése. In: *Vasi Szemle* 1993;47(4):563–569.

Sélley-Tangl, 2011

Sélley Gábor – Tangl Balázs: A szombathelyi Ferenc József lovassági laktanya építésének története, 1879–1889. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2011;38(2):33–45.

Thirring, 1912

Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Bp., 1912. 686 p.

Thirring, 1937

Thirring Gusztáv: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásaival*. Bp – Sopron, Székely és Társa ny., 1937. VII, 166 p. 2 t.

Tilcsik, 1982

Tilcsik György: Ismeretlen adatok Kőszeg, Szombathely és Vas megye népességi és kereskedelmi viszonyaihoz a 19. század közepén. In: *Vasi Szemle* 1982;36(3):439–459.

Tilcsik, 2002

Horváth Boldizsár két ifjúkori levele családtagjaihoz. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2002;(3):52–62.

Tilcsik, 2003

Tilcsik György: Szombathely kereskedelmi szerepe és jelentősége a reformkorban. In: *Korall* 2003;(11–12):111–134.

Tilcsik, 2004

- Tilcsik György: Stallner Ferenc szombathelyi kereskedő működése 1848 előtt. In: *Előadások Vas megye történetéről IV.* Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, VaML, 2004. 329–340. p. – (Archivum Comitatus Castriferrei 1.)
- Tilcsik, 2009
- Tilcsik György: *Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében.* Szombathely, 2009. 231 p.
- Tilcsik, 2010
- Tilcsik György: Szombathely lakásállománya az 1820-as évek végén. In: *Előadások Vas megye történetéből V.* Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2010. 259-274.
- Tilcsik, 2015
- Tilcsik György: Szombathely mezőváros reformkori adójegyzékeinek néhány tanulsága. In: *Előadások Vas megye történetéről VI.* Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2015. 231–256. p
- Tilcsik, 2020
- Tilcsik György: Új adatok a szombathelyi Polgári Olvasótársaság működéséhez, 1837-1841. In: *Előadások Vas megye történetéről VII.* Szerk. Mayer László. Szombathely, 2020. 203–232. p.
- Tóth, 2005
- Tóth Árpád: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban, Bp., 2005. 295. p.
- Varga, 2000
- Varga Nóra: „A buja életnek gyakorlásából származni szokott veszedelmes nyavalák” Szombathelyen a századfordulón. In: *Előadások Vas megye történetéről III.* Szerk. Tilcsik György. Szombathely, VaML, 2000. 283–297. p. (Vas megyei levéltári füzetek 9.)
- Zágorhidi, 2014
- Zágorhidi Czigány Balázs: Szombathelyi ispotályok az újkorban. 1. rész – A városi ispotály vagy polgári gyámolda. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2014;(2):42–52.
- Zágorhidi, 2015
- Zágorhidi Czigány Balázs: Szombathelyi ispotályok az újkorban. 2. rész – Szabó Imre kanonok (1747–1826) a polgári gyámolda támogatója. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2015;(2):59–65.

Rövidítések

adt.	Arcanum Digitális Adatbázis
Bp.	Budapest
BM.	Belügyminisztérium
BDK	Berzsenyi Dániel Könyvtár
ca.	cirka = körülbelül
cs. és kir.	császári és királyi
Díszközgyűl. jkv.	Díszközgyűlési jegyzőkönyv
DSZ	Dunántúli Szemle
EE	Emberbaráti Egylet
frt	forint
fill	fillér
GNRS	Generale Normativum in Re Sanitatis
gr.	gróf
gy.e.	gyalog ezred
hg.	herceg
jkv.	jegyzőkönyv
K	Korona
kb.	körülbelül
kr vagy kx	krajcár
Lsz	Leltári szám
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
Nr.	Numero = számú
OKT	Országos Közegészségi Tanács
SI	Smidt Múzeum Iparművészeti gyűjtemény
S.Kép	Smidt Múzeum Képzőművészeti gyűjtemény
SMHVM	Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum
SmM	Smidt Múzeum, Szombathely
SOMKL	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
ST	Smidt Múzeum Történeti gyűjtemény
S.Ve	Smidt Múzeum Világháborús emlékek gyűjteménye
Szhely	Szombathely
sz.n. ir	szám nélküli iratok

TEVVE	Tuberkulózis Ellen Védekező Vas Megyei Egyesület
Tkp	Takarékpénztár
tts	tekintetes
VaML	Vas Megyei Levéltár
vö	Vesd össze
VSZ	Vasi Szemle
WW	Wiener Währung = bécsi becsértékű pénznem/váltó forint

Újságok

Az Újság

Ék. = Életképek

Építőipar, Építő Ipar

Hazai 's külföldi Tudósítások-Nemzeti Újság

Hír, (1933)

Jk. = Jelenkor

Lapok Szombathely történetéből

PH = Pesti Hírlap

PN = Pesti Napló

Pécsi Napló

SZFU = Szombathelyi Friss Újság

TGy = Tudományos Gyűjtemény

Új Élet

Vas

Vas Népe

VmL= Vasmegyei Lapok

Vvm= Vasvármegye

VK= Vasmegyei Közlöny

VN = Vasmegyei Napló